NECÂTİ BEY
DÎVÂNI'NIN TAHLİLİ

Dr. Mehmed ÇAVUŞOĞLU

BİRİNCİ BASILIŞ

DEVLET KİTAPLARI

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — İSTANBUL 1971

№ 4800

F. 18 Lira

SATIŞ VE DAĞITIM YERİ : İstanbul'da Devlet Kitapları Müdürlüğü ve
İllerde Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevleri

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

Sayfa

ÖNSÖZ

Klâsik edebiyatımızın büyük şâirlerinden biri olan Necâtî Bey'in dîvânı üzerinde yaptığım bu tahlil çalışmasında tuttuğum yolu "Giriş" bölümünde açıkladım. Ona birşey ilâve edecek değilim. Kitabın sonuna bir indeks koydum. Orada yalnız özel isimlerle, belirtilmesini gerekli gördüğüm isim ve kavramları gösterdim.

Bu kitabın her kitap gibi eksikleri var. Belki de bu eksikler herhangi bir kitabınkinden daha fazla. Bunlar üzerinde birçok tenkidler ileri sürülecek. hattâ "öyle yapacağına böyle yapsaydı" diyenler olacaktır. Beklediğim tenkidlerin eski şiirimizi inceleme çalışmalarına ışık tutacağına içten inandığımı belirtmek isterim.

Bana Eski Edebiyatımızı Mâhir İz bey tanıttı, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan da öğretmeye başladı ve devâm ediyor. Bu kitabı onlara saygı, sevgi ve minnetlerimle sunuyorum.

Mehmed ÇAVUŞOĞLU

GİRİŞ

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, mevzûumuza esas olarak aldığımız Necâtî Bey Dîvânı'nın önsözünde[1], bir dîvân şâiri hakkında hüküm verebilmek için, Dîvân Edebiyatı'nın teessüsünden o san'atkârın devrine kadar geçen zaman içinde gelmiş şâirlerin eserlerinin - bizim edebiyatımıza müessir olan İran Edebiyatı'nın belli başlı şâirlerinin eserlerini de dâhil ederek - tedkik ve mukayesesinin yapılması lüzûmunu işâret eder. Böyle bir çalışma zevkin, kültürün, san'at ve estetik telâkkîsinin geçirdiği safhalar hakkında bize bilgi verecek, bu bilgi bahis mevzûu şâirin eserlerinin değerlendirilmesinde, dolayısiyle kendisinin edebiyat târihimizdeki yerinin tâyininde mi'yâr olacaktır.

Ancak, böyle bir mukayeseye girişmeden önce şâirin eserlerini metodlu bir tarzda tahlîl ve tasnif ile istatistiğini vücûda getirmek lâzımdır ki, ben de Necâtî Bey için bunu yaptım. Filhakika, gerçek edebiyat tarihimizin yazılması için her şâir hakkında tahlilî bir monografi meydana getirmeye lüzum vardır. Necâtî Bey'in, Prof. Tarlan tarafından yirmi beş nüshası gözden geçirilerek tenkidli basımı yapılan elde mevcud tek eseri, dîvânı üzerinde yaptığım bu çalışmada tâkib ettiğim metod aşağıda izah edilmiştir.

Necâtî Bey Dîvânı'nı tahlil ederken başlıca şu meselelerle karşılaştım: a) Dış âleme bakışı; b) Psikolojisi; c) Estetiği; ç) Kültürü ve kültürünün kaynakları, d) Dili; e) Te'sîri. Bunlar biribiriyle alâkalı meseleler olmakla berâber,ben çalışmamı daha ziyâde birinci madde üzerinde teksîf ettim ve zaman zaman sonraki dört unsurdan da faydalandım. Bu husûs bir eksiklik olarak mutâlâa edilmeye müsâit gibi görülürse de hakikatte tesbit ettiğim her mesele müstakil bir çalışmayı icâb ettirmektedir. Bir dîvân şâirinin - mevzuumuz şâir ve dîvânı olduğuna göre bu deyimi kullanacağız - psikolojisi; duygularını ifâde ettiği kelime ve tâbirleri ve bunları ifâde ediş yollarını tesbit ile tâyin olunur. Bu ise şâirin üslûbu üzerinde araştırmayı, dolayısiyle kullandığı kelime ve tâbirlerin istatistiğini yapmayı ve o devirdeki kıymet hükümlerini tâyin etmeyi lüzumlu kılar. Dîvân şâirinin estetiği kullandığı edebî san'atlerdir.

---

[1] Necâti Beg Dîvânı. Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1963.

1971 — Birinci Basılış — F. 1

Şiirinin estetik yapısında değişme, edebî sanatlar arasındaki tercihlerine ve bunları kullanış tarzına bağlıdır. Değişmenin tesbiti, kullanılan edebî san'atlerin bir istatistiğini yapmak ve tercih edilen san'atların nasıl bir fikrî ve rûhî faaliyetin mahsulü olduğunu tâyîn etmekle olur. Şâirin kültürü ve kültürünün kaynakları; devrindeki öğretim ve eğitim sistemine ve muhtevâsına, geleneklere, göreneklere, telâkkîlere sıkı sıkıya bağlıdır. Dili, kullandığı kelimelerin adedi, bunları ifâde edişi - üslûb ve sentaks husûsiyetleri -, hattâ mensûb olduğu milletin diline ne kazandırdığını tesbit ile değerlendirilir. Şâirin kendisinden önce ve kendi zamanında gelen şâirlerden müteessir oluşu, zamanına ve müteâkib zamanlara te'sîri geniş mukayeselere ihtiyaç gösterir ki; bunun için ilk dört meselenin halli gerekir.

Görülüyor ki; bütün bu meselelerden herbiri, diğerlerinden de faydalanmak suretiyle, ayrı ayrı araştırma mevzûudur. Halbuki, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Şeyhî Dîvânını Tetkik adlı eseri dışında - ki ilk olmak şerefi ona aittir ve daha ziyâde Şeyhî'nin kültürünün muhtevasını ve kaynaklarını tesbit eder - klâsik şâirlerimiz hakkında böyle tahlîlî bir araştırma yapılmamıştır. Sunduğum bu eser muhtevâ ve şümûlü bakımından Şeyhî Dîvânını Tetkik'den daha geniştir ve bütün beyitler tek tek gözden geçirilerek içlerindeki kelime ve mefhumlar tasnîfe tâbi' tutulup ihtiva ettikleri hayâl unsurları izah edildiği için ayrıca dîvânın şerhi mâhiyetini de hâizdir.

Yukarıda zikrettiğim gibi, diğer unsurlardan da istifâde ederek, araştırmamın ağırlık merkezini Necâtî Bey'in dış âleme bakışını tesbite verdim Şâir, insan olarak bir dünyâ görüşü sâhibidir; içinde yaşadığı cemiyetin şahısları, hâdiseleri, gelenekleri, görenekleri ve diğer unsurları ile doğrudan doğruya veyâ dolayısiyle alâkalıdır; insanı maddî ve mânevî taraflarıyle müşâhede eder, münasebetler kurar - ki umumiyetle aşk alâkalarıdır -, ve bunları husûsî estetiği içinde aksettirir; sonra bütün unsurlarıyla tabiat ve eşyâya bakışı ve ona değer verişi vardır. Necâtî Bey dîvânını mukaddimesinden son beytine kadar satır satır, beyit beyit inceleyerek etrafında bir mânâ ve hayâl âlemi teşekkül etmiş kelimeleri tesbit ile yukarıdaki hususlara göre a) Din - Tasavvuf; b) Cemiyet; c) İnsan; ç) Tabiat ve eşya olmak üzere dört fasıl halinde topladım. Bu kelimeler umûmiyet itibariyle Necâtî Bey'in nazarında tefekkür, kültür, estetik kıymeti olan varlıklarla, mefhumlara ait isimlerdir ki; tahlîle esas olarak ancak bu husûsiyeti hâiz kelimeler alınmıştır. Seçtiğim kelimeleri mâhiyetlerine göre dört fasılda topladıktan sonra, her fasıl içinde âit olduğu maddelere taksim ettim. Bu son durumda bulunan varlığın veyâ mefhûmun umûmî hüviyetini - tefekkür ve kültür kıyme-

tiyle objektif durumunu - ve etrafında teşekkül eden teşbîhler ve mecâzları - estetik kıymetini - tesbit ettim ve aynı mânâyı veyâ mefhûmu ifâde eden kelimeleri bir maddede topladım. Gerekli gördükçe o kelimenin Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın neşrettiği Necâtî Bey Dîvânı'nda - ki notlarda N.B.D. şeklinde kısaltılmıştır - hangi sahifede, hangi satırda, hangi kasîde veyâ kıt'anın, hangi gazelin, hangi beytinde geçtiğini gösterdim: Dîvânın 1 - 14 sahifesi mensur mukaddime olduğu için sahife ve satırın numaralarını; bundan sonra gelenlerde kasîdenin, kıt'anın, gazelin sahifesini, kendisinin sıra ve beyit numaralarını gösterdim. Meselâ ilk on dört sahife için 2 (6, 7) numaralarından parantez dışındaki 2 rakamı sahifeyi, içindeki 6, 7 rakamları satırı; bundan sonraki sahifeler için 91 (23 - 12) numaralarından 91 rakamı sahife numarasını, 23 rakamı kasîdeyi (kıt'a veyâ gazeli), 12 rakamı beyiti işâret eder.

Tahlilde, Din - Tasavvuf, Cemiyet, Tabiat fasıllarında yer alan unsurların Necâtî Bey Dîvânı'nda görünüşünü tesbit ettim; lüzûm gördükçe açıklamalarda bulundum ve bunun için alâkalı kaynaklardan faydalandım. Yalnız, eserin yarısını teşkil eden insan faslında daha geniş bir tahlîle ihtiyaç duydum. Dîvânın ağırlık merkezini sevgili ve seven (âşık) tipleri teşkil ettiği için estetik yapı - teşbîhler ve mecâzlar - da umumiyetle bu münâsebet etrafında toplanmıştır. Dîvân şâiri, dünyâ görüşünü tasavvuf felsefesinden aldığı için idealisttir. Bu cihetten, felsefesinin îcâbı, dâimî bir âşık durumundadır ve gerçek mutasavvıf değilse, bütün beşerî alâkalarını "mecâz" kelimesiyle izâh eder veyâ bu kelimenin arkasına sığınır. Bu hususun tesbîti tasavvuf terminolojisine âşinâ bir araştırıcı için güç değildir. Necâtî Bey dîvânında cüz'i bir kemmiyet arzeden tasavvufî alâkalar dışındaki beşerî aşk unsuru insan faslını teşkil etmiştir. Sevgili, seven (âşık), rakîb diye üç kısımda mütâlâa edilen insanın - saçından ayağına kadar - dîvânda zikredilen uzuvları; şeklî hususiyetleri, gelenekler görenekler, telâkkiler, atasözleri, tâbirler bakımından dilin imkânlarından da faydalanılarak birtakım teşbîhler, mecâzlar ve kelime san'atları ile ifâde edilmiştir. Asıl unsur (müşebbeh) ile teşbîh olunduğu unsur (müşebbehünbih) arasında vech-i şebeh rolü oynayan unsurları (şekil, gelenek, görenek v.s.) belirterek Necâtî Bey'in hayâl gücü ve dikkati hakkında bir fikir vermeğe çalıştım.

Gerek eserin tertibinde, gerek tahlilde Necâtî Bey dîvânını açıklamayı ve diğer şâirler üzerinde bu neviden araştırmalara girişeceklere sağlam bir mukayese zemini hazırlamayı gaye edindim. Bu çalışma, şekli ve muhtevâsı i'tibâriyle ilktir, bu bakımdan daha ziyâde bir deneme mahiyetindedir. Okuyucularımın bu durumu gözönünde tutacaklarına inanıyorum.

Dîvân edebiyatını anlamak için onun estetik kaidelerine - edebî san'-atlara - ve klâsik kültürümüze tam mânasıyla vâkıf olmak; bunların yanında dil ve ifâde husûsiyetlerine âşinâlık için çeşitli manzûm ve mensûr eserler üzerinde senelerce sabır ve dikkatle incelemelerde bulunmak lâzımdır. Büyük bir şâir oluşunda bütün kaynakların birleştiği Necâtî Beg'in dîvânındaki, ortalama bir hesapla, beş bine yakın beyitin mânâlarına tek tek nüfûz etmek bu sahada henüz mübtedî olan benim için elbette mümkin olamazdı. Bu yüzden hocam Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'a mürâcaat ettim ve dolayısiyle eski kültürümüze, dîvân şiirimizin estetiğine, dil ve ifâde hususiyetlerine dâir birçok bilgi edindim. Kendilerine duyduğum şükrânı burada ayrıca ifâde etmek isterim.

NECATÎ BEY

A — Hayatı: [2]

Necâtî Bey'in hayatı hakkında bize muteber mâlûmâtı yakın dostu Sehî (öl: hicrî 955 M. 1548), ölüm tarihleri itibariyle çağdaşı Lâtîfî (öl: hicrî 990 M. 1582), Âşık Çelebi (öl: hicrî 979 M. 1571) ve dedesi Mîrî'den (öl: hicrî 967 M. 1559) naklen Kınalızâde Hasan Çelebi (öl: hicrî 1012 M. 1604) vermektedir. Bunlardan Sehî, Edirneli olduğunu söylemekte, Lâtîfî ve Âşık Çelebi daha ileri giderek; birincisi *"Abdullah oğlu olup Sâilî nâmında bir şâirin kulu"*, ikincisi *"Edirne'den bir karıcığın kulu ve oğulluğu"* olduğunu ilâve etmektedirler. Tezkirecilerimizden yalnız Âşık Çelebi - bilâhare bizzat görüştüğünü de ilâve ederek - ve Hasan Çelebi, Sâilî adındaki bir şâirden bahsetmekte, Necâtî Bey ile alâkasını zikretmemektedirler. Bu takdirde, Necâtî Bey'in *"Sâilî nâmında bir şâirin kulu"* olduğuna dair Lâtîfî'nin verdiği malûmât hakîkatten uzak görünmektedir[3]. Bununla beraber, menşe' itibâriyle Edirneli ol-

---

[2] Necâtî Bey'in hayatını nakl ettiğim bu kısımda, dîvândaki malûmâtın ışığında, Necâtî Bey hakkında en doğru malûmâtı verdiğine inandığım dört tezkireciden (Sehî, tabakat-ı şeşüm s. 75, Lâtîfî; s. 325: Âşık Çelebi; Ü.K.T.Y. Nr. 162 ve 341, Kınalızâde Hasan Çelebi: Ü.K.T.Y. Nr. 343) istifâde ettim. Bunlardan Sehî, şâirin dostudur; Lâtîfî ve Âşık Çelebi, Necâtî Beyden 60 - 70 sene sonra vefât etmiş oldukları için çağdaştırlar; Kınalızâde Hasan Çelebi, şâir hakkında, dedesi Mîrî Çelebi'den naklen malûmat vermektedir. Mevzûumuz Necâtî Bey'in hayâtı olmadığı için muahhar kaynaklardaki mâlûmâtın münâkaşasına girişmedim. Esasen Ferda Güley, kaynaklardaki malûmâtı da ihtivâ eden Necâtî Bey adlı mezuniyet tezinde (Bk. bibliyografya) bu münâkaşayı başarıyla yapmıştır.

Sâdece en yeni biyografi olması cihetiyle Fevziye Abdullah Tansel'in İslâm Ansiklopedisi, 91. cüz, s. 154 - 156 daki Necâtî Bey maddesi ile, yeri geldikçe, karşılaştırmalarda bulundum.

[3] Fevziye Addullah Tansel, İslâm Ansiklopedisi'ndeki makâlesinde sâdece Edirne'de bir hanımın kölesi olup, o hanım tarafından yetiştirildiği rivâyetini zikrediyor. Lâtîfî bu kölelik meselesini tezkirenin bir başka yerinde Nihânî maddesinde reddetmektedir. Nitekim *"Merkûmun lâkabına yeniçeri cinsinden zuhûr itmegin Fâzıl Nacak dirlerdi. Zîrdeki beyt-i meşhûr dahi anundur. Ammâ Necâtî'ye nacak'ın tenâsüb-i elfâz cihetinden münâsebeti artuk olmagın Necâtî'ye isnâd iderler. Ammâ beyt sahîh Necâtî'nin olduğu takdîrce Necâtî hürrü'l-asl olmayup kul cinsinden olmak lâzım gelür. Zîra nacak lâfzı köle makûlesine itlâk olunur:*

duğunu, çocukluğunu, hattâ gençliğinin bir kısmını orada geçirdiğini kabul edeceğiz. Dört mu'teber kaynak da babasının veyâ soyunun ismini vermediğine ve Lâtîfî devşirme veyâ mühtedîlere verilen "Abdullah oğlu" lâkabı ile zikrettiğine göre; bizce de - yetim veyâ kimsesiz bir çocuk durumunda evlâtlık olarak yetiştirilmesi ihtimâlini gözönünde tutarak - en azından devşirme olduğunu kabul etmek mümkindir.

Edirne menşeinde birleşen dört tezkirede, Necâtî Bey'in Kastamonu'da veyâ Amasya'da meşhûr oluşu husûsunda ihtilâf vardır. Lâtîfî ve dedesine atıf ile babasından naklen Hasan Çelebi Kastamonulu, Âşık Çelebi Amasya'lı olduğunu söylemektedir[4]. Sehî ise bu husûsa temas etmemiştir. Ben, Lâtıfî'nin rivâyetini, dedesinin şehâdeti ile takviye eden Hasan Çelebi'nin kavline uyarak[5] Kastamonu'da iken şöhretinin duyulduğunu, kabûl ediyorum. Uzun veyâ kısa bir müddet Amasya'da da bulunmuş olması ihtimâlini gözönünde tutmaktayım.

Necâtî Bey'in asıl adı hususunda Lâtîfî, Âşık Çelebi ve Sehî'nin verdikleri Îsâ ismine mukâbil, Hasan Çelebi dedesinden naklen Nûh adını zikretmektedir[6]. Filhakîka Hz. Nûh'un sıfatı - Hz. Âdem'in Safiyyullah, Hz. İbrahim'in Halîlullah olduğu gibi - Neciyullahtır. Ve Necâtî mahlâsı Nûh ismine daha çok yakışır; fakat Sehî gibi, kabrini yaptıracak kadar yakını olan bir kimsenin Îsâ ismini zikredişinden sonra bu mevzûda münâkaşayı lüzumsuz addetmekteyim. Olsa olsa, Necâtî'nin Îsâ isminden önce Nûh adını taşıdığı, bilâhare bunu değiştirdiği bahis mevzûu edilebilir ki; bu da uzak bir ihtimâldir. Filhakika Lâtîfî *"bazı-*

Nihânîye nacak dirler güzeller gerçek aydurlar
Havâric boynın urmaga Ebû Müslim nacağıdır."

diyerek Necâtî'nin köle olmayıp aslen hür olduğunu ifâde etmektedir. Aynı beyit *Necâtî Bey Dîvânı*'nda birinci mısrâındaki *"güzeller"* kelimesi *"velîkin"* farkıyla geçmekte, dip notunda da *"Nihânî'nin olduğu kütüphanelerdeki dîvânlar kataloğunda yazılıdır"* denilmektedir (Bk. N.B.D. s. 122). Lâtîfî'deki bu tezâdın izahını yapmak zordur.

[4] Fevziye Abdullah Tansel, İslâm Ansiklopedisi'ndeki Necâtî maddesinde *"Lâtîfî'nin oğlu Kastamonu-nâmesinde Necâtî'yi Kastamonulu göstermekle berâber, Âşık Çelebi ve Sehî'den başlayarak, Lâtîfî de dahil, Edirne'li... ilâ."* demektedir ki, buradaki Lâtîfî'nin oğlu ibâresini tertib hatası olarak telâkkî etmek mecburiyetinde iz. Zîra ne böyle bir zât ne de Kastamonu-nâme adlı bir eser vardır. Kastamonu-nâme, Âşık Çelebi'nin, - herkesi Kastamonu menşe'li gösterdiği için - Lâtîfî Tezkiresi hakkında kullandığı sıfattır. Bundan başka F.A. Tansel, Âşık Çelebi'nin, Amasyalılık iddiâsına hiç temas etmiyor.

[5] Hasan Çelebi'nin rivayeti N. B. D. nın XV ve XVI. sahifelerinde zikredilmiştir.

[6] Sicill-i Osmânî, Kâmûsü'l-a'lâm ve Basmadjian da Nûh ismini kabul ediyorlar.

ları ismi Nûh'dur, Necâtî tahallus etmeğe vech-i münâsebet ve isim ile tahallus beyninde mutâbakat budur derler" diyerek Hasan Çelebi'yi te'yid ile bu ihtimâli işâret etmekte ve iki ismin münâkaşasını yaparak Îsâ isminde karar kılmaktadır. Bu meseleyi daha fazla tafsîle lüzûm olmadığı düşüncesindeyim.

Necâtî Bey'in Kastamonu'ya gidişi ve oradaki hayatı ve mesleği hakkında elimizde mâlûmât yoktur. Âşık Çelebi, Sehî ve Lâtîfî bu husûsu kapalı bırakıyorlar. Yalnız Hasan Çelebi, babasından dinlediği, dedesi Mîrî Çelebi'den gelen rivâyeti nakl etmekle Kastamonu'da, *"döne döne"* redifli iki gazeli[7] diyerek meşhûr olduğunu söylemektedir. Ne olursa olsun, Kastamonu'da Necâtî Bey'in şâirlikte kemâle ulaştığı âşikârdır.

Necâtî Bey'in İstanbul'a gelişi ve devlet hizmetine girişi Sehî Tezkiresi'nde zikredilmemiş. Âşık Çelebi'de de gelişi şüpheli bırakılmıştır. Lâtîfî ise İstanbul'a gelişinden bahsetmemekte, devlet hizmetine Şehzâde Abdullah'ın yanında başladığını kaydetmektedir ki, bu takdirde Fâtih Mehmed Han'a yazılmış olan kasîdelerin mevcûdiyetini îzah mümkin olamıyor. Hasan Çelebi, şiddetli bir kış mevsiminde - ki kışın şiddetini şâirâne bir üslûbla tasvir etmektedir - İstanbul'a geldiğini, Sultan Fâtih Mehmed Han'a:

Oldı çünkim melah-ı berf havâdan nâzil
Mezra'-ı sebz-i tarabdan gönül umma hâsıl

matla'lı bir şitâiyye, arkasından gelen bahar mevsiminde - aynı şekilde tasvir edilmektedir - :

Handân ider cihânı yine fasl-ı nev-bahâr
Nite ki cân-ı 'âşık-ı gam-gîni vasl-ı yâr

matla'lı bahariyyeyi takdîm ettiğini söylüyor. Fakat bu kasîdeler kimin delâletiyle takdîm edilmiştir? Necâtî Bey nasıl bir memuriyete kayırılmış veyâ bunların câizesi ne olmuştur? Bu sualleri cevaplandıracak bir açıklamada bulunmuyor. Biz bu cevapları Âşık Çelebi Tezkiresi'nde buluyoruz. Filhakika Âşık Çelebi, Necâtî Bey'in Fâtih Mehmed Han'a takdîmini ve saraya intisâb ile bir vazifeye kayırılışını Nakşî Çelebi'den - ki o da Necâtî Bey'in oğlu Hüseyin Çelebi'den rivâyet eder - naklen anlatmaktadır. Buna göre Necâtî Bey:

Eser itmez nidelüm âh-ı seher-gâh sana
Meger insâf vire dôstum Allâh sana

matla'lı gazelini yazıp Fâtih Mehmed Han'ın Yorgi (Cigurgı = جكرغى)

[7] Bk. N. B. D. 430 (467) ve 433 (472).

adlı nedîminin[8] sarığına sokar; Yorgi, sultan ile satranç oynarken sultan kâğıdı başında görüp alır, okur ve evvelâ yedi akçe ulûfe ile Necâtî Bey'i dîvân kâtibi eder. Âşık Çelebi'nin zikrettiği bu mâlûmât Necâtî Bey'in saraya, dolayısiyle devlet memuriyetine nasıl intisâb ettiğini göstermektedir. Necâtî Bey, Sultan Fâtih'in vefatına kadar (hicrî 886 M. 1481) olan devrede, Hasan Çelebi'nin zikrettiği iki kasîde dışında, birisi de:

Bilseydi demün mürdeleri itdügin ihyâ
Can vire idi irmek içün bu deme 'Îsâ

matla'lı olmak üzere Sultan'a üç kasîde ve vezîr-i a'zam Karamânî Mehmed Paşa'ya:

Leb-i can-bahşun ile kâmet-i dil-keş sanemâ
Yeter ol 'âşık-ı dil-hastelere bâl-ü-belâ

matla'lı bir kaside yazmıştır. Fâtih Mehmed Han'a yazdığı yukarıda matla' beyti bulunan kasîdede pâdişâh umûmi bir şekilde medh edilmektedir. Yalnız Ü-2 nüshasında serlevha olarak "Kasîde der-feth-ü zafer-i Sultan Mehmed" ibâresi kaydedilmekle berâber kasîdenin muhteviyâtında herhangi bir zafer vesilesiyle yazıldığını bildirir işaret yoktur. Sâdece Fâtih'den *"fâtih, muzaffer, küfr ehlinin başını aşağıya getiren"* diye bahsedilmektedir. Hasan Çelebi'nin bahsettiği "şitâiyye" de, bilhâssa:

Husrevâ çarh-ı sitem-gâr Necâtî kulunı
Agladur dâmen-i rahm ile gözi yaşın sil
Kim izün tozı içün yollara saldum yaşumı
Umaram kuhl-i cilâ-yi basar ide hâsıl

beyitleriyle Sultan'dan muâvenet taleb eden Necâtî Bey "bahâriyye" sini bir düğün münâsebetiyle yazmış ve pâdişâha takdîm etmiştir:

Nergisler eşrefîyi sarub ag kâgıda
Kıldı nisâr-ı 'urs-i cevân-baht-i kâm-gâr
Şeh-zâde-i yegâne gül-i bâğ-ı saltanat
Şeh devletinde çekdi dür-i bahtı der-kenâr
Gül-zâr-i saltanatda yetişdi iki nihâl
Bâlîde-vü- resîde semen-çihre gül-'izâr

---

[8] Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, bu zâtın, Trabzon Rum imparatoru David'in yanında bulunan ve Sadrâzâm Mahmud Paşa'nın akrabâsından olduğu rivâyet edilen Yorgi Amiruki adında âlim ve fâzıl bir filozof olduğunu, Fâtih Sultan'ın kendine nedîm yaptığını ve mutâlâalarından istifâde ettiğini kaydetmektedir. Bk. N. B. D. — XVI, dip notu.

Peyvend itdi rişte-i şer' ile Şâh-ı 'asr
Tâ hâsıl ola mîve-i şîrîn-ü-âb-dâr
Yâ Rab sa'âdet ile cihânda bu izdivâc
Çün devr-i mihr-ü- 'ömr-i Mesîh ola pây-dâr

beyitlerinde bu izdivâca işâret etmekte, ve:

Şâhâ Necâtî gevherünün tab'ı cevheri
Dizdi beyâz kâgıda lü'lü'-yi bî-şümâr
Tâ kim varub dügün güni saçu tarîkile
Şâhun ayagı topragına eyleye nisâr

beyitlerinde mezkûr kasîdeyi düğün armağanı olarak yazdığını zikretmektedir. Bu üç kasîdeden hangisinin önce yazıldığını kesin olarak söyleyemem. Mevzû-ı bahs düğünün hangi şehzâdenin veyâ hanım sultanın düğünü olduğunu tesbit edemedim. Bu kasîdeleri yazdığı sırada Necâtî Bey'in yirmibeş yaşlarında olduğunu tahmin eden Prof. Tarlan, şâirin doğum yılı için hicrî 855 - 859 tarihleri arasını göstermektedir[9].

Vezîr-i a'zam Karamânî Mehmed Paşa'ya yazdığı kasîdeyi:

Getürür bende Necâtî tapuna iki şefî'
Birisi hüsn-i hat-u-birisi şi'r-i garrâ

beytinden anlaşıldığına göre bizzat kendi hattıyla tebyîz etmiştir. Bu beytin arkasındaki:

Ey ser-efrâz-ı cihân tapunı idindi penâh
Koma kim dest-i cefâ eyleye pâ-mâl-i 'anâ

beytiyle Paşa'ya sığınmakta, onun himâyesini taleb etmektedir. Fâtih Mehmed Hân zamânında yazılmış olan bu dört kasîde, Necâtî Bey'in Sultan'ın ölümünden 3 - 4 sene evvel 1477 - 78 yıllarında İstanbul'a gelip saraya intisâb ettiği kanâatini vermektedir. Dîvânında, bu büyük pâdişâha yazılmış bir mersiyenin bulunmayışı da dikkati çeken bir husûstur. Necâtî Bey'in kimden çekinerek bir mersiye yazmaktan kendini alıkoyduğu araştırılmaya değer. Bunda Fâtih'in halef olarak Şehzâde Cem'i tercih edişinin rolünün bulunduğunu sanıyorum[10].

Fâtih Mehmed Hân'ın hicrî 886 (M. 1481) de vefâtı ile Sultân Bâyezîd'e intisab eden Necâtî Bey bu pâdişâha - dîvânında mevcûd - sekiz kasîde takdîm etmiştir[11]. Bu arada dîvân kâtibliği vazifesine devam etti-

[9] Bk. N. B. D. s. XVI. Ferda Güley de aynı kanaati ileri sürmektedir. s. 7.
[10] Bk. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. I. s. 356.
[11] Fevziye Abdullah Tansel, Sultan Bâyezîd'e takdim edilen *"Kasîde-i cülûsiye ve bahariyye"* den bahsediyor. Başvurduğum kaynaklarda ve dîvânda böyle bir kayıt bulamadım.

ğini tahmin ediyorum. Hicrî 886 (M. 1481) de Yenişehir muhârebelerinde Sultân Bâyezîd'e mağlûb olarak Mısır'a ilticâ eden Şehzâde Cem'in yerine Konya (Karaman) vâliliğine Sultan Bâyezîd'in büyük oğlu Şehzâde Abdullah tâyîn olundu. Necâtî Beg de dîvân kâtibliği vazifesi ile Konya'ya, şehzâdenin yanına gitti. Şehzâde'ye intisâbını beş bendlik terkîb-i bend şeklindeki kasîdesindeki:

Zülf ile baht-i siyeh benden elin çeksünler
Olmışam Şâh-ı cuvân-baht işigine çâker

beytiyle belirten Necâtî Bey, bu kasîdeyi;

Çok zemandur kademi hâkine canlar virürin
Çeşme-i Hızr hevesdür ki zihî hûb hevâ

beytinden anlaşıldığına göre intisâbından çok sonra yazmıştır. Kınalızâde Hasan Çelebi, şâirin şehzâdeye Mecnûn'un Leylâ'ya, Ferhad'ın Şîrin'e beslediği aşk cinsinden bir mahabbet duyduğunu ve

Sünbül saçunla hâtırumuz 'âtır olmadı
Gül ruhlarun bizümle iki gün bir olmadı

matla'lı gazeli yazdığını söyler. Kasîdede şehzâdenin gençliği ve güzelliği övülmekteyse de bu mânâyı iş'âr eden bir ifâdeye rastlayamadım. Diğer üç tezkirecide de böyle bir kayıt yoktur. Dîvândaki "şâh, şehâ" hitablı gazellerin şehzâde'yi istihdâf ettiği kat'iyyetle söylenemez. Mezkûr kasîdede Necâtî Bey:

İrişür hâsa -vü- 'âma kerem-i Şâh meger
Bu Necâtî kulunun tab'-ı revândur günehi

beytinde i'mâ ettiğine göre lâyık olduğu alâkayı, izzet ve ikrâmı görmemekten şikâyet etmekte, Şehzâde'den muâvenet taleb etmektedir. Şehzâde Abdullah'ın Hicrî 889 (M. 1484) de ölümüne kadar üç yıl müddetle yanında kaldığı halde ancak bir kasîde yazmış olması ve bunda da mahrûmiyetten, alâka göremeyişten yakınması Necâtî Bey'in bu devredeki hayâtından pek memnûn olmadığı zehâbını uyandırmaktadır. Fakat, Şehzâde'nin ölümü üzerine yazdığı;

Dilâ cerîde-i ülfetden adun eyle trâş
Kalender ol ki mücerredler ideler şâpaş

matla'lı yedi bendlik mersiyesi pek hazîndir. Daha sonraları pek meşhûr olan:

Yanunda bunca kulundan bir âdemî bile yok
Begüm bu nice seferdür kim ihtiyâr itdün

beytini ihtivâ eden bu yanık mersiyeyi:

Düşürdi efser-i şâhenşehîyi dest-i ecel
Baş açalum varalum Şehriyârı agladalum

beytinde ifade edildiği gibi, Sultan Bâyezîd'e arzeder. Âşık Çelebi bu mersiyeden sonra pâdişâha "nice kasîdeler" verdiğini ve böylece şiirde kudretini "izhâr" ettiğini söyler. Şehzâde Abdullah'ın vefâtı ile İstanbul'a gelen Necâtî Bey'in tekrâr Sultân Bâyezîd'e *"mülâzım-ı rikâb-ı saâdet- intisâb"* olduğunu Hasan Çelebi söylüyor. Tekrar hangi vazifeye tâyin edildiğini bu dört kaynaktan hiçbiri zikretmemektedir. Bu arada Karabuğdan'ın fethi ve Kili, Akkerman'ın alınışı dolayısıyle (16. Receb 889 - 9. Ağustos 1484) Sultan Bâyezîd'e bir kasîde takdîm ettiğini biliyoruz. Bu mevzûda ayrıca farsça iki târih düşürmüştür[12]. Yine bu sıralarda bir kasrın binasına da târih söylemiştir[13]. Bunlardan başka hicrî 887 (M. 1482), hicrî 902 (M. 1497) tarihleri arasında sadâret makamını işgal eden Dâvûd Paşa'ya bir kasîde[14], hicrî 890 (M. 1485) de bir müddet vezirlik yapmış olan Kasım Paşa'ya[15]; hicrî 885 (M. 1480) - 897 (M. 1491) tarihleri arasında sadâret makamında bulunmuş olan Mesîh Paşa'ya bir kasîde[16] takdîm etmiştir ki; hicrî 910 (M. 1504) senesinde Manisa sancağına çıkan Şehzâde Mahmûd'un yanına nişâncı tâyin olunana kadar yirmi yıl müddetle Necâtî Bey'in padişâha ve ricâl-i devlete kasîdeler takdim ederek mâişet ve muhit temin ettiğini anlıyoruz. Yine bu arada Kazasker Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi'ye bir kasîde takdîm ile

Kıl nazar 'ayn-ı 'inâyetle Necâtî bendene
K'âsitân-ı 'âlem-ârâna idüpdür intisâb

beytinde işâret ettiği gibi intisâb etmiştir. Şehzâde Mahmud'un Saruhan (Manisa) sancağına çıkışında, Âşık Çelebi'nin tâbiriyle bu *"ekâbirün kimi miyâncı kimi orancı olur"* Necâtî Bey şehzâde'nin nişâncılığına tâyin edilir. Necâtî'nin *"Bey"* lik sıfatının bu vazifesinden ileri geldiği

---

[12] Bk. N. B. D. 557 (2, 3). Dîvândaki 2. numaralı tarihin altındaki 894 rakamı bir tertib hatâsı ile, 4 numaralı tarihin altındaki 889 rakamı ile yer değiştirmiştir.

[13] Bk. N. B. D. 557 (4).

[14] Bk. N. B. D. 55 (13).

[15] Bk. N. B. D. 67 (17).

[16] Bk. N. B. D. 46 (10).

muhtemeldir. Âşık Çelebi bu tâyin ile Necâtî Bey'in *"tâliine saâdet ve mâl ü menâline vüs'at"* geldiğini söylemektedir ki, iki şehzâde hizmeti arasında kalan yirmi yıllık müddet içinde şâirin haylı sıkıntıya düştüğü anlaşılmaktadır. Filhakika dîvânında hayâtının zarûretler içinde geçtiğine dâir işaretler çoktur[17]. Bir yandan pâdişâha[18], bir yandan vezirlere[19] dehâlet eder, bir yandan da adını zikretmediği bir kimseden odun ister[20].

Niçün yabanda kala Kâ'be gibi her mahcûb
Piyâle gibi el üzre tutula her güstâh

beytinde görüldüğü üzere edeb sâhibi kişilerin rağbet görmeyişinden:

'Aceb zemâneye kalduk gelünüz aglaşalum
Zelîldür hüner-ü-fazl ile mükerrem olan

beytinde ifâde olunduğu vechile kadr ve kıymetinin bilinmediğinden şikâyet eder[21].

Kısmen sıkıntı, küskünlük ve ümitsizlikle geçen bu senelerin akabinde, hicrî 910 (M. 1504) tarihinde Saruhan (Manisa) sancağına çıkan Şehzâde Mahmûd'a, Âşık Çelebi'nin tâbiriyle *"ekâbirin"*, bilhassa kazasker Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi'nin delâletiyle nişancı tâyin olununca refâha ve huzûra kavuşur. Necâtî Bey'le berâber devrin şâirlerinden Tali'î defterdâr, Sun'î ve Şevkî de dîvân kâtibi olarak tâyin olunurlar. Herhalde şehzâdeden pek memnun olan şâirin dîvânında, Mahmûd hakkında yedi kasîdesi, iki kıt'ası, ayrıca dîvânın gazeliyât kısmına nâtamam bir kasîdeden alındığını tahmin ettiğimiz bir kıt'ası, ölümü üzerine yazdığı yedi bendlik bir mersiyesi ve bir târihi mevcûddur[22]. Bu devirde, Âşık Çelebi'ye nazaran, şahzâde, Mahmûd'un emri ile Gazzâlî'nin Kîmyâ-yı Saâdet'ini, Afvî'nin Câmiü'l-hikâyât'ını terceme etmiş ve Leylâ ve Mecnûn mesnevîsi yazmıştır. Yine Âşık Çelebi, Kîmyâ-yı Saâdet tercemesinin şâirin eli ile yazılmış nüshasının şehzâ-

---

17 Misal olarak Bk. N. B. D. 175 (50 - 6), 182 (60 - 5), 206 (99 - 7), 217 (117 - 5), 240 (153 - 8), 242 (156 - 5), 245 (161 - 6), 265 (194 - 10), 279 (216 - 7), 347 (331 - 1), 374 (377 - 5), 382 (389 - 7), 403 (423 - 4), 404 (424 - 10), 418 (448 - 3), 437 (478 - 2, 3), 448 (492 - 5), 508 (582 - 1), 546 (635 - 5), 552 (646 - 5).

18 Bk. N. B. D. 127 (37 - 3), 146 (2 - 8), 307 (264 - 7), 446 (489 - 8, 9), 547 (637).

19 Bk. N. B. D. 92 (24 - 2), 227 (134 - 6), 294 (243 - 6, 7), 539 (625 - 6).

20 Bk. N. B. D. 120 (9).

21 Misal olarak Bk. N. B. D. 138 (83 - 1), 159 (28 - 8), 202 (92 - 7), 209 (104 - 5), 245 (155 - 3), 242 (155 - 8), 242 (157 - 3), 376 (380 - 8), 403 (423 - 6), 489 (552 - 8).

22 Bk. Tahlilimizin Cemiyet faslındaki Mahmûd maddesi.

denin kızlarında bulunduğunu, diğer ikisinin kaybolduğunu söylüyor. Sehî ise sâdece Münâzara-i Gül ü Husrev adlı bir kitabından bahsederek bu eserin *"Kem-yâb ve nâ-peydâ"* olduğunu ifâde etmekte, Sıfat-ı Kemân'dan birkaç beyit vermektedir[23]. Âşık Çelebi ise bu parçayı Leylâ ve Mecnûn'dan nakletmektedir. Lâtîfî, dîvânından başka manzûm ve mensûr te'lifatı olmadığını, *"tilmizlerinden"* Sun'î ve Sehî'nin her birinin *"bir gûne"* risâle naklettiğini söylüyor. Bu risâlelerden biri Gül ü Sabâ, diğeri Mihr ü Mâh'dır ki, birincisinden:

Elâ ey peyk-i bâd-ı subh-ı enver
Yidi deryâdan olmaz dâmenün ter

matla'lı, dîvânında mevcûd olmayan üç beyit, diğerinden de yukarıda zikredilen Sıfat-ı Kemân parçasını nakletmektedir[24]. Çok değişik rivâyetlerle zikredilen bu eserlerin niçin teksir edilmediği, âkibetlerinin ne olduğu meçhûldür.

Bu sıralarda Manisa'dan Edirne'ye, Sultân Bâyezîd Hân'ın yanına varıp ona bir kasîde takdim ettiğini, dönüşte İstanbul'a uğradığını orada Revânî, Ferruhî, Mesîhî, Şem'î ve Âhî ile sohbet ettiğini, Âşık Çelebi, Zâtî maddesinde rivâyeten kaydetmektedir[25].

Şehzâde Mahmûd'un hicrî 913 (M. 1507/8) tarihinde vefâtı ile yedi bendlik bir mersiye ve bir de tarih yazar. Bundan sonra vefât tarihi olan 25 Zilkade 914 (27 Mart 1509) a kadar İstanbul'da, Âşık Çelebi'ye göre *"Şeyh Vefâ meydanının altında kabri olan zâviye kurbünde"* edindiği evde *"ekseriyâ evkâtını Müeyyedzâde mülâzemetine hasr idüp bakıyye-i ömrin vakf-ı ülfet-i yâran-ı safâ ve sarf-ı sohbet-i ihvân-ı vefâ"* eylemiştir. Lâtîfî ve Sehî *"Bâkî ömrin Bâyezîd Han hidmetinde geçürdiler"* demekte; Âşık Çelebi ise erkân-ı devletin teklif ettikleri mansıbı reddedip *"Cümle a'râz-ı devletten i'râz"* eylediğini, *"sadakât-ı pâdişâhîden"* verilen aylık bin akçe ile yaşadığını ilâve eder. Bu sıralarda başta Sehî, Sun'î, dâmâdı Ümmüveledzâde Abdülazîz Çelebi, Nakkaş Bayram olmak üzere yakın dostlarıyla sohbet ederek vakit geçirdiğini, Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi'nin himâyesini gördüğünü ve hattâ

---

23 Bk. N. B. D. 116 (1).

24 Şâirin eserleri hakkındaki rivâyetleri Ferda Güley toplamış ve münâkaşalı bir tarzda incelemiştir.

25 Kınalızâde Hasan Çelebi, tezkiresinin Âhî maddesinde Necâtî Beg - Âhî münâsebetine "Ba'dehu Ahmed Paşa ve Necâtî'nin *egri* redifli gazeline nazîresinde bu beyti diyüp:

O kad bâlâ vü zülf egri diyâr-ı hüsn pür-âşûb
Memâlik fitne şeh zâlim 'alem ser-keş sipâh egri.." sözleriyle işâret etmektedir.

ona ziyâretlerde bulunduğunu biliyoruz. Fakat Âşık Çelebi'nin ifâde ettiği gibi *"cümle a'râz-ı devletten i'râz"* ile dostları arasında bir uzlet hayatı yaşadığına inanmak güçtür. Filhakika hicrî 912 (M. 1506) - 917 (M. 1511) tarihleri arasında ikinci def'a sadâret makamını işgâl etmiş bulunan Ali Paşa'ya takdim ettiği "hâtem" redifli kasîdeyi:

'Ömr menşûrı ki âhır ola möhr urmag içün
Eyledi kaddümi bu çarh-ı sitem-ger hâtem
. . . .
Pîrlükde kim ola kim beni yirden götüre
'Âdet oldur götürür gerçi ki begler hâtem

beyitlerine rağmen, sadârete geçiş tarihini nazar-ı i'tibara alarak, Şehzâde Mahmûd'un sağlığında, Manisa'da yazdığını kabul etsek bile ikinci vezir Koca Mustafa Paşa'ya takdîm ettiği bir kasîde ile yaptırdığı mescid dolayısiyle yazdığı:

Âsitânun ben garîbi bagrına bassa n'ola
İşigünde barınur a'lâ-vü-ednâlar bu gün

beytini hâvi terkîb-i bend şeklindeki medhiye ve bir kıt'a onun devrin ileri gelenlerine kasîdeler sunup himâye taleb etmekten geri kalmadığını göstermektedir. Koca Mustafa Paşa, Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi ile yakın dost ve siyâsî entrikalarda ortak idi. Filhakika Sultân Bâyezîd Han zamanında, Yavuz Selim'in isyânında, Selim'e karşı Şehzâde Ahmed'i tutmuşlar, Yavuz Selim'i isteyen yeniçeriler tarafından vezîr-i a'zam Hersekzâde Ahmed Paşa, beylerbeyi Hasan Paşa, nişancı Tâcîzâde Ca'fer Çelebi gibi Ahmed taraftarlarınınkiyle berâber evleri yağma edilmişti[26].

*
**

Kaynakların kat'i malûmât vermemesine rağmen, mukaddimeden anlaşıldığına göre, dîvânı Müeyyedzâde'nin talebi üzerine Şehzâde Mahmûd'un yanında bulunduğu devrede tertib ettirmiş olmalıdır. Filhakika, mukaddimedeki Sultân Bâyezîd Han medhinde kaleme aldığı mesnevîde:

Mukarrerdür kamu dârât-u-esbâb
Müyesser devlet-i evlâd-u-ensâb
Husûsâ Hazret-i Sultân Mahmûd
Cihân varlıklarından asl-ı maksûd[27]

---

[26] Bk. İsmail Hami Danişmend - İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi C. I. s. 422.
[27] Ayrıca Bk. N. B. D. 434 (427 - 7), 481 (542 - 7).

beyitleriyle Şehzâde Mahmûd'un medhine girişmekte, onu dokuzuncu pâdişâh olarak göstermektedir.

Şiirlerinin bestelendiğini, meclislerde okunduğunu;

Râzun nihân ola mı Necâtî ki sözlerün
Meclisler içre okunur uş çeng-ü-'ûd ile

misâli beyitlerle[28] ve birçok mahbûbları veyâ mahbûbeleri şiiri ve kelâmı ile avladığını;

Avlayımadı sencileyin kimse Necâtî
Ol gözleri ser-mest gazâli gazeliyle

gibi beyitlerle[29] anlatan Necâtî Bey, şiirlerinin elden ele dolaştığını "mesel-âmîz" olduğunu bizzat söylemektedir ki, bu husûsu şâir ve şiir hakkındaki düşüncelerini belirtirken zikredeceğim.

Dîvânını tertîb etmeden çok önce yazdığını tahmin ettiğim şiirlerinde, daha "deftere geçmeden" halk tarafından şiirlerinin toplandığını, elden ele gezdiğini, beğenilip takdîr edildiğini ifâde etmektedir. Bununla berâber dîvânını tertîbden kaçınışına dâir çeşitli sebepler ileri sürülmüştür:

Necâtî şi'rüni mecmû'a itme kâgıda bür
Sefîh olur güher ulaşduran sefîne ile

beytinde bir nesnenin kıymetinin nedreti ile kaim oluşundan hareket etmiş;

Ey bî-bedel ne fâ'ide eş'âr-ı dil-firîb
Olmaya çünki kâtib olanun mehâreti

beytinde daha sonra Fuzûlî'de de müşâhede ettiğimiz bir endîşe ile câhil müstensihlerden çekindiğini ifâde etmiştir. Bu beyiti hâvî kıt'ada kâtiblerin şiirindeki ibâreleri kendi dediği gibi yazmadığını, hattâ zamanında bir iki câhilin şiirini tahrîb ettiğini belirtmekte, bâzılarının "eline kömür alıp Âh Şâhım ile bir imareti karardır" gibi gayet çirkin bir yazı ile yazdıklarını, bâzılarının *"Necâtî lâfzına işâret ider diyü korkudan nûnu (N) ile cim'i (C) bir araya yazmadıklarını"* yâni şiirlerini tamâmen değiştirdiklerini veyâ sirkatleri belli olmasın diye tahrîf ettiklerini söylemektedir. Bir başka kıt'ada:

---

[28] Meselâ Bk. N. B. D. 426 (460 - 7).

[29] Bk. N. B. D. 284 (226 - 1), 356 (347 - 7), 454 (502 - 8), 470 (526 - 5), 483 (544 - 5), 207 (101 - 7).

Ey Necâtî ölince dîvânı
Kimseye mâlikâne yazdurma

. . . . .

'Ömrünün hâsılıdurur anı sen
Hele şol bir fülâna yazdurma

diyerek, câhil olmayan bir kimseye, hattâ bir *"ehl-i beyt"* e yâni eli kalem tutan, şiirden anlayan birisine yazdırmayı arzû etmektedir. Şiir telâkkisini hülâsa ettiği dîvânının mukaddimesinde, bütün bu sebebleri de bir arada zikrederek şiirlerini niçin ve nasıl dîvân halinde topladığını ifâde etmiştir. Burada, gönül sahifesinde bulunan remizlerin takrîr ve tahrîr yollarıyla temyîz ve ta'bîr olunacağını, bunlardan ikincisinin, *"sebat ve sıhhat"* bulunduğu için rağbet bulduğunu söyler. Yazıya dökülmüş olan hayâl unutulmaktan kurtulur. Uyanık yaradılış ve san'atkâr bir dimağ her nevi ifâde şekline kabiliyetlidir, fakat şiirden ve belâgatten anlayan kimseler gazel tarzını ve mesel yolunu tuttukları için Necâtî Bey de bu yolu tercih etmiş ve gazelleri etrafa şöhret salmıştır. Şiirleri her yerde okunduğu halde *"Od ile penbenin ne oyunu var"* diyerek bunları kâğıda geçirmekten sarf-ı nazar etmiş *"gûşe-i feragatte tûşe-i kanâatle"* gamlı gönlünü teselli etmiştir. Bu minvâl üzere bulunurken, Kazasker Abdurrahman Çelebi'nin işâretiyle *"bî-hûşluk deryâlarından çıkardığı incileri, ve sarhoşluk sahrâlarından derdiği lâleleri her nazma derc ve her bezme harc"* etmiş iken onları toplayıp *"tesvîd ve tedvin"* eder. Hasan Çelebi'nin ifadesiyle *"Müeyyedzâde'nin nâm-ı pür-unvânına terbîb-i dîvân eyleyüp mazhar-ı eltâf-u-ihsânı olduktan sonra Hicret-i nebeviyyenin dokuzyüz ondört senesinde"* vefât etmiştir. Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi bu vâkıa üzerine Sehî Bey'in (كندى نجاتى هاى) tarihini, Sun'î'nin (كندك نجاتى آه) tarihini dediklerini söylüyor. Sehî Bey, mezâr taşına bu tarihi hâvi:

Nakl-i Necâtî 'âleme târîh olmagın
Târîhini Sehî didi كندى نجاتى هاى

beytini ve Necâtî'nin şiirlerinden:

Bir seng-dil firâkına ölen Necâtînün
Billâhi mermer ile yapasız mezârını

beytini yazdırdığını kaydetmektedir. Ölüm tarihi 25 Zilkade 914 (27 Mart 1509) dur. Lâtîfî, Hamdullah Hamdî maddesinde, Hamdî'nin vefâtını belirtirken *"Merhûm Sultan Bâyezîd devrinün âhirinde intikal ve*

merhûm Necâtî Bey'le bir ayda ve bir senede rıhlet ve irtihâl eylediler" diyerek bu iki büyük şâirin aynı zamanda göçtüklerini belirtmektedir[30].

Aşkın her türlüsünü dîvânında işlemiş olan Necâtî Bey'in mezar taşına bu beyitin yazdırılmış olması mânâlıdır. Dîvânında:

Necâtî kocalıkda oldı 'âşık
Dirîga irdi geç vakt irdi konuk

veyâ:

Kocalmag ile Necâtî halâs olam sanma
Ki bir salım gibidür 'ışk şeyh-ü-şâb üzre[31]

emsâli beyitlerde onun ihtiyarlığında dahi aşk meydanından çekilmediğini müşâhede etmekteyiz.

B — Dîvânında şâir ve şiir hakkındaki görüşleri :

Necâtî Bey, dîvânında, bizden Şeyhî'yi, İran şâirlerinden Kemâlüddin İsfahânî'yi, bilhassa Nizâmî'yi ve Selmân-ı Sâvecî'yi, Câmi'yi beğenmektedir. Şeyhî'yi:

Billâhi Necâtî'ye bu lûf-u-'atâyı gör
Şeyhî olalı şeyhi nazmı hasen olmışdur

beytinde ifâde ettiği gibi, "şeyh" olarak tanımaktadır. Ayrıca:

Dir isem nazm-ı Necâtîye Nizâmîyi mürid
Umaram bulmaya sözümde yalanum Şeyhî

beytinde, Şeyhî'yi otorite telâkkî ettiğini belirtmekte;

Husrev ideli himmet bî-çâre Necâtîye
Şeyhî gibi eş'ârı hûb-u-hasen olmışdur

beytinde Husrev-i Dehlevî'den tevriye tarîki ile bahsederek Şeyhî'nin şiirlerini övmekte;

Kulun Necâtîye ideli şâhum iltifât
Şeyhîyi kodı şîve-i Selmâna kasd ider

beytinde Şeyhî'yi ve dolayısiyle Selmân-ı Sâvecî'yi tercîh ve medh etmektedir. Selmân'ı mânâ ve ifâde bakımından beğendiğini, üstâd tanıdığını:

---

30 Bk. Lâtîfî, s. 137.

31 Bk. N. B. D. 468 (523 - 6). Ayrıca Bk. 196 (82 - 7), 223 (128 - 3), 387 (399 - 1), 390 (402 - 6), 508 (580 - 6).

Bir vech ile sûret virelüm şi'‘re Necâtî
Kim halk be bak ma‘nî-i Selmâna disünler

ve;

Bu kuş dilinün oldı Süleymânı Necâtî
İletdi sözin Hazret-i Selmâna berâber

beyitlerinde ifâde ediyor.

Mukaddimede şâirleri *"ashâb-ı nazm-ı sihr-âmiz, bülend-âvâz, sâhirân-ı suhan-perdâz"* gibi tâbirlerle vasfetmekte *"i'câza karîb sihirler etmeğe kabil"* olduklarını söylemektedir[32]. Şâir; yalancıdır, içer, *"hayâle tama' eder"*, *"dakika-şinas"* dır, söyler. Her zevk ve tema' ehli söze şeref vermez, her şeker kamışı kalem gibi nişan yazamaz; binâenaleyh zevk sahibi olmak başka, yazmak başkadır. Zamanının şâirlerini çok ağır bir dille tenkid etmekte, geceleyin bir eve girip ölü toprağı saçarak insanı uyutan hırsızlara benzetmektedir. Ölü toprağı, geçmiş şâirlerin şiirlerindeki mazmûn ve hayâller; uyuyan da zemâne câhilleridir. Bu şâirler başkalarının hayâlleri ile nazmlarına *"sûret"* verirler; fakat nazmları *"ma'nî-i hâs"* ve *"tab' cevlânı"* ndan mahrûmdur. Ölü toprağı insanı kendisinden geçirir ammâ, bu sâf reyhânî şarâbın keyfiyetiyle mukayese edilemez. Geçmişlerin sözünü şiirine katan, onları zerâfet meclisinde satamaz. Böyle mânâ ve hayâl çalarak kendine mal edip halka satan şâirleri:

Şular ki âdemîdür halk içinde yiyüp içüp
Nihânî yirde takâza gelürse def‘ eyler
Bu şimdi şâ‘ir olanlar bir iki üç bed-baht
Nihânî yirde yiyüp halk içinde sıçarlar

kıt'asında ta'rif etmiştir. Avâm hünerden anlamaz, satışa bakar. Dülbendin incesini kimse seçemez, incelik onu sarığa itina ile sarmaktadır.

Hîç açma Necâtî bâb-ı şi‘ri
Şol kimseneye kim ola nâdân
Kim beyti ider ‘avâm tab‘ı
İl konduğı hâne gibi vîrân

kıt'asında cahil insanların şiirden anlamadığını ifâde ediyor. Bunlar, dîvân şâirinin belli bir kültür seviyesindeki okuyucuları muhatab edindiğini bize ifşâ etmektedir.

---

[32] Şâirler hakkındaki fikirleri için meselâ Bk. N. B. D. 1 (17, 18, 19, 20), 6 (20), 9 (13, 18), 83 (21 - 49), 124 (25), 126 (32), 140 (90), 306 (263 - 3), 522 (600 - 6), 535 (619 - 6).

Necâtî Bey *"gönül sahâifinde merkûz olan mermûzat"* dediği ilhamın *"tarîka-i tahrîr"* ve *kaide-i tahrîr"* olarak iki şekilde beyân olunacağını, ikincisinde *"sebat ve sıhhat"* olduğu için rağbet bulduğunu söylüyor. Bir mesnevîde[33] mânâ ve yazı (= kitâbet) arasındaki münasebeti incelemektedir. Mânâ gönülde teşekkül eder, yazıya dökülür. Bu hususu çeşitli teşbîh ve istiârelerle ifâde ediyor. Şiir telâkkisini dîvanının çeşitli yerlerinde belirtmiştir[34]. "Revân, selîs, inci, gevher v.s." gibi umûmî sıfatların hâricinde, açık ve kesin ifâdeler kullanarak şiirden ne anladığını, hangi evsaftaki şiiri tercih ettiğini söylemektedir.

Itnâbdan sakın ne kadar çog ise kelâm
Eyle müfîd-ü-muhtasar olan sözi edâ

matla'lı üç beyitlik kıt'ada "az ve öz" diye hulâsa edebileceğimiz ifâde tarzını tercîh ettiğini açıklıyor. Bakara sûresi en uzun sûre olduğu halde, çok vakt olur ki bir kısmı ile iktifâ olunur da, vakit ne kadar *"nâzik"* olsa İhlâs sûresi - kısa olduğu için - bir demde üç def'a okunur. (Bu beyân Necâtî Bey'in mesnevî tertibine niçin iltifat etmediği hususunda bize bir fikir vermeye kâfidir.) Her şeyde bir "ma'nî-i hâss" bulmak lâzımdır, "ma'nî-i hâss"a da "terkîb-i sâf" yakışır ki altunda inci olmayınca, küpe süs olamaz. Hayâl bir "gelincik", lâfzlar da onun süsü; şâirin tab'ı taraktır. Necâtî'nin şiirine şöhret veren "rengîn hayâl, şîve, hûb edâ"dır. Ayrıca, şiirinin dostlar tarafından beğenilmesi için "mestâne" kaydını da koymuştur. Birçok beyitlerinde şiir hakkında "yalan" tâbirini kullandığı halde:

İçinde ne zûr var ne telbîs
Şi're ne içün yalan diye halk

matla'lı bir kıt'ada şiirde yalan ve hiyle bulunmadığını yalan olsa dahi "tefâvütü" olduğunu söylüyor.

Kendi şiirlerinden Nef'î'yi haber veren tâbirlerle bahseden ve bilhâssa kasîdelerinde, birkaç beyit halinde de olsa, şâirliğine fahriyeler söyleyen Necâtî Bey, bütün bu övünmeler arasında şiir hakkında beslediği kanâati kısmen ifade etmektedir[35]. Necâtî Bey, *"söz"* lerinin *"Çeş-*

---

[33] Bk. N. B. D. 5.

[34] Meselâ Bk. N. B. D. 119 (5 - 1), 130 (50), 150 (8 - 8), 349 (167 - 10), 251 (171 - 7), 252 (172 - 8), 263 (191 - 7), 418 (448 - 7), 457 (505 - 7).

[35] Meselâ Bk. N. B. D. 7 (9), 9 (14), 10 (14 - 15), 11 (15 - 16), 82 (21 - 47, 48), 86 (21 - 44, 45), 138 (79 - 1), 167 (36 - 6), 223 (127 - 1), 247 (164 - 7, 8), 263 (191 - 7), 267 (196 - 10), 270 (201 - 7), 293 (241 - 7), 409 (431 - 11), 438 (479 - 7), 455 (503 - 77), 495 (561 - 9), 551 (643 - 7).

me-i Hayvân ile kand" ezilse dahi vasfedilemeyeceğini söylemekle, zevke devamlı olarak tad veren ölümsüz şiiri gâye edindiğini tasrîh etmektedir. Sözleri "hikmet-âmîz" ibârelerdir; fakat "ibret-engîz"dir. Bundan darb-ı mesel tarzındaki ifadeyi de benimsediği mânâsını çıkarıyoruz.

Ko şi'rün sebt-i evrâk itme zinhâr
Od ile penbenün ne oyunı var

beytinde şiirlerinin umûmiyetle yakıcı olduğunu belirtmektedir. Mukaddimede *"bî-hûşluk deryâlarından çıkardığı lü'lü'ler ve ser-hoşluk sahralarından derdiği lâleler"* tarzında tasvîr ettiği şiirlerini şuur dışı bir âlemden aktardığını ifâde etmekle, şiirde ilhâmı benimsediğini gösteriyor. Filhakika Hz. Muhammed'in *"fusahâ ve bülegâ"* zamanında, yâni sözün revâcda olduğu bir devirde geldiğini, kendisine şâirlik isnâd edildiğini, o zamanki müşriklerin şiirle sihiri tefrik edemediklerini daha önceki paragraflarda söyler. Kalem için *"miftâh-ı hızâne-i kuds ve mısbâh-ı kâşâne-i üns"*, nazım için *"sihr-âmiz"* tâbirini kullanmakla, esâsen, şiirin menşe itibâriyle şuur dışı olduğunu ifâde etmiştir. Kendi şiirlerini *"göze görünmez perî, âdemi bî-hûş eder, dil-pezîr, selâsette letâfette akar su, sihr-âferîn, gönül açar akar su, şekkerîn, şi'r-i dil-firîb, şeb-güher çerağı v.s."* gibi tâbirlerle vasıflandırmakta, *"tarz-ı eş'âra letâfet"* verdiğini söylemektedir. "Nişân" redifli kasîdesinde:

Bu 'asr içinde da'vî-i şi'r eyleyenlere
İnsâf bu kasîde yiter mâ-hazar nişân

beytinde ifâde ettiği vechile, asrındaki diğer şâirlerden üstün olduğunu söyler. "Serv" redifli kasîdesindeki:

Doğrusı nazm içinde bu gün hâsdur bu yol
Geymez bilürsiz elbise-i müste'âr serv

beytinde, ifâdesinin bâkir olduğunu, başka şâirlerden bir şey almadığını cesâretle ve açıkca söylüyor. Kendi şâirliğinden o kadar emîn ve devrinde yegâne olduğuna öylesine kani'dir ki; sevgilinin yanağındaki yarayı tasvir eden bir gazel yazmış, sonra özür dileyerek:

Yara n'eyler 'ârızunda hâşe lillâh dôstum
Kendü kendinden Necâtî tab'ın eyler imtihân

beytiyle kendi şâirliğini imtihân ettiğini söylemiştir. Dîvânının kıt'alar kısmında, yukarıdaki fahriyelerine rağmen, öğünmeyi yerdiğini fakat insanlarda temyîz kabiliyeti olmadığından, öğünmek lâzım geldiğini,

hüner Mısır'ında Yûsuf gibi aziz olmak için insanın kendisini bizzat satması gerektiğini söylüyor[36]. Bu ifâde ve kasîdelerinde, bütün hünerine rağmen lâyık olduğu alâkayı görememekten yakınış, dîvân şâirinin san'atını geçim vâsıtası olarak kullandığını göstermekte ve birçok nâehil kimselere yazılan mübâlâğalı kasîdelerin sebebini îzah etmektedir.

Necâtî Bey'in zamanında şiirlerinin tanzîr edildiğini, fakat şâirin bunları beğenmediğini göstermek bakımından şu kıt'a dikkate değer:

Ey benüm şi'rüme nazîre diyen
Çıkma râh-ı edebden eyle hazer
Dime kim uşda vezn-ü-kâfiyede
Şi'rüm oldı Necâtîye hem-ser
Harfi üç olmag ile ikisinün
Bir midür filhakîka 'ayb-u-hüner

Lâtîfî Tezkiresi'nin muhtelif yerlerinde, Lâtîfî veya başka şâirler tarafından, Necâtî Bey hakkında verilmiş kıymet hükümlerine rastladığımız gibi, onun devri içindeki yerini ve tesirini belirten notlar da buluyoruz. Filhakika Zâtî'den bahsederken *"Merkûm Necâtî'den sonra vilâyet-i Rûm'un üstâd-ı şuarâsı ve şu'arâ-yı mütegazzilânın muktedâ ve pîşvâsıdır"*[37] demekle Necâtî Bey'e üstâdlıkta öncelik tanımaktadır. Vasfî maddesinde Necâtî Bey'in şiirinin *"şîrîn, rengîn, reng ü çâşnîde matbû' ve dilpezîr u âlem-gîr"* olduğunu[38]; Tâli'î maddesinde *"türkî ibâret"* nâzımı olduğunu[39]; Sâfî (Cezrî Kasım Paşa) maddesinde Anadolu şâirleri arasında *"mesel-gûyluk"* un evvelâ Sâfî'den sâdır olup, sonra Necâtî Bey'de kemâlini bulduğunu[40]; Lâtîfî maddesinde kendisinden bahsederken Anadolu şâirleri arasında Necâtî Bey'in darb-ı mesele teşebbüs ettiği gibi kendisinin de Türk dilinde bulunan güzel meselelerle lâtifeler ve bilgiler toplayıp yazılarına koyduğunu söylemektedir[41].

Yine Sehî, Sun'î, Şâver maddelerinde birincisinin Necâtî'ye hizmet ettiğini, ikincisinin onun çıraklarından olduğunu, üçüncüsünü ve şiirini Necâtî'nin ve Tâli'î'nin çok beğendiğini ve bunun da onların tarzında gittiğini söylüyor[42].

---

36 Bk. N. B. D. 138 (79).
37 Bk. Lâtîfî s. 156.
38 Bk. Lâtîfî s. 360.
39 Bk. Lâtîfî s. 231.
40 Bk. Lâtîfî s. 219.
41 Bk. Lâtîfî s. 300.
42 Bk. Lâtîfî, Sehî s. 196, Sun'î s. 222 - 223, Şâver s. 199.

Bunların dışında Necâtî Bey'in üslûbunu taklid ve ta'kîb eden ve ona nazîre yazan şâirlerden Vâlihî, Mihrî, Şemsî-i Edvârî (Makam-âşinâ olduğundan Edvârî lâkabının Necâtî Bey tarafından verildiğini kaydediyor), Sâkî, Sûzî-i Nakşıbendî, Rızâî, Zârî-i Üskübî, zikredilmektedir[43].

Adı geçen şâirlerden Mihrî Hâtun ve Zârî-i Üskübî, Necâtî Bey dîvânında yer alan *"döne döne"* redifli

Bu cefâdan ki kadeh ağzun öper döne döne
Nâr-ı gayretde kebâb oldı ciger döne döne

ve;

Çıkalı göklere âhum şereri döne döne
Yandı kandîl-i sipihrün cigeri döne döne

iki aded gazelden birisine - veya her ikisine - nazîre yazmışlardır. Mihrî Hâtun aynı zamanda Necâtî Bey'in muakkıbidir. Lâtîfî onun Necâtî Bey ile olan münâsebetini şöyle ifâde etmektedir:

"Ekser-i eş'ârı merhûm Necâtî'ye nazîre vâkı' olmışdur. Nezâirden garazı ona irişmek idi. Necâtî Beg bu husûsda münfail idi. Bu kıt'ayı onun hakkında dirler:

Ey benüm şi'rüme nazîre diyen
Çıkma râh-ı edebden eyle hazer...[44]

... Necâtî şi'rinün gerçi "döne döne" nazîresin dimişlerdür ammâ cümle-i nezâyirde bununkine nazîre olmaz... merkûmeden ne şiir ki sâdır olsa Necâtî'ye irsâl ve vâridatdan her ne ki mütevârid olsa iysâl iderdi. Bir gün bir harîf-i zarîfden su'âl itdi ki "Necâtî Bey bizüm sanâyi'i şi'riyeden nemüz begenür?" Şahs-ı zarîf dahi kelâmında zarâfet ve iyhâm kasd idüp "şâire-i şîrîn-ma'nâdur diyu iyhâmunı begenür" diyu cevap virdi"[45].

---

[43] Bk. Lâtîfî, Vâlihî s. 354, Mihrî s. 321, Şemsî-i Edvârî s. 208, Sâkî s. 182 - 183, Sûzî-i Nakşıbendî s. 195, Rızâî s. 166, Zârî-i Üskübî s. 175. Ayrıca Kınalızâde Hasan Çelebi, tezkiresinde Zârî-i Üskübî maddesinde, "... Merhûm Necâtî'nin *döne döne* gazeline nazîre dimüşdür. Matla' :

Kemeri koçmağa ol sîm-beri döne döne

Der - miyân itdi nice sîm ü zeri döne döne.." diyerek Zârî'nin; Mîrî (Ispartalı) maddesinde "... Necâtî ile muâsır olmagın ekser-i gazeli ol tarzda olup mezbûrun gazeliyâtına nezâyir dimüşdür." diyerek Mîrî'nin; Mestî, Şevkî (Edirneli), Sun'î, Âhî, Tâli'î maddelerinde bu şâirlerin Necâtî Bey ile dost veyâ hem-meclis olduğunu kaydetmektedir.

[44] Bk. N. B. D. 123 (23).

[45] Bk. Lâtîfî s. 321.

Rızâî' Necâtî Bey'in

Gül yanagunda zülf-i perîşân girih girih
Bâğ-ı İremde sünbül ü reyhân girih girih

matla'lı gazeline yazılan nazîrelerden, Lâtîfî'nin ifâdesine göre, en güzelini söylemiştir[46].

Sûzî-i Nakşıbendî, Necâtî Bey'in

Çınarun kadd-i yâra nisbeti var
Eli yufka velî hoş himmeti var

matla'lı gazeline,

Demi hoş gör ki dehrün lû'beti var
Bu deyrün dürlü dürlü sûreti var

matla'lı bir nazîre yazmıştır.

Mihrî Hâtun gibi Necâtî Bey'in muakkıbi ve hayrânı olan bir şâir de Vâlihî'dir. Lâtîfî, onun bu bağlılığını şöyle ifâde etmektedir:

"Külliyen Necâtî şiiri yâdında ve hâtır-ı pâk-nihâdında idi. "Türkîde şi'r-i Necâtî'ye nazîr olmaz, nazîri vilâyet-i Rûm'a bir dahi gelmez" diyu da'vâ iderdi. Ve nazîre dise anun şiirine nazîre dir idi. Merhûm Necâtî'nün

Bir içim su umaram hançer-i bürrânundan
Nola bir kerre içürsen ne gider yanundan

gazeline şuarâ nazîre didükde ol dahi dimiş idi"[47]

Bu şâirler hakkında hüküm verirken onların değerini Necâtî Bey'e yazdıkları nazîrelerle kıyaslayan Lâtîfî, şâirimizin devrindeki önemini ve büyüklüğünü tekrar tekrar belirtmiş olmaktadır. Yine bu şâirlerin nazîrelerini zikrederken Necâtî Bey'in zamanında ve Necâtî Bey'in hemen akabinde ona birçok nazîreler yazıldığını belirtmektedir ki; bu bize Necâtî Bey'in devrinin şâirleri üzerindeki tesirinin ölümünden sonra da bir süre devam ettiğini göstermektedir. Bütün bu hususların yanında Lâtîfî'nin dikkatleri; Necâtî Bey'in Türkçe sözleri, Türkçe ibâreleri şiire sokarak bir çığır açtığını, ilk millîleşme cereyanını doğurduğunu göstermektedir. Bu cihetten Âşık Çelebi'nin *"... şu'arâ-yı Fürs'ün seng-i ta'nı zahm-ı bî-rahmından şu'arâ-yı Rûm'un sebeb-i necâtıdur."* sözü tam yerindedir. Necâtî, dört tezkirecinin ifâdesinden anladığımıza gö-

---

[46] Bk. Lâtîfî s. 166.
[47] Bk. Lâtîfî s. 354.

re, Türk şiirine şahsiyet vermiş, millî rûh ve zekâmızın mühürünü basmıştır.

Dîvânının mukaddimesinde, her çeşit sözde kudreti olduğunu, fakat *"ekser-i zurefâ agleb-i bülegâ âzmâyiş-i tab'-ı selîm ve ârâyiş-i zihn-i müstakîm tarz-ı gazel ve tarîka-i meseldir dedikleri sebebten"* gazel tarzına ehemmiyet verdiğini söylüyor. Filhakika dîvânın muhtelif yerlerinde şevk ile nice nice gazeller yazdığını, gazellerinin *"rûy-ı zemînî"* tuttuğunu söylemekte ve onlarla öğünmektedir[48]. Bu yüzden birçok kasîdelerinde tagazzül yapmıştır.

Netice olarak diyebiliriz ki; Necâtî Bey'in şiirleri hakkında tezkirelerin ve diğer kaynakların kaydettiği medhedici sözleri, şiirlerinin husûsiyle açık, selîs ve meselâmiz oluşunu, şâir bizzat kendisi de ifâde etmiştir. Onun bütün kaynaklar tarafından ittifakla bahsedilen orijinalitesi tesâdüfî veyâ sâdece şâirlik cevherinin neticesi olmayıp bizzat kendi gayretinin, orijinal yaratılışının mahsulüdür.

---

[48] Meselâ Bk. 10 (3, 5; 7, 8), 12 (25 - 26), 29 (33 - 37), 82 (21 - 36), 254 (175 - 9), 414 (440 - 5),

NECÂTÎ BEY DÎVÂNININ TAHLÎLİ

BİRİNCİ BÖLÜM

NECÂTÎ BEY DÎVÂNINDA DİN — TASAVVUF

A — DİN :

I. Allah :

Necâtî Bey Dîvânı'nda Allah, zât isimleri ve esmâ-ı hüsnâ olarak 31 isimle zikr edilmektedir[1]. Herhangi bir sünnî müslüman gibi imânın ve islâmın şartlarını kabullenmiş bulunan Necâtî Bey bizatihi Allah'ı veya Allah ve kâinât arasındaki münâsebetleri inceleyen ve şiirlerinde bunları başlıca konu olarak işleyen bir şâir değildir. Bu bakımdan, meselâ, kendisinden önce gelmiş Türk şâirlerinden Seyyid Nesîmî'ye, hattâ Şeyhî'ye ve çağdaşı İranlı Molla Câmi'ye benzemez. Allah peşin olarak vardır ve şâiri alâkadar eden Allah'ın varlığı meselesi değil, yarattığı âlem, bilhassa dünyâmızdır. Dünyâmıza bir hakîmin veyâ mutasavvıfın değil epikürcülüğe yatkın bir mizâcın perspektivinden bakmıştır. Bununla berâber Necâtî'de Allah'ın zâtı ve âlemin oluşu ile alâkalı: *"Ahad-ı bâkî ki vahdeti bâ'is-i kesret ve kesreti şâhid-i vahdet vâki' olmuşdur*[2]*"* şeklinde bir cümleye rastlamaktayız. Ayrıca islâm dîni içinde çeşitli fırka ve mezheblerin doğuşuna vesîle olan "kıdem ve "hudûs" meseleleriyle alâkalı bir beyit görmekteyiz:

Gönlüme geldi bu ki 'aceb olmaya eger
Zâtı gibi kadîm ola masnû'-ı Kirdigâr

Yukarıya aldığımız cümlede tam bir mutasavvıf ifâdesi görülmekle beraber, elbette Necâtî'deki Allah fikrini ve şâirimizin dünyâ görüşünü bu akîdeye bağlamamız için kâfi bir delil teşkil etmez. Nitekim zikrettiği-

---

1 Allah, Hudâ, Mevlâ, Ahad, (Ahad-ı Bâkî), Ezel, (Üstâd-ı Ezel), Bârî, Bâkî, (Yâr-ı Bâkî, Ahad-ı Bâkî), Celîl (Celâl, Zülcelâl), Hak, Hakîm (Hakîm-i ecell), Hayy, Hâlık, Rabb, (Rabbü'l-'âlemîn, Rabbü'l-enâm, Rabbiyü'l-a'lâ), Perverdigâr, Rahmân, Subhân, Sâni' (Sâni'-i sanâyi'), 'Adil (Dâd-ger), 'Azîz, 'Alîm, Gayûr, Feyyâz, Fâ'il (Kirdigâr), Kâdir, Kadîm, Kerîm, Lem-yezel, Mübdi', Müste'ân, Mu'tî, Mennân (Zûlminen), Nâsır.

2 Bk. N. B. D. 1 (7, 8).

miz beyitte Allah'ın kıdemi bahis mevzûudur ve bu da ehl-i sünnet akîdesine uymaktadır.

Herhangi bir sünnî müslüman gibi îmânın ve islâmın şartlarını peşîn olarak kabullendiğini, bunların üzerinde muhâkemede bulunmadığını söylediğimiz Necâtî Bey; Allah'ı da böylece görmekte ve Kur'ân'ın çerçevesinden bakmaktadır. *"Zihî sâni'-i sanâyi' ve muhteri'-i bedâyi' ki zümre-i insânı eşref-i mahlûkât ve kıdve-i a'yânı eltaf-ı mevcûdât idüb cevâhir-i zevâhir-i âyet-i* لقد خلقنا الانسان فى احسن تقويم[3] *birle tekrîm ü ta'zîm kıldı*[4]."

Allah "ahad" - ki vahdette istigraktır - mânâsiyle "bir" dir, her yerde hâzır ve nâzırdır:

Kamu yirde bulınur hâzır -u- nâzırdur evet[5]
Ah içinde bulunur gel diyelüm âh Allâh

Fâil-i mutlakdır, her şeyi yaratan O'dur[6]. Her şeye hayat veren O'dur[7]. Her müslümanın zihnindeki Allah telâkkîsine uyan bu gibi örnekleri sayıp dökmekte bir fayda görmüyoruz. Eğer Necâtî Bey mutasavvıf bir şâir olsaydı, meşrebini ve tesiri altında kaldığı tasavvuf mesleklerini göstermek için böyle bir işe girişmek şart olurdu.

II — Melekler: Melek, Sükkân-ı nüh sipihr, Firişteh, Kudsî; Kerrûbî, Cebra'îl (Rûh-ül-emîn, Rûh-ül-Kudüs, Rûh-ı musavver), Hârût:

Umûmî olarak melek mefhûmu dînî eserlerde, popüler din kitaplarında ifâde edilen mefhûmla ayniyet göstermektedir. Dokuz felek sâkinleri şeklinde tasavvur edilen melekler umûmîyetle gök yüzünde telâkkî edilmektedir. Onlarda beşerî his yoktur. Binâenaleyh acıma gibi bir duygu meleklerden sâdır olamaz. Halk arasındaki şer işlenen yerde melek bulunmadığı inancına muvâzî olarak, işret meclisi de böyle yerlerden

---

[3] *"Biz, hakıykat, insanı en güzel bir biçimde yarattık"* Kur'ân, Et-tîn, XCV. 4. Bu ve bunu müteakıp âyetlerin mealleri Merhum Hasan Basri Çantay'ın "Kur'ân-ı Hakîm ve Me'âl-i Kerîm" adlı eserinden alınmıştır.

[4] Bk. N. B. D. 1 (15, 16, 17).

[5] *"Görür gibi bilmedin mi ki göklerde ne var, yerde ne varsa Allah, şüphesiz hepsini bilir. Herhangi bir üçden bir fısıltı vaaki' olmaya dursun, muhakkak ki O, bunların dördüncüsüdür. Bir beşden vukuua gelmeye dursun, ille O, bunların altıncısıdır. Bundan daha az, daha çok vaaki' olmaya dursun, ille O, nerede olsalar, bunların yanındadır."* Kur'ân, El-mücâdile, LVIII, 7.

[6] Bk. N. B. D. 205 (99 - 2), 256 (180 - 4), 495 (561 - 2), v.ş.

[7] Bk. N. B. D. 34 (6 - 6), 189 (71 - 5), v.ş.

telâkkî edildiği için, Necâtî Bey aynı kanaati bir beytinde şöyece zikretmektedir:

Dolular nûş idüb eyler güzeller âşinâlıklar
Egerçi meclis-i meyden melek bîgânedür dirler

Yukarıda adı geçen dîn kitaplarına uygun olarak kanatlı ve gözle görülmez şekilde tasavvur edilen melek, güzelliğin, bâhusûs sevgilinin, sembolü olarak ifâde edilmiştir.

Kerrûbî diye anılan 4 melekten (Cebraîl, İsrâfil, Mîkâîl, Azrâîl) biri olan Cebraîl tek başına zikredilmektedir. Cebraîl, Necâtî Bey'de, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed'e âyet-i rahmet olan Kur'ân'ı taşıyıcı olarak; bu cümleden hareketle Tanrı kelâmının hâmili sıfatıyle kelâm ve tekellümle alâkası bakımından; Hz. Meryem'e nefha-i İlâhî'yi üflemesi dolayısıyle Hz. İsâ ve İsâ tasvirleri ile alâkası bakımından; anılmaktadır. Ayrıca:

Tîg-ı mahabbet ile kim oldı şehîd kim
Rûh-ül-kudüs cenâzesine hâzır olmadı

beytinde, mahabbet şehîdlerinin mânevî makamlarının yüceliğini işâret etmiştir.

Bundan başka yalnız bir beyitte adı geçen Hârût, birçok dînî eserlerde ve popüler dîn kitaplarında ifâde edildiği şekilde Babil kuyusuna başaşağı asılmış olarak takdîm edilmiştir. Kur'ân'da, Bakara sûresinin 102. âyetinde zikredilen Hârût ve Marût için böyle bir ifâde yoktur. Ayrıca hadis kitaplarında da, sahîh veya zaîf hiçbir hadisde böyle bir takdime rastlanmamıştır[8]. Necâtî Bey'de ve diğer dîvân şâirlerinde ziyâdesiyle görülen bu neviden efsânevî unsurların ve onlara yapılan atıfların Gibb'in haklı olarak belirttiği gibi[9] ifâdeyi kuvvetlendirmek, mısrâlara canlılık ve parlaklık vermek veya çeşitli edebî san'atlara zemîn hazırlamak için kullanıldığı muhakkaktır. Nitekim bu neviden tedâîlere veya iltibaslara gerek Necâtî Bey'de, gerek bütün dîvân şâirlerinde, dinî unsurların, kozmik unsurların, tabiat unsurlarının ifâdesinde ekseriya rastlanmaktadır.

---

[8] Bk. Balıkesirli Hasan Basri Çantay: Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim - Cilt - 1. s. 33, Dip notu: İst. 1962

[9] Bk. E. J. W. Gibb: Osmanlı şiiri tarihi, İstanbul Üniversitesi yayınları No. 207, 1943; s. 63.

III — Kitablar: Dört kitâb. Zebûr, Kur'ân (Mushaf, Kelâm-ı mu'ciz-nizâm, Kelâm-ı kadîm):

Necâtî Bey'de geçen "dört mezheb dört kitâb" tâbirinden "dört mezheb" ile islâm dînindeki dört mezhebin Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî) kasdolunduğu muhakkak olmakla berâber, *"dört kitab"* la, dört peygambere (Hz. Mûsâ, Hz. Davûd, Hz. İsâ, Hz. Muhammed) indirilen dört kitab (Tevrât, Zebûr, İncîl, Kur'ân) ifâde olunmaktadır. Bununla beraber:

Gam-ı mihnetle yanardum hatuna tâbi' olmasam
Ne şübbe yanar odlara şu kim ehl-i kitâb olmaz

beytindeki "ehl-i kitâb" tâbiriyle, kitab sâhibi peygamberlere inananlar kasdolunmaktadır. Buradaki "kitâb" kelimesiyle tevriye yapıldığını kaydetmek isteriz.

Dört semâvî kitabdan Zebûr'u ve Kur'ân'ı zikreden Necâtî Bey Zebûr'dan:

Mızrâb-ı 'ûd-ı şevk iken bülbülün dli
'Işkum Zebûrını okıyımaz dili çalar

beytinde bahsetmektedir ki burada kendisine güzel ses mûcizesi verilen peygamber Hz. Dâvûd ile Zebûr münâsebetine işâret olunduğu âşikârdır.

Kur'ân'a gelince; Necâtî Bey'de Kur'ân, bizzat Kitabullah'tan ve hadislerden nakledildiği şekilde, bir de islâmî inançlardaki veya halk arasındaki telâkkilere muvâzî olarak ifâde edilmektedir. Birinci husûs bir cümlede Kur'ân'da zikredilen bir âyete[10] muvâzidir: *"Ve kelâm-ı mu'ciz-nizâm-ı Kur'ân ile mesânid-i mu'ânidi ibtâl-ü-fânî eylediler[11]"* Filhakika bu âyette müşrikler Kur'ân'a nazîre yapmaya dâvet edilmektedir. Belâgat ve fesâhatin zirvesinde bulunan Arab şiirine rağmen o devirde ve daha sonraları hiç bir san'atkâr Kur'ân'ı tanzîre muvaffak olamamıştır. Bundan başka Kur'ân'ın hıfzedildiği için şimdiye kadar unutulmadığı, herkesin âyetlerden hâfızasında bir şeyler bulundurduğu, âdâb-ı Kur'âniyeden olmak üzere kırâat-ı Kurân esnasında dünya kelâmı edilmediği - veyâ edilmemek lâzım geldiği - ifâde edilmektedir.

---

10 *"Eğer kulumuz Muhammed'in üzerine parça parça (sûre sûre, âyet âyet) indirdiğimiz Kur'ân'ın Allah katından geldiğinden şüphe ediyorsanız, haydi onun benzerinden siz de (meydana) bir sûre getirin. Allah'dan başka şâhidlerinizi (taptığınız putları ve bilginlerinizi) de yardıma çağırın, eğer iddianızda doğru insanlar* iseniz." Kur'ân, El-bakare, II - 23.

11 Bk. N. B. D. 4 (2, 3).

Kur'ân etrafından teşekkül eden telâkkiler ve inançlar cümlesinden olarak, Kur'ân'ın yedi türlü okunduğu[12], kenarına âyetler yazıldığı üzerine el basılıp yemîn edildiği, arasında gül yaprağı bırakıldığı, Mushafın açık bırakılmadığı aksi takdirde şeytan tarafından okunduğu fal bakıldığı ve câdûların Kur'ân üzerine oturarak büyü yaptıkları zikrolunmaktadır.

Umûmîyetle Kur'ân sahifesi sevglinin yüzüne, yazılar yüzdeki ayva tüylerine benzedilmektedir ki; bâtınî telâkkîlerin bilhâssa hurûfîliğin mecazlarıyla alâkalı olmaksızın sâdece bir teşbîh san'atından ileri gidilmediğine dikkati çekmek istiyoruz. Zîrâ, bâzı mutasavvıf şâirlerimizde bu nevî benzetmelerin arkasında bâtınî telâkkînin, husûsiyle hurûfîliğin tesirleri görülmektedir.

IV — Âyetler :

Necâtî Bey Dîvânı'nda geçen âyetler: لوكان فيهما الهة الاالله لفسدتا[13] ve لقد خلقنا لانسان فى احسن تقويم[14] ve و ان تعدوا نعمة الله لا تحصوها[15] ve وما علمناه الشعر[16] ve و انى فضلتكم على العالمين[17] ve ارجعى[18] ve نصر من الله فتح قريب[19] ve هذه جنات عدن فادخلوها خالدن[20] ve yevm-i dīn[21] ve حمالة الحطب[22] ve خلقهم من طين[23] ve اسرا بعبده ليلا[24] ve الله سميع[25] ve لاتيأسوا[26] ve لا تخف[27] ve قالوا بلى[28] ve نحن قسمنا[29] ve Elif-Lâm[30] dır.

---

[12] Bk. N.B.D. 201 (91 - 5), Ayrıca bak. A. Gölpınarlı, Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli- İst. 1955 - 1374, s. XXII.

[13] *"Eğer her ikisinde (göklerde ve yerde) Allâh'dan başka Tanrılar olsaydı her ikisi de harâb olup gitmişti.* - Enbiyâ, XXI. 22".

[14] *"Biz, hakîkat, insanı en güzel biçimde yarattık.* - Et - tîn, XCV. 4".

[15] *"Eğer Allâh'ın (bunca) ni'metini birer birer saymak isterseniz (ne mümkin?) siz (onları) icmâl suretiyle bile sayamazsınız.* - İbrâhîm, XIV. 34".

[16] *"Biz ona şiir öğretmedik.* - Yâsîn, XXXVI. 69".

[17] *"Ey İsrâil oğulları, size ihsan ettiğim bunca nimetimi ve sizi (bir zaman) âlemlerin üstüne geçirdiğimi hatırlayın.* - El-bakare II - 47".

[18] *"Ey itmi'nâne ermiş rûh dön Rabbine, sen O'ndan râzı, o senden râzı olarak.* - El-fecr, LXXXIX. 27, 28".

[19] *"(Sizin için) seveceğimiz diğer (âcil bir nimet) daha (var ki o da) Allah'dan nusret ve yakın fetih (dir). (Habîbim) sen mü'minlere (bu nusreti ve fethi) müjdele.* - Es-sâf, LXI. 13".

[20] Bu cümle muhtelif âyetlerden (El-bakare, II. 82, Er-ra'd, 23 En-nahl, XVI - 31, Tâhâ, XX. 76, Ez-zümer XXXIX - 73) derlenmiştir. *"Adn cenneti budur, ey cennet ehli olanlar giriniz"* mânâsına gelen bu cümle muhtelif câmilerde yazılıdır.

[21] El-fâtiha'nın üçüncü âyetinde geçen bu terkîb hakkında H. Basri Çantay (*"Din günü": Burada maksûd cezâ günü, herkesin dünyâda yapdığının mukabelesini göreceği âhiret günüdür)* - Bak. AGE. C. I. s. 12, dip notu: 7, demektedir.

[22] *"Karısı da" (hem) odun hammalı olarak!* - Ebû Leheb, CXI. 4".

Bunlardan başka 1 (10, 11) deki beyitle En - nahl, XVI. 40'a; 1 (15, 16, 17) deki cümlede bulunan "tekrîm" kelimesiyle El-isrâ, XVII. 70'e; 170 (41 - 1) deki beyitle Nûr, XXIV. 35'e; 49 (11 - 10) da zikredilen "feth âyeti" ile Es-sâf, LXI. 13 ve Feth, XLVIII. 1'e; 7 (20 - 4) de zikredilen "âyet-i rahmet" ile Er-rûm, XXX. 50'ye; 166 (34 - 2) de zikredilen "bezm-i ezel" ve 206 (100 - 1) deki "rûz-ı Elest" ile El-a'râf, VII. 172'ye; 311 (270 - 4) ile Tîn, XCV. 4'e; 396 (413 - 1) ile El-bakare, 11. 115'e atıflar yapılmakta veyâ meâlleri ifade olunmaktadır. Ayrıca Fâtiha[31], El-bakare[32], İhlâs[33], Ve-l-Leyl[34], Ve-d-duhâ[35], Yûsuf[36], Kevser[37], Yâsîn[38], Neml[39], sûreleri zikrolunmakta ve Âyet-ül-kürsî[40], Secde[41], Nûn ve'l-kalem[42] âyetlerinin adı geçmektedir.

---

23 *"O, sizi bir çamurdan yaradan, sonra ölüm zamanını hükm-ü-takdîr edendir.* - El-enâm, VI. 2".

24 *"Kulunu (Muhammed sallelâhû aleyhi ve sellemi) bir gece Mescid-i Haramdan (alıb) Mescid-i Aksâ'ya kadar götüren (Zât-ı ecelle ve a'lâ her türlü nakîysalardan) münezzehdir.* - El-isrâ, XVII. 1".

25 *"Allâh (her şeyi) hakkıyle işidir, kemâliyle bilicidir.* - El-bakare, II. 224".

26 *"... Allâh'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Zira hakikat şudur ki kâfirler güruhundan başkası Allâh'ın rahmetinden ümidini kesmez.* - Yûsuf, XII. 87".

27 Bu kelime şu âyetlerde geçmektedir: Hûd, XI. 70; Tâhâ, XX. 21, 68; Nahl, XXVII. 10; Kasas, XXVIII. 25, 31; 'Ankebût, XXIX. 33; Sâd, XXXVIII. ; Zâriyât, LI. 28.

28 *"Hani Rabbin Âdem oğullarından, onların sırtlarından zürriyetlerini çıkarıp kendilerini nefslerinde şâhid tutmuş", "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" (demişti). Onlar da "Evet" (Rabbimizsin), şâhid olduk" demişlerdi. (İşte bu şâhidlendirme) kıyâmet günü "Bizim bundan haberimiz yoktu" dememeniz içindir.* - El-a'râf, VII. 172".

29 *"Rabbinin nimetlerini onlar mı paylaştırıyorlar? Dünyâ hayâtında onların maîşetlerini bile aralarında (onlar değil) biz taksîm ettik.* - Ez-zuhruf. LIII. 32".

30 Bu kelime şu âyetlerde geçmektedir: El-bakare, II. 1; Âl-i imrân, III. 1; El-'ankebût, XXIX. 1; Er-rûm, XXX. 1; Lokmân, XXXI. 1, Secde, XXXII. 1.

31 Bk. Kur'ân. I.

32 Bk. Kur'ân. II.

33 Bk. Kur'ân. CXII.

34 Bk. Kur'ân. XCII.

35 Bk.Kur'ân. XCIII.

36 Bk. Kur'ân. XII.

37 Bk. Kur'ân. CVIII.

38 Bk. Kur'ân. XXXVI.

39 Bk. Kur'ân. XXVII.

40 Bk. Kur'ân. II. 255.

41 Bk. Kur'ân. VII. 206; XIII. 15, XVI. 49, XVII. 107, XIX. 58, XXII. 18, XXV. 60, XXVII. 25, XXXII. 15, XXXVIII. 24, XLI. 37, LIII. 62, LXXXIV. 21, XCVI. 19.

42 Bk. Kur'ân. LXVIII. 1.

V — Hadîsler :

Necâtî Bey Dîvânı'nda zikredilen veya telmîh olunup da dikkatimize çarpan hadîsler şunlardır:

1 — ان من البيان سحراً[43]
2 — لولاك لما خلقت الافلاك[44]
3 — عليكم بالشام[45]
4 — كنت كنزاً[46].
5 — Gökler kapusu seher vakti açılır[47].
6 — خيرالامور اوسطها[48].
7 — Seherden işe ibtidâ hoşdur[49]
8 — Ölenleri hayırla anmak[50].

VI — Peygamberler[51] :

1 — Hz. Âdem (Safiyyullâh) :

Necâtî Bey dîvânında Âdem'in cennetde bulunduğu, yılanın Şeytana cennetin kapısını açtığı, Şeytan'ın igvâsı ile dâneyi yediği ve bu cü-

---

[43] *"Beyânda, şüphesiz, bir sihir vardır"* - Bk. Buhârî, Fasıl: Tıb: 5. Nikâh, 47; Müslim, Kitâbü'l-cum'a, 47.

[44] *"Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım"* - Bk. 'Aliyyü'l-kârî, Mevzû'ât, s. 67, s. 28, 29. Bu hadîs-i kudsîdir.

[45] *"Şâm'dan sakınınız"* - Bk. Feyzu'l-kadîr, 5532, 5533; Ahmed ibn Hanbel - el-Müsned, II. 99, 119.

[46] *"Gizli bir hazine idim, bilinmek diledim, halkı yarattım, kendimi onlara tanıttım ve beni tanıdılar"* Bk. 'Aliyyü'l-kârî - Mevzû'ât, s. 63, s. 4, 5. Bu da hadîs-i kudsîdir.

[47] Bk. Tirmizî - Kitâb-ı Da'avât, Bab. 114; Müslim - Kitâb-ı Müsâfirîn, s. 170.

[48] *"İşlerin en iyisi orta karar olanıdır"* - Zarûreti vezinden dolayı اوسطها kelimesi اوساطها olarak yazılmıştır. Bu hadîs için bak: El-nihâye - IV. 210.

[49] Bk. Tirmizî - Kitâb-ı Da'avât, Bab. 114; Müslim-Kitâb-ı Müsâfirîn, 170.

[50] Bk. Feyzu'l-kadîr, 905.

[51] Bu bölüme Kur'ân'da peygamber olarak zikredilenlerle, peygamber oldukları husûsunda sarâhat bulunmadığı halde müslümanlar arasında kanâat ittifâkı ile peygamberliklerine inanılanlar (Hızır, İlyâs gibi) mevzû-ı bahis edilmiştir. Yukarıda meleklerden bahsederken de söylediğimiz gibi, Kur'ân ve Hadîslerin dışında peygamberlerin hayatına birçok efsânevî motifler girmiş, ekseriyeti hakkında mâlûmât bulunmadığı için onların hayatı türlü ilâvelerle ve halk muhayyilesinde aldığı şekillerle nesillere takdim edilmiştir. Taberî-i Kebîr Tercemesi (İst. 1306, cilt: 1-3) nde çok geniş olarak verilen bu mâlûmata birçok kaynaklarda rastlanmaktadır. Biz sâdece vâkıayı tesbit ile iktifa ettik.

rümden dolayı cennetden kovulduğu, Hindistân'a indiği, dünyâda bin yıl yaşadığı ve insanın onun neslinden geldiği ifâde olunmaktadır.

Hz. Adem'den Safiyullâh sıfâtıyle bahsolunmaktadır.

2 — Nûh :

Bilhâssa popüler halk kitaplarında uzun ömrüyle anılan bu peygamber Necâtî Bey'de yalnız bin yıl yaşamış olarak zikredilmektedir.

3 — İbrâhîm (İbrâhim-i Âzer, Halîl, Halîlullâh):

Halîl, Halîlullâh, İbrâhîm-i Âzer olarak zikredilen bu peygamber, Kâ'be'yi bina etmesi ve misâfir severliğiyle anılmaktadır.

4 — Ya'kûb, (Pîr-i Ken'ân) :

Klâsik edebiyatımızda ve halk hikâyelerinde oğlu Yûsuf peygamberle aralarında vâkî olan ayrılık çok hisli bir ifâde ile işlenen Ya'kûb peygamber, Pîr-i Ken'ân, diye zikredilmekte, oğulları, Yûsuf'un kanlı gömleğini getirince feryâd ü figâne başlayışı, kulübesinde (külbe-i ahzân) çektiği ıztırâb, gözlerinden kanlı yaşlar dökülüşü, Yûsuf'un gömleği Mısır'dan geldiğinde, ağlamaktan kör olmuş gözlerinin açılışı ifâde edilmektedir.

Ya'kûb peygamber, Necâtî Bey'de bir ıztırâb senbolü olarak geçmektedir.

5 — Yûsuf, (Yûsuf-ı gül-pîrehen, Yûsuf-ı gül-çihre, Yûsuf-ı Ken'ân, Yûsuf-ı Mısr-ı melâhat) :

Yûsuf hikâyesinin bütün önemli motiflerini Necâtî Bey dîvânında buluyoruz. Bunlar; Güzelliği, kardeşleri tarafından kuyuya atılması, kanlı gömleğinin babasına götürülüşü ve onun feryâd u figâna başlaması, kuyudan çıkarılışı ve çıkaranlara bütün güzelliğiyle görünmesi, köle olarak ağırlığınca altın (veya misk) karşılığında satılması, iffeti (pâk-dâmenliği), Zelîhâ'nın aşkı ve eteğinin yırtılması (çâk-dâmen oluşu), Zelîhâ'nın aşkı yüzünden Mısır'a azîz (veya sultan) oluşu (ki bu tevcîh Necâtî'nindir), kardeşlerinin mahcûb olması, yâni (Necâtî'nin ifadesiyle) kendi kazdıkları kuyuya düşmeleridir.

Yûsuf ve Zelîhâ hikâyesi Necâtî Bey'de:

Oyna güzeller ile peyamber oyuncuğın
'Işk olmadı mı Yûsuf-ı Ken'ân oyuncağı

beytinde görüldüğü gibi (birkaç tasavvufî tevcih hâriç tutulursa) umûmiyet itibariyle tamamen beşerî plânda ele alınmıştır.

6 — Eyyûb :

Siyer kitablarında ve diğer dîni eserlerde birçok belâlara sabrı, bedenine Tanrı tarafından musallat edilen kurtlara ve bunlara tahammüldeki teslîmiyetiyle geçen Eyyûb peygamber, Necâtî'de maddî sıkıntılara bilhassa "ten derdi" ne sabrı ile zikredilmektedir.

7 — Hızr :

Kur'ân'da bir sûrede[52] kendisinden bahsedilen Hızr peygamber dînî eserlerde, bilhassa popüler olanlarında geniş bir şekilde anlatılmaktadır[53]. Etrafında çok geniş bir efsâne teşekkül eden bu mevzû Necâtî Bey dîvânında ekseriyâ zulmet, ve Âb-ı Hayat münasebetiyle geçmektedir. Bu cümleden olarak, Hızr'ın Şeb-Çerâg ile zulümâta girişi, bir çeşme başında yemek için yıkadığı balığın canlanması bundan dolayı o suyun Âb-ı Hayât olduğunu bilişi motifleri kaydedilebilir. Hızr etrafında teşekkül eden inanç ve telâkkilerden onun yardım (lûtf) da bulunması, denizdekilerin imdadına koşması veya boğulanları karaya çıkarıp[54] namazını kılması, Îsâ peygamber gibi ebedî hayata mazhar oluşu[55] da zikredilmektedir.

8 — İlyâs :

İlyâs peygamber, yalnız Hızr münasebetiyle, ebedî hayâta kavuşmuş olmasiyle zikredilmektedir[56].

9 — Mûsâ, (Sâhib-i Tûr, Kelîm) :

Mûsâ peygamber aynı zamanda Sâhib-i Tûr ve Kelîm sıfatlarıyle anılmaktadır. Bu sıfatların Tûr dağında Tanrı ile konuşmasından dolayı izâfe edildiği açıktır. Hz. Mûsâ'daki sihir, yed-i beyzâ, Nîl nehrinin ikiye bölünmesi ile Fir'avun'un askerinin helâk olması mûcizeleri işâret edilmektedir. Ayrıca Mûsâ ile bu kelimenin Kâmûs'daki "ustura" mânâsı ile tevriye yapılmıştır.

---

52 Bk. Kur'ân, El-kehf, XVIII. 65 - 82.
53 Bu hususda bak. İA. Hızr, İlyâs ve İskender maddeleri.
54 Hakîkatte İlyâs peygamberdir.
55 Bk. N. B. D. Kıyâmet gününe kadar yaşayacaktır.
55 Bk. N. B. D. Kıyâmet gününe kadar yaşayacaktır.

10 — Dâvûd :

Dâvûd peygamber yalnız bir beyitde zırıh[57] münâsebetiyle zikredilmektedir.

11 — Süleymân :

Süleymân peygamber[58] Necâtî Bey dîvânında Belkîs, möhr (nigîn veya yüzük), taht, saltanat veya cihângirlik, bütün mahlûkat (hayvanlar cinler, perîler) üzerinde hükümdarlık, kuş diline vukûfu, karınca ile olan mükâlemesi, Dîv (veya yılan) ve Âsaf münâsebetiyle zikredilmektedir.

12 — 'Îsâ, (Mesîh):

Tasavvûfî edebiyatın ana temlerinden birini teşkîl eden Hz. Îsâ ve hayâtı ile ilgili motifler Necâtî Bey dîvânında:

Himmet ile hem-dem-i 'Îsâ olursam tan mı kim
Ehl-i diller ayağında hâkdür cismüm benüm

veyâ

Pâk ol visâle ir ki tecerrüd eserleri
Gökde Mesîhi hem-dem ider âfitâb ile

beyitlerinde görüldüğü gibi tek tük örnekler dışında, beşerî plânda ele alınmış, umûmîyetle sevgili yâhud dudağı ile 'Îsâ arasında mecâzî münâsebetler kurulmuştur.

Îsâ peygamber, bir bâkireden doğuşu, daha bebek iken konuşmaya başlaması, nefesi (nefha-i Îsâ) hastaları iyileştirip ölüleri diriltmesi, eşeği, göğe çıkışı, tâm bir tecerrüd veya himmet halinde bulunmasına rağmen yakasındaki bir iğneden dolayı gökte dördüncü felekte olan güneşte kalışı ve orada ebedî hayat üzre bulunması gibi unsurlarla zikredilmektedir.

Ayrıca hıristiyanlık ve hıristiyân dîninde görünüşü bakımından dâ ele alınmıştır. Bunlardan biri Îsâ dininde bayramlarda kurban kesilmediği ile alâkalıdır. Kiliselerdeki Îsâ - Meryem tablolarından birini aksettiren şu beyit:

Ehl-i diller göricek âyînede tasvîrüni
Bağrına basmışdurur 'Îsâ'yı Meryem sandılar

---

57 Bak. Taberî-i Kebîr tercemesi, İst. 1306, Cilt. 1 - 3.
58 Tafsilât için bak. Taberî-i Kebîr Tercemesi, İst. 1306, Cilt. 1 - 3.

bizim şiirimizdeki resim unsurunun kaynaklarını inceleme bakımından dikkate değer.

Ayrıca, müslümanlığın neşriyle bütün dinlerin nesh olunuşu inancından hareketle, hıristiyanlar hakkında zamanın telâkkîsini ve Necâtî Bey'deki ifâdesini belirten:

Kûyuna gelmege senden rahm umar bî-dîn rakîb
Cennete girmek içün 'Îsâya kâfer yasdanur

beytiyle Hz. Îsâ - şarab münâsebetini ifâde eden,

Öğe öge lebüni göklere çıkarmışdur
Mesîh şimdi mey-i hôş - güvâra nâzlanur

beyti zikredilmektedir.

13 — Hz. Muhammed[59], Âdemün ekmeli, 'Âlemün mâ-hasalı, Müsâfir-i Leyletü'l-esrâ, Zâ'ir-i Sidretü'l-müntehâ, Semere-i şâhsâr-ı tekarrub, Şecere-i sebze-zârı hûb, Hâtemü'n-nebiyyîn, Sâkî-i rahmet, Efdalü's-salavât, Sâye-nişîn-i 'alem-i لا اله الا الله ,Şefî'-i ümmet, Ekmelü't-tahiyyât, Fahr-i 'âlem, Sîretde mukaddem ve sûretde muahhar, Fahr-i enbiyâ, Sened-i asfiyâ, Resûl, Yüce hazret, Nebî, Muhammed-i 'Arabî, Muhammed Mustafâ, Mustafâ, Ahmed, Ahmed-i Muhtâr :

Necâtî Bey dîvânında çeşitli isim ve sıfatlarıyle zikrolunan Hz. Muhammed, âlemlere rahmet olarak gönderilişi[60], kâinatın ve bütün nebîlerin iftiharı oluşu, güzelliği, ahlâkı, son peygamberlik vasfı, kıyâmet gününde livâ-yı Muhammedî'nin altında ümmetine şefâat edişi hususiyetleriyle ve mi'râc, ayın ikiye bölünmesi, başında dâimî olarak bir bulut bulunuşu mûcizeleriyle, Çâr yâr, Sıddîk münâsebetleriyle zikredilmektedir. Bundan başka belâgatin revâcda bulunduğu bir zamanda ve zemînde gelmiş bulunduğuna işaret olunmaktadır. Ayrıca, gül - Hz. Muhammed münâsebetini gösteren:

Yılda bir kerre menâr-ı şâhdan dîdâr gül
Gösterür nite ki nûr-ı Ahmed-i Muhtâr gül

---

[59] Bk. Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, İslâm peygamberi. Türkçesi M. Said Mutlu, İstanbul, 1966/1385 H. Çeşitli siyer kitapları arasında, en yenisi olmak ve öncekileri mukayeseli bir şekilde ihtiva ediş bakımından itimada şâyân olanıdır.

[60] *"Biz seni âlemlere ancak rahmet için gönderdik"* Kur'ân el-Enbiyâ XX - 107".

beytini, Fuzûlî'nin Gül kasidesi'nin nesîb kısmında ve diğer birçok şâirlerimizde görülen gül - Hz. Muhammed münasebetine dair teşbîh veyâ telmîhlere dikkati çekmek için kaydediyoruz.

Peygamberin Kâ'be'yi kıble edindiğini ifade eden bir beyti de bunlara ilâve edersek Necâtî Bey'in Kur'ân, Hadîs ve bunlardan hareket eden siyer kitaplarının verdiği mâlûmatla Hz. Muhammed'i zikrettiğini söyleyebiliriz.

Buna ilâveten âlemin yaradılışı husûsundaki sôfiye i'tikâdı[61] ile alâkalı.

".... sîretde mukaddem ve sûretde mu'ahhar gelmekle ümmet-i Ahmed devlet-i sermed buldılar" cümleciği ile:

".... âdemün ekmeli ve 'âlemün mâ-hasalı, müsâfir-i leylet-ül-Esrâ ve zâyir-i Sidret-ül-Münteha..." cümleciğini işâret etmek zorundayız. Bu gibi iltibâslar tasavvûfî telâkkîlerin kısmî ve sathî de olsa Necâtî Bey üzerinde - bütün diğer dîvân şâirlerinde görüldüğü gibi - müessir olduğunu göstermektedir.

VII — Dört halîfe, Çâr yâr: Ebûbekr (sıddîk), 'Ömer, 'Osmân, 'Alî (Şâh-ı Merdân, Sırr-ı pinhân, Kâşif-i 'ilm-i ledün, Dürr-i deryâ-yı İlâh, Gevher-i kân, Zât-ı pâk-i Mustafâ, Sâkî-i Kevser, İmâm, Kıble-i cân, Sâhib-i lûtf u kerem, Kân-ı ihsân, Pîşvâ-yı evliyâ, Âl-i 'imrân, Şâh-ı cümle Kâ'inât, Gevher-i cân, Bû-türâb, Şah-ı Necef, Sâhibü'n-Necef):

Hz. Muhammed'e maddî[62] ve mânevî yakınlıkları sebebiyle kendilerine Çâr-yâr ismi verilen islâmın ilk dört halîfesinden, bu sıfatlarıyla Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi ve Sultan Bâyezîd vasıflarında iki kasîdede bahsedilmektedir.

Bunlardan Ebûbekir, her bakımdan bağlılığı, bilhâssa mi'râc hadisesini duyunca takındığı tavır ve söylediği söz[63] dolayısıyle "sıddîk" olarak isimlendirilmiş olup bu keyfiyetiyle; Ömer, adâletiyle; Osman, Kur'ân münâsebetiyle zikrolunmaktadır.

Bunların yanında, hakkında müstakil bir "Na't" bulunan Ali dîvânın çeşitli yerlerinde zikredilmektedir.

Necâtî Bey'in onun için kullandığı çeşitli sıfatlardan Sırr-ı pinhân, kâşif-i 'ilm-i ledün hemen hemen bütün tarîkatlerin üzerinde ittifak

---

61 Bk. Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan - Şeyhî Dîvânını tedkik. İst. 1965 s. 223.

62 Bunlardan Ebûbekir ve Ömer, peygamber'in kainpederi Osman ve Ali dâmâdı idiler. Ayrıca Ali hem amucası Ebû Tâlibin oğlu hem de mânevî evlâdı idi.

63 Bk. Prof. Dr. Muhammed Hamdullah - İslâm peygamberi, türkçesi: M. Said Mutlu, İst. 1966/1385 H. s. 94.

halinde Ali'nin peygamberden ilm-i ledünn'ü öğrendiği, Pîşvâ-yı evliyâ ise velîler kafilesinin şâhı olduğu inancının Necâtî'de bulunduğunu göstermektedir. Şi'a itikadı ve bâtınî telâkkiler ile iltibâs arzeden "Na't-ı 'Alî" Necâtî Bey'de Ali'nin çok husûsî bir yeri ve mânâsı[64] bulunduğunu belirtmek bakımından dikkate şâyândır. Bu keyfiyetin o sıralarda İran'da Şâh İsmail-i Safevî mârifetiyle devletin mezhebi haline girmiş bulunan şiiliğin, hususiyle bu pâdişah tarafından Yavuz Selim'in cülûsuna kadar Anadolu'da muvaffâkiyetle yürütülen şiilik propagandasının tesirinden mi ileri geldiği, yoksa kendisinden önceki bâtınî tarîkatlerin ve bunlara bağlı şâirlerin - Seyyid Nesîmî gibi - in'ikâsı mı olduğu tedkike değer bir hususdur. Böyle bir tedkîk tarîkatlerde ve mutasavvıf olmayan şâirlerde bâtınîlik tesîrini incelemeğe bizi götüreceğinden tamâmen mevzûumuz dışında bulunan bu hususu yalnız işâret etmekle iktifa ediyoruz.

Necâtî Bey'de zikredilen Ali'nin yiğitliği, cömertliği, Sâkî-i Kevser oluşu muteber siyer kitablarında çok rastlanan hususlardandır.

Âl-i Resûl'den Âli'nin iki oğlu Hasan ve Hüseyn, bir beyitde Dürreyn-i Ezhereyn sıfatıyle, diğer bir beyitte de Kerbelâ vak'ası ile ve Hasan'ın zehirlenmesi hadisesine telmîh yoluyle zikredilmektedir.

VIII — Sahâbeler :

1 — Bilâl (Bilâl-i Habeşî):

Hz. Peygamber'in müezzini olan Bilâl-i Habeşî ezan ve renginin siyahlığı dolayısıyle geçmektedir.

2 — Veys el-Karenî :

Sahâbe; Hz. Peygamber'le görüşen, konuşan, O'nunla berâber bulunan müslümanlara ıtlâk olunduğu halde Veys annesine olan mahabbetinden dolayı memleketinden çıkamamış, buna rağmen peygamber'in onun hakkındaki gıyâbî teveccühüne hürmeten sahâbe telâkkî edenler de bulunmuştur. Bu münasebetle biz de Veys'i sahâbeler arasında zikrettik. Necâtî Bey dîvânında Veys el-Karenî memleketinden - vatan mahabbeti yüzünden - çıkamayışı cihetiyle geçmektedir.

IX — Mutasavvıflar :

1 — İbrâhîm Edhem, (Edhem, İbn-i Edhem) :

Başta Tezkiretü'l-evliyâ ve Nefehâtü'l-üns olmak üzere birçok menakıbnâmelerde Belh sultanı iken tâcını tahtını terkederek tasavvuf

[64] Bk. N. B. D. s. 21'de Na't-ı 'Alî ve s. 310'da 269 numaralı gazel.

yoluna girişi ve tam bir fakr ve riyâzet ile yaşayışı hikâye olunan bu meşhur sûfî, Necâtî Bey dîvânında bu vasıflarıyle geçmektedir.

2 — Mansûr :

Menâkıbnâmelerde "Hallâc"lığı türlü şekillerde naklolunan Mansûr, Necâtî Bey dîvânında bu vasfı ve "ene'l-hak" sözüyle zikrolunmaktadır.

X — Dînî unsurlar :

a) Müslümanlık, İslâm :

Müslümanlık bûstân, güneş (mihr), i'tidâl, temiz ve şerefli bir kisve olarak tasavvur olunmaktadır. İ'tidâl, "bahar" ve "rahmet" kelimeleriyle berâber o asırda ve daha sonra ki zamanlarda "müslümanlık" veya "islâm" mazmûnunu ifâde etmektedir. Filhakîka islâm, hem dünyâ ve âhirete eşit değer verdiği, hem de insanlığa, iyi bir müslüman olmaktan başka üstünlük tanımayarak, gerçek eşitliği getirdiği için "adl" dîni olmuştur. "İ'tidâl" kelimesi ise "adl"in müştâkıdır. Baharda suhûnet bakımından hava mûtedildir uzun kış gecelerinden sonra gece ve gündüz biribirine bu ayda müsâvî olur. "Mutedil, müsâvî" mefhumları itidâl ile eş mânâlı kelimelerdir. "Rahmet" ise bolluk, yağmur cihetinden bahara nisbet edilirken aynı zamanda Hz. Muhammed'in hakkında nâzil olan bir âyette geçen "rahmet" kelimesi ile[65] Hz. Muhammed'e, dolayısıyle islâm'a nisbet edilmektedir.

b) Müslüman, mü'min (Müselmân, Ümmet-i Ahmed) :

Necâtî Bey'de müslümanlar ümmet-i Ahmed diye isimlendirilmekte, müslüman hakkında sû'-i zann olunmayacağı, mü'minin gönlünde kinden eser bulunmayacağı ileri sürülmektedir.

Dînî unsurlar arasında:

c) Namaz,

ç) Oruç,

d) Dînî aylar ve günler

le alâkalı mefhumlar Necâtî Bey'de herhangi bir ilmihâlde belirtilen mâlûmât haricinde husûsî bir mahiyet arzetmediğinden burada tafsîline lüzum görmüyoruz.

---

[65] Bk. Kur'ân - el-Enbiyâ, XXI - 107.

e) Dînî inançlar, mefhûmlar,

aa) Âhir zemân, (Devr-i kamer).

Hz. Muhammed'den kıyâmete kadar olan zamana, islâm inancında Âhır Zemân ve bu devre Devr-i kamer denildiği ma'lûmdur. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerek Hadîslerde ve çeşitli tefsîrlerde bu zamana dâir birçok işâret ve mâlûmat vardır. Bu cümleden olmak üzere bin yıl sürecek olan bu müddet içinde çeşitli güçlükler zuhûr edeceği, küffâr-ı Rûmun hurûcu, birçok fitnenin vukûbulması, üç gün gece sürecek olan karanlık sonunda güneşin magribden doğup maşrıkdan batışı Necâtî Bey dîvânında zikredilen alâmetlerdir.

bb) Mahşer (Haşr, Kıyâmet, Hesâb güni, Yevm-i su'âl) :

Necâtî Bey'de "haşr, yevm-i su'âl, kıyâmet, hesâb günü." diye isimlendirilen Mahşer vâkıası Kur'ân'da ve Hadîs'lerde işâret olunanlara muvâfık olarak zikrolunmaktadır. O günü ölüler kabirlerinden özlerler. Herkes ayağa kalkacak, öyle ki bir ayak üstünde bin kişinin duracağı bir kalabalık olacaktır. "Haşre kadar, Kıyâmete kadar" diye zaman mefhûmunun biteceği o güne işâret olunmaktadır.

Kıyamet günü kimsenin kimseye faydası olmayacak, herkes kendi hesabını verecek, birinin diğerinden hakları alınacak, hesâblar sorulacaktır. Herkesin dirileceği o gün mü'minler Livâ-yı Muhammedî altında toplanacaklardır.

cc) Cennet (Cinân, Riyâz-ı huld, Ravza-i Rıdvân, Rıdvân, Behişt)[66]

Cennet'in Necâtî Bey'deki ifâdesi; Âdem'in mekânı, sekiz kapılı oluşu, gecenin mevcud olmayışı, orada bulunanların ebedî olarak yaşayacakları, güzel kokular ve hûrîlerle ve gılmân ile dolu bulunuşudur.

Bu meyânda cennetin ebedî oluşu, azabın bulunmayışı, her koparılan meyvenin (veya çiçeğin) yerine yenisinin bitişi, herkesin genç ve sakatsız olarak bulunacağı, cömertlerin cennete gireceği inançları zikredilmektedir.

Necâtî Bey'deki Cennet mefhûmu;

Sündüs-ü-istebrak ile zeyn olur cennet velî
Ta'n ider dellâk-ı sîmîn-ber ana hammâm ile

beytinde görüldüğü veçhile, umûmiyetle beşerî plânda tasavvur edilmekle berâber;

---

66 Cennetin mertebeleri hakkında bak: - İbrahim Hakkı Erzurûmî: Ma'rifet-nâme İst. 1330, s. 9.

Gülşenden ise 'âşıka dil-dâr hôş gelür
Cennetden ise 'ârife dîdâr hôş gelür

ve:

Cihân gül-zârını n'eylerdi 'ârif
Eğer ümmîd-i dîdâr olmayaydi

gibi beyitlerde tasavvûf tesirlerini görmekteyiz.

Ayrıca cennet, "Tâvûs, Tûbâ, Sel-sebîl, Kevser" münasebetleriyle zikredilmektedir.

Tamu ve dûzah adıyla geçen cehennem yedi kat oluşu ile zikredilmektedir.

çç) Kâ'be (Beyt-i Ma'mûr, Kıble) ve Kâbe ile ilgili mefhumlar :

Bu mefhumlar, doğrudan doğruya Kâ'be'yle alâkadar olanlar ve Kâ'be etrafındaki telâkkiler, inançlar diye iki noktadan mütalâa edilebilir.

İslâm inancında Kâ'be'nin ilk def'a Hz. Âdem tarafından bina olunduğu, Beyt-i ma'mûr adı verilen bu yapının tûfân hâdisesinde göğe çekildiği rivâyeti mâlûmdur. Bilâhare Hz. İbrâhîm tarafından binâ edilmiş ve bu hâliyle Hz. Muhammed'in zamanına kadar gelmiştir. Necâtî Bey'de Kâ'be, şeklî husûsiyetleri bakımından siyah örtülü, yabanda fakat yeri belli, yanında Zemzem Kuyusu, çevresinde âyet-i Kur'ân yazılı olarak tasavvur edilmektedir.

Gerek islâmî kaynaklardan gelen, gerek halk arasında teşekkül eden gelenekler, inançlar, telâkkîler ve müşahedeler cümlesinden olmak üzere rahmet dîni müslümanlığın kudsî yeri ve secdegâhı, ziyâret (Hac) makamıdır. Hac farîzasını yerine getirmek bazı şartlara, bilhassa muayyen bir miktar paraya bağlıdır. Hacılar Kâ'be yolunda birtakım güçlüklerle karşılaşırlar. Bunlar suyun az ve belli yerlerde bulunuşu, mugaylan denilen dikenler ve harâmîlerdir. Bu güçlükler yanında umûmiyetle ihtiyarlık çağlarında hacca gidenlerin ölümü de zikredilmektedir ki, Kâ'be yollarında sayısız ölüm vâki' olur.

Bilindiği gibi, câhiliyyet devrinde Araplar, şiir müsâbakalarında en beğenilen şiiri Kâ'be'ye asarlardı. Asr-ı Sa'âdetten önceki zamanlardan beri gelen bir telâkkî ile Kâ'be'de kan dökülmesi yasaktır. Bu mânâda Dârü'l-emân da denilen bu makamda zulüm olmadığı gibi, orada bulunanlar tam mânâsıyle himâye altındadır ve Kâ'be adâlet merkezidir. Zikrettiğimiz hükümlere ve bu mukaddes yere hürmetsizlik yapılamayacağı inancına rağmen Haccâc, Kâbeye sığınan Abdullah ibn-i Zü-

beyr'i yakalamak için orayı mancınıkla tahrîb etmekten ve Abdullah'ın başını kesmekten çekinmemiştir.

Necâtî Bey'de Kâ'be ile ilgili diğer husûslar şunlardır: Tavâf ve kurban, Bilâl-i Habeşî'nin ezan okuması, ma'zûl olanların Kâbe'ye gidişi, kölelerin azâd olunması, gariblerin bolluğu, Kâ'be kapısında dileklerin kabûl edildiği, damına güvercin konmadığı inancı ile, bol bol hurma bulunuşudur.

Dînî inançlar ve mefhumlar arasında bâzı maddeler üzerinde durmayacağız. Çünki bunlar Necâtî Bey'de basit kelimeler hâlinde zikredilmekte, kayda değer bir husûsiyet göstermemektedir.

f) Diğer dînî mefhûmlar

Bunlar arasında kayda değer olanları inceleyeceğiz:

1 — Duâ :

Bu mevzudaki telâkkîler, seher vakti edilen duâların kabûlü, ağlamakla duânın müstecâb olacağı, göğe çıktığı, hatta tesîr ettiği, insanın duâ ile çok vartadan halâs olacağıdır. Bunlardan başka mücerreb (tecrübe edilmiş, faydası görülmüş) bir duâ ile uzun ve muhtasar duâlar zikredilmektedir.

2 — Şehîd :

Şehîd kendi kanıyla ve kefensiz gömülür. Aşk şehidine kefen lâzım değildir, Rûhü'l-Kudüs cenazesinde hâzır olur.

3 — Şeytân :

Şeytân hakkındaki telâkkîler şunlardır: Ölüm hâlindeki hastaya şiddetli bir susuzluk ârız olur, şeytân başucuna gelerek imân karşılığında su teklif eder. Şerrinden halâs olmak için Möhr-i Süleymân[67] yazarlar, Şeytân mushaf açık bırakılınca okur, karanlık gecelerde gök taşlarıyle oynar. Necâtî Bey'de, bir beyitde dîv-i recîm diye zikredilen Şeytân, bir başka beyitde, Hz. Âdem ile Havvâ'nın cennetden çıkarılması hadisesinde, yılanın delâletiyle cennet kapısından içeri girmiş olmasiyle geçmektedir.

4 — Perî :

Perînin bâriz vasfı göze görünmez oluşudur. Uçar ve umûmiyetle çeşme, hamam, kaplıca gibi suyun mevcûd olduğu yerlerde bulunur. Türk halk hikâyelerinde hattâ dünya masallarında çok rastlanılan, şehzâde-

[67] Bk. Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan - Şeyhî Dîvânının tetkik. İst. 1964, s. 262.

nin av peşinde dolaşırken bir âhûya rastlaması, onu kovalaması, ıssız bir mağara içinde âhûnun silkinip perî pâdişâhının kızı olarak görünmesi teminden geldiğine muhakkak nazariyle baktığımız perî-âhû motifine Necâtî Bey'de rastlıyoruz:

Yüri yıllarla yelersin yetemezsin ey dil
Şol cihetden ki perî şîvelü âhûdur bu

Bu motifin hemen hemen bütün dîvân şâirlerimizde bulunduğunu da ayrıca işaret edelim. Bundan başka perî-âdem tezâdiyle berâber âdemden kaçışı ile ve güzellik timsâli olarak tasavvur edilmektedir. Perî etrafında teşekkül eden inanç ve telâkkîler şunlardır:

Perînin kâfiri vardır, insana musallat olur ve insan kendini kaybeder, perî dâveti için Möhr-i Süleymân yazılır ve dâire çekilir. Köpek havlayınca perî kaçar. Bunlardan başka perî-ayna münâsebetiyle de zikredilmektedir.

5 — Ölü, ölüm :

Necâtî Bey dîvânında ölü ve ölüm mevzuundaki telâkkî ve inanışlar şunlardır: Ölüm, yaşa, başa bakmaz, sırası gelen ölür. Ölümlü hastanın başında mum yanar, tabîb ölecek hastanın yanına uğramaz. Ölürken hastaya su verilir, aksi halde şeytân su vererek îmânını alır. İnsan ölürken canını görür. Ölenin başında güzel kokular yakılır ve tabutu Kâbe örtüsüyle örtülür. Ehl-i Kur'ân toprakda çürümez.

Diğer dînî mefhumlar, dînî şahıslar ve kitâblar arasındaki bulunan madde ve mefhumlar kayda değer bir husûs arzetmemektedir. Bunlardan Hayat Suyu (Âb-ı Hayât), daha önce Hızır Peygamber münâsebetiyle zikredilmiş olduğundan burada ayrıca üzerinde durmayacağız.

B) TASAVVUF :

Necâtî Bey'de tasavvuf; birtakım tasavvufî tâbirler, mefhumlar ve telâkkîler şeklinde görülmektedir. Bir mutasavvıf olmamakla berâber, bu fikir ve his cereyânının, Necâtî Bey'e kısmen de olsa müessir olduğunu müşâhede etmekteyiz.

Bu fasılda ele alınan kelimeler ve mefhûmlar arasında, doğrudan doğruya ve sâdece kelime olarak zikrolunmayıp da bir mânâ ve mâhiyeti hâiz olanlar bahis mevzûu edilecektir.

1 — Ezel, (Ezelî, Bezm-i Ezel, Rûz-ı Ezel), Elest (Rûz-ı Elest), Bezm-i hayret :

Necâtî Bey dîvânında Bezm-i Ezel, Rûz-ı Ezel, Rûz-ı Elest, Bezm-i hayret, Ezel ve Ezelî şeklinde zikredilen bu mefhûm Kur'ân'ın bir âyeti-

ne[68] istinâd etmektedir. Âlemde olmuş, olmakta ve olacak olan her şey o zaman takdîr olunmuştur. İrâde-i külliye ve cüz'iyye ile kader mes'elesini umûmiyet itibariyle mutasavvıf bu noktadan izâh etmektedir. Kelâmcıların aklî delilleri yanında bu naklî delil tasavvufî edebiyatın ve tasavvuf tesirindeki şâir ve edîblerin mahsûllerinde alem olmuş mefhumlardandır.

2 — Ehl-i tarîk ve tarîkat (Işık, Câmî, Semâ', Abdâl, Kalenderî, Mücerred, Tecrîd):

Tarîkat ehli Necâtî Bey'de "miyân-beste müfred" olarak tasavvur edilmektedir. Bu zümreye dâhil olmak isteyenlerin tâc u kabâdan geçip pâkize ve mücerred olması[69] lâzımdır. Tarîkat mensubları cümlesinden kaşını ve yüzündeki, başındaki tüyleri tıraş edip mücerred - veya çâr-darb - olan Kalenderîler, "eli boş fakat ayağı dolu" olarak tasavvur olunan Abdâllar, başı açık Işıklar, saçları örülü Câmîler ve tarîkat âyinlerinden:

Dönme ehl-i derdden görüb beni
Kim kıyâsî olmaz ey sôfî semâ'

beytinde semâ zikredilmektedir. Semâ kelimesi hâlen mevlevîlikle beraber hatırlanmakta ise de, Bektâşiyye ve Kâdiriyye gibi birçok tarîkatin erkânında semâ vardır.

3 — Beden, Vücûd:

Beden veya vücûd Necâtî Bey'de köhne kabâ, bir avuç toprak, çâr dîvâr, hâkî kafes şekillerinde tasavvur olunmaktadır.

Bâzan vücûd mefhûmiyle:

Ah kim iki 'adem ortasıdır bâg-ı vücûd
Bir harâb-âbâda geldük subh birdür şâm iki

varlık âlemi, husûsiyle dünyâ kasdedilmekte ve bu beyitde de görüldüğü gibi önü ve ardı yokluk olarak tasavvur olunmaktadır.

---

[68] *"Hani Rabbin Âdem oğullarından, onların sırtlarından zürriyetlerini çıkarıp kendilerini nefslerine şâhid tutmuş, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişdi. Onlar da "Evet Rabbimizsin, şâhid olduk" demişlerdi. İşte bu şâhitlendirme kıyaamet günü "Bizim bundan haberimiz yokdu" dememiz içindi.* Kur'ân, El-a'râf, VII. 172.

[69] Tâc u kabâdan geçmek tâbiri ile dâimâ İbrâhim Edhem'i hatırlamak gerekir.

Necâtî Bey'de vücûd veyâ beden:

Çâr dîvâr-ı cesed kaydını terk eyleyelüm
Bâğ-ı tecrîde bugün gül gibi handân girelüm

beytinde görüldüğü gibi umûmiyet itibâriyle tasavvufî bakımdan telâkkî edilmekle berâber:

Uçsa bu hâkî kafesden tan mı dil şeh-bâzı kim
Bir kara gözlü sa'âdet şâhının lâçinidür

beytinde müşahede olunacağı veçhile, hâkî kafes tâbirine rağmen, zaman zaman beşerî plânda da ele alınmıştır[70].

4 — Pîr-i mugân, Dil-i âgâh, Pîr-i mey-kede, Şeyh :

Bu dahi Necâtî Bey'de dil-i âgâh, şeyh, pîr-i mey-kede tâbirleriyle zikredilmektedir.

Tasavvuf ıstılâhâtında mürşid-i kâmil mânâsında kullanılan pîr-i mugân tâbiri Necâtî Bey dîvânında:

Yüri var ta'nı ko kim ma'nîde pîr-i mey-kede
Her ayağı kim sunar el virmedür irşâddur

beytinde görüldüğü gibi umûmiyet itibâriyle bu mânâyı hâiz olmakta, fakat:

Pîr-i mugânı inen ögersin Necâtîyâ
Yoksa üzüm suyını bilece sıkar mısın

beytinde olduğu gibi meyhaneci mânâsında da kullanılmıştır.

5 — Cemâl, Yâr, Ma'şûk, Cânâne, Dîdâr :

Bu sıfatlar umûmiyet itibariyle sevgili vasfında kullanıldığı halde pek az mikdarda mutlak güzellik ve onun sâhibi olan Allah - şüphesiz tasavvufî mânâda - istihdâf olunmaktadır. Daha önce de söylediğimiz gibi, Necâtî Bey'de:

Ey hüsn diyu 'âşık olan göz ile kaşa
Bu şîve kilîsâda firâvân yazılubdur

beytindeki güzellik telâkkisinde görüldüğü üzere tasavvuf tesirlerine rastlamaktayız. Bu tesir, gerçek bir mutasavvıf şâirde müşâhade olunan vahdet-i vücûd telâkkisini hâiz:

---

[70] Meselâ bak: N. B. D. 135 (67), 170 (42 - 4), 431 (468 - 3).

'Ârif ol her safha-i gülde cemâl-i yârı gör
Bâğa gel kim tarf-ı gülşen hûbdur mergûbdur

veyâ:

Gülşenden ise 'âşıka dil-dâr hôş gelür
Cennetden ise 'ârife dîdâr hôş gelür

hattâ:

Yârun cemâli nûrı güneşden 'ayân iken
Kimdendurur Necâtî'ye bunca hicâblar

gibi beyitleri önümüze çıkarmaktadır. Tam bir tasavvuf zevkinin hâkim olduğu şu beyitteki "cânâne" kelimesiyle, Necâtî Bey'de mevcûd Allah telâkkisini müşahede etmekteyiz:

Tâlib-i cânâneyi dünyâ vü 'ukbâ eylemez
Kûy-ı yârun yolı birdür menzil-i ârâm iki

6 — Harâbât (Meyhâne), Câm :

Harâbât mevzûunda tam bir rind edâsına bürünen Necâtî Bey, ondan mescid mukâbili, şenlik mahalli olarak bahsetmekte ve "esâsı kafirî bünyâdıdur" demektedir. Bu ifâdelerde tasavvufî telâkkilerin tesiri görülüyor. Kadeh, dolayısıyle şarab rindâne bir ifâde ile ta'yîn olunmaktadır:

Hidâyet nûrına mâni' degüldür câm-ı yâkûtî
Ki sırça hâ'il-i ferr-i zıyâ-yı âfitâb olmaz

7 — Derviş (Ehl-i hırka, Miyân - beste):

Necâtî Bey dîvânında miyân-beste olarak tavsîf edilen dervîş zümresi arasında şâir kendisini de zikretmektedir:

İşigünde ko beni sana du'âlar ideyin
Müstecâb olur du'âsı dâ'imâ dervîşlerün[71]

Dervîşlikte küstahlık lâzımdır. Hak ile pervâsız konuşurlar. Bilhâssa Bektâşî dervîşlerinde görülen bu husûs, yine bu zümrede mübâlâtsızlığa kadar gider. Bütün bektâşî edebiyatı böyle mübâlâtsızlık nümûneleriyle doludur. Necâtî Bey'in tavsif ettiğine göre dervîşler; Hırka ve tâcı koyup giderler, nazarlarında bây ve gedâ birdir, kimseden bir şey almaz, baş açık, pâdişâh gibi yürürler. Duâları müstecâb olur, teberrükünü alınca dervîşe nesne vermek âdettir. Necâtî Bey'de dervîş bir mânevî dünyâsı olan sâlik değildir; belki herhangi bir tarîkate sülûku olan yaşlı, fakr libâsı altında gezen kimsedir.

[71] Ayrıca bak: N. B. D. 219 (121 - 6), 458 (507 - 5).

8 — Dünyâ, Çâh-ı belâ, Bezm-i Kesret, Fenâ gül-zârı, Cihân (Cihân-ı pîre-zâl), Devr, Devrân, Dehr, Zemîn, Vücûd Şehri, Çirk, Nâ-merd, 'Ana, Sicn-i mü'min, Cennet-i kâfir, Zındân, Vîrân, Bî-karâr, Dâr, Müsafir-hâne, Gülistân, Zemîn, (Nazm-ı zemîn, Şekl-i kürî, Dâne), Devr, Devrân, (Cevr-i devrân, Cefâ-yı devrân, Sâkî, Bî-vefâ), Dehr, (Gül-zâr, Bâğ, 'Acûze, Mekkâr, Pîre-zen, 'Arûs, Perî şîvelü âhû), Cihân, (Pîr, Pîre-zen, Dâr, Fânî, Pür-sitem, Bî-'akîm pîre-zen, Sahn, Bî-vefâ, Hasret-âbâd, Gurbet), Çarh, (Bî-vefâ, Çînî kâse), Felek, (Cellâd, Tâs, Harâb-âbâd), Sipihr, (Dâm, Bî-sebât), Zemâne :

Necâtî Bey dîvânında değişik sıfatlarla tavsif olunan dünyâ "zillet ü fakr ü 'anâ" ve "belâ kuyusu", harâbe veya vîrâne ev, ayna, avret, vefâsız kahbe, ihtiyar kocakarı, bostan ve fenâ gülzârı olarak tasavvur edilmektedir. Necâtî Bey'in nazarında dünyâ bir demdir, dönen felek bir tuzak, yer yüzü dânedir kimine zehir, kimine şerbet sunar, yalancıdır, vefâsızdır, murdar ve pisdir. Verdiğini geri alır, insana râhat ve huzûr göstermez, yedirdiğini "üstüne sayan" bir müsâfirhânedir, payidâr olmaz, kimseye bâkî değildir, dünyâ devletine sâhib olmak rüyâda sultân olmak gibidir.

Bu umumî mülâhazalar yanında:

Zerre zerre Necâtî cümle cihân
Feyz-i Hakdan cüdâ degül kat'â

beytinde, veyâ:

Serv gibi çekmeyen bâr-ı ta'allukdan elin
Bûstân-ı dehr içinde gamdan âzâd olmadı

beytinde görüldüğü üzre tasavvuf neşvesiyle dünyâya bakmaktadır. Bununla berâber Necâtî Bey'in:

'Âşık-ı sâdık isen bakma bu dünyâ yüzine
Ki hümâ-himmet olan konmaya murdâr olana

ve:

Vücûd şehrine gâlib 'adem diyârından
Nigârı göre gelübdür gönül nigârı gör'e

emsâli beyitlerinde[72] tam bir mutasavvıf şâir gibi dünyâyı telâkki ve ifâde ettiğini de görüyoruz.

9 — Rind (Ehl-i Palâs, Ehl-i safâ, Harâbat ehli, Kallâş, Gedâ):

Çeşitli sıfatla tavsîf olunan rind umûmiyetle şarab ve hârâbât ile birlikde zikredilmektedir. Şaraba o kadar hürmetkârdır ki onu bir müs-

[72] Bk. N. B. D. 348 (333 - 4), 349 (35 - 7), 408 (430 - 6), 451 (497 - 4).

lümanın su içmesi gibi çökerek içer. Rindlerin meclisine lâyık olmak isteyenin bağrı hasret ateşinde döne döne kebâb olmalıdır. Cihânı aydınlatan güneşi kızıl mangıra saymayan iksîr-i fenâ tâlibleridirler, kendi hâline, çuluna bakmadan atlas-ı gerdûna ta'n ederler, aşk şarabiyle mestdirler, onlarda âr yoktur şüphesiz buradaki "âr" kelimesi "benlik" mukâbili olarak kullanılmıştır. Harâbât ehlini âlûde görüp de zâhire bakıp hüküm verilmemeli içlerine nazar edilmelidir. Bir beyitde:

Câm-ı zerrîn-ü-mey-i yâkût-rengi neylesün
Şol gedâlar kim şafak bâde güneş peymânedür

diyerek, "gedâlar" diye tavsîf ettiği rindlerin altun kadehe ve yâkût renkli şaraba minnet etmediklerini, âlemdeki tecellilerin onları mest etmeye kâfî olduğunu ifâde ile ve diğer beyitlerde de müşahede olunduğu üzere, rind zümresini kendi dünyâ görüşlerine sâdık kimseler olarak târîf etmektedir.

10 — Zâhid (Zâhid-i Yâbis-dimâğ), Ashâb-ı zühd, Verâ' ehli):

Dîvânında yâbis-dimâğ, ashâb-ı zühd, verâ' ehli diye tavsîf ettiği zâhid tipi karşısında Necâtî Bey'in tavrı, tevhîd akîdesine bağlı terk ve tecerrüd ehli bir mutasavvıfınkine değil, dünyâ nîmetlerinden zevk almayı isteyen, mey ve mahbûddan hoşlanur bir epikürcününkine benzer. Bu bakımdan Necâtî Bey mey, mahbûb, meyhâne mefhumlarının mutasavvife ıstılâhâtında aldığı mânânın arkasına saklanan bir harâbâtî mizâcını aksettirmektedir. Nitekim tam bir mutasavvıf ifâde ve telâkkîsini hâiz:

Zâhidâ küfrini zülfün tut kim îmân bilmişüz
Sû'-i zann itmek ne lâzım bir müselmân hakkına

veyâ;

Zâhidâ bu 'ışkdan 'âşıklara maksûd ne
'Îd-i vasla irişüb cânını kurbân eylemek[73]

gibi beyitlere, hattâ mecâzî aşkı kasdettiği hissini veren:

Gel ey zâhid temennâ kıl bana Hakdan du'â eyle
Di kim dâ'im anı bir dil-rübâya mübtelâ eyle

nev'inden beyitlere rağmen, Necâtî Bey'in zâhid karşısındaki umûmî tavrı yukarıdaki görüşlerimizi desteklemektedir. Herhangi bir tarîkate intisabı şüpheli, husûsî hayatında mey ve mahbûba düşkünlüğü bilinen şâirden böyle bir tavır beklenmeyecek şey değildir.

[73] Ayrıca bak: N.B.D. 43 (9-3).

Nitekim:

Necâtî serhôş olur zâhid olımaz yârân
Meseldürür ki ere bir hüner yiter dirler

beytinde, ve:

Yakmadun ruhsârına dil virmedün lâ'line cân
Zâhidâ işün ne mûm itdün ne hôd bal eyledün

beytinde, bilhâssa:

Ko gurûrı zâhidâ dünyâ degüldür ber-karâr
Ne sen îmân ile kalursın ne oğlan ile ben

beytinde bu tavrı açıkça görünmektedir.

Umûmiyet itibâriyle zâhid *"hû"* çekip seher vakti evrâd ve tesbîh ile meşgul olur; yâbis-dimâğ, kışı hatıra getirecek kadar soğuk, katı ve zişt-sûret, hâm, îmânına mağrur ve akılcıdır. Bütün ibâdet ve riyâzetinden garazı cennete ulaşmaktır, cenneti öğüp göklere çıkartır. İlminde ve zühd ü takvâsındaki makâmını birtakım dış görünüşleri tanzim etmek mânâsında anlayan zâhid, kılığına kıyâfetine i'tinâ eder, hastalıktan dolayı benzi sarı olduğu halde riyâzetdenmiş gibi gösterir, bu neviden samîmî olmayan davranışları yüzünden riyâkâr diye isimlendirilir. Zaman zaman âşıklığa özendiği halde güzelden ve güzellikten anlamaz, âşık değildir, aşk meydanında kurban olamaz hattâ aşkı ve âşıkları sevmez, ayıplar, yarınki cehennem ateşiyle korkutur, cennet va'd eder.

12 — Zühd, (Zühd ü sâlâh, Zühd ü verâ', Zühd-i huşg):

Necâtî Bey'de zühd cennetde kevser ve hûr u gılmâna kavuşmak ümidiyle bu dünyâ'da mey ve mahbûbdan elçekmektir. Necâtî Bey:

Gerçi hôşdur Necâtî zühd-ü-salâh
Hâlet-i 'ışk özge hâletdür

beytiyle zühdün karşısına aşkı koyar ve kevser yerine leb-i cânânı, Tûbâ ağacı yerine sevgilinin boyunu tercih eder.

13 — Sôfî, (Sôfî-i pâk-i'tikâd, Sôfî-i miskîn, Sôfî-i şehr, Sôfî-i fakîr), Ehl-i riyâ, Zerrâk :

Sôfî tipi, Necâtî Bey'de zâhid tipiyle birçok bakımdan ayniyyet göstermektedir. O da ehl-i cennet ve ehl-i akıldır, zühdün fazlalığından hastalar gibi yüzü sarıdır, riyâkârdır. Bunların yanında temiz esvablı, yeşil murakka'lar giyen, pâk-itikad olmakla berâber kerih-manzar ve yüzü ekşi, gönlü meyhânede fakat cehr ile zikr eden bir kimse olarak tasavvur edilmektedir. Umûmiyet itibâriyle Necâtî Bey'in "sôfî" mef-

hûmiyle neyi kasd ettiği vâzıh değildir. Bir taraftan Bâkî'yi[74] haber veren:

Yüri sen and içe gör biz mey-i nâb ey sôfî
Sana peymânı komışlar bize peymânedekin[75]

emsâli beyitlerle onu meye tevbe etmiş gösterirken, diğer taraftan:

Müdâm mey-kedelerde yatur durur sôfî
Unutdı savma'ayı ol evinde hörmetsüz

gibi beyitlerde ayş u nûş hâlinde gösterir. Bununla berâber, biz:

Tutımaz sôfî melâmet okına sîne siper
Yine bu cilveleri 'âşık-ı bî-bâk eyler

ve:

Kenez gelür sana sôfî 'ibâdet itme velî
Güç olur âdeme bir nesne 'âdet olmayıcak

bilhâssa:

Şâhid-i islâm ise sôfî bu tâc-u- taylesân
Baş açuk abdâlıyuz birdür bizüm ikrârumuz

ve:

Komaz mey içmege sôfîyi şeyh savma'ada
Yoğ ola ancılayın bir evinde hörmetsiz

beyitlerine bakarak, bâtınî tarîkatler dışındaki herhangi bir tarîkatin sâlikinin istihdâf olunduğu ihtimalini hatırda tutuyoruz. Vâzıh olan nokta şudur ki zâhid ve sôfî Necâtî Bey'de müşterek taraflarına rağmen aynı tip değildir.

14 — 'Ârif ('Ârif-i vahdet), Ehl-i tahkîk, Ehl-i hâl, Ehl-i dil, Ehl-i yakîn:

Çeşitli sıfatlarla tavsîf olunan ârif başta abbâsî amâme, "nizâr u zerd", savma'a köşesinde tasavvur olunmaktadır. Ârif, ehl-i yakîndir idrâk sâhibidir[76]. Ârifler dem bu demdir, derler ve yarına kalan belâdan korkmazlar. Gıdâ-yı cân güzelsiz olmaz derler, tâlib-i dîdârdırlar. Necâtî Bey'in:

Câm-ı şarâb-u-yâr-ı şeker-leb didükleri
Oldur cihânda 'ârife meşreb didükleri

---

[74] Bâkî yine mey içmege and içdi dimişler
Dîvâne midür bâde dururken içe andı - Bâkî

[75] Ayrıca bak: N. B. D, 210 (106 - 6), 279 (217 - 4).

[76] Bk. N. B. D. 209 (105 - 3), 256 (180 - 1). Bu gazel tamâmen tasavvufidir.

diye târîf ettiği ârif, yine:

Mahv olur nakş-ı emel mânende-i nakş-ı mezâr
Hâk-i pây-ı cân-sitâna 'ârif isen sâde gel

beytinde görüldüğü veçhile tam bir terk ve tecerrüd ehli olarak tasavvur olunmaktadır.

15 — 'Âşık (Ehl-i 'ışk, Ehl-i nazar, Tâlib-i dîdâr, 'Âşık-ı dîdâr):

Necâtî Bey'de tasavvufî mânâda ifâde olunan âşık tipi yine bu mânâya uygun olarak tâlib-i dîdâr ve ehl-i nazar olarak tavsif edilmiştir. Âşıkın akılla münâsebeti yoktur, dâimâ mestdir ve bu yüzden "hûşyâr" olan zâhid tarafından hoş görülmez. Âşıklar horşîde, şeh'e bakmazlar gece gündüz gülen bir güzellik isterler. Gülşeni veya cenneti değil, dîdâr taleb ederler; esâsen ayak bağı, yolun üstünde diken olan cennet âşıka ne verebilir ki, o gülzâra aldanan bülbül değildir. Melâmet oklarına sînesini siper eyler. Naz nigâra mahsûs bir hâl olmakla berâber, âşık, yolunda sâdık olunca, nigâra nazlanır. Âşık-ı sâdık olmak, hümâ-himmet olmaktır; Bu dünyâ murdârdır, murdâr olana hümâ konmaz. Aşkdan maksad, vuslat bayramına erişip cânını kurban eylemektir.

16 — Aşk - Akıl :

Mutlak hakikat olan Allah'a varmak için akıl ve aşk iki ayrı yoldur ki, birincisi medresenin, husûsiyle ulemânın; İkincisi tarîkatin yâni mutasavvifenin yoludur. Necâtî, tasavvuf tesirinde bulunan her şâir gibi hem kolay, hemde şâir tabiatına uygun olan ikinci yolu ihtiyâr etmiştir. Aşk yolunda, daha ilk adımda başı vermek lâzımdır, aşk merdivenine ayak ayak çıkılmaz. Medresede aşkın müşkilini halletmek imkânsızdır çünki dünyâ ulûmu deftere sığmaz amma aşk kitabından "bir sebak" mertebesinde değildir, binâenaleyh aşk dünyâ ilmiyle kavranmaz. Akıl ve aşk münâseti husûsunda ifâde olunanlar bu ayrılığı kesin olarak tesbit etmektedir. Akıl gönlü aşkdan ayırmak ister, gönülse aklı unut, aşkı gözet der. Âşık olan akla uymaz; Akıl tecrübe sahibi bir pîrdir, âşık ise meczûbdur. Her nekadar aşk sarhoşunun akıl ile işi yoksa da, aşkı koyup akla uymak belâ ise de, aşk şeb-çerâğını delîl tutan kişinin "akl-ı hılâf-endîşe" uymaması lâzımsa da, akıl bâzen âlet edinilir; çünkü aşk san'atdır, âletsiz olmaz.

"Hakîm-i aşk, aşk meselesini kitaba yazmamıştır" diyen Necâtî Bey, aşkdan kasdının ne olduğunu:

Garazum 'ışkdan hakîkatdur
Meyl-i nakş-ı nigâr sûretdur

beytiyle ifade etmektedir.

Hakîkî aşk yoluna mecâzdan girilir. Necâtî Bey buna:

Şol ki nakkâş-ı Lem-yezel özler
Dilberün hüsnini bahâne ider

beytinde işâret etmektedir. Gerçek aşka vâsıl olmak için mecâzî aşk, dünyâ yüzündeki güzeller vâsıtadır:

Şeh-bâz-ı dil ki sayd-gehidür fezâ-yı kuds
Uşbu güzeller anun uçurma derisidür

Bu vâsıta ile:

Miyânunı kinâr itmek diler dil
Mecâzî 'ışkun ey dil sonı kemdür

beytinde ifâde edildiği vechile fenâfillâha erişilirse de, sâlik yine de bir zaman mâsivâya bağlandığı için nâdim olmaktan geri kalmaz:

'Işk-ı mecâzî meclis-i mey gibidür hemân
Eksük degül sonunda kişiye nedâmeti

17 — Gönül, Dil :

Gönül, Necâtî Bey dîvânında ayna, hokka, şişe, mülk olarak tavsîf edilmektedir. Bâtınî idrâkin merkezi olan gönül Hakkın tecellîsine mazhar olabilmek için mâsivâdan temizlenmelidir. Bu ameliyeyi yerine getirmek fakrı ihtiyâr, şarâb - yâni gerçek aşk - ile meşgûl olub aklı ve aklın meselelerini bir yana bırakmakla olur:

Ayak tut başını gavgâya salma
Gönül âyînesi olursa donuk

Bu safhada gönül "ayne'l-yakîn âyine, şüphesiz mazhar-ı eşyâ" dır. Nitekim:

Dil mülki harâb olmayınca
Olmadı cihânda 'ışk âbâd

beytinde bu fikri bir başka şekilde söylüyor. Filhakika gönül harâb olunca - ki bu ziyâde gam ve keder ile, sitem-i yâr ile olur - aşk hazinesi ortaya çıkacaktır.

18 — Vâiz, Nâsıh, Şeyh, Fakîh, Monlâ:

Necâtî Bey dîvânında sôfî, zâhid tipine muvâzi olarak zikredilen vâizin mekânı mesciddir. Güzel sevenlere o da ta'n eder. Acı ve bârid bir sözle, gavgâ eder gibi tepine tepine gâh mahşer hesabını anarak, gâh, sanki oradan gelmiş gibi, cehennemden bahsederek korkutur, gâh halkı hûr-ı Rıdvân ile kandırmaya çalışır.

Umûmiyet i'tibâriyle vâiz:

Halkun kimisi sôfî kimi mey-perest olur
Ey *hâce* bu mu'âmele rûz-ı Elest olur

beytinde görüldüğü vechile *"hâce"* kelimesindeki tevriye ile ifâde edilir. Bilindiği gibi *"hâce"* hem "tâcir" hem de bugün kullanılan "hoca" mânâsındadır.

İKİNCİ BÖLÜM

NECÂTÎ BEY DÎVÂNINDA

C E M İ Y E T

A — ŞAHISLAR:

I — Târihî şahıslar:

a) Hükümdarlar:

1 — Gazneli Mahmûd[1] :

Gazneli Mahmûd, bir beyit müstesnâ, adının geçtiği her beyitde kölesi Ayaz'la vâki olan münâsebeti dolayısıyle zikredilmektedir. O bir beyitde de[2] Firdevsî'ye Şahnâme'nin her beyti için bir altun va'd ettiği halde va'dinde durmayarak şâiri zarûrete duçar edişine telmih vardır.

2 — Fâtih Mehmed Han, (Şehriyâr, Şâh-ı 'asr, Husrev, Husrev-i Cemşîd-iktidâr, Eşref-i mülûk, Dârâ-yı tâc-bahş-ı selâtîn-i cihân, Şâh-ı nücûm-kevkebe, Hôrşîd-i meh-rikâb, Mîr-i kazâ-tüvân, Yem-yesâr, Şâh-ı 'âdil, Mihr-i bürc-i kerem, Şâh-ı encüm-haşem, Kader - kadr, Sâye-i eltâf-ı İlâh, Şâh-ı 'Utârid - menzil, Gerdûn-'azamet, Kerîm):

Necâtî Bey, dîvânında Fâtih'den çeşitli sıfatlarla bahsetmektedir. Umûmiyet itibâriyle kasîde nev'i memdûhun hakîkî hüviyetini aksetirmekten ziyâde, onu idealize eder. Bunun için şâir medhettiği şahsı efsânevi varlıklarla veyâ efsaneleşmiş şahıslarla mukayese ve onların vasıflarıyla tavsîf eder. Biz, gerek Fâtih Sultân'da gerek diğer şahıslarda Necâtî Bey'in gördüğü veyâ ifâde ettiği vasıfları efsâne unsurundan tecrid ederek vereceğiz.

Fâtih Mehmed Han devrini, Necâtî Bey huzûrun, bolluğun hüküm sürdüğü, her arzûnun gerçekleştiği bir devir olarak ifâde ediyor.

Bütün memleket, Kâ'be ve civârı gibi tam bir adâlet ve emniyet içindedir.

---

[1] Gazneliler devletinin kurucusu meşhûr Mahmûd İbnü Sebük Tekin. Doğ. H. 357, (M. 967) Öl. H. 421, (M. 1030).

[2] Bk. N. B. D. 122 (16 - 2).

Pâdişâh şerî'at üzre, adâletle hükmetmektedir. Serveti denizle ölçülmeyecek kadar bol, kendisi kudretli ve cömerddir. Dâimî savaş üzre bulunup ülkeler fethetmekte, islâmın güneşi olan tâcının aydınlığı küfür karanlığını yeryüzünde zevâle erdirmektedir. Zamanının sultanlarına tâclar bağışlar.

Bir kasîdede[3], Necâti Bey, nesib kısmında bahar tasviri yapmakta, pâdişâhın bir meclisinden bahisle:

Nergisler eşrefîyi sarub ağ kâğıda
Kıldı nisâr-ı 'urs-ı cuvân-baht-ı kâm-gâr

beytiyle bir düğüne işâret etmektedir.

Şeh-zâde-i yegâne gül-i bâğ-ı saltanat
Şeh devletinde çekdi dür-i bahtı der-kenâr

Gül-zâr-ı saltanatda yetişdi iki nihâl
Bâlîde-vü-resîde semen-çihre gül-'izâr

Peyvend itdi rişte-i şer' ile şâh-ı 'asr
Tâ hâsıl ola mîve-i şîrîn-ü-âb-dâr

Yâ Rab sa'âdet ile cihânda bu izdivâç
Çün devr-i mihr-ü-'ömr-i Mesîh ola pây-dâr

beyitlerinde görüldüğü üzre bir şehzâdenin düğünü olan bu hadiseye Necâtî Bey de mezkûr kasîdeyi hediye olarak takdîm etmektedir:

Şâhâ Necâtî gevherünün tab'ı cevheri
Dizdi beyâz kâğıda lü'lü'-yi bî-şümâr

Tâ kim varub düğün güni saçu tarîkile
Şâhun ayağı toprağına eyleye nisâr

3 — **Bâyezîd Han (Âsûmân-ı saltanat, Âfitâb-ı 'adl, Emîrü'l - mü'mimîn, Pâdişâh-ı gâzî, Pâdişâh-ı fazl-u- 'ilm, Pâdişâh-ı dâd-u-dîn, Pâdişâh-ı dâd-ger, Pâdişâh-ı kâm-bîn, Pâdişâh-ı Müşterî-cenâb, Pâdişâh-ı a'zam, Tâc-dâr, Cemâl-ü- kemâl ile ârâste, Hâkân-ı bahreyn, Hâkân-ı rûzigâr, Husrev-i sâhib-kırân, Husrev-i rûy-ı zemîn, Husrev-i âfâk, Husrev-i rezm, Hıdîv-i zemâne, Hudâvendigâr-ı dîn-dâr, Hulâsa-i çarh-ı devvâr, Halîfe-i rûzigâr, Dâver-i gîtî-fürûz, Deryâ-dil, Devrân Skenderi. Sâye-i perverdigâr, Server-i zemâne, Sultân-ı âfâk, Sultân-ı**

[3] Bk. N. B. D. 34.

Rûm, Sultân-ı Rûzigâr, Sultân-ı berreyn, Sultân-ı bezm, Sultân ibn Sultân, Sultân-ı mu'azâm, Şâh-ı bülend-mertebe, Şâh-ı cihân - bahş, Şâh-ı 'asr, Şâh-ı kâmrân, Şah-ı 'âdil, Şehriyâr-ı kâm-gâr, Şehriyâr-ı dîn-ü- devlet, Şehen-şeh-i kişver-güşâ, Şehen-şeh-i gîtî-gîr, Şeh-süvâr, Şeh-i mâlikü'r-rikâb, Şeh-i ma'-dilet - me'âb, Şeh-i kişver-sitân, Şîr-i jiyân, Sahib-kırân, 'Âlî-neseb, Kâmî'-i şirk-ü- dalâlet, Gül-i handân, Mâh-ı nücûm-kev-kebe, Mihr-i felek-medâr, Nev-hâste, Vâlâ-gûher, Vâlî):

Hayatının büyük kısmını sultân Bâyezîd zamanında geçiren Necâtî Bey, ona sekiz tâne kasîde yazmış[4], bu kasîdelerde çok çeşitli sıfatlarla Bâyezîd Han'ı tavsif etmiştir. Umûmiyet itibâriyle her kasîdede görülen bu sıfatlar arasında *"Pâdişâh-ı dâd-u-dîn, Emîrü'l-mü'minîn, Hudâven-digâr-ı dîn-dâr, Halîfe-i rûzigâr, Şehriyâr-ı dîn-ü-devlet"* terkibleri, *"sofu"* veyâ *"velî"* diye anılan Sultan Bâyezîd'in dindârlık tarafını aksettirmesi bakımından ehemmiyeti hâizdir. Nitekim:

Zühhâda meylün işideli gelmez oldılar
Bî-taylesân Müşterî-vü-bî-rıdâ seher

ve;

Şevket-ü-'adl ile sultân ibn-i sultânsın veli
Zühd-ü-takvâ ile olmışsın emîrü'l-mü'minîn

beyitlerinde bu husûsu vâzıh olarak müşâhede etmekteyiz.

Dîvân sahibi şâir olan Sultan Bâyezîd, karakter itibâriyle *"her nev' kelimâta tâlib her cins makâlâta râgıb"* zamanında *"ashâb-ı kemâlin ber-karâr olduğu"* bir fazl-u-ilm pâdişâhıdır. Adâleti cömerdliği hûlku en çok zikredilen tarafıdır. Bunlar yanında merhameti, tedbîri ve düşüncesinin isâbeti, yerinde gazabı, himmet sâhibi oluşu bu meyânda kaydedilen husûsiyetlerindendir.

Bâyezîd Hân zamanının dâhilî manzarası ve bu zamandaki hâricî münâsebetler hakkında da hükümler ve işâretler görüyoruz. İçerde tâm bir emniyet vardır. Hâricî vaziyete gelince, Şâm henüz feth olunmamıştır. Karabuğdan fethedilmiş, Akkerman ve Kili gibi iki kale bir seferde alınmıştır. Tuna'dan "ubûr etmekle hadd ü imkânı tecâvüz eden" ve bu savaşa dört sancakla girişen pâdişâhın yanında Tatar hanı ve Eflâk ilinin hanı da bulunmaktadır. Kalelerin fethinde toplardan çok istifâde edilmiş, fetih müjdesi geldiğinde dükkânlar bayraklarla süslenmiştir.

---

[4] **Bk. N. B. D. s. 26, 36, 39, 42, 48, 60, 75, 94.**

4 — **Alâü'd - devle.**

5 — **Şâh İsmâîl.**

Dulgadır hükümdârı Alâü'd-devle ile, şâhı Şâh İsmâîl'den,

> Gönül sultân olur 'ışkun siyâset-gâhını anmaz
> 'Alâü'd-devle gibi kim hücûm-ı Şâhdan korkmaz

beytinde bahsetmektedir. Burada, Şâh İsmâîl'in, Dulgadır hükümdârı'nın kızını istemesi, vermeyince, bahâne ile bu devlete hücum etmesi[5] hâdisesine işâret vardır.

b) Şehzâdeler.

1 — **Abdullâh (Âfitâb-ı sa'âdet, Bâz, Cuvân-baht-ı felek-taht-ı melek-sîret, Cihân-bahş, Husrev-i hâver, Serây-ı ma'diletün serveri, Serv-i revân, Sfendiyâr-ı zemân, Şeh-zâde-i Hakân-ı cihân, Şeh-i Cem-kadr, Şehen-şâh-ı felek-mertebe, Şehen-şâh-ı mihr-mihî, Şehriyâr, 'Âlî-güher, Gün, Mâh-ı celâl, Meh-i lûtf, Hümâ-himmet, Hümâ-yı saltanatun şeh-peri).**

Necâtî Bey, yanında kısa bir zaman kaldığı bu talihsiz şehzâdeye terkîb-i bend tarzında beş bendlik bir kasîde, yine aynı tarzda yedi bendlik bir mersiye yazmıştır. Çeşitli sıfâtlarla tavsif ettiği şehzâdeyi adâleti, keremi ve cömertliği, in'âm ve lûtfu, himmeti, kapısında bulunanlara ihsânda bulunup malı, mülkü, sîm ü zeri kimseden diriğ etmeyişi ile tanıtmaktadır. Bundan başka Abdullâh'ı bilgisi ve edîbliği ile, yüzünün yanağının boyunun güzelliği ile öğmekte, güler yüzlü, şîrin sözlü, melek sıretli, kara saçlı olarak tavsîf etmektedir.

Haşmet ve vakar sâhibi Şehzâde Abdullâh yedi Şehzâdenin[6] en büyüğü idi. Birini medhiye, diğerini mersiye olarak yazdığı iki terci-i bendinde Necâtî Bey, onun gençliğini ve tazeliğini sık sık zikr ile, Karaman'da iken bir cuma günü vefât ettiğini işâret etmektedir. Hayatı hakkında bilgi verirken de belirttiğimiz gibi, bu şehzâdeden beklediği iltifâtı her zaman görememiş, dîvânında yer yer şikâyette bulunmuştur.

2 — **Mahmûd, (Âzâdelerün beyi, Ahter-i bürc-i sa'âdet, Âfitâb-ı şeref-i devlet, Eşref-i halk, Bey, Bedr, Bürc-i sa'âdetde mâh, Bilâ-misl, Bîbedel, Beylerün yegânesi, Pâdişâh, Pâdişâh-ı 'asr, Tâc-ver-i Saruhan, Cân-ı maksûd-ı cihân, Cûd-ı 'Alî-'alem, Cu-**

---

[5] Bk. İsmail Hâmi Dânişmend: İzahlı Osmanlı Tarihi kronolojisi; C. I. s. 413.

[6] Bk. N. B. D. 106 (7-5); Tarihî kaynaklar Sultân Bâyezîd'in sekiz oğlu olduğunu bildirmektedir. Abdullah'dan önce bir şehzâde daha ölmüş olmalıdır.

vân-baht, Cuvân-bahş, Husrev, Husrev-i sâhib-kırân, Husrev-i heft-mülûk, Hâkân-ı kerem, Hôrşîd-rütbet, Zîver-i tâc, Zîver-i taht, Sultân-ı dehr, Sultân-ı kerem, Server, Sâye-i Hudâ, Sâye-i Perverdigâr, Şâh-ı cihân, Şâh-ı cuvân, Şâh-ı muhterem, Şâh-ı yegâne, Şâh-ı şâh-zâde, Şeh-i tâc-dâr, Şeh-i tâcver, Şeh-i Cemşîd-fer, Şeh-i 'âdil, Şeh-i ferhunde-hısâl, Şeh-zâdelerün beyi, Şehriyâr, Zıll-ı Hudâ, 'Adl-i 'Ömer-nişân, Fâris-i meydân-ı kerem, Ferîdûn-fer, Kâm-rân, Kâm-gâr, Keykubâd-âyîn, Gülistân-ı kerem, Gül budağı, Gül-i gül-zâr-ı kerem, Cevher-i dürc-i siyâdet, Melik-i bahr-u-ber, Melik-i ferruh-fâl, Melik-i mülk-i kerem, Meh-i hôrşîd-cemâl, Nev-bâve-i ser-âmed-i Sultân Bâyezîd, Nihâl-i serv-i revân-misl).

Şehzâde Abdullâh'ın vefâtından (hicrî 884 - M. 1483) sonra, Manisa sancağına tâyîn edilen, Mahmûd'un (hicrî 910 - M. 1504) yanına nişâncı olarak giren Necâtî Bey pek sevdiği ve yanında kısa müddet bulunduğu bu şehzâde hakkında yedi kasîde iki kıt'a tercî-i bend tarzında yedi bendlik bir mersiye, ölümü (hicrî 913 - M. 1507, 8) üzerine bir tarih yazmıştır. Ayrıca dîvânın gazeliyât kısmına alınmış, nâ-tamam kasîde olduğunu tahmin ettiğimiz bir kıt'a vardır[7]. Bütün bu şiirlerde Necâtî Bey, şehzâde Mahmûd'u dikkati çekecek kadar bol ve zengin sıfâtlarla öğmektedir. Bilhassa alâkayı câlib olan, bu sıfâtların pâdişâhlar hakkında kullandıklarıyle bâzan kelime, fakat ekseriyâ mânâ bakımından ayniyet göstermesidir.

Necâtî Bey:

'Osmân oğullarından sen ey Şâh-ı muhterem
Cûd-ı 'Alî-'alemsin-ü-'adl-i 'Ömer-nişân

beytinde şehzâdeler de dâhil olmak üzere, o zamana kadar gelmiş bulunan sekiz pâdişâh arasında Şehzâde Mahmûd'u adli ve cömertliği husûsunda üstün tutmakta, Sultân Bâyezîd'in niyetine dâir bir işâretde bulunmamakla berâber:

Şimdiden kıldı umûrın sana tefvîz felek
Lâ-cerem 'aklı olan kişi ider fikr-i me'âl

ve:

Giceni kadr-ü-günün 'îd ide Subhân-ı kadîm
Görelüm taht-ı şerefde seni Hâkân-ı kerem

---

[7] Bk. N. B. D. 555. (2).

bilhâssa:

And içmiş idi çarh hamâyil kılıcına
Kim şâh ideydi Husrev-i sâhib-kıran gibi

beyitleriyle onu tahta nâmzed göstermektedir.

Gençliğini, boyunu bosunu, tâzelik ve güzelliğini, ahlâkını, vefâsını medhettiği şehzâdenin, cömerdliğini, adâletini birçok vesîleyle zikretmekte olup, vasfında "kerem" redifli bir de kasîde yazmıştır. Necâtî Bey'in ifâdesine göre sultân atasına hizmetler edip memleketler ve ülkeler fethetmek isteyen Şehzâde Mahmûd, daha pek genç yaşta "tâc-ver-i Saruhan" iken vefât etmiştir. Pek sevdiği ve bir kıt'a ile eski bir elbisesini isteyip Gazneli Mahmûd'un Firdevsi'ye yaptığını kendisine yapmamasını taleb ettiği şehzâde'nin ölümü için yazdığı mersiyede bu vakitsiz ölümden duyduğu derin hüznü ifâde etmektedir. Bu mersiyede:

Zâhirlerinde şevket-ü-dârât-ı saltanat
Hâtırlarında haşyet-ü-havf-ı İlâh idi

beytinde resmettiği Şehzâde Mahmûd'un, ölümü ile arkasında oğullar bırakıp gittiğini pâdişâhın ve valde sultanın bu hâdiseden ye's ve kedere düştüğünü kaydetmektedir. Yedi şehzâde arasında en parlağı[8] olarak ifâde ettiği Mahmûd'un, "nişân" redifli kasîdede zikrettiği bir hadîsle[9] ortancaları olduğunu da söylemektedir.

Mersiyenin sonunda, Necâtî Bey; Şehzâde'nin diliyle kullarına ve nökerlerine Sultân Bâyezîd'in sâhip çıkarak ihtimâm göstermesini diliyor.

c) Vezirler.

1 — Dâvûd Paşa, (Şâh, Dil-âver, Şecâ'atde server, Tamâm er, Meydânun merdi, Refî'ü'l-kadr paşa, Sehâ-pîşe, Hayrü'l-halef, Meh):

II. Bâyezîd devri vezirlerinden olan Dâvûd Paşa (H. 887 - 902) (M. 1482 - 1497) yılları arasında sadâret makâmını işgal etmiştir. Necâtî Bey, Dâvûd Paşa hakkında bir kasîde yazmıştır[10]. Muhtemelen bir

---

[8] Bk. N. B. D. 82 (21 - 35), İsmail Hâmi Dânişmend: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi'nde (s. 414), H. 915 vekayiini kaydederken İkinci Bâyezîd'in sekiz oğlu olduğunu, bunlardan Abdullah ile Mehmed, Mahmud, Alemşah'ın daha önce vefât ettiğini söylemektedir. Mahmûd H. 913'de vefât ettiğine göre, şehzâde Abdullah mersiyesinde de zikredilen yedi şehzâde meselesini anlamak mümkin olamıyor.

[9] Bk. N. B. D. 82 (21 - 34).

ihsânına nâil olduğu Paşa'yı bu kasîdede kılıç ve kalem sâhibi olarak zikretmekte, Nizâmülmülk ile mukâyese etmektedir. Cömerd, âdil, kudretli ve gelmiş vezirlerin en iyisi olarak tavsif ettiği bu vezîri karada ve denizde kahramanlıklar yapmış olarak tanıtmakta, Engürûs - Budin fethi için niyetli olduğunu îmâ etmektedir.

Sebeb oldun selef anılmağa hayr-ül-halef sensin
Revânın şâdumân itdün bugün Mahmûd Paşanun

beytiyle Sultân Fâtih devrinde muhtelif târihlerde (hicrî 857 - M. 1453) - (hicrî 871 - M. 1466), (hicrî 877 - M. 1472) - (hicrî 878 - M. 1473) sadâret makamını işgal etmiş bulunan "velî" nâmiyle ma'ruf Mahmûd Paşa ile aralarında bir münâsebet kurmakta ve ona mânen halef olarak göstermektedir.

Bir başka beyitte[11] *"senin erkândan olduğunu erkenden umardık"* diyerek, Dâvûd Paşa'nın daha önce bulunduğu vazifelerde müstakbel sadr-ı âzâmlığını işâret edecek muvaffâkiyetler gösterdiğini kaydetmektedir.

2 — 'Ali Paşa, (Âsaf-ı saf-der, Cihân-per-ver, Devlet-ü-baht ile muzaffer hâtem, 'İzz-ü-sa'âdetde ser-efrâz nigîn):

II. Bâyezîd Devri vezirlerinden "Hadım" nâmiyle mârûf Ali Paşa iki defa sadâret makâmında bulunmuştur (hicrî 907 - M. 1501) - (hicrî 909 - M. 1503), (hicrî 912 - M. 1506) - (hicrî 917 - M. 1511). Necâtî Bey bu vezir hakkında bir kasîde yazmıştır[12]. Biz bu kasîdenin:

Yaraşur devr-i felekde nitekim ay ile gün
Yaraşur dest-i vezâretde mükerrer hâtem

beytine ve:

'Ömr menşûrı ki âhır ola möhr urmağ içün
Eyledi kaddümi bu çarh-ı sitem-ger hâtem

ve:

Pîrlükde kim ola kim beni yirden götüre
'Âdet oldur götürür gerçi ki beyler hâtem

beyitlerine bakarak Ali Paşa'nın ikinci def'a sadârete gelişi münâsebetiyle yazıldığı kanâatindeyiz. Bu tarih, Necâtî Bey'in ölüm tarihinden

---

10 Bk. N. B. D. 55 (13).
11 Bk. N. B. D. 57 (13 - 31).
12 Bk. N. B. D. 72 (19).

iki yıl önceye isabet ettiği veçhile son iki beyitte şâirin ihtiyârlığından bahsedişi de kanâatimizi teyid etmektedir.

Necâtî Bey, başdan sona kadar "hâtem" etrafında istiâreler ve teşbihlerle dolu bu kasîdesinde vezîrin dirâyetini, şevketini ve cömerdliğini medh ederek ondan, yukarıdaki sonuncu beyitde görüldüğü veçhile ihtiyarlığını ileri sürerek yardım taleb etmektedir.

3 — Kâsım Paşa, (Sâhib-i mülk-i kerem, Ahter-i bürc-i vefâ, Gevher-i deryâ-yı sehâ, Âsaf-ı yektâ, Pertev-i şem'-i safâ, Kâmgâr, Sâhib):

Necâtî Bey'in, hakkında bir kasîde yazarak[13], bir beytinde:

Hâtem-i mülk-i vezâret sunulaldan eline
Bâğ-ı cûd ebr-i 'adâletle mutarrâ mı degül

diyerek vezîr olduğuna işâret ettiği Kasım Paşa "Hân" nâmiyle ma'ruf Kasım Paşa olmalıdır[14]. Zîra Necâtî Bey'in zamânında vezâret makamına yükselen başka bir Kasım Paşa'yı Sicill-i Osmânî kaydetmiyor.

4 — Mehmed Paşa, (Menba'-ı cûd-u-kerem, Merci'-i eşrâf-ı kirâm, Âsaf-ı hâss-ı Şehenşâh, Ser-efrâz-ı cihân):

Necâtî Bey zamânında iki Mehmed Paşa vardır. Bunlardan birincisi "Rûm" nâmiyle ma'rûf Mehmed Paşa (sadareti: (hicrî 871 - M. 1466) - (hicrî 874 - M. 1469) diğeri Karâmânî Mehmed Paşa'dır sadâreti: (hicrî 882 - M. 1477) - (hicrî 886 - M. 1481). Sonuncu Mehmed Paşa zamânında Fâtih Mehmed Hân'a dîvân kâtipliği vazifesiyle intisâb etmiş olan Necâtî Bey, dîvânında Mehmed Paşa medhinde mevcûd bulunan tek kasîdeyi[15] buna yazmış olmalıdır.

Getürür bende Necâtî tapuna iki şefî'
Birisi hüsn-i hat-ü-birisi şi'r-i garrâ

bizzat kendi hattıyla tebyiz edip takdîm ettiği kasîdede, Mehmed Paşa'nın kerem ve cömerdliğini zekâsını, akıl ve tedbîrini, kudretini, ahlâkını, hilm ve vekarını, kıymet ve yüceliğini öğmekte, onu merci-i eşrâf-ı

---

[13] Bk. N. B. D. 67 (17).

[14] Bk. Sicill-i 'Osmânî, IV. 45 - 46 *"Han Kasım Paşa - Ebnâ-yı Acemdendir. Sultân Ebû'l-feth Mehmed Han'a gelüb dîvân-ı hümâyunda bi't-temayüz sultân Bâyezîd-i sânî erkânından oldu. Cülûs-ı humâyûnda (887) nişâncı ve 890'da vezîr oldu. Az müddette fevt olmuşdur."*

[15] Bk. N. B. D. 24 (2).

kirâm olarak göstermektedir. Yine bu kasîdede Paşa'nın, hasımlarının çevirdiği fitne yüzünden bir müddet i'tibârdan düştüğünü fakat tekrar göze girdiğini öğreniyoruz.

Necâtî Bey bu kasîdeyle Mehmed Paşa'ya sığınmakta, ondan muâvenet taleb etmektedir[16].

5 — Mesîh Paşa, (Âsaf, Mesîh-i dîn-i Ahmed, Fahr-ı kişver):

Sultân Fâtih zamânında (hicrî 885 - M. 1480) - (hicrî 897 - M. 1491) tarihleri arasında takrîben on iki sene kapdân-ı deryâlık ve Sultân Bâyezîd zamânında (hicrî 905 - M. 1499) - (hicrî 907 - M. 1501) tarihleri arasında vezîr-i a'zamlık yapan Mesîh Ahmed Paşa'ya Necâtî Bey bir kasîde takdîm etmiştir. Bizzat kendi elyazısı ile sunduğu bu kasîdeyi Necâtî Bey, Paşa'nın devlet ve ikbâline duâ niyetiyle yazdığını ifâde etmekte[17], Mesîh Paşa'nın cömertliğini, kudretini ve adâletini, fikir ve tedbirindeki isâbeti ile gayret ve çalışmasını öğmektedir.

6 — Mustafâ Paşa, (Zîver-i sadr-ı vezâret, Âsaf-ı zemîn-ü-zemân, Vezîr-i nîk-sûret, Sa'âdet-mend, Ma'din-i vefâ, Ganî):

Koca Mustafa Paşa diye anılan bu vezîr sadr-ı a'zâmlık makamına Necâtî Bey'in vefâtından sonra (hicrî 917 - M. 1511) geçmiştir. Necâtî Bey dîvânında bu vezîr hakkında bir kasîde[18], yaptırdığı mescid dolayısiyle yazılmış terkîb-i bend şeklinde beş bendlik bir medhiye[19] ve bir kıt'a[20] vardır ki; Terkib-i bend "âsaf-ı sânî" ibâresinden anladığımıza göre ikinci vezîrliği zamânında, kıt'a ise ayağına ârız olan bir hastalık münâsebetiyle sıhhat temennisi için yazılmıştır. Bu üç parça manzûmeden Necâtî Bey'in Koca Mustafa Paşa'ya husûsî bir alâka duyduğunu, hattâ onun himâyesini gördüğünü anlıyoruz. Nitekim:

Gülşene reşk itme ey dil belki bağ-ı cennete
Şükrü billâh kim yirün dergâh-ı pâşâdur yine

beytinde ve emsâli beyitlerde bunu görmekteyiz. Necâtî Bey'in kasîdesini el yazısiyle tanzîm edip takdîm kıldığını da öğreniyoruz[21]. Bu

---

[16] Bk. N. B. D. 26 (2 - 30, 31).
[17] Bk. N. B. D. 48 (10 - 34).
[18] Bk. N. B. D. 90 (23).
[19] Bk. N. B. D. 107.
[20] Bk. N. B. D. 117. Bu kıt'anın son beytindeki *"Gitsün belâ-vü-renc-ü-elem hakk-ı Mustafa"* mısrâından, Mustafâ isminde tevriye ihtimâlini gözönünde tutarak Koca Mustafa Paşa'ya yazılmış olabileceği kanaatine vardık. Yine de kayd-ı ihtiyatla karşıladığımızı ifâde etmek isteriz.
[21] Bk. N. B. D. 92 (23 - 26).

manzûmelerde Paşa'nın cömertliği, cesâreti, devlet işlerinin hallinde gösterdiği iktidar medhedilmekte, nüfûzu, kudreti öğülmektedir:

Ey kelâmun vahy-i münzel gibi nâfiz sağ-u-sol
Hîç çıkmazlar sözünden iki paşalar bugün

ç) **Âlimler.**

1 — **'Abdurrahmân Çelebî, (Sultânül-'ulemâ, Mürebbi'l-fuzalâ, Kâşif-i perde-i râz, Vâkıf-ı hakîkat-ü-mecâz, Sâmi'-i ahbâr-ı tahkîk, Lâmi'-i esrâr-ı tedkîk, Mellâh-ı sefîne-i ma'ârif-i yakîn, Fettâh-ı defîne-i 'ulûm-ı evvelîn-ü-âhırîn, Dakîka-dân-ı** و انى فضلكم على العالمين **Hudâvend-i kâm-gâr, Kadî-'asker-i Hudâvendigâr, 'Abdurrahmân Çelebî-i büzürg-vâr, Hırmen-i 'ilm-ü-edeb):**

Şehzâde Abdullâh'ın vefâtından sonra İstanbul'a dönüp, bilâhare Mahmûd'un yanına nişâncı tâyîn olarak Manisa'ya gidene kadar İstanbul'da kaldığı tahmin edilen Necâtî Bey'in, birçok nüfuzlu kimselerle tanışdığı, bu arada kazasker Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi ile dostluk tesis edip onun himâyesini gördüğü muhakkaktır. Nitekim dîvânının mukaddemesinde:

Ko şi'rün sebt-i evrâk itme zinhâr
Od ile penbenün ne oyum var

diyerek şiirlerini dîvân halinde toplamağa niyetli olmadığı halde, Abdurrahman Çelebi'nin işâreti ile "tesvîd ü tedvîn" ettiğini söylemektedir. Mukaddemedeki ta'zîmkâr ifâdeden başka bir kasîde[22] ile de medhettiği Abdurrahman Çelebi'ye, bu kasîdenin:

Kıl nazar 'ayn-ı 'inâyetle Necâtî bendene
K'âsitân-ı 'âlem-ârâna idübdür intisâb

beytinden anlaşıldığına göre mezkûr kasîdeyi intisâbı sırasında yazdığını tahmin etmekteyiz. Aynı zamanda şâir olan Müeyyedzâde'nin, Necâtî Bey, zâhirî ve batınî ilimlerdeki kudreti, zühdü, te'lîfâtının çokluğu, fazîleti, füzelâyı ve ehl-i hüneri himâyesi, herkesin sevdiği bir kimse oluşu gibi meziyetlerini zikretmektedir.

Müeyyedzâde ile Necâtî Bey'in dostluklarının tahminin fevkinde derin ve köklü olduğunu, bu büyük adamın şâiri tam bir vefâkârlıkla

---

[22] Bk. N. B. D. 30 (4).

himâye ettiğini Lâtîfî'nin aynı zamanda şâir olan Müeyyedzâde hakkında yazdığı şu satırlardan anlıyoruz:

"Merhum Necâtî Bey dîvânının dîbâcesinde anlarun nâm-ı şerîfin 'unvân idûp lûtf-ı zâtında ve mekârim-i sıfâtında hayli elkâb ve evsâf yazmışlardur. Hattâ dîbâce-i dîvân bunların nâmına mu'anven olduğuna binâen vüzerânun 'adâveti Müeyyedzâde'ye müekked olmış, şerer-i şerlerinden mezbûr Necâtî güç ile necât bulmışdur. Âkıbetü'l-emr mezkûr yine mezbûra müzâheret ve muâvenet idüp Sultân Bâyezîd'e hûb himmetler ve 'âlî reâyetler itdürdi."[23]

Anlaşılıyor ki bu memuriyeti sırasında Müeyyedzâde'nin telkîn ve teşvîkiyle tertib ettiği dîvânında bu husûsu belirttiği ve Müeyyedzâde'den çok sitâyişkâr bir dille bahsettiği için Müeyyedzâde ve Necâtî Bey hayli düşmanlığa muhâtab olmuşlar, bilhâssa Necâtî Bey tehlikeli durumlara düşmüş, fakat hâmîsinin elinden bırakmayışı ve dâimî yardımları sâyesinde kurtulup eski huzûruna kavuşmuştur.

d) Sanatkârlar.

1 — Şâirler:

Necâtî Bey, dîvânında birçok şâir ismi zikretmektedir. İdris-i Bitlisî, Necâtî Bey için "Husrev-i Rûm" tâbirini kullanmakla berâber, bu şâirin ismi bir beyitde, o da tevriye tarîkiyle geçmektedir:

Husrev ideli himmet bî-çâre Necâtîye
Şeyhî gibi eş'ârı hûb-u-hasen olmışdur

Bununla berâber Selmân-ı Sâvecî'yi, Kemâl-i Isfahânî'yi, Nizâmî'yi ve Şeyhî'yi üstâd olarak tanımakta, bilhâssa son ikisinden sitâyişle bahsetmektedir.

2 — Hattâtlar:

Hattâtlardan sâdece Yâkût'u, ismi üzerinde tevriye ve teşbîhler yaparak zikretmektedir.

e) Diğer şahıslar.

Necâtî Bey dîvânında adı geçen Hatiboğlu Seyyid Ahmed ve Garib Ahmed'in muhitindeki şahıslar arasında bulunmalarıyle berâber, Şeyhî, Mestî Çelebi, Mustafa, Memi adındaki kimselerin şâirin beğendiği kimseler veya mahbûbları olduğunu anlıyoruz. Nitekim Lâtîfî, tezkiresinin

---

[23] Lâtîfî s. 238.

Mestî Çelebi maddesinde *"sâhib-cemâl ve ehl-i kemâl nev-cuvân olduğı bâ'isden Necâtî taâlluk ve taaşşuk idüp hakkında gazel dimüşdür."*[24] demektedir.

Necâtî Bey dîvânında adı geçen bu şahıslar İran edebiyatı mahsûllerinde sık sık rastlanan isimlerdir. Hemen bütün dîvân şâirlerinde rastlanan bu şahısları, Necâtî Bey kasîdelerinde medhettiği şahısları öğmek için alem olarak zikretmiştir.

II — Edebî hikâye kahramanları:

Türk ve İran edebiyatlarının başlıca mesnevî mevzuûnu teşkil eden Husrev ve Şîrîn ile Leylâ ve Mecnûn hikâyelerinin kahramanlarının isimlerini Necâtî Bey dîvânında sık sık geçmektedir.

a) Husrev ile Şîrîn.

1 — Husrev, (Pervîz):

Pervîz adı ile anılan Husrev, Şâvûr tarafından resminin yapılması, güzelliği ve Şîrîn'in vuslatına kavuşması ile zikredilmektedir.

2 — Şebdîz:

Husrev'in bu meşhur siyah renkli atı ismindeki "şeb" kelimesi üzerinde yapılan tevriye ve cinâslar tarîkiyle zikredilmiştir.

3 — Şîrîn :

Necâtî Bey dîvânında Şîrîn kelimesinin lûgat mânâsı ile alâkalı tevriye ve istiâreler tarîki ile, uğrunda dağlar yarmasına rağmen Ferhâd'a râm olmayışı fakat Husrev'i visâline kabûl edişi ile geçmektedir.

4 — Gülgûn :

Şîrîn'in atı olan Gülgûn, kelimenin lûgat mânâsı üzerinde yapılan tevriye ve istiârelerle zikredilmektedir.

---

[24] Bk. Lâtîfî, s. 309. Ayrıca, Kınalızâde, Mestî (Edirneli) maddesinde şu mâlûmâtı kaydediyor: "Necâtî Bey zamânında mânend-i Yûsuf-ı Ken'ân hüsn ü cemâl ve sahîfei dâniş ü kemâl ile meşhûr-ı cihân olup Necâtî Bey perîşân-ı kâkül-i 'anber-şikesti ve küşte-i hançer-i bî-amân-ı çeşm-i mesti olmağın kendünün hâl-i pür-melâlini ve mezbûrun cemâl-i bâ-kemâlini halk-ı 'âleme dâsıtân itmişdür. Bu beyit ol gazeldendür:

Yalınız ben değülem her kişi dîvânedürür
Sen perî-çihre melek-manzara Mestî Çelebi."

5 — Ferhâd (Kûh-ken):

Kûhken lâkabiyle de anılan Ferhad, hemen hemen bütün beyitlerde dağ münâsebetiyle zikrediliyor. Bu cümleden olarak "Bîsütûn kayası"[25], bu dağı delerken çektiği ıztırâb bahis mevzûu edilmektedir. Ferhad'ın sanatkârlığı, ustalığı[26] muhtelif münâsebetlerle anılıyor.

Ferhad, Necâtî Bey'de maddî aşk ıztırâbının ve vuslata eremeden ölmenin müşahhas nümûnesidir.

6 — Şâvûr :

Şâvûr Husrev-i Pervîz'in resmini yapmış olmasıyla zikredilmektedir.

b) Leylâ ile Mecnûn :

Husrev ve Şîrîn hikâyesi gibi, İran ve Türk edebiyatlarında mesnevîlerle işlenmiş olan Leylâ ile Mecnûn hikâyesi[27] Necâtî Bey dîvânında mezkûr hikâyenin birçok ehemmiyetli motifleriyle, yalnız bu iki kahramanın adı zikredilerek geçmektedir.

1 — Mecnûn :

Necâtî Bey dîvânında:

Buldı Mecnûn saçında Leylânun
Sırr-ı اسرا بعبده ليلاً

beytinde tasavvufî mâhiyet arzeden, Mecnûn'un Leylâ'ya duyduğu aşk diğer bütün beyitlerde mecâzî aşkın ifâdesi olmaktadır. Mecnûn, bu beyitlerde zikredildiğine göre, Leylâ'nın aşkı ile dîvâne olmuş belâlara tutulup dağlara ve çöllere düşmüştür. Bu arada aşkının her tarafta duyulması, Leylâ'yı pınar başında görünce elindeki testiyi düşürüp kırması da vardır. Mecnûn "zemâne varlığını" verdiği halde Leylâ ile "kurbet" bulamamış ölüp gitmiş, - Necâtî Bey'e göre - Leylâ mezârını ziyâret etmiştir. Halbuki Nizâmî'nin ve Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevîlerinde de

---

25 Bîsütûn, *"İran'da Hemedan ile Hilvan arasında ve Hemedan'dan dört konaklık mesâfede çok dik ve sarp bir dağdır. Birçok korkunç mağaraları ve eski İran âsârından kalma heykelleri, tasvirleri ve yazıları ile meşhurdur"* Bk. Nizâmî: Husrev ve Şîrîn. Çeviren: Sabri Sevsevil. Millî Eğitim Bakanlığı Klasikleri. İst. 1955 - s. 425.

26 Ferhad, Şâvur (veyâ Şâpûr) ile aynı hocadan ders görmüş Ferhâd mimârlık tahsil etmişlerdir. Bk. Adı geçen eser. s. 176.

27 Bk. Ali Nihad Tarlan, İslâm Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn mesnevîsi (Doktora Tezi), 1922, Türkiyat Enstitüsü, T. 1.

görüleceği gibi önce Leylâ ölmüş ve Mecnûn onun mezârını ziyâret etmiştir.

Mecnûn, kelimenin lûgat mânâsı üzerinde tevriye ve istiâre tarîkiyle de zikredilmektedir.

2 — Leylâ (Leylî):

Mecnûn maddesinde zikrolunan husûslar yanında Leylâ'nın Necâtî Bey dîvânında kelimenin lûgat mânâsında tevriye ve istiâre tarikiyle geçdiğini de işâret edeceğiz.

B — KAVİMLER:

1 — Türk, Türkmen :

Necâtî Bey dîvânında Türk, Türkmen tipi umûmiyetle göz ve göz ile alâkalı mefhumlarla berâber zikredilmektedir. Beyaz ve güzel mukabili olarak tasavvur olunan Türk veyâ Türkmen karakter itibariyle dâimâ sarhoştur, böyle olunca kavga çıkarır ve kan döker, cesûrdur, bütün Türkmenler hançer takınır, okuna zırh mâni' olmaz. Bundan başka Necâtî Bey Türk tipini okuma yazma bilmez, "eylük ile güç ile" yer bulunca konan göçebe olarak târîf etmekte *"Türke tuğra* (beylik, emâret manâsında) *verilmez, âlemi yakar yıkar"* demektedir. *Türk* şüphesiz ırk mânâsında olmayıp, "avâm" kelimesi mukabilidir.

Türkistan'da bulunan bir nevi âhûdan misk elde edildiği için, bir beyitde "Türk" kelimesi "misk" ile berâber zikrediliyor.

2 — Tatar :

Necâtî Bey'e göre tatarlar "hûnrîz" ve yıkıcıdır. Çok şarâb içerler veyâ hemen sarhoş olurlar. Tatar ülkesinde misk çok olur, "tatar" ismi misk ve yağmur - sihir[28] münâsebetiyle zikredilmektedir.

3 — Osmanlı (Osmânî):

Bu isim bir beyitte geçmekte ve bir inanışı ifâde etmektedir:

Kaçan ki göç ide 'Osmânî yağmur olur lîk
Ne göçdürür bu ki dünyâyı eşk-bâr itdün

4 — Habeş, Zengî, Arab :

Bu üç isim siyah renge 'alem olarak zikredilmektedir.

---

[28] Bk. Burhân-ı Kâtı': "Seng-i yede. Türkistan'da bir taşdur ki anunla yağmur yağdururlar".

5 — Hindû :

Hindû, Necâtî Bey dîvânında siyah renk, tüccar, asker, perdedâr, çapulcu, hırsız mukâbili olarak geçmektedir. Bütün bu mânâların İran şâirlerinden geldiği âşikârdır.

C) YER ADLARI :

Necâtî Bey Dîvânında zikredilen yer adlarından husûsiyetleri zikredilmiş olanları bahis mevzûu edeceğiz.

a) Memleket adları :

1 — Çin :

Çin, güzellik, kıvrım, büklüm, misk, âhû ve nâfe, çîn seher, put ve putperestlik münâsebetiyle geçmektedir. "Kıvrım, büklüm" münâsebeti çîn kelimesinin lügâttaki karşılığı oluşundan; misk, âhû, nâfe münâsebeti Çin Türkistanı'nda yetişen misk keçisi dolayısiyle; çin seher münâsebeti bu tâbirdeki çin kelimesinden; put ve putperestlik münâsebeti ise Çin'de çok gelişmiş olan ve dinî bir mâ'nâ taşıyan resim ve heykel sanatı dolayısiyle zikredilmektedir.

2 — Huten, (Hıtâ, Hıtay):

Huten ülkesi, alâkalı beyitlerin hepsinde misk ve nâfe münâsebetiyle zikredilmektedir. Huten miski meşhûrdur.

3 — Rûm :

Rûm, Necâtî Bey dîvânında:

Ey gönül Rûm ile Şâma ta'n iden dilberlerün
'Ârız-ı sîmîn ile zülf-i siyâhı yok mıdur

beytinde görüldüğü üzre "beyaz" yerine ve "yanak" müşebbehünbihi olarak kullanımaktadır.

Rûm ile alakalı unsurlara gelince bunlar küfür, küfür veyâ karışıklık, küfür veyâ salîb, şarâb, harâmî, harâc, tüccarların anber ve yakût getirmesi, güzellerin bolluğu ve bunların "kadeh-perdâz" oluşu, zencîr ile esîrin bolluğudur. Bunlara *"Rûm'da tevkî-i şâh eğri olur"*[29] sözünü de ilâve etmek lâzımdır. Rûm kelimesi ile müslim ve gayrı müslim unsurları da içine almak üzere bir bakıma bütün Osmanlı İmparatorluğu aksettirilmektedir.

---

[29] Bk. N. B. D, 519 (596 - 1).

4 — Mısır :

Mısır adı, kamış, şeker, Nil, Şam ve:

Şeb-i zülfünde kandîl-i cemâlün
Ko yansun kim budur erkânı Mısrun

beytinde "Cemâl" kelimesiyle îmâ edildiği şekilde, hemen hemen her beyitte Yûsuf Peygamber münâsebetiyle geçmektedir.

5 — Hind, (Hindistan):

Hindistan; Âdem peygamber bir rivâyete göre Hindistan'da Seylân adasına indiği için o münâsebetle, ayrıca siyahlık, anber, yâkût ve inci, tâvûs ve tûtî münâsebetleriyle zikredilmektedir.

Siyahlık, hindlilerin renginden, anber, yâkût ve inci bu memlekette çıktığından veyâ o cânibden gelen tâcirlerin sattığı mallardan oluşundan, tâvûs ve tûtî sıcak memleket hayvanlarından olmaları hasebiyle burada yetişmesinden dolayı Hindistan'a ıtlak olunmaktadır.

6 — Yemen :

Yemen diyârı sâdece akîkin çıktığı veyâ mebzûl miktarda bulunduğu bir ülke olarak zikrediliyor.

b) Deniz adları :

1 — Aden, Umman :

Bu iki isim sâdece inci menbaı olarak geçmektedir.

c) Şehir adları:

Bunlardan İstanbul, Şehr-i Kostantini adıyla zikredilmiş olup, etrafının "çevre" deniz oluşu ile; Kili, Karabuğdan, Akkerman, Sultân Bâyezîd tarafından fethi ile; Aydın, "aydınlık, beyazlık" mânâsı dolayısiyle - Tire (karanlık) ile birlikte -; Bedahşân, lâ'l taşının çıktığı yer olması ile; Bağdat, Abbâsîlerin hükûmet merkezi oluşu ve - Abbâsiler zamanında, Bağdad'da askerin bir kısmına, bilhâssa fedâîlere verilen "ayyâr" adını da ihtivâ ederek - hırsızlariyle; Şâm, kelimenin gece, karanlık, siyah" manâları ve şâmîlerin zırh giymesi ile[30]; Medîne, Medîne-i münevvere terkibindeki "münevver" kelimesinin ihtivâ ettiği mânâ ve Hz. Muhammed'in merkadinin bulunduğu yer oluşu dolayısiyle; Mekke, "Safâ" mevkîi ve Isfahân, sürmesiyle anılmaktadır.

---

[30] Kılıç ve zırh gibi mâdenî harp eşyasının iyileri Şâm'da yapılırdı.

Bu şehirlerden ayrı olarak ele aldığımız Bursa, "kâinât içinde bir tanecik" olarak anılmakta, bilhassa kaplıca'sı ayrı bir gazel mevzûu teşkil etmektedir. Necâtî Bey:

Her yire Bursa'dan irer behre
Göneneyin bunun gibi şehre
Kendü firdevs içindeki nehre
Cûy, cennet içindeki nehre

beyitlerinden ve yukarıda mezkûr "Kapluca" redifli gazelinden anladığımız gibi bir müddet bulunduğu veyâ hiç değilse gezip gördüğü bu şehrin bir husûsiyetini:

Necâtî gönlini her dem ider bir lâle-ruh yağmâ
Sanasın Bursa şehridür ki yakar her zamân âteş

beytiyle bize nakletmektedir.

Ç) SAN'ATLAR, MESLEKLER, OYUNLAR:

I — San'atlar:

a) Hat sanatı:

Bâzı kasîdelerde bizzat söylediği gibi, kendisi de bir hattat olan Necâtî Bey, bu vasfı ve dîvân kâtibliği ve nişâncılığı tesiriyle olsa gerek, dîvânında hat ve hattatlık unsurlarına yer vermiş, bilhâssa dîbâcede bir mesnevî ile ve Mesîh Paşa'ya takdîm ettiği kasîdenin nesib kısmında kalemi ve yazı yazmayı gayet zarîf hayâl oyunlariyle tasvîr etmiştir.

Necâtî Bey'de kalemin evsâfı şunlardır: Kamışdan, başı kesik, dili yarıktır ("iki diş" de diyor), doğrudur veyâ dışı doğru içi eğridir. Eğri dediği, kamışın içindeki na'l denilen liflerdir. Yazarken cızırdar, ucu karadır.

Hat ve tezhîb malzemesi arasında "tavûsî mürekkeb" adında bir mürekkeb çeşidini zikretmektedir.[30a]

Hat nevileri arasında Gubârî, Reyhânî, Reyhân-ı celî, Ma'kılî isimleri, harflerden Elif, Dâl, Râ, Ayn, Lâm, Mîm, Nûn, harfleri teşbîh ve istiâre tarîki ile geçmektedir.

[30a] Bk. "Balmumu ve bezir yağından yapılan mürekkepler sulu olursa gri renk yerine deve tüyü rengi verirler. Bezir içine başka maddeler ilâvesiyle yapılmış mürekkeplerin yazılarına güneşte yan bakınca rengârenk görünür. Eskiden Tâvûsî diye adlandırılan bu mürekkeple... v.d." Ecz. M. Uğur Derman, Eski Mürekkepçiliğimiz - İslâm Düşüncesi, Sayı: 2. s. 103.

b) Mûsıkî:

Necâtî Bey dîvânında adı geçen başlıca mûsıkî âletleri Erganûn, Rübâb, Târ, Tanbûr, Çeng, Def, Ud, Ney; Mûsıkî makamları: Şehnâz, Demsâz, Hucest, Hicâz, Nevrûz'dur. Mûsıkî ile alâkalı olarak yalnız Mutrıb zikredilmektedir.

II — Askerlik:

Askerî sınıflar arasında zikredilen Beylerbeyi, Serdâr, Ağa, Sîpâhî v.b. tâbirleri hakkında herhangi bir mâlûmat verilmemektedir. Askerlikle alâkalı mefhumlardan Pehlivân'ın bin tâne avlayınca yayını astığını, Cihân pehlivân'ın demir kuşaklı olup kuşağın iki yerden kuşandığını[31], Kalenin su ile muhâfaza edildiğini, ok savaşına vücûdun iyice muhâfaza altına alınarak girildiğini öğreniyoruz.

III — Çeşitli meslekler, Tabîb, Cellâd, Tâcir (Hâce, Hâce-i Hindû), Hokkabâz, Kannâd, Attâr, Müneccim (Rasad Ehli), Remmâl:

Çeşitli meslek erbâbı arasında husûsiyeti bildirilenlerden tabîb, dârüşşifâda şarâbı ilâç olarak verir, hasta tabîbe derdini döker ve o da hastayı görerek ilâç tavsiye eder, tabîb nicesini öldürmese tabîb olamaz.

Cellâd kırmızı elbise giyer, cezâları ip ile, mahkûmu beline kadar yere gömerek ve kılıç ile infâz eder. Bin kişi öldürdüğü zaman kılıcını toprağa gömer. Ayrıca Necâtî bir müşâhedesiyle, i'dâm edilenin renginin göğerip boynunun eğildiğini söylüyor.

Tâcir, aynı zamanda zengin mânâsını da ihtivâ eden "hâce" kelimesiyle beraber kullanılıyor. Umûmiyetle ithâl merkezleri Hindistan'dır. Yâkût, inci, anber ve ilâç getirirler.

Hokkabâzın hilesini anlamak için elbiseyi ters giyerler.

Şekerciler dükkânlarını, şişelere renkli şekerler doldurarak süslerler.

Attârlar anber ve misk satar.

Rasad ehli suturlâb (usturlâb) ve rasad tahtası kullanır, rasad kuyusundan gökleri gözlerler.

Falcılar kâğıda noktalar koyup (reml) onu hesâb ederek; Kur'ân'dan ilk gelen âyete veyâ harfe bakarak fal bakarlar.

IV — Oyunlar:

Oyunlar arasında tavla, satranç, çevgân, güreş, yüzük gizleme oyunları zikredilmektedir.

---

[31] Bk. N. B. D. 49 (11 - 5), Cihân pehlevân başkumandanlara ıtlak olunur.

D) İÇTİMÂÎ HAYAT:

I — Telâkkîler, inanışlar:

1 — Dünyâ:

Necâtî Bey'in dünyâyı telâkkî ediş tarzını Dîn ve Tasavvuf bölümünde hülâsa etmiştik. Burada sâdece balığın sırtında durduğu inancını ve yuvarlak oluşunu, feleğin yedi kat tas şeklinde, ay ve güneşle berâber döndüğü tasavvurunu ilâve edeceğiz.

2 — Uyku:

Uyku mevzûundaki telâkkîler şunlardır: Yağmur yağarken uyku tatlı olur; akşama karşı uyumak insanı zayıf ve güçsüz yapar; masal veyâ hikâye ile insanı uyuturlar.

3 — Gece gezmek:

Geceleyin gezeni ayıplarlar ve gece vakti sokağa çıkanı asesler suâle çeker.

4 — Güzel, güzellik:

Necâtî Bey'e göre "dilberlerin rânâsı" âşıka lûtf eyleyendir. Güzeller peçe takınırlar, kadınlar ayağına kına, koluna halhal, kızlar serçe parmağına yüzük takarlar; güzeller para veyâ kıymetli hediye ile elde edilir; güzellik gelip geçici bir şeydir.

5 — Bayram ve bayram âdetleri:

Bayramda - mevsiminde - çiçekler açar, herkes giyinir, süslenir, zevk ve işrete dalar, salıncaklar kurulur; çocukların parmağına anneleri kına yakar, alınlarına kurban kanı sürülür.

6 — Genc, hazîne:

Hazîne vîrâneliklerde bulunur, gizlidir, yanında - veyâ içinde - yılan vardır. Hazîneyi mühürlerler. Hazîne tılsımını çözmek için efsûn okunur.

7 — Tılsım, sihir, Câdû:

Sihir için dâire çekilir. Yağmur yağdırmak, hazîneleri elde etmek, güzellerin gönlünü almak için büyü yapılır. Bu sonuncusu için Necâtî Bey ateşde nalı kızdırmak gibi bir tılsım şeklini söylüyor.

Cadılar hakkında folklorumuzda çok değişik telâkkîler vardır. Necâtî Bey bunlardan yalnız birini, câdûnun ateşde yanmaz, suya batmaz olduğu inancını zikretmektedir.

8 — Ömür:

Bu mevzûda zikredilen husus, ömrün, gelip geçici olduğudur.

II — Gelenekler, görenekler:

1 — Gelin, düğün:

Gelinlerin veya bir büyüğün ayağına altın, inci saçılır. Gelinleri mâşıtalar (veyâ meşşâtalar) süsler.

2 — Pâdişâh, Sultân:

Pâdişâhların kapısında hizmetçiler ve kapıcılar bulunur. Kapıcı, ehl-i hâcetin geldiğini haber verir. Fakir-fukarâya veyâ etrâfına altun, elbise ihsân eder, ihsânına mukâbelede bulunulmaz. Zulme mâni olur, haksızlığa uğrayanların hakkını korur. Kulları veyâ teb'ası, karşısında el kavuşub dururlar. Bir memlekete gidince yolda karşılanır, kendisine i'zâz ve ikramda bulunulur. Pâdişâh'ın her hafta dîvân eylemesi âdettir, askerinden ayrı olması câiz değildir. Sancağı kırmızı ipekli kumaştandır, tepesinde yeni ay şeklinde alem vardır.

3 — Yapı işleri:

Binâ yapımı hakkında üç husûs zikredilmektedir: Samanla çamur karıştırılınca duvar muhkem olur, kışın yapılan binâ sağlam olmaz, kubbeler nakışlarla süslenir.

4 — Letâif söylemek:

Letâif söyleyene bol hediye verilir. Dinleyen kişi çok hoşlanırsa üstündekilerini de çıkarıp verir.

5 — Meclis, bezm, sohbet:

Meclis umûmiyet itibâriyle bahar mevsimlnden kurulur. Gâye sohbet, yiyip içmek, güzel ses ve saz dinlemektir. Necâtî Bey, "esbâb-ı meclis" adı altında, bir meclisde bulunması lâzım gelen şeyleri kebâb, nukl (meze), mey, nedîm, sâkî, mutrıb diye tasrih ediyor. Bir meclisin mekânı bağ, bahçe, zamânı da umûmiyetle mehtaplı bir gece vaktidir. Dekor için çiçek olarak gül, hayvanlardan da tûtî ve bülbül zikredilmek-

tedir. Meclis'de güzel veyâ sevgili, nedîm veyâ hoş sohbet arkadaş, sâkî, mutrıb, hânende bulunur. Sazlardan çeng, def; şârâb ve levâzımı cümlesinden desti, piyâle (kadeh veyâ şîşe); çerağ veyâ şem'; nukl (meze), bilhâssa elma, ayva, nar, kebâb (husûsiyle ciğer kebâbı) adı geçenlerdir.

Ayrıca bir müşâhedeyi de zikredelim; meclise sonra gelen çok sarhoş olur.

6 — Meyhâne:

Necâtî Bey'in nazarında ayş u nûşun yerini belirtmek için:

Şol şehr içinde durma ki hâzık tabîb yok
Bir dahi şol mahalde ki mey-hâne olmaya

beytini zikredeceğiz.

III — Tipler:

1 — Bey, bay, ganî:

Bey tipi, Necâtî Bey'de zengin, kudret ve nüfûz sâhibi kimse olarak telâkkî edilmektedir. Necâtî Bey'in resmettiğine göre beyler avlanmayı severler. Yüzük (veyâ mühür) taşırlar, kullarında kılıç ve yay bulunur, bir beyitte:

Gamundan yitdi gitdi dil girü hükm eyle gam bulsun
Ki beyler buldurur 'âdetdurur yoldaşa yoldaşı

diye nüfûz ve kudretine işâret ettiği bu tip için Necâtî Bey *"dünyâ duralı kimse beylerde vefâ görmedi"* demektedir.

2 — Yoksul, Gedâ, Fakîr, Za'îf, Garîb, Yetîm, Sâyil:

Fukarâ ve yoksulların zengin sofralarında "doyunduğunu", dâimî bir ihtiyaç içinde parasız pulsuz olduğunu, erbâb-ı himmetin fukarâya altun ihsân ettiğini söyleyen Necâtî Bey, *"fakîr olan yaz olunca sevinir"*, *"garîbe kimse bakmaz"*, *"yoksula itâb eyleyince bayı kınarlar"* diyor. Kaynaklardan, bilhâssa Âşık Çelebi ve Lâtîfî'den öğrendiğimize göre çocukluğunda bir köle ve nihâyet bir evlâdlık olan Necâtî Bey; yetimliği, anadan babadan mahrum bir çocuğun trajedisini iki tâne çok güzel beyitle ifâde etmektedir:

Gözüm ağlar o sîm-endâma karşu
Yetîm oğlan gibi bayrama karşu

Yetîmler gibi şâhâ iki gözüm bebeği
Mahallen içre oturmuş türâb ile oynar

Bunlara ilâve olarak, gurbet ilde, kimsesiz bir insanın akşam üzeri duyduğu yalnızlık ve garîblik duygusunu ifâde eden:

Gönül kâkülleründen oldı gam-gîn
Garîb âdem gibi ahşâma karşu

beytini de zikretmeden geçemeyeceğiz.

Bir başka beyitte Necâtî Bey *"öksüz oğlan bulduğunu koynuna saklar" diyor*. Bunlar şüphesiz, çocukluğunu çok ıztırablı bir şekilde yaşamış şâirin, sonradan, ikbâl veyâ idbâr devirlerindeki tedâîlerinin mahsulü olsa gerektir.

3 — Mest, sarhoş:

Necâtî Bey'in bu mevzûdaki müşâhedeleri şunlardır: Sarhoş uykudan kalkınca su ister, sebebli veyâ sebebsiz ağlar, sarhoş olduğunu bir türlü kabûllenmez, "keyfiyyetin" inkâr eder, başını güllerle süsler, külâhını eğik olarak koyar - ki bu aynı zamanda şûh ve şivegâr güzellerin de âdetidir -, sarhoş olanın eline hançer verilmez, kâfirler sarhoş oluncа kıyasıya ceng ederler ve aşk şarâbiyle sarhoş olanın ayılması mümkün değildir.

4 — Şehrî:

Şehirliler kendilerini süslerler.

5 — Esir (kul, köle, bende):

Necâtî Bey zamanındaki esîr veyâ köle istihdâmı ile bunların alım-satımına dâir, dîvânda bâzı işâretler görmekteyiz. Bunlar, kula cevr edildiği, hattâ efendi (sultan) tarafından "dilediği takdirde" öldürüldüğü veyâ satıldığı; kölelerin mektûb ile - eline yazılı bir evrâk vererek olmalı - âzâd edildiği; Hindû kölenin makbûl olduğu; Zengî (Siyah) kölelerin göğüslerinin mil ile dağlandığı ve kölelerin hizmet için erken kalktığıdır. Bunlardan başka Necâtî Bey *"yıl verilmiş kul"* dan bahsetmekte, bir beytinde:

Bir cündîdür ki memleket-i Şâmdan gelür
Kul olmağa kapuna geyer ak 'abâ seher

demektedir ki, bununla Şâm askerlerinin mi yoksa pâdişâhın kölelerinin mi hattâ her ikisinin de mi beyaz giydiğini tefrik edemedik. Bununla be-

râber sonuncu şıkta belirtilen ihtimâle taraftar olduğumuzu, aynı zamanda siyâhî kölelerin beyaz aba giydiği ihtimâlinin de hatıra geldiğini kaydedelim.

Necâtî Bey, bir beytinde *"Rum illerinde zencîr ile esîr"* den de bahsetmektedir[32]. Bütün bunlar, aslı bir köle olan şâir için dikkate değer müşâhedelerdir.

6 — Uğru, (harâmî, ayyâr, düzd):

Hırsız veyâ eşkiyâ hakkında, Necâtî Bey Dîvânında mevcûd umumî ve husûsî mütâlâalar şunlardır: Hırsızlar gece vakti çalışırlar, kara elbise giyerler; dolunayı sevmez, hattâ ondan korkarlar; sarhoş hırsızı ele geçirmek veyâ sarhoş hiylekârı aldatmak kolaydır; hırsızlık ayıp ve yüze kir getirici bir şeydir. Bunlardan başka Necâtî Bey, hırsızların yere bakıp gezdiğini söylemekte, masallardan gelme bir motif olduğunu tahmîn ettiğimiz Bağdat hırsızlarından bahsetmekte, bugün de cârî bulunan *"derin uykuya dalmak"* mukabili *"üstüne ölü toprağı serpilmiş olmak"* inancını *"işidiriz ki, uğrular bir eve girince insanı ölü toprağı saçarak uyuturlarmış"* diye rivâyet tarîkiyle nakletmektedir.

7 — Rakkâs:

Rakkasın husûsiyetlerinden yalnız bir noktayı belirten tek beyit vardır; bunda da iğne ile eteğini ildiği ifâde olunmaktadır.

8 — Şâhid, Şâhid-i bâzâr:

Mübtezel hâle gelmiş ayağa düşmüş, orta malı güzel mânasında kullanılan şâhid-i bazâr, ile "güzel" ma'nâsındaki "şâhid" bâzan aynı ma'nâda kullanılmaktadır. Şâhid-i bâzârı, Necâtî Bey, dîvânında "haylıca" süslü, başdan ayağa "zer ü yâkût ile pîrûze" donanmış, nevrûz âleminde içip yüzbin naz ile meclis'deki "şûh" erbâb-ı zevkin boynuna sarılan bir güzel olarak tasavvur ediyor.

IV — Diğer unsurlar:

a) Para ve para çeşitleri:

Bu cümleden olmak üzere eşrefî, altun (veyâ kızıl altun, zer), akça, dirhem, filori, sikke (veyâ sikke-i şâmî), fels-i ahmer zikredilmekte, filori ile akçenin kıymet itibâriyle farkı olmadığı yalnız filorinin üstün-

[32] Bk. N. B. D. 193 (72 - 4).

de resim bulunduğu, bunların potada eritilip döküldüğü kaydedilmektedir. Eşrefî Akkoyunlular devrinde kullanılan bir nevi gümüş para olup elli Osmanlı akçası değerinde idi. Eşrefî altun Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethettikten sonra orada kendi nâmına 1517 yılında bastırdığı paraya Mısırlıların verdiği isimdir. Sikke-i Şâmî Osmanlı fethinden evvel Şâm ve havâlisinde kullanılan bir nevi gümüş para olup 40 Osmanlı akçesine bedeldi. Fels-i ahmer araplar tarafından basılan bakır paradır. Filori XI. yüzyıldan evvel Fransa'da basılan ve üzerinde zambak resmi bulunan filori veyâ filorin adlı altın paraya ve umûmiyetle garb memleketlerinde basılan altınlara Osmanlılar tarafından verilen isimdir.

Bundan başka hemen her beyitte Necâtî Bey, paranın kıymetinden bahsetmekte, birisinde nice insanların onunla "dünyâ televvüsüne" bulaştıklarını söylemektedir.

b) Tabâbet:

1 — Hastalık çeşitleri:

Bunlardan bir nevî başağrısı "felc-i devâr"; gözün kanlanması şeklinde bir göz hastalığı olup, tedâvî için, güneşten müteessir olmasın diye göze siyah band bağlanan "remed"; "behak" (bir nevî hastalık); beniz sararması (veyâ sarılık) zikredilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NECÂTÎ BEY DÎVÂNINDA

İ N S A N

A) İNSAN TELÂKKÎSİ VE İNSANIN MÂHİYETİ:

Daha önce, Din - tasavvuf ve Cemiyet fasıllarında, çeşitli meslek ve tiplerdeki insanların Necâtî Bey dîvânında nasıl bir mâhiyet arzettiğini, nasıl telâkkî edildiğini belirtmiştik. İnsan, dîvânın mukaddimesinde "Zihî sâni'-i sanâyi' ve muhteri'-i bedâyi' ki zümre-i insânı eşref-i mahlûkât ve kıdve-i a'yân-ı eltâf-ı mevcûdât idüb cevâhir-i zevâhir-i âyet-i لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم[1] birle tekrîm-ü-ta'zîm kıldı." cümlesinde ifâde olunduğu veçhile Kur'ân'ın ifâdesine uygun olarak telâkkî edilmektedir Topraktan yaradılmış olan insan, tasavvuf telâkkîlerine muvâzi bir kanâatle, belâ zindânı olan bu âleme gelmiştir. Bu basit ve umûmî telâkkîler hâricinde, Necâtî Bey'de insanın mâhiyetini, bu âlem içindeki mâcerâsını derinliğine inceleyen mısrâlara rastlamıyoruz. O, şeklî görünüşlere, rûhî ve bedenî tezâhürlere dikkat etmiştir. Bütün bu görünüşler Necâtî Bey'de teferruat olarak yer almış olup, mutasavvıf şâirlerde olduğu gibi bir sembol mâhiyetinde kullanılmamıştır.

B) GÜZELLİK:

I — Umûmî olarak güzellik:

Necâtî Bey, hiçbir edebî san'ata mürâcaat etmeksizin, güzellik hakkındaki telâkkîlerini beyitlerde düpedüz söylemiştir. Bir beyitte:

Güzelde murâd ân olur endâm değüldür
Keyfiyyet olur meyde garaz câm değüldür

diyerek toplu bir şekilde târif ettiği güzellik telâkkîsini; güzellik peçe altında olur; geçicidir, bu yüzden güzelin güzelliğine mağrur olmaması, kıymetini bilenlere (veyâ âşıklarına) göstermesi, bağda, bahçede, te-

---

[1] *"Biz, hakîkat, insanı en güzel bir biçimde yarattık.* Kur'ân, Et-tîn, XCV. 4".

mâşâya arzetmesi lâzımdır diye tafsil etmiş, güzellik unsurları olarak da siyah, uzun ve örgülü saç, perçem, tüysüz veyâ çâr-ebrû parlak bir yüz ve alın, bel, "gabgab" ve ağızı zikretmiştir.

a) Güzellik mefhûmu üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Ay ('îd ayı):

Güzellik, herkesin onu görmeye müştâk oluşu cihetinden, ramazan sonu doğuşu beklenen bayram ayına benzetilmektedir.

2 — Âyet:

Güzelliğin âyete benzetilişi, Kur'ân-ı Kerîm'den ve sahifelerinin objektif görünüşünden hareketle yüzdeki ayva tüylerinin i'râba, benlerin noktaya teşbihi esasiyledir. Bu esasdan hareket ederek, Necâtî Bey, *"güzelliğin ma'nâsını tefsîr, yanaktaki hatlar - hâşiye - ile mümkindir"* diyor. Güzellik dâimâ görülüp temâşâ edilen bir nesne değildir. Âşık bir defa - veyâ nâdiren - görür, sonra, bir âyeti ezberden okumak gibi durmadan nakleder. Zâhidler mecâzî aşkı hor görürler, bu yüzden güzellere bakmazlar. O cihetten âyeti inkâr eden kâfir gibidirler.

3 — Eyvân:

Sevgili erişilmeyecek kadar yüksektedir. Vuslatı veyâ temâşâsı çok güç, hattâ mümkin değildir. Eyvân'a teşbîhi bu cihettendir.

4 — Âyine:

Güzelliğin - ki umûmiyet itibâriyle yüz güzelliği kasdedilmektedir - aynaya benzedilişi şu cihetlerdendir: Gönül dâimâ güzelliğe bakınca safâlanır ve güzellik âşıkları söyletir, çünkü tûtî de ayna karşısında neşelenir ve konuşur. Yanaktaki benler, aynaya bakanın gözbebeklerinin aksine benzer. Âşığın gönlünde güzelliğin bulunması, mescidde süslü ve parlak aynanın bulunması gibi tabiîdir. Yaşlı gözde sevgilinin güzelliğinin aksi, denizde İskender'in aynası gibidir. Kerih-manzar olan sofî sevgilinin güzelliğini temâşâ edemez, çünkü çirkin suratlı kimseler ellerine ayna almazlar.

Ayna teşbîhinin tasavvufî edebiyâttaki yeri, insanın Cemâl-i Hakk'a mazhar oluşu dolayısiyledir.

5 — Bâzâr, Çarşı:

Güzelliğin pazara benzedilişi iki cihettendir ki birincisi "iş asmak" tâbiri dolayısiyledir. İyi bir mal îmâl edip onu teşhîr etmek ma'nâsına ge-

len bu tâbir zülf münâsebetiyle kullanılmaktadır. Yüzdeki güzellik unsurlarından dudak, diş gibi maddeleri işâretle zülf iş asar. Bunların âşıkların gözlerindeki aksi dükkânın lâ'l ve güherle süslenmesine benzetilmektedir. İkincisi para münâsebetiyledir ki, Necâtî Bey *"Sevgilinin yüzü varken, ayı bir tarafa bırakalım, güneşi hüsn bâzârında fels-i ahmere kim alır?"* diyor. Bir beyitte:

Gönlüni zülfi ayağa urursa gam değül
Bâzâr-ı hüsn içinde binin gör birisin al

demektedir ki burada zülfün ayağa kadar uzaması, gönlün zülfün ucunda bulunması, âşıkın sevgili tarafından hor görülmesi bir yana bırakılırsa, pazara çıkan kimsenin bütün mallar arasında en çok ihtiyaç duyduğu ve en iyi malı tercih edişine işâret vardır.

6 — Bâğ, bostan, çemen:

Mahabbet, sebze-zâr; güzellik de bâğdır. Sevgili âşıka rahm edip iltifatta bulunmalıdır, bağın ve sebze-zârın vakti bir gün olur ki geçer. Güzellik bir bostandır sevgili de fidan. Sevgili güzellik çemenine gelince bülbül artık serviden ötmez - veyâ servinin güzelliğinden bahsetmeyi bir yana bırakıp sevgilinin boyunu öğer -. Güzellik bağında sevgilî elini kavuşturmuş hâliyle servi, nergis de gözüdür; yanağı veyâ dudağı ağıza gelmiş - olgun - şeftalidir. Güzellik (yüz) bâğ, etrafındaki ayva tüyleri yâsemin, reyhân; gabgab, turunc-ı zer, zekân tâze elma; yanakların kırmızı ve beyazı, kızıl ve ak gül; saç sünbüldür.

7 — Bayram:

Âşıklar salınsın diye cemâlin bayramında zülf salıncak ipi olmuştur. Sevgilinin cemâline kavuşmak kurban bayramı gibidir ki o gün nice âşıklar kurban olurlar.

8 — Bezm:

Güzellik meclis, sevgilinin dudağı sâkî, âşık şarâb bekleyen mahmûrdur. Bir başka beyitte güzellik meclise, âşık ise "cân ile baş ile" yanmağa müştak şem'e ve pervâneye teşbîh olunmaktadır.

9 — Bahâr:

Güzellik taze, "bî-hazân" bahâr, yanak da lâle bahçesidir. Güzelliğin bahârında sevgilinin mahallesi gülistândır, âşık orada işret eder. Baharda pınarlar kaynar - âşıkın gözü yaşlı olur -; rüzgârlarla gelen nisan bulutları gök gürültüleri ile yağmur bırakır, - âşık âh u zâr edip

sonra ağlar -; sular bulanır, - âşıkın gözünden kanlı yaşlar akar -. Güzelliğin bahâra teşbîhi bu münâsebetlerledir.

10 — Câmi' :

Güzelliğin câmi'e benzetilmesi zülf cihetiyledir. Örülmüş zülf, ucunda aya ve güneşe (dolayısiyle kandile) benzeyen yanaklar - veyâ yüz - ile câmi içindeki zencîre; kulak üstündeki zülf, câmide ezan okuyan Bilâl-i Habeşî'nin parmağına teşbîh olunmaktadır.

11 — Cihângîr:

Güzelliğin cihângîre teşbîhi:

Bize cânâne gibi hüsn-i cihân-gîr gerek
Yâr-ı dil-dâr gerekdür bize dil-ber çoğ olur

beytinde "cihângîr" kelimesindeki "gîr : giriften = tutmak, ele geçirmek" ile "dildâr'"daki "dâr: dâşten = tutmak, almak, elde etmek" münâsebetiyle ve:

'Âlem içre ferd iken hüsn-i cihân-gîrün senün
Lûtf ile cânâ dehânun nokta kor ferd üstine

beytinde birinci mısradaki "ferd - yegâne" ile, ikinci mısrâdaki "ferd - mısrâ" kelimeleri münâsebetiyledir.

12 — Hırmen:

Güzelliğin harmana teşbîhi, yüz üzerindeki benlerin dâireye, zülfün de desteye teşbîhi cihetiyledir.

13 — Hil'at:

Sevgilinin boyu üzerinde güzelliği hil'ate, yanakları üstündeki dağınık zülf de süse teşbîh edilmektedir.

14 — Hân (Sofra):

Güzellik sofrası üzerindeki ağız kaybolmuş bir bahşişe, yanaklardaki ayva tüyleri sofra üzerindeki buğuya benzetilmiştir.

15 — Deniz:

Güzellik deniz olunca, gönül sefîne, ayva tüyleri ve ben de ona âlet onaran iki ustadır. Güzellik denizi dalgalanınca ayva tüyleri ve ben fitne koparır, deniz yüzlerinin levendi olan sevgiliyi bu yüzden kimse ele geçiremez. *"Hüsn öyle bir denizdir ki kenârı bulunmaz, bu yüzden sev-*

gilinin hüsünün çevresinde hat görülmez" diyen Necâti Bey, bununla, yüzünde henüz tüy bitmemiş bir sevgiliyi kasdetmekte, bir başka beyitte *"hüsn denizinde hattının karasını görünce necât sahili sandım, kenâra benzettim"* diyerek ayva tüyleri kararmış bir sevgiliyi anlatmaktadır.

16 — Serîr:

Bir beyitte *"serîr-i hüsne geçirdin, yüz verdin, çok başlı zülf elbetde güstâh olur"* diyerek nâ-ehl olana selâhiyet makâmı verilemeyeceği îmâ edilmekte, bir başka beyitte *"gül güzellik tahtına geçmiş, ar'ar karşısında el kavşurur"* demekle sultanların karşısında mâiyette bulunanların tavrına işâret olunmaktadır.

17 — Şeh-bâz:

İki yanda zülf, kanada ve heyet-i mecmûasiyle doğana benzetiliyor, buradaki güzellik, zülfün güzelliğidir.

18 — Kamer:

Devr-i kamer'de fitnenin çoğalacağı inancından hareketle yüz kamere, ayva tüyleri ile benler fitneye teşbîh olunmaktadır.

19 — Kandil, şem', çerâğ:

Yalnız bir beyitte kandil - cemâl - Mısr münâsebetleriyle Yûsuf mazmûnu zikredilmektedir: Diğer beyitlerde güzellik kandîl, şem' veyâ çerağa, âşık ise pervâneye benzetilmektedir.

20 — Kitâb:

Güzellik ve kitâb münâsebeti şu cihetlerdendir: Güneş elinde altun kalem tutduğu halde sevgilinin güzelliğinin bir harfini yazamamış - veyâ - ona benzetememiştir. Sevgilinin güzelliğinin vasfında gülşende bülbül her seher bir varak okudukça gonca ve gül hicâb üstünde bulunurlar - açılmazlar -. Âşık ne zaman hüsn kitâbına baksa her varaktan nice bin nâz meselesi ortaya çıkar. Bunların dışında güzellik hat (ayva tüyleri) münâsebetiyle kitâba teşbîh olunmaktadır. Yanağın kenarındaki hat, hüsn kitâbını süsler, eğer hat hâşiye yazmazsa güzelliğin şerhine idrâk-i akl erişemez; yanlışın kenâra yazılması âdettir, hat hüsn kitâbının kenârını tutsa şaşılmamalıdır; ârif olan hüsnünün safhasında hat koymamalıdır, çünkü müstaid olan kitâbının i'râbını komaz. Bütün bunlarla anlatılmak istenen hattın, yani yüzdeki tüylerin kararınca güzelliği bozduğu, bu cihetten de istenilecek bir şey olmadığıdır.

21 — Kâ'be:

Göz Kâ'be içinde bulunduğu hâlde kan eder hâlbuki orada kan dökmek haramdır. Kâ'be'deki Safâ mevkiinin ancak adı vardır, asıl cemâl Kâ'be'si Safâ verir; cemâl üzerinde muanber kâkül, şâirlerin dâvâ ile (üstünlük iddiâsiyle) Kâ'be'ye astığı tercî'-i bend gibidir. Bir beyitte *"Nigârın harem-i hüsnüne karşıdır diye şeriat gözümün penceresini yapmağa - kapamağa - hükmetti"* demekte, bir diğerinde *"Zülfün cemâlinin çevresini dolanırsa şaşılmaz, işittik ki ejderhâ tavâf-ı Kâ'be edermiş"* diyerek bir inanışa işâret etmektedir.

22 — Gül:

Âşıkın, sevgilinin hüsnünden bî-hûş olması, bülbülün, gülün kokusundan sarhoş olması gibidir. Sevgili gülünce, güzelliği gül gibi artar. Gülün renginde dilberin hüsnünden eser görüneli beri, bülbülün âvâzı her seher bâğbânı uyutmaz. Gül, bülbül münâsebeti ile bir beytinde Necâtî Bey:

Hüsni vasfiyle Necâtî tâzele eş'ârunı
Yâdigâr-ı gül belâlu bülbüle gulgul yiter

bir başka beytinde *"Sevgilinin hüsnünün değerini ayva tüyleri, gülün revnakını dikenin bozması gibi eksiltmesin, Allah korusun!"* demektedir.

23 — Gülzâr, Gülşen, Gûlistân (Gülsitân):

Güzelliğin gülzâra teşbîhi halinde yanak al renkte tasavvur olunmakta, kulak, güle; ağız, goncaya; saç ve ayva tüyleri, sünbül ve reyhâna; ayrıca saç tâvûsa; göz âhûya; boy serviye ve sanevbere teşbîh olunmakta -veyâ tersi -, böyle bir dekor içinde âşık, bülbül; gözyaşı da ırmak olarak tasavvur edilmektedir. Bunların yanında Necâtî Bey, bir beyitte *"Zülfü devrinde ayak basmasın diye sevgili hüsnü gülistânını iki yılana bekletir"*, bir başka beyitte *"İrem Bağı gülleri gibi gülşen-i hüsn ü cemâl durmaz açılır"*, bir diğer beyitte *"Ey sevgilim, ne acâibdir ki; hüsnünün gülistânında biz lâ'linin toprağına can ekdikçe mercimek biter"* demektedir.

24 — Genc (Hazîne)[2] :

Genc ile güzellik münâsebeti zülfün yılana teşbîhi, âşıkın o güzellik yüzünden harâb olması veyâ sevgilinin o güzellik ile dünyâyı vîrân eylemesi tarîki iledir.

---

[2] Hazine ve yılan münâsebeti hakkında Cemiyet faslında mâlûmat verilmiştir.

25 — Güneş (Âfitâb, Horşîd, Şems, Gün, Mihr):

Güzelliğin güneşe teşbîhiyle ayva tüyleri ve zülf buluta benzetilmektedir. Güzelliğin güneşe teşbîhi, güneşle alâkalı birçok telâkkîleri inanışları ve müşâhedeleri de berâber getirmektedir. Bunları şöylece sıralayabiliriz: Güzellik güneş olunca dudak gülşeker - gülşeker güneşle terbiye edilir - olmakta, gönül gül gibi açılmakta veyâ âşıkın yakası gül gibi parça parça olmaktadır; güneş cihangîrdir, güzellik de onun gibi olunca âlem içre gavgâ kopmağa başlamıştır; güneş her tarafta nasıl seyrederse sevgili de öylece arz-ı cemâl eder; güzellik unsuru olan yüzde gözler, güneşte yatıp uyumuş sarhoş hindûya - hırsız - benzer; güneş güzellikte sevgiliye yakın olduğu için şükrederek yüzünü gölge gibi yerlere sürer (güneşin ışıkları dâimâ yerde, toprağın üstünde bulunur); güneş ve zerre münâsebetiyle âşık veyâ gönlü, hattâ bizzat güneş o sevgilinin güzelliği yanında zerre gibidir; Güneşe nasıl bakılmazsa, sevgilinin yüzüne de öyle bakılmaz ve güneş bütün âlemi nasıl aydınlatıyorsa, aşk da âlemi öylece gözlere gösterir; âşık dîdâra müştâktır, çünkü ağır hasta olup da seher vaktini (güneşin doğuşunu) görmeyi dilemeyen yoktur; her ne kadar Âb-ı Hayât karanlıkta ise de sevgilinin güzelliğinin nûru zerre kadar olan dudağını gösterir; güneş doğunca mum söndürülür, bu münâsebetle sevgilinin şarâbın harâretinden kızaran yanağının aksi ile muma ihtiyaç kalmamıştır.

26 — Mecmûa, defter:

Güzelliğin mecmûaya teşbîhi iki münâsebetledir. Bunlardan biri hattatlıkla alâkalıdır ki iki ayrı beyitte zikredilmiştir. Beyitlerden birinde *"Senin güzelliğinin mecmûasına hat yazmak için, o anber-fişân turra mıstar gibi yer mi ediyor yoksa?"* diğerinde *"Güzelliğinin defterini tezyîn etmek için hat çekdiler, "yâ" hattın yanlış diye tırnakla nişân ettiler"* demektedir. Bu beyitlerin bulunduğu gazel sevgilinin yanağındaki bir yarayı tasvîr etmektedir. İkinci münâsebeti hâvi beyitte güzellik deftere, sevgili beylerbeyine, gönül de timar almak isteyen birisine benzetilmektedir.

27 — Mushaf, Kur'ân:

Hüsn, mushaf; hat, âyettir ki bu âyet Rûm ilinin yağma edilip müminleri kâfirlerin mağlûb ettiğini bildirmektedir.

Mushaf-ı hüsnünde hattun yazduğı âyet bu kim
Rûm ili yağmâya varub mü'mini küffâr sır[3]

---

[3] Burada, *"Rûmlar mağlub oldu,* Sûre-i Rûm, XXX. 2" âyetine telmîh edilmektedir.

Bu beyitte, büyük şâirlerde ekseriya görülen bir inceliğe rastlıyoruz: Yüz mushafa teşbîh olunurken aynı zamanda Rûm kelimesi ile beyazlığı ifâde edilmektedir. Hat da siyahlığı cihetinden küffâr (kâfir) kelimesiyle anlatılmıştır. Böylece bir beyitte mushaf, Rûm ve hattâ mü'min kelimeleriyle yüz ve yüzün beyazlığı; âyet, küffâr kelimeleriyle de yüzdeki tüyler ve tüylerin siyahlığı belirtilmiştir. Can sevgilinin cemâlinin mushafından fal açtığı zaman, zülf-i dil-âvîz devlete nâiliyete delâlet eden "dâl" harfini gösterir (bir beyitte sâdece tâvûsî mürekkeble yazılmış "dâl" harfidir). Yârin hüsnünü seyrederken gönül cenneti anmaz; çünki Kur'ân okuyan kimse dünyâ sözü söylemez (yâni Hak kelâmı okumaktadır, konuşmak âdâb-ı Kur'âniyeye muhaliftir). Güzellik mushafını, tâvûs kanadı gibi halka halka olan saçlar süslemiştir. Yanak nûr, zülf de duhâna teşbîh olununca güzellik mushafı üzerinde sûre-i Nûr ve sûre-i Duhân[4] olarak telâkkî olunurlar. Müddeî (rakîb) âyet-i hüsnü yüzüne bakamaz, halbuki âşık cemâli mushâfını hatâsız olarak ezberlemiştir. Sevgilinin mushaf-ı hüsnünde kaş, Sûre-i Nûn'daki Nûn ve Kalem gibidir[5]. Hüsn mushaf, hat da onun tezyinidir.

28 — Mısr:

Güzellik, Mısır ülkesine teşbîh edilmekle, benler ve ayva tüyleri halka zulmeden "bir iki kara" sultan oluyor; veyâ ben, bir hindû (köle) iken menzili Mısr-ı cemâl olduğu için sultanlara selâm vermiyor. Güzelliğin, amber kokulu zülf ile zîneti artar, çünki Mısır, Yûsuf tahtı iken Şâm ile revnak bulmuştur. Buradaki Şâm, akşam - gece - siyahlık dolayısiyle zülfe ıtlâk olunmaktadır.

29 — Mülk, Memleket, İklîm, Nevâhî:

Güzellik mülk, memleket veyâ iklîm olunca sevgili pâdişâh, sultan veyâ Süleyman Peygamber; zülf o memleketin yollarına; gamze, ayva tüyleri ve benler güzellik iklîmi içinde yağmacılık edenlere teşbîh olunmaktadır.

Ey pâdişâh-ı mülk-i melâhat güzelliğün
Bünyâdı bir kıl üstinedür kılma i'timâd

beytinde, kıl üstünde olması tâbiriyle güzelliğin devamlı olmadığı ifâde olunmuş "kıl" kelimesiyle hat (ayva tüyleri) işâret edilerek, ayva tüyleri bitip kararınca güzelliğin kıymetden düşeceği, binâenaleyh güzelliğin değerinin ayva tüylerine istinâd ettiği anlatılmıştır.

[4] Sûre-i Nûr Kur'ân'ın XXIV., Sûre-i Duhân ise XLIV. sûreleridir.

[5] Sûre-i Nûn Kur'ân'ın LXVIII. sûresidir. Buradaki nûn ve kalem teşbîhleri için "kaş" ve "boy" maddelerine bakınız.

30 — Menşûr, Berât:

Güzelliğin menşûra veyâ berâta teşbîhi hâlinde zülf ve dehân möhr ve nişâna, zülf ayrıca tevkîe, kaş nişân veyâ tevkîe benzetilmektedir.

31 — Metâ' :

Güzellik metâ' olunca, hâl ve hat harâmîye, âşık müşteriye benzetiliyor.

32 — Meydân:

Güzellik meydânında sevgilinin zülfü top, dâvâ yüzünde (müsâbaka meydanında, yaya benzeyen kaşı çekmek için iki çengel, veyâ top oynamak için perçemler çevgân olur. Çokları gûy u çevgân oyununda semend-i nâza binip koşturur, fakat güzellik meydanında sevgiliye ulaşan yoktur.

33 — Nûr:

Şarâb-ı nâb (saf şarâb) ile sevgilinin güzelliği nûr üstüne nûrdur.

34 — Hengâme:

Sevgilinin güzelliğinin hengâmesini temâşâ etmek için, melekler yer bulamamış ve felek damına çıkmışlardır.

C — SEVGİLİ:

I — Umûmî olarak sevgili tipi:

Necâtî Bey dîvânında herhangi bir teşbîhe veyâ mecâza başvurmaksızın doğrudan doğruya anlatılan sevgili muhtelif beyitlerde bâzan birbirine zıt hüviyetler arzetmektedir. Sevgili kimseye baş eğmeyip, salına salına, nâz ile yürür, ondaki husûsiyeti ve yürüyüşündeki edâyı gören servi, sevgili dururken sabâ yeline baş eğmeğe utanır. Gül gibi güler, yüzü açıldıkça güzelleşir. Yanağı her şahsa manzûr olmamalıdır. Gamı dünyâyı öylesine kaplamıştır ki, ondan başka bir râhat ve huzûr mekânı bulunamaz; bağrı katıdır; onun ayrılığının belâsına düşen vuslatının lüzûmunu anlar, çünkü cehennem ateşine yanan cenneti anlayabilir; Allah sanki sevgiliyi gülüp oynamak, âşıkı da gâm yemek için yaratmıştır; âşıka acımaz onu dâimâ inletir, öldürmeyi merdlik (lütuf) sayar, kapısında sürünür de bu garib kimdir demez; âşıka acımadığı vefâ göstermediği bir yana, gayrılara iltifât eder, gülüp oynaşır.

Umûmî olarak sevgili tipini hülâsa ettikten sonra isimlerine geçebiliriz:

a) Sevgili:

Necâtî Bey dîvânında sevgilinin isimleri pek çoktur. Bunlar Yâr; Dil-ber, Dil-dâr, Dil-keş, Dil-rübâ, Dil-firîb, Dost, Cân, Cânân, Cânâne, Nigâr, Güzel, Nâzenîn, Şûh, Şive-ger (veyâ 'İşve-ger), Sitem-ger, Cefâ-keş, Bî-veyâ, Hûni v.s.; Hûb, Habîb, Mahbûb, Cuvân, Nâ-resîde, Tıfl, Delükanlu, Küçük, Sâkî, Tabîb, Halîl, Gözaydını, Kâ'be, Kıble, Ser-mest-i nâz, Ciğer vaslası, Hüsn ehli, Cihân fettânı, Rûh-ı revân, Rûh-ı mücessem, Sâfâ-dîdar isimleri olup sevgiliye bunlarla hitâb olunmaktadır. Bu isimler ekseriyâ lûgat ma'nâları üzerinde bir istiâre veyâ mecâz tarîkine başvurulmaksızın doğrudan doğruya kullanılmıştır. Bu şekilde kullanılışları, yukarıda hülâsa ettiğimiz sevgili tipine uygun düşmektedir.

b) Sevgili mefhûmu üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

Yukarıda zikrettiğimiz isimlerle anılan sevgili teşbîh veyâ mecâz tarîkiyle birtakım varlıklarla îzâh olunmaktadır. ki burada böyle bir benzetişin sebeb veyâ neticelerini tesbit edeceğiz.

1 — Mâh, Meh, Ay, (Meh-likâ, Mâh-lika, Meh-i nârenc-gabgab, Meh-i nâ-mihr-bân, Mâh-ı bî-nazîr, Mâh-çihre, Gün sıfatlu ay, Mâh-pâre, Meh-pâre, Mâh-ı bürc-i sa'âdet, Meh-i bî-mihr, Meh-rû, Mâh-rû, Mâh-ı tâbân, Meh-i tâbân, Mâh-peyker, Mâh-veş, Mâh-ı hargeh-nişîn Yüzi mâh, mâh-cebîn, Mâh-ı hüsn, Meh-ruh, Gün yüzli mâh, Meh-i bed-mihr, Meh-pâre, Mâh-ı vefâ), Bedr, (Bedr-i temâm), Kamer, (Kamer-ruh, Kamer-ruhsâr, Kamer Yüzli, Güneş yüzlü Kamer), Hilâl (Hilâl-ebrû):

Mâhın sevgiliye teşbîhi ok tarîki ile olur ki, yeni ay şekil i'tibâriyle yaya benzer, âşıkın âhı da ok olur:

Kaddümi bükdün sakın ahumdan ey mâhum benüm
Yedi kat gökden geçer çark okıdur âhum benüm

Mâha teşbîh edilen sevgilinin mekânı göktedir. Bu yüzden kendisine âşıkın oka benzeyen ahından sakınması ihtar edilmektedir. Çünki bu oku yedi kat gökten geçebilecek kudrettedir. Bu beyitteki bükülmüş bel, ah, mâh, yedi kat gök, çarh, ok kelimelerinin teşkil ettiği tenâsübe dikkati çekelim.

Mâh geceyi, gece de yıldızları hatıra getirir. Sevgili mâh olunca âşıkın gözyaşı ay ile bir türlü kavuşmayan Süreyyâ yıldızı-veyâ yıl-

dız - ve bu yıldız bâzan - âşık ay gibi sevgiliye kavuşamadığı için - talihsizlik yıldızı olur. Bunların yanında yıldız kendi ma'nâsiyle, gözyaşının müşebbehünbihi olmadan da zikredilir:

Yine güni görecek gözi yok sitârelerün
O mâh-ı bürc-i sa'âdet olanı gözlerler

beytinde görüldüğü gibi ki, yıldızların güneş doğunca kayboluşu veyâ güneşi göremeyişi vâkıasına işâret edilir;

Gelüb ahşamlayam dimişdi ol mâh
Sitâremde dirîğâ ahşam olmaz

beytinde olduğu gibi ki, yıldızların akşam doğduğunu zikr ile talihsizliğini de anlatmaktadır. Âşık o kadar tâlihsizdir ki, sevgili her nasılsa gelip seninle bir akşam berâber olayım demiş, bu sefer de gün bitip akşamın gelişi gecikmiştir.

Mâhın sevgiliye teşbîhi ile güneş de zikredilir. Güneş yıllarla doğar dolanır, fakat o sevgili gibi bir ay parçası dünyâya gelmez; Ay, - güneş uzaktan baktığı ve güneşle kıyas edilemeyecek kadar değersiz olduğu halde - sevgili ile karşı karşıya gelir (veyâ karşı gelir). Bu tahayyüllerde güneş ile ayın aynı zamanda bir arada bulunmayışı esâsından hareket edilmiştir. Mihr ile mâhın bir arada zikredilmesi sevgilinin bî-mihr (veyâ bed-mihr) oluşudur ki bu da aynı esâsa bağlıdır. Bî-mihr hem sevgiden yoksun, sevgisiz, vefâsız ma'nâsına hem de güneşsiz ma'nâsına gelmektedir. Ayın sıfatı olarak kullanılan bî-mihr sıfatı, tevriye tarîkı ile sevgisiz, vefâsız ma'nâsıyla sevgiliye tevcih edilmektedir. Diğer yandan ay ve güneş sâdece tenâsüb san'atı yapmak için berâber söylenmektedir.

Mâh sevgiliye teşbîh edilince meclis veyâ meclis ile alâkalı bir unsur da berâber zikredilmektedir. Gece vakti kurulan meclis umûmiyetle ay ışığı altında tercîhe şâyândır ki, böyle bir meclis kurmak veyâ sohbet etmek için aya benzetilen sevgili aranıp dâvet ediliyor.

Mâhın sevgiliye teşbîhi ile, ayın gökte oluşu cihetiyle, sevgiliye elin ve hattâ âh u feryâdın erişemediği anlatılmakta, ayrıca bu gökte oluş:

Tutalum zenbîl ile gökten iner meh-pâreler
A begüm yerden mi çıkdı 'âşık-ı bî-çâreler

beytinde "zenbil ile gökten inmek" ve "yerden çıkmak" tâbirleriyle ifâde edilmektedir.

Ay sevgiliye benzetilince, zaman ölçüsü olan ay ma'nâsındaki "şehr" ve "ay hesâbı" da zikredilmiştir. "şehr" kelimesi:

Alınsa kaşlaruna 'aceb olmaya gönül
Bir şehr alınur ey kamer iki güvâh ile

beytinde olduğu gibi bazan şehir kelimesine inkılâb etmektedir. Bu beyitteki iki şâhidle bir şehr alınması bugün kullanılan iki şâhidle bir adam asılır tâbiri ile aynı ma'nâdadır.

Ayın sevgiliye teşbîhi hâlinde "uyku" tedâî olunmaktadır. Âşık geceleyin sevgiliyi - ayı - görmek için uykudan ferâgat ediyor, veyâ gözlerine uyku girmiyor.

Sevgilinin aya benzeyen yüzündeki benler, ayva tüyleri ay üzerin deki lekelerin müşebbehünbihi oluyor.

Ayın bir adı da kamerdir. Bu kelime Devr-i Kamer'i tedâî ettirmekte (devr-i kamer yuvarlak yüz ma'nâsındadır), sevgilideki zülf, gamze, ayva tüyleri ve ben âhır zaman fitnesi olmakta;

Ey kamer bin yıldurur kim ölenün dirler günâh
Gel beru öldür beni kaçma günâhumdan benüm

beytinde, Devr-i Kamerin bin yıl süreceği inancına işâret olunmaktadır.[6]

Ayın sevgiliye teşbîhi hâlinde, yüzdeki zülf veyâ rakiblerle çıkması dolayısıyla sevgilinin "eksikliği" zikrolunmaktadır ki, bu ayın dolunay olmadan önceki ve sonraki hâlidir.

Ayın sevgiliye teşbîhi beyazlığı dolayısiyledir. Sôfî sevgilinin güzelliğini görmekten çekinir, çünki hırsız (şeb-rev) olanlar mâhdan korkarlar; gönül sevgiliye uyunca kimseden yana bakmaz, çünki dîvâne ikî gün bir kimseye âşinâ olmaz[7].

Bedir hâlindeki ayın sevgiliye benzetilişi hâlinde ayın bu durumu ile alâkalı birtakım müşâhede ve telâkkîler zikredilmektedir. Bedr hâlindeki ay akşamdan doğar; bundan hareketle sevgili ile âşıkın akşamlaması bahis mevzûu olur. Bedr hâlindeki aya köpekler havlar, bu cihetden rakîb sevgiliden bahsetmektedir; veyâ bedr hâlindeki aydan köpek

---

6 Yedi seyyâreden herbirine âit ve biner seneden olmak üzere yedi devir vardır. Zuhal, Mirrih, Müşteri, Şems, Zühre ve Utârid devirleri geçmiştir. Şimdi içinde bulunduğumuz devir, devr-i kamer veyâ devr-i Muhammedî'dir. Diğer bir rivâyete göre bu devirlerin herbiri yedibin, yedi yıldızın devrinin toplamı da kırkdokuz bin sene olduğundan devr-i Kamer'in sonunda kıyâmet kopacaktır.

7 Ay - dîvâne münâsebeti için bu fasıldaki "Maddî ve mânevî hâller" kısmının "Dîvâne" maddesine bakınız.

hoşlanmaz, sevgilinin rakîbe yüzvermesi bu sebeble tuhaf karşılanmaktadır.

2 — Gün (Güneş), Âfitâb, Hôrşîd, Mihr (Gün yüzlü mâh, Gün yanaklu, Güneş yüzlü, Güneş çihrelü, Yüzi güneş, Güneş yüzlü Kamer, Güneş yüzlü sanem, Sa'âdet güneşi, Sa'âdet âfitâbı, Hüsn âfitâbı, Âfitâb-ı serv-kad, Hôrşîd-ruhsâr, Yüzi hôrşîd, Güzellik bürcine hôrşîd:

Sevgili ile güneş arasındaki teşbîh münâsebeti, güneş ile alâkalı - müşâhedeler, telâkkîler nev'inden - birçok husûslar da ihtivâ eder.

Meselâ, ay da berâber zikredilir; o mihr-ziyâ sevgili seher vaktindeki ay gibi gözönünden kaybolur; güneş üzerinde hilâli görmeyen kimse, o güneş yüzlünün zerrin külâhı eğri olarak gezişini görsün; güzellik âfitâbı sevgili ayın ondördü gibi onbeşinde kemâlini bulmuş, olgunlaşmıştır.

Gölge ile berâber zikredilir: Gölge dâimâ güneş tarafından kovalandığı, hiçbir zaman güneşle aynı tarafda bulunmadığı için *"güneş yüzlülerin elinden yandık, yanlarındaki gölgelerinden - âşıklarından - utanıyorlar"* demekte; geceleyin gölge bulunmayışı müşâhedesinden hareketle *"Ey güneş yüzlü sevgili yalnızlıktan dolayı âh ediyorum; belâ gecelerinde gölge de yanıma gelmiyor"* demektedir.

Zerre ile berâber zikredilir[8]: Bu hâlde umûmiyetle âşık zerre olur veyâ zerre (gubâr, toz) herhangi bir münâsebetle kullanılır.

Güneş, çeşm-i felektir, bu yüzden:

Gök yüzini gözetme gurûr-ı cemâl ile
Kalmaz bilürsin ey yüzi hôrşîd yirde ah

beytinde veyâ:

Kim ola sen meh-i bed-mihre sitem- gâr diye
Âfitâba gözün üstünde kaşun var diye

beytinde görüldüğü gibi "göz veyâ "gözetmek" mefhumları ve ilgili deyimlerle berâber zikredilmiştir.

Güneşe bakılmaz, bakanın gözü yaşarır, bu cihetten sevgili güneşe benzetilmiştir. Âşık sevgiliye bakamaz, bakarsa ağlar (gözü yaşarar).[9]

---

8 Güneş - zerre münâsebeti için "Tabiat" faslındaki "Güneş" maddesine Bk.

9 Hôrşîde baksa gözleri halkun tola gelür
Zîrâ görince hâtıra ol mâh-likâ gelür
Bâkî - Kanunî Sultân Süleymân Mersiyesi.

Güneş saâdet yıldızı olduğu için[10] sevgiliye "saâdet âfitâbı" diye hitâb olunmaktadır.

Güneş âlemi ısıtır, bu cihetle sevgili âşıkı yakar veyâ sohbeti "germ" eder (harâretlendirir).

3 — Müşterî (Müşterî-cebîn):

Müşterî de saâdet yıldızlarındandır. Bu yüzden Necâtî Bey, sevgiliye "Müşteri - cebîn" diyor.

Aynı sebebden sevgiliye "Zöhre - cebîn" denilmektedir.

4 — Şeh, (Şeh-i 'âlem), Şâh, (Şâh-ı cihân, Şâh-ı 'âlem, Şâh-ı felek-mertebe, Şâh-ı serîr-i hüsn, Güzeller şâhı), Pâdişâh, (Pâdişâh-ı mülk-i melâhat, Pâdişâh-ı leşker-i hûbân), Şehsüvâr, Bey, (Bey Güzel), Han, Yiğit, Efendi, Melik-zâde, Husrev, (Husrev-i şîrîn-dehen):

Sevgilinin pâdişâha benzetilmesi, güzelliğin veyâ âşıkın gönlünün memlekete, âşıkın ve bütün bağlıların kula teşbîhi cihetiyledir. Pâdişâh veyâ pâdişâh - kul münâsebeti husûsunda teşekkül etmiş gelenekler, görenekler, telâkkîler bu teşbîhin tamamlayıcı unsurları olarak beyitte zikredilir.

Sevgili pâdişâha, âşık da kapısında veyâ mâiyetinde bulunan kula teşbîh edilir. Bu takdirde: Sevgilinin âşıka gülmemesi hatâdır, çünki efendisi kapısında kul garib olmaz; âşık bir bûse alınca sevgilinin, onun ağzına sövmesi keremindendir, çünki sultan ihsânda bulunur; hergün âşık sevgiliden gam umarsa şaşılmamalıdır, sultanın kulunu beslemesi *"âdet-i meşhûr"* dur; güneş ve ay sevgilinin eşiğini kulları gibi dolanır, çünki pâdişâhı her gece beklemek âdettir; âşık gönüle, gönül de sevgiliye esirdir, bu cihetten âşık kulunun kuludur; pâdişâha kul olanlar, onun kapısından ayrılmak istemezler.

Pâdişâh kullarına öfkelenince huzûrundan kovar, Necâtî Bey *"Sen beni nazarından süreli beri gözyaşı gibi yüzüm üzre düştüm"* diyor.

Pâdişâh ava gider; sevgilinin zülfü şehbâz, âşıkın gönlü avlanacak olan kuştur. Zülfüne onu yakalamasını emreder.

Pâdişâhın başında tâc bulunur; bu münâsebetle kâkülü tâca benzetilmektedir. Ülkesi karalar ve denizlerdir; âşıkın gözünün siyahlığı karaya, gönlü de denize teşbîh ediliyor.

---

[10] Saâdet ifâde eden diğer yıldızlar için "Tabiat faslındaki" Kozmik âlem maddesine bakınız.

Ülkesine bir tecâvüz vâki olduğunda kendisine duyurulur. Âşıka mihnet ordusu gece baskını yapınca ah ile sevgiliye haber verir.

Pâdişâhdan mansıb almak istyenler yakınlarına yalvarırlar, o da ihsanını "nâme" ile bildirir.

Pâdişâh bir yere mâiyetiyle gider; sevgili cemâl-i berkemâline zevâl ermemesini istiyorsa, bir yere yalnız gitmemelidir. Yalnız gezen güzeller iyi nazarla görülmez, orta malı addedilirdi.

Âşık sevgiliye dil getirdim (esir getirdim, veyâ gönlümü getirdim) diye gönüllenmemelidir, pâdişâh eşiğinden dil-âver (yiğit, aynı zamanda gönül getiren, esir getiren) çok olur.

Pâdişâhı yalanlamak kimsenin haddi değildir, eğer *"âşıka göz ucuyla merhabâ ettim"* diyorsa öyledir, inanmak lâzımdır.

Pâdişâh bâzı husûslarda yasak koyar; nitekim güneşe *"senin yüzüne niçin bakılmaz?"* diye sormuşlar da *"bir güzeller şâhının yasağıdır"* demiş.

Pâdişâh bâzan teb'asına zulm eder. Haksızlığa ve zulme uğrayanların, pâdişâhın adâleti imdâdına yetiştiği hâlde sultan zulm ederse kime sığınmalıdır? "Kendüye muti' olanı" öldürmek için, hiçbir sebeb olmadığı hâlde yine de öldürür. Bir beyitte *"Âşıkları öldürmeğe gözü alışmıştır, yoksa benim pâdişâhımdan zulm gelmez"* diyor[11].

Sultan, dîvânı toplar orada şikâyetleri dinler, âşık derd ve mihnetten, veyâ zülfünden çektiğini sevgiliye arz eder. Eğer uğradığı zulümlerden şikâyet edene adâletle muâmele etmezse, bir daha kimse dîvâna gitmez. Bir beyitte:

Çıkdı şâhum çağırur aydur kamu 'uşşâkına
Dağılun bî-çâreler çün kaldı dîvân irteye

diyerek, dîvân-sultan münâsebetini işâret ediyor.

Bunlardan başka sevgili şâha teşbîh edildiği zaman, şatrenç ıstılahatındaki "Şâh" ile tevriye yapılmaktadır. Aynı şekilde bir tevriye "husrev" kelimesinde de vardır ki Husrev ve Şîrîn hikâyesine telmih olunuyor.

Sevgilinin beye teşbîhi de kulluk münâsebetiyledir.

5 — Perî, (Perî-çihre, Perî-zâd, Perî-rûy, Perî-ruhsâr, Perî-peyker, Perî yüzlü):

Perînin sevgiliye teşbîhi ile perînin bütün vasıfları sevgilinin vasıfları olmaktadır. Bunların incelenmesine geçmeden önce şunu belirtelim

---

[11] Bk. N. B. D. 374 (378 - 7).

ki, perî her şeyden önce güzelliği itibâriyle sevgilinin müşebbehünbihi olmaktadır.

Sevgilinin aynada görünüşü ile ayna-perî münâsebetine işâret olunmaktadır. Ayna gibi mücellâ satıhlarla perî daveti yapılır.

Dîvânelere "perî tutmuş, perîlenmiş" denilir. Bu cihetten âşıklar sevgilinin dîvânesidirler.

Perî - masallardan gelen bir telâkkî ile - şişede hapsedilir, sevgilinin perîye teşbîhi hâlinde gönülün veyâ gözün şişeye teşbîhi bundandır.

Perî, âdem ile berâber zikredilir. Bu tezâd ikisinin ayrı mahlûklar oluşu perînin âdem olmayışı, âdeme yakışmayışı ve yaklaşmayışı, âdemden kaçışı cihetindendir. Sevgili de âşıkdan kaçar, iltifât etmez.

Perî göze görünmez, sevgiliyi de görmek imkânsızdır. Perînin bu vasfından hareketle "görmek, görünmek" tâbiri üzerinde sanatlar yapılmakta, meselâ sevgilinin, "gözler görmedik" bir güzel olduğu ifâde edilmektedir.

Perî (Per = kanat münâsebetiyle) uçar, bu cihetten sevgiliye Perî demenin uçurma = "mübâlâğa" olmadığı ifâde edilmektedir.

Perî it şeklinde görülür; insanı çarparak ağzını eğer; çeşitli sûretlere bürünür ve perî çarpmasını tedâvi için muska yaparlar. Bu cihetlerden perî - it, perî - sûret, perî - muska, perî - ağız berâber zikredilmektedir.

6 — Melek, (Melek-ruhsâr, Melek yüzli, Melek-sîret, Melek-sîmâ, Melek-manzar):

Melek de, perî misâlinde olduğu gibi, güzelliği cihetinden sevgili ile münâsebete getirilmekte, bu arada meleğe ait husûsiyetlerle sevgilininkiler arasında benzeyişler tesis edilmektdir.

Melek gökte bulunur, bu sebeble sevgilinin mekânı göklerdir. Bunun dışında "gök" kelimesi ekseriya tenâsüb sanatına zemin hazırlamak için "melek" ile birlikte zikredilmiştir.

Melek ismet senbolüdür, bu cihetten sevgiliye melek - sîret de denilir.

Melek görülmez, bu yüzden âşıklarına görünmeyen veyâ "görülmemiş" derecede güzel olan sevgili meleğe benzetilir.

Melek imânın senbolüdür, şeytanla bu bakımdan zıd bir mâhiyet arzeder; işret meclisine (yâni şer işlenen yere) melek uğramaz ve melekde nefs yoktur, halbuki güzeller dolular nûş edip âşinalıklar eylerler.

Nihâyet perîde olduğu gibi uçmasıyla, âdem (veyâ insan) ile berâber zikredilir (Âdem ile "cennet = uçmak" münâsebeti vardır).

7 — Hûr (Hûr-ı behişt, Hûr-ı meh-nijâd):

Hûr ile sevgili arasındaki benzerlik güzellik noktasındandır. Bunun yanında hûr cennette bulunduğu için sevgilinin mahallesi cennete teşbîh edilmekte veyâ sevgilinin mahallesi cennete kendisi de hûriye benzetilmektedir.

8 — Nev-bahâr, tâze bahar:

İki beyitte sevgili bahâra teşbîh edilmektedir. Birisinde, kışı geçiren hastanın ölüm ihtimâlini atlattığı telâkkîsinden hareket edilmekte diğerinde gül - bahâr münâsebetiyle şâir *"Benim gönlüm kana boyanmış olduğu halde* (o sevgili) *güller gibi açıyor, güzelliğiyle âlemi süsleyip bezeyen öyle bir nev-bahârım var"* diyor.

9 — Gülşen (Letâfet gülşeni), Gül-sitân, (Yanağı gül-sitân), Gül-zâr, (Yüzi gül-zâr), Bostân:

Sevgilinin gülşene teşbîhi ya hey'et-i umûmiyesiyle veyâ yüzü tarîki iledir. Birinci hâl için Necâtî Bey bir beyitte, *"Ölmüş idim, aşkın bahârı gelip beni diriltti, nergis gibi gözümü açıp gülzârı gördüm"*[12] diyor. Diğer bir beyitte sevgili gülzâra, âşık da bülbüle teşbîh ediliyor. İkinci hâlde sevgilinin yanağı lâle, gül veyâ karanfile; saçı sünbüle; ayva tüyleri yeşil otlara teşbîh edilmekle kendisi de gülşene (çiçek bahçesi) benzetiliyor.

10 — Nihâl, (Nihâl-i Tâze, Nihâl-i gül-i ra'nâ, Nihâl-i serv-kâmet, Tâze nihâl):

Sevgilinin fidana teşbîhi boyundan kinâye iledir. Bir beyitte *Güzellik bostanında sen tâze nihâli zemâne bâğbânı oğul gibi beslemiştir"*[13] diyerek sevgilinin itinâ ile büyütüldüğünü bâğbân-nihâl münâsebetiyle; bir başkasında *"Ağyâr bırakmaz ki sevgili âha meyletsin, yel dayanağı olan fidânı eğmez*[14]" diyerek nihâl-dayak münâsebetiyle zikredilmektedir. Bunlardan anlaşılacağı gibi sevgili fidana benzetilince, fidanla alâkalı bir husûs da vech-i şebeh olmaktadır. Nitekim:

Yakayın hecr odına külli tenüm kül ideyin
Ol nihâl-i gül-i ra'nâ beni çün hâk ister

beytinde görüldüğü gibi "hâk ister" deyimiyle tevriye yapılmış, "hâkister

[12] Bk. N. B. D. 224 (128 - 6). Burda rahmet âyetine işâret vardır.
[13] Bk. N. B. D. 541 (628 -).
[14] Bk. N. B. D. 504 (574 - 7).

= bülbül" de ifâde edilmiştir. Bülbülün bir ismi de "kül öksüzü" dür. Bu beyite "kül - gül - hâk ister" üçlüsünün altında bülbül mazmunu vardır.

11 — Gül, (Cennet güli, Gül-i pâkîze-dâmen, Gül-i bî-hâr, Gül-i behişt, Gül-i handân, Gül-i ra'nâ, Gül-i ra'nâ-yı bôstânî, Gül budağı, Tâze gül budağı, Gül Çubuğı, Nihâl-i gül-i ra'nâ, Gül yüzli, Yüzi gül, Gül-'izâr, Yâr-ı gül-'izâr, Yâr-ı gül-çihre, Gül çihre, Gül-rû, Gül-ruh, Yüzi gül-nâr, Yüzi gül-zâr, Serv-i gül-endâm):

Sevgilinin güle teşbîhi, esas itibariyle gülün al renginden dolayı ve sevgilinin yüzüyle münâsebet tesîsi cihetindendir. Bundan hareket edilerek gül ile alâkalı bütün unsurlar vech-i şebeh olarak beyite girer ve hayâli tamamlar.

Gül-i ra'nâya teşbîhin esası, bu gülün iki renk (sarı - kırmızı) olması cihetiyle alâkalıdır. Bu halde iki yüzlü sevgiliyi ifâde eder. Kırmızılığı bülbül kanından ileri gelmektedir[15].

Cennet gülüne teşbîhi boyun Tûbâ'ya benzetilmesiyle alâkadardır. Diğer taraftan, cennet gülünde diken olmaz, onun için sevgilinin yanında rakibin bulunmaması lâzımdır.

Gül, yaprakları itibâriyle kulağa benzetilir. Bu cihetten sevgilinin, âşıkın (bülbülün) feryâdını işitmesi veyâ işitmemesi ifâde edilmektedir.

Sevgili güle teşbîh olununca, çene çukuru, bülbül yuvasına; âşık, bülbüle; ağyâr, dikene; kırmızılığı (veyâ allığı), kırmızı ve al elbiseye; yaprakları, eteğe (kimseye iltifât etmezse pâk-dâmendir, aksi takdirde ter-dâmen veyâ dâmen-âlûde olur) benzetilir.

Yaprakları açılmış gül, gülen sevgiliye benzer (gül-i handân). Gül meyvesizdir, bu yüzden sevgiliden vefâ beklenmez.

Sevgili güle teşbîh olununca, sabâ âşıkın habercisi, veyâ:

Sabâ gibi nice ah itdüm ey gül
Alınca dâmenüni hâr elinden

beytinde görüldüğü gibi ah olur.

12 — Semen, (Semen-ber, Serv-i semen-ber, Semen sîmâ, Semen endâm):

Sevgili beyaz bir çiçek olan semene,[16] göğsü (veyâ gerdanı) ve sîmâsı itibariyle teşbîh edilmektedir.

---

15 Bk. N. B. D. 378 (383 - 5).

16 *Semen* çemen vezninde gül-i se-berge ismidir. Yâni üç yapraklı gül ki Van Gülü ve Mısır Gülü ve Peygamber çiçeği ta'bîr olunan güldür ve bazıları indinde beş yapraklı bir güldür ki Sakız Gülü denilen güldür. Burhân-ı Kâtı'.

13 — Gonca, (Gonca-dehen, Gonca-leb, Gonca-i handân, Lebi gonca, Gonca-i hurrem):

Sevgilinin goncaya teşbîhi dudak cihetindendir. Sevgilinin çeşitli halleri ve davranışları gonca ile alâkalı unsurlarla ifâde edilir veyâ onlara benzetilir.

Goncanın açılması, yakasını parçalamasıdır (gonca yakasız olarak tasavvur ediliyor); âşıkın sırrını fâş etmesidir; gülmesidir.

Açılmamış gonca âşıkın dâsitânını gül gibi gizlice mecmûasından okur - ki gizli gizli âşıkla alâkadar olan sevgilidir -; cefâ dikeni bülbüllerinin (âşıklarının) bağrını doğradığı halde bir ağız söylemez; bûse taleb edene yok der, zâten kapalı dudak da öpülmez; dardır, nitekim:

Açdı lûtf ile cihân güllerini bâd-ı bahâr
'Aceb ol gonca-dehânun neyi ki darlığı

beytinde "darlık = sıkıntı, üzüntü" deyimiyle goncanın bu vasfı da berâber ifâde edilmiş, bütün çiçekler açtığı halde onun bir türlü açılmadığı belirtilmiştir. Ve nihâyet, âşıkı anmak için ağzını açıp tek kelime söylemeyen sevgili "gonca - dehân" olarak ta'rif edilmektedir[17].

14 — Lâle (Lâle-had, Lâle-ruh, Lâle-çihre):

Sâdece yanak ve bâzan çihre itibariyle sevgili lâleye teşbîh olunmaktadır ki bu münâsebetleri "yüz" ve "yanak" bahislerinde inceleyeceğiz.

15 — Serv, (Serv-kad, Serv-i bôstân-ı cemâl, Serv-i çemen, Serv-i hôş-hırâm, Serv-i revân, Serv-i nâz, Serv-i hırâmân, Serv-i semen-ber, Serv-i dil-ârâ, Serv-kâmet, Boyu serv-i revân, Serv-i dil-ârâ-yı çemen, Serv-i cefâ-pîşe. Âfitâb-ı serv-kad, Serv-i bülend, Serv-i ser-keş, Serv-i gül-endâm, Serv-i sehî, Serv-i serefrâz, Serv-i ser-firâz, Serv-i bâğ-ı nâz):

Sevgilinin serve teşbîhi boy cihetiyledir. Bu noktadan hareketle servi üzerindeki çeşitli müşâhedelerle sevgilinin ve âşıkın davranışları arasında münâsebetler bulunmaktadır.

Servi su kenarında bulunur; bu yüzden âşıkın gözyaşı, bâzan sevgilinin yürümesine, bâzan sevgilinin ayağına dökülen suya, bâzan ayağına akan veyâ yanından geçen ırmağa teşbîh edilir. Bunun dışında

[17] Bk. N. B. D. 421 (527 - 7).

"Ben, daha muallimden doğru elif öğrenmeden (okumayı bilmeden) *senin servi boyunun vasfını su gibi ezber okurdum*[18], veyâ *"Susamışım, beni vuslatının çeşmesinden kandır; ey serv-i revân bu vakitler su gibi çağ, çağ* (çağlaya, çağlaya) *geçer*[19]" ifâdelerinde görüldüğü gibi su berâber zikredilmektedir. Su kenârındaki sevgilinin boyunun aksini, başaşağı durduğuna inanılan cennetteki Tûbâ ağacına benzeten şu beyti kaydetmeden geçemeyeceğiz:

Kâmetün 'aksinden ey serv-i dil-ârâ-yı çemen
Gösterür Tûbâ misâlin cûy-bârı çeşmümün

Servi yaprağını dökmez yâni evrâk-ı hazandan hoşlanmaz; sevgilinin, âşıkın sararmış yüzüne bakmayışı bundandır. Altında sarı, beyaz çiçekler vardır. Necâtî Bey *"Dünyâda nergis gibi gözünüz bakarken* (henüz gençken veyâ yaşıyorken) *servi boylu bir güzelin ayağına altun gümüş saçın* (da onu elde etmeye bakın, yâni güzellerle düşüp kalkın)[20]" diyor. Servi rüzgârda sallanıp ileri-geri, sağa sola rüzgârın estiği yönün aksi istikamete eğilir; bu münâsebetle sevgilinin "âh yeline" mâyil olmadığı, âşıkın âhına aldırmadığı ifâde edilir ve sevgili kendisinden tarafa gelince *"acabâ kimin âhına meyl eyledi, hangi yel esti de sevgili bu yana geliyor?"* diye âşık hayrete düşer. Servi çiçek ve meyve vermez; bu noktadan sevgilinin âşıka vefâ göstermediği veyâ iltifât etmediği anlatılır. Servinin gölgesi vardır; bu cihetten âşıkın veya rakîbin sevgilinin gölgesi olduğu, âşıkın sevgilinin gölgesine sığınmak (yanında bulunmak) isteği ifâde edilir. Yine aynı münâsebetle âşık *"beni gölge gibi yerlere çalma!"* diyerek vuslat talebinde bulunur. Servi salınır; sevgilinin salına salına gidişi ile bu salınış arasında münâsebet kurulmaktadır. Boyu uzundur, elif gibidir; âşıkın mihr ü vefâ mektebinde yıllardır gözlediği (veyâ okuduğu)) "elif, bi" dir - ki "âb" kelimesindeki harfler de "elif" ve "be" harfleridir. Bu münâsebetle ağlamak fiili ifâde edilmektedir. Servinin elleri yukarıya doğrudur; sevgilinin âşıka el vermemesi (iltifat etmemesi), ve âşıkın, eteğine yapışıp yalvarması (veyâ duâ etmesi) bu cihetten anlatılmaktadır. Servinin ayağı vardır; bu noktadan hareketle sevgiliye *"duâcılarını sakın ayağa salma"* diye hitâb edilir veyâ *"ayağının tozu kuhl-i cevâhirdir, o serv-i revânın ne mübârek kademi var"*[21] yahut *"Çemen köşelerini geze geze ayaktan düştüm, o serv-i hırâman ele*

---

[18] Bk. N. B. D. 494 (560 - 4).
[19] Bk. N. B. D. 307 (264 - 3).
[20] Bk. N. B. D. 341 (320 - 3).
[21] Bk. N. B. D. 272 (205 - 2).

girmez"[22] misallerinde görüldüğü gibi "ayak" kelimesi tenâsüb unsuru olarak kullanılır.

Servinin boyu uzundur; "âzâde, serkeş, ser-firâz" tâbirleriyle bu husûs Necâtî Bey divânında:

Hârdan havlı düzüb saklayımaz seni rakîb
Nereden bakar isen serv-i hırâmân görinür

beytinde vâzıh olarak ifâde edilmekte ve:

H*â*ceden ol serv âzâd olıcak görse güneş
Ditrer endâmı sararur benzi kaçar gizlenür

beytinde "âzâd" kelimesiyle tevriye yapılmaktadır.

16 — Şimşâd, (Şimşâd-kad, Boyı şimşâd, Şimşâd-ı bahâr, Kâmeti şimşâd):

17 — Sanavber (Sanavber-kâmet):

18 — Nârven (Boyı nârven):

19 — Sidre, Tûbâ (Kâmeti Tûbâ):

20 — Elif, (Elif-bâlâ, Kaddi elif):

Bunlar boyundan kinâye olarak sevgilinin müşebbehünbihi olmuşlardır, "boy" maddesinde incelenecektir.

21 — Türk, (Türk-i nîm-mest, Türk-i tannâz, Türk-i hûn-rîz):

22 — Tatar, (Gamzesi tatar):

23 — Mest, Ser-mest, Mestâne, (Mest-i gamze-gâr, Gözi ser-mest, Gözi mestâne, Gözleri mestâne):

Bu tâbirler sevgilinin gözü ile alâkalıdır. Bunun "göz ve "gamze" maddesinde incelenecektir.

24 — (Sanem-i bî-vefâ), Büt, (Büt-i tersâ, Büt-i şîrîn-leb):

Bundan önceki maddelerde, sevgilinin o maddeye, varlığa veyâ mefhûma teşbîhi hâlinde, teşbîh fiilinin alâkalı birtakım unsurlar tarîki ile (vech-i şebeh) olduğunu işâret etmiştik. Sanem kelimesi, Necâtî Bey'de, tıpkı nigâr gibi, öncekilere nisbet olundukta pek az vech-i şebeh unsuru ihtiva etmekte "yâr" gibi, "cân" veya "cânân" gibi isim olmaktadır. Sevgili saneme teşbîh olunduğu zaman Çin, tasvîr, musavvir kelimeleri, puta teşbîh olunduğunda tersâ ve salîb kelimeleri de tenâsüb sanatı teş-

---

[22] Bk. N. B. D. 279 (217 - 2).

kili için zikredilmekte veyâ sevgili Çin putuna, hıristiyan putuna benzetilmektedir. Bu benzetişlerin diğerlerinde görüldüğü kadar zengin hayâller ihtivâ etmediğini de kaydedelim.

25 — Sîm, (Sîm-ber, Sîm-ten, Sîm-endâm, Sîm-beden, Sîmkeş), Sîmîn, (Sîmîn-ber):

Sevgilinin sîm ile münâsebeti yüzünün, göğsünün, bedeninin beyazlığı tarîki iledir. Bu uzuvların zikrinde, teşbîhin vecheleri ayrıca belirtilecektir. Sevgili sîm-ten olunca, beyazlık cihetinden kefenle münâsebet tesis edilmektedir: *"Sîm tenli bir sevgilinin bana sarılması mümkin midir? Meğer ölüp gideyim de bir kefen sarıla"*. Aynı beyazlık münâsebeti *"Bir sîm-ten firakına ölen Necâtî'nin mezarını mermerle yapınız"* ifâdesinda, mermerin rengi ile; *"O sîm-teni nâzüklikle kucaklamak için, gömleğin nasıl üstüne düşüp titrediğini görün"* ifâdesinde, gömleğin rengi ile; yâsemenle berâber zikredilerek bu kelime içindeki semen kelimesi ile de tesis dilmiştir. Bunlara ilâveten:

Sevdi gönlüm yine bir sîm-beden sîm-keşi
Ki hased iltür anun çarhına çarhun güneşi

beytinde sîm-beden, sîm-keş ve çarh (sîm iplik çarkda çekilir) arasında da münâsebetler görürüz. Birinci çarh, çarh urmak "= Ortada salınıp dolaşmak" ma'nâsını da ihtivâ etmektedir. Çünki güneş gökte salınıp dolaşır.

26 — Çerâğ, (Hüsn-ü-bihâ çerâğı, Hüsn çerâği), Nûr (Nûr-ı çeşm), Şem', (Şem'-i hidâyet, Şem'-i şeb-efrûz, Şem'-i şebistân, Şem'-i cem'-ârâ, Şem'-i meclis):

Sevgilinin çerâğa teşbîhi hâlinde, çerâğ ile alâkalı bâzı unsurlar da zikredilmektedir: Çerâğa adak sunulur, bu sebebden âşık, cânını ve gönlünü sevgiliye verir; Çerâğ ve karanlık berâber bulunur, bir iki yüzü karanın sevgiliyi öğmesinin sebebi budur; geceler çerâğ ile aydınlatılır, âşık, sevgiliyi karanlık günlerinde dâvet eder; ölüm hâlindeki hastanın başında mum yakarlar, ayrılık hastalığından ölüm hâline gelmiş âşıkın sevgiliyi dâvet edişi bu yüzdendir.

Sevgilinin muma teşbîhi ile şem'-meclis münâsebeti ortaya çıkmaktadır. Âşık sevgilinin dudağından şarâb içmiştir, mahmûrdur, hâli şem'-i meclis olan sevgiliye gün gibi ayândır; veyâ şem'e benzetilen sevgili pervânesi olan âşıkı yakmış, dil-şâd eylemiştir.

27 — **Yay, (Kaşı yay), Yâ, (Kaşı yâ, Kaşları yâ), Kemân, (Kemân-ebrû, Kaşı kemân, Kaşları kemân, Ebrû-kemân):**

28 — **Şeker, (Şeker-leb), Sükker (Lebi sükker), Şîr (Şîr-dehen). Şîrîn (Lebi şîrîn, Şîrîn-dehen):**

Sevgili kaşları itibariyle yay veyâ kemana; dudakları veyâ ağzı i'tibâriyle şekere, şîre (süt) benzetilmektedir. Bu benzeyişleri "kaş" ve "dudak", "ağız" maddesinde tahlil edeceğiz.

29 — **Cevher, (Cevher-i pâk), Dürr, (Dürr-i pâk, Dürr-i şâh-vâr, Dür dânesi):**

Sevgilinin inciye teşbîhi hâlinde gözyaşı deniz, dünyâ sadef oluyor.

30 — **Hûb-rû:**

"Yüz" maddesinde tahlîl edilecektir.

31 — **Fitne, (Fitne-i âhır-zemân), Fettân, (Gözi fettân, Çeşmi fettân), Mekkâr, (Kaşı mekkâr), Sehhâr, (Gözleri sehhâr):**

"Kaş" ve "Göz" ile alâkalı olan bu teşbîhler, o maddelerde tahlîl edilecektir.

32 — **Âb-ı Hayvân, Âb-ı Hayât, (Çeşme-i Âb-ı Hayât):**

Âb-ı Hayvân'ın diriltme hâssası münâsebetiyle sevgili buna teşbîh edilmiştir. Cân, su kelimeleri de Âb-ı Hayvân ile mütenâsib olarak zikredilmektedir.

33 — **Hoş reftâr:**

34 — **Ayyâr, (Gözi 'ayyâr), Hûnhâr, (Gözi hûnhâr):**

Birincisi boy ile, ikinciler göz ile alâkalı olduğu için "boy" ve "göz" maddesinde tahlîl edilecektir.

35 — **Yûsuf (Zemâne Yûsufı, Yûsuf-ı gül-çihre, Yûsuf-ı Zamân, Yûsuf-cemâl)**

Sevgili, Yûsuf peygambere teşbîh olununca, ayağı tozu - Yûsuf peygamber müşg ile tartıldığı için - müşge benzetiliyor; aradaki mahabbet pazara - pazarlığa, alışverişe -, ten, çarşıya, ömür paraya benzetiliyor. Gönül Mısır ülkesi, Yûsuf güzelliğindeki sevgilinin hayâli de o ülkenin sultanı oluyor.

36 — "Îsî ('Îsî-dem), Mesîh:

37 — Hızr (Hızr-dem):

38 — Hokka (Hokka-dehen):

Bunlar ağız, dudak ve nefesle alâkalı husûslardır. Alâkalı maddelerde izah edilecektir.

39 — Âhû, (Gözi âhû, Âhû-yı Harem, Âhû-yı perî-zâd), Gazâl, (Gözleri ser-mest gazâl):

Sevgilinin âhûya veyâ gazâle benzetilişi gözlerinin süzgün oluşu dolayısiyledir. Fakat âhû ile alâkalı başka unsurlar da girmiştir.

Sevgili âhû-yı perî-zâda benzetiliyor, âhû şeklinde görülen perî avlanamadığı için gönül de sevgiliyi ele geçiremez.

Sevgili âhûya benzetilince, saçları - koku itibariyle - miske teşbîh ediliyor; rakîbin rağmına, inâdına (körlüğüne) âşık sevgiliyi avlamayı ümîd ediyor.

40 — Hümâ:

Sevgili hümâ'ya teşbîh edilerek âşıkla bir gölgelikte oturup karar kılmadığı ifâde edilir - çünki hümâ yere konmaz -; zülf kanada, gönül de o kanat altında kuşa benzetilir, - hümâ kanadının altına sığınan devlet bulur -.

41 — Şeh-bâz (Şeh-bâz-ı hüsn):

42 — Kebk (Kebk-i hôş-hırâm):

Sevgili şahbâza veyâ kekliğe benzetilince, âşıkın gözleri de onu avlamak için halka halka tuzağa teşbîh olunuyor.

Ç — SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI:

I — Saç (Zülf, Giysû):

a) Umûmî olarak saç:

Umûmi olarak saç, uzun, yüzün iki tarafında ve yanakların yanında kıvrım kıvrım veyâ düz, boyunda veyâ yanağın üstünde tasavvur edilmektedir. Bunlardan hareketle saçı şekline, rengine, kokusuna ve teşbîh olunduğu diğer unsurlara göre tasnîf ettik.

b) Şekil:

aa) Uzunluğu:

1 — Uzun (Dırâz, İtâle):

Ayağa kadar uzanan saç ucundaki gönlü ayaklara vurur, halbuki garîb olanı eller üzerinde tutarlar; "ayak dolamak" deyimini tedâî ettiren ayağa kadar uzun saç kâkülle el bir edip ayak doladığı için perîşan kalbin ipliği sarmaşır. Eteğe kadar uzanmış saçın başı oraya sarılmıştır, âşık da kendi perçeminin parlak yanağa erişmesini istiyorsa, başını sevgilinin eteğine sarmalıdır, çünki saç yanağın üzerinden veyâ kenarından geçer.

2 — İp (Urgan, Tınâb, Resen, Rîsmân, Rişte):

Saçın ipe teşbîhi "asmak, asılmak; çekmek - çekilmek v.s." gibi iple alâkalı tâbirler tarîkiyledir. Böylece âşıkın zülfü arzû etmekten vazgeçmeyeceği, zülfe bağlı olduğu ifâde ediliyor. Zülf bu hâlde katil âleti kemende teşbîh olunmaktadır.

İpin diğer kullanıldığı husûslar vech-i şebeh oluyor: kaş sâyebâna, zülf çadır ipine; vuslât meydâna, güzellik bayrama, zülf salıncak ipine; çene çukuru susuz kuyuya, zülf kuyu ipine; veyâ çene çukuru girdâba, gönül balığa, zülf ipe teşbîh olunmaktadır.

3 — Kemend:

Kemend ile cellâd kemendi ve av kemendi zikredilmektedir. Bu ma'nâda zülfün, âşıkın gönlünü ve cânını avladığı ifâde olunur. Ekseriya "cân" ve "baş" kelimeleri "cân üstüne, baş üstüne, baştan geçmek" gibi tâbirleri tedâî ettirmektedir.

4 — Dâr:

Dâr darağacı ma'nâsında kullanılınca "ber-dâr olmak = asılmak" tâbirini, "Mansûr'u hatırlatır. Bu vaziyette âşık veyâ gönlü zülfe asılır, Dârüsselâm (= Cennet) kelimesini hatırlatır, âşık zülfün gamıyla dâr-ı melâmeti tercîh eder, sôfîye Dârüsselâm'ı verir. Dar (geniş zıddı) kelimesini tedâî ettirir "dehân, leb" - ki dar olarak tasavvur edilir - kelimeleriyle berâber zikredilir veyâ *"saçı dârından uzak dolaş yoksa bu cihân başına dar gelir"* ifâdesinde görüldüğü gibi kullanılır; bir beyitte:

Zülfi sevdâsından idersem tecâvüz kıl kadar
Gel bizi pergâra çek kim dârdur pergârumuz

Pergârın darağacına benzeyişinden istifâde edilir.

5 — Yılan (Ilan), (Su'bân, Mâr, Ef'î, Ejder, Ejderhâ):

Saçın yalına teşbîhi ile yılan hakkındaki müşâhedeler telâkkîler ve inanışlar da vech-i şebeh olmaktadır. Önce şunu ifâde edelim ki, yılana teşbîhi zülfün uzunluğu ve siyahlığı cihetindendir.

Yılan oyuncuları boyunlarına yılan sararlar ve yılan sokmasına karşı tiryâk (= panzehir) kullanırlar veyâ panzehir satıcıları yılan taşırlar. Bu sebeble saçın yanında leb, tiryâka benzetilmektedir.

Âdem peygamberin cennetten çıkmasına sebeb olan şeytân, cennetin kapıcısı olan yılanın delâletiyle içeri girmiştir; yüz cennettir, yılan da kapıcısı. Zülfün açılıp sevgilinin yüzünü rakîbe göstermesi, yılanın şeytâna cennet kapısını açmasıdır.

Yılan bağda bulunur: Zülf ile yanağın hayâliyle bağa uğrayan âşık sünbülü yılan, gülşeni diken olarak görür. Güzelliği bahçesini, kimse ayak basmasın diye, sevgili iki yılana bekletir.

Yılan inde gizlenir: (tüylü) sînesinde sevgilinin zülfünün hayâlini gören âşık, bir karınca ininin içinde ejder gizlenir, der.

Ejderhâ tavâf-ı kıble edermiş, diye bir rivâyet vardır; yüzün çevresinde zülfün dolanması bu rivâyeti hatırlatır.

Masallardan gelen bâzı inançlar vardır: Ejderhâ bir şehrin başına belâ olur, gönül ülkesinde zülf-i siyâh da böyledir; ağzından ateş yağdırır, zülfün ucundaki gönül bu hâle teşbîh edilmektedir ve ejderhâ çok başlıdır; saçın ucundaki teller veyâ örgüler ejderhânın başlarına benzetilir; zülfden "çok başlı" olduğunu ifâde eden "kaç başlı, kaç başı var" gibi tâbirlerle bahsedilir.

Yılan uzanarak sokar: Kara saçlar, ejderhânın sunması gibi, çekdikçe kulaç kulaç uzanırlar; ef'î saç, âşıkı kısa günde bin def'a "itâle ile" helâk eder.

Yılan ve Süleyman peygamberin mühürü hikâyesine atıf vardır: Dudaklar mühüre, iki yanda (veyâ yanakta) bulunan zülf de mühürün bekçilerine teşbîh edilmektedir.

Pişdâdiyân pâdişâhlarından Dahhâk-ı mârî ile yılan münâsebetine işâret vardır: İki omuzdaki zülf yılana, gülen dudaklar Dahhâk'e benzetilmiştir.

Hazînelerin yılanlar tarafından beklendiği inancından hareketle güzellik hazîneye, saç (veyâ saçın her kılı) yılana teşbîh edilmektedir.

6 — 'Ömr, ('Ömr-i Dırâz, Rişte-i 'ömr, 'ömr-i câvidân, 'ömr ipi):

Zülfün ömre teşbîhi birtakım telâkkîler, inanışlar ve tâbirler cihetiyledir. Bu arada ekseriyâ ömür de ipe teşbîh edilmektedir.

Cennette insanlar ebedî hayat üzere olacaklardır: Cennete teşbîh edilen yüz üzerinde zülf ömr-i câvidândır.

Devr-i Kamer'de uzun ömür olmayacaktır: Halbuki Kamere benzetilen yüz üzerindeki zülf ömr-i dırâzdır, bu garîb ve şaşılacak bir şeydir.

Rûm'da uzun ömür olmaz, derler; böyle deyip de sevgilinin yanakları üzerindeki saçının uzamasına mâni' olmamak lâzımdır.

Âb-ı Hayât'ı içen ölmez: Terzi oğlanı ağzında ipliğini ıslattıkça âşıkın ömür ipi Âb-ı Hayât ile perverde olur. Ömür ipi muhkem değildir; bunu bilmeli ve kimse sevdiğinin zülfünün uzun sevdâsına düşmemelidir.

İnsanın ömrünün sonunda, (yâni ihtiyarlığında) beli bükülür: Sevgilinin saçının ucu da eğridir. Sevgili, yolunda ömrünü sarf edeni zülfü gibi ayaklara çalar.

Bâzı tâbirler cihetiyle zülf, ömre teşbîh edilir, demiştik. Bir kısmını burada zikredeceğiz:

Ömrü oldukça sürünmek: *"sabâ yeli sevgilinin zülfünü koyup giderse, bırakın sarı yanağı üstünde ömrü oldukça sürünsün"* diyor.

Ömrü bin yıl olmak: Âşıkın sevgilinin zülfü ucundan neler çektiklerini ancak ömrü bin yıl olsaydı, söylemesi mümkin olurdu.

Ömrünü uzatmak: Sevgili saçının düğümlerini sabâ yeliyle açınca ehl-i dilin ömrünü hoş havâ ile uzatır (temiz havada yaşayanın ömrü uzun olur).

Ömrü tükenmek: Yanağın devrinde (çevresinde veyâ güzellik ülkesine hükmettiği devirde) gelen hattı ecele teşbîh ile şâir *"Ömrün tükenip ecelin erişti"* demektedir. Bir beyitte:

Hem 'ömr-ü-hem hayât virür zülfün-ü-lebün
'Îsî-i Meryem ider imiş hükm bir deme

Meryem-kara; ömür-zülf; Ömür-İsâ-dem-hayât-leb münâsebetleri bir arada zikredilir.

7 — Yol, (Şâh-râh, Der-bend):

Saçın yola teşbîhi hâlinde gam yol arkadaşına, yüz şehre veyâ cennet mümâsili bir ülkeye, kaşlar yayla silâhlanmış harâmîye, kezâ göz veyâ gamze de yol bekleyen harâmîye teşbîh edilmektedir. Ayrıca iki zülf iki yol ağzına âşık da ortada kalmış garîbe benzetilmiştir.

bb) Kısalığı:

1 — Kûtâh, Kâsır:

Zülf kısa olunca, yaz ortasında kısa geceye, yüz güneşe teşbîh edilmekte ve âlemin bu yüzden sıcaktan harâb olduğu ifâde edilmektedir.

Kâsır zülf çok başlu olur (Çok başlu, fitne fücûr ma'nâsına olup *"bütün kısa boylular fitne ehli olur"* darb-ı meseline işâret edilmektedir).

çç) Dağınık veyâ bakımsız saç:

1 — Perîşân, (Sikeşte-hâl, Bî-karâr, Âşüfte, Der-hem, Gürûh gürûh):

Zülfü perîşan eden, umûmiyetle, sabâ yelidir. Perîşân saç yüzde, yerde veyâ sevgilinin koynunda olur. Perîşân kelimesi üzerinde sanatlar yapıldığı gibi, böyle bir saç üzerindeki müşâhedeler de hayâlin teşekkülünde rol oynar.

"Perîşân kelimesi ile eş ma'nâda kelimelerle zülf üzerinde hayâller kurulur: *"Âşüfte diller yanağın içinde dolaşırlar, bir gün o zülf gibi baştan çıkarlar"* ifâdesindeki ve *"Gönül zülfünü bırakıp dudaklarına gelse şaşılmamalı, âşüftelikle cânına yetmiştir"* ifâdesindeki "âşüfte" kelimesi; *"Ey gözü fettân, gönlüm o zülfe kalmıştır ki, ne aldı ne kodu gönlümü, derhem eyledi"* ifâdesindeki "derhem" kelimesi buna emsâldir. Zülfün perîşânlığı hâlinde, âşık veyâ gönlü de zülfe tutkunluğu veyâ zülfte karar kılışı cihetiyle perîşân olur.

Yanak üzerindeki perîşân zülf, altındaki benlerle, tesbîhe benzer; çünki yüz, mescid veyâ mihrâbdır. Bâğ-ı İrem'e teşbîh edilen yüz üzerindeki perîşân zülf, sünbül ve reyhâna; sahîfeye teşbîh edilen yüz üzerindeki ayva tüyleri, gubârî hattâ, perîşân zülf de, üstündeki reyhânî yazıya; mâh-ı tâbâna teşbîh edilen yüz etrâfındaki perîşân zülf, ayı parlak gösteren karanlık geceye; eyyâm-ı bahâra benzetilen yanak üstündeki perîşân zülfün çoğalması baharda sevdâ hastalığının (dolayısıyle dîvâneliğin) artmasına teşbîh edilmektedir.

Yere kadar uzanan perîşân zülf "şikeste-hâl" diye ifâde edilmekte ve sevgilinin yüksek serviye benzeyen boyundan yere düştüğü için "cümle endamı" kararmış olarak tasavvur edilmektedir; "baştan ayağa" düşen saç şikeste-hâl, perîşân, bî-karâr diye isimlendirilir;

2 — Dolaşık, (Pür-ham, Girih-gîr, Girih, Çîn, Ham, Girih girih, Pîç-â-pîç, Şiken, Pür-çîn, Tâb, Tâb-dâr, Gülâle, Halka halka):

Dolaşık saç ile alâkalı kelimeler üzerindeki tevriyeler, bu kelimelerin semantik ma'nâları ve saçın şeklî husûsiyetleri ile münâsib teşbîh ve istiâreler hayâl sistemine hareket noktası olmaktadır.

Büklüm, kıvrım ma'nâsına gelen "çîn" kelimesi *"Sabâ ki saçının çîninden müşg saçmaya başladı, Hıtay'a, Çin'e giden hatâ eder"* ifâdesinde, bilhâssa *"Ey bâd-ı sabâ, beri gel, dilberin saçı çînine beni hem-râh eyle"* ifâdesinde görüldüğü gibi Çin ülkesi ile tevriye teşkil etmektedir.

Şeklî husûsiyeti bakımından "girih" kelimesi düğüm ma'nâsiyle, âşıkın boynunda düğüm; pîç-â-pîç" kelimesi "birbirine girmiş" ma'nâsıyla, âşıkların her taraftan üstüne "dil üşürdüğünü" söylerek, kavga; halka halka hâliyle tâvûs kanadı şekli, dolayısiyle güzellik kitabı üstünde süs; yüzün üstünde dolaşık haliyle güneşin önüne perde çeken gece; yanak üzerinde "girih girih" saç, Bağ-ı İrem'de "gürûh gürûh" sünbül ve reyhân; yine yanak üstündeki kıvrım kıvrım saç, Rûm üstüne akın eden Şâm askerinin eğnindeki zırh tasavvurlarını meydâna getirmiştir. Baş üstündeki saç tevkî'e veyâ nişâna teşbîh olunmaktadır. Âşıkın, sevgilinin zülfünün düğümlerinden gam bıçkısı ile dahi diş koparamaması zülf - tarak münâsebetinden gelen bir hayâldir.

"Şiken" kelimesiyle "sınmak = kırılmak" arasındaki ma'nâ münâsebeti:

Boyun üzre çözicek turra-i tarrârunı bâd
Sınmaduk dil komaya eyleye zülfün şikeni

beytinde; "dolaşmak" fiilinin semantik ma'nâlarını *"Zülfün gönlüme dolaşdığını görünce, gamzen; ben o bîmâr u zâr u nâ-tüvândan geçtim* (bana iş kalmadı, o belâsını buldu) *der"* ifâdesinde; *"Necâtî'ye hayli dolaştın diye sabâ o müşg-efşân zülfe girdi"* ifâdesinde; *"Zülfe söyle gönül nakdini almak için dolaşmasın, kişiyi kalb (para) ile bâzâr etmek* (pazarlığa girişmek) *bozar"* ifâdesinde; veyâ *"Dolaşmadık bir ben kaldım, o eşsiz benzersiz zülfe herkes dolaştı"* ifâdesinde "dönüp dolaşmak, musallat olmak, yakalanmak" şeklinde görüyoruz. Bunlar zülfün "dolaşık" vasfı üzerinde mecâz tarîkiyle kurulmuş hayâllerdir.

3 — Çok başlu, (Ziyâde-ser), (Câdû, Tılısm, Fitne, Fitne-i Âhır-zemân), Fettân:

Zülfün çok başlılığı ucundaki kıllardan veyâ örgülerinden kinâyedir. Çok başlı tâbiri hiylekâr, dolandırıcı, yalancı, fitnekâr ma'nâlarını hâvi olmakla âşık gönlünü ondan sakınmak ister veyâ zülf gönlü kandırıp kendine çeker.

Zülf tılısımdır, sabâ yeli efsûn okuyup ona vurarak güzellik hazinesini açar; câdudur, sihr ile her kılını ejdehâ eder veyâ Kur'ân'a teşbîh edilen yanağın üstüne bağdaş kurar oturur.

Fitnedir: Yüz magribden doğan güneş, yanak devr-i kamer olunca, zülf de Fitne-i Âhır Zemân olur. Suçunu bilip sevgilinin ayağına düşer, fitneyi basmak lâzımdır, bu sebeble âşık *"İyilik et zülfün üstüne bas"* der.

4 — Serkeş:

Yaramaz, zâlim, sözden, yalvarmadan anlamaz ma'nâsında kullanılan bu kelime, zülfün müşebbehünbihi olunca, âşıkın aklını bildiğini dağıtır; fitneler çıkarır; sevgilinin ayağına veyâ eteğine baş koymasına, el uzatmasına mâni' olur.

5 — Dû-tâ:

"İki kat" ma'nâsına geln bu kelimenin ihtivâ ettiği mâna ile alâkalı olarak zülf çöreklenmiş yılana benzetilir veyâ âşıkın gönlü za'f ile çenberlerden geçer de zülf-i dü-tâ dan geçemez. Bir de *"Derdli gönlü bende çekeli beri, Allâh Allâh zülf-i dü-tâ gönül bağlamış!"* ifâdesinde olduğu gibi gönül "bağlamak" deyimiyle mecâz te'sîs ederek zikrolunmuştur.

6 — Bulut, (Ebr, Sehâb, Kara bulut):

Zülf buluta teşbîh olununca sevgilinin yüzü Hz. Muhammed'e - ki peygamberin üstünde bulut gezerdi - veyâ güneşe benzetilir ki âşık *"Ey meh seyre çık bağ bugün dil-cûdur"* deyince, sevgili zülfünü dağıtarak (keyfim yerinde değil veyâ bu havada bağa çıkılmaz ma'nâsına) *"gün bulutludur"* der; âşıkın gözyaşı yağmur ve deniz olur; Nevrûzda güneş üstünde bulut olmaz, binâenaleyh sabâ yeli sevgilinin yanağından zülfü gidermelidir; âşık sevgilinin güzelliğinin güneşine doyuncaya kadar bakmak ister, gâh zülf bulutu, gâh gözyaşı yağmuru mâni' olur; alışmadığı için âşıkın gönlüne zülfi gamı güç gelir veyâ sôfî sevgilinin zülfünden incinir, çünki bulut bilmeze yüktür.

7 — Per (Per-i şeh-bâz, Şeh-per-i tâvûs):

Saç halka halka oluşuyla tâvûs kanadına ve gönül ve can avlamak için açılmış şeh-bâz kanadına teşbîh edilmektedir.

8 — Nişân, (Tevkî'), Hat, Fâl:

Sevgilinin güzelliği fermâna veyâ menşûra teşbîh olunmakla zülf de bu menşûr üstünde nişâna veyâ tevkî'e benzetilmektedir.

Yüzün veyâ yanağın üstünde saç tâvûsî mürekkeble yazılmış "dâl" harfine veyâ sultanın parmakla yazdığı reyhânî hattâ teşbîh olunmaktadır.

"Nişân vermek" veyâ "nişân yazmak" tâbiri bir makam, veyâ mansıb vermek ma'nâsında kullanılmış:

Dem-beste eyledükce Necâtî'yi zülf-i dôst
Lûtf ile hâtırın ele alub yazar nişân

ve:

Ger Necâtî gönlin al gel dimedünse dôstum
Dest-i zülfe hâtem-i lâ'lün nişân virmek neden

beyitlerinde zülf-nişân münâsebeti böylece ifâde edilmiştir. Sonuncu beyitte bir göreneğe atıf vardır. Emîrler bir yere ulak gönderirken yüzüklerini ulağa verirlerdi. Kendisine ulak gönderilen kimse bu yüzük dolayısiyle ulağın getirdiği haberin gerçekten o emîrden, geldiğine itimad etmiş olurdu.

9 — Dâm, (Dâm-ı belâ), Bend:

Zülf dâma teşbîh olununca benler tuzak içinde dâneye, gönül de kuşa benzetilmektedir. Gönül bend-i zülften kurtulmak için, âşık hatdan (ayva tüylerinden) bin kerre ihlâs okur ki, bununla büyü veyâ herhangi bir sebeble güç duruma düşenlerin ihlâs sûresini okuyarak kurtuluş ümid ettikleri işâret olunuyor.

10 — Nikâb, Hâ'il, Örtü, (Kâ'be örtüsü), Perde (Perde-i şeb), Hıl'at:

Saçların nikaba veyâ perdeye benzetilişi hâlinde, yüz güneşe veyâ aya, perde veyâ nikab da zincirleme bir teşbîh ile geceye veyâ ay tutulmasında, ayın önüne gelen karanlığa benzetilmektedir. Yüz ateşe veyâ muma benzetilir; ateş veyâ mum alevi nasıl görülür, gece bunların görülmesine nasıl mâni' olmazsa zülf de yanağın görülmesine mâni' olamaz. Böylece Necâtî Bey yanak üzerinde zülfün duruşunun güzelliğini tasvîr ediyor. Ayrıca yanak Kâ'be'ye, zülf Kâ'be örtüsüne; güzellik endâma, zülf de ona biçilmiş olan elbiselerin en iyisine teşbîh edilmektedir.

çç) Örgülü veyâ bakımlı saç:

1 — Zencîr, (Müselsel):

Saçın zencîre teşbîhi ile, zencîr ile alâkalı husûslar vech-i şebeh olarak zikredilmektedir.

Câmilerde kandilleri zencîr ile asarlar; nitekim sevgilinin güzelliği câmi'e, iki yanak (veyâ saçın ucundaki gönüller) âfitâb ile mâha teşbîh olunuyor.

Esirleri zencîr ile bağlarlar; yanağın üstündeki gönüller Rûm illerinde "dizin dizin" zencîre vurulmuş esirlere benzetiliyor.

Etrafa rahat vermeyenleri, suç üstüne suç işleyenleri zencîre çekerler: Gönül, zülfün bir kılında âciz ve ser-geşte iken beyhude yere iki zencîre vurulmuş zavallıdır; veyâ gönül râhat durmaz da âşık, *"Sevgilinin zülfünün zencîri elimize girmeyecek mi sanıyorsun? Şimdi heveslenip duruyorsun, seni bir bağlayayım da gör"*[23] diye tehdîd eder.

---

[23] Bk. N. B. D. 346 (330 - 2).

Çene çukuru kuyuya ve zindâna, zülf zencîre teşbîh olunur, böylece mahkûmların zindâna atılıp zencîre vuruluşu, dolayısiyle "Yûsuf Peygamber" mazmûnu zikredilir.

Azgın dîvâneleri uslandırmak için zencîre vururlar: Âşık zülfün sevdâsının zencîrini boynuna dolayıp güzellik şehrinde gezer. Gönül, sevgilinin zülfünü almak isterse zencîre çekerek, veyâ zencir-i mûya dolanırsa öğüt vererek uslandırmak lâzımdır.

Âşıklar zülf-i bî-nâziri görüp şaştığı için "bağlamalu" olmuştur; sevgilinin saçı zencîrine bağlanmış olan usludur veyâ ona uslu derler.

2 — Sâlib, Tersâ, Meryem:

Saç rengi ve zünnâra (râhiblerin bellerine sardıkları kuşak) benzeyişi itibariyle küfr alâmeti olduğundan Îsâ peygambere ve Meryem'e, tersâya (hıristiyan), bilhâssa - muhtemeldir ki şeklinden dolayı - haç'a teşbîh edilmektedir.

Siyahlığından dolayı, kara elbise giymiş Meryem'e ve:

Zülfün lebe vardı ve gözünden hazeri yok
Havf-i 'ases itmeye belî bâdede tersâ

beytinde, yukarıda zikrettiğimiz sebeblerden dolayı tersâya benzetilmektedir. Tersânın asesden korkmaması, şarâb hakkındaki yasak kararının hıristiyanlara tatbik edilmeyişi cihetindedir.

3 — Nerdibân, minber:

Zülf ve kaşı anıp duâ etmek için âşık gece gündüz mihrâba ve minbere yasdanır; âşıklar hüsnünün mirâcına çıksın diye sevgilinin iki zülfü eflâka merdiven ve direk olmuştur; gönül her tarafdan kaşının tâkına çıksın diye sevgili saçını iki merdiven olarak koymuştur.

4 — Kafes:
5 — Zırıh:
6 — Fetîl:
7 — Akreb:
8 — Deste:

Güzellik bahçeye, cân bülbüle, zülf de kara tellerden yapılmış kafese; yanak bağa, zülf o bâğ içinde kafese ve gönül de kuşa teşbîh edilmiştir.

Saç Dâvûd peygamber'in veyâ Şâm askerinin zırhına benzetilmiştir.

Zülf fetîle, yüz de güneşe benzetilmiş, bu benzeyiş *"zülf olmasa da senin yüzünün kemâline noksanlık gelmez, çünki güneşin fitile ihtiyâcı yoktur"* şeklinde ifâde edilmiştir.

Zülf yılanla mütenâsib olarak, kıvrılmış şeklinden dolayı akrebe benzetilir. Güzellik harmana, benler dâneye, zülf de desteye teşbîh edilmiştir.

dd) Halka halka veyâ ucu kıvrık saç:

1 — Halka, Halhâl, Kilîd, Çenber:

Mühür veyâ yüzük (hâtem) zülfe benzemek için çenber şeklini almış, sevgilinin lâ'l dudağının hasreti ile kan yutmaktadır (yüzüğün üstündeki lâ'l taşına veyâ mühürün kırmızı balmumu üzerine basılmasına işâret vardır). Saç güzellik hazinesinin üstündeki kilide; güvercinin (gönülün) ayağındaki halkaya; yine halka halka kilîde teşbîh edilmektedir.

2 — Lâm:

Gönül fal açınca zülfün "lâm" ı gelmiştir ki bu belâ alâmetidir; "elif"e benzeyen kâmet ile "lâm"a benzeyen saçı ve "mîm"e benzeyen ağızı görmeyeli âşıklar "elem" içindedir; zülfün "lâm"ı ile boynunun "elif" i var iken, güzellik bahsinde o sevgiliye kimse "lâ" diyemez; kâmet "elif" zülf eğer "lâm" olmasa âşıkın gönlünü sevgili "âl" ile alamazdı; gönülde zülfünün gamı "kalb" içindeki "lâm" harfine, gözde boyunun aksi "âb" kelimesinin üstündeki "elif" harfine benzer; Kur'ân kıraatine çalışan talebe "elif lâm" a çıkınca ziyâfet verilir, bunu işâretle, gönül sanki "elif lâm" a çıkınca konukluk itmiş gibi (çünki konuğa ziyâfet verilir) gam mektebinde cân vermiştir; sevgilinin boyuna ve saçına benzediği için âşık mushaf açıp yüzünü "elif lâm" âyetlerine sürer. Bunlar elif, lâm, mim harfleriyle teşkil edilen kelimeler üzerinde yapılan sanatlarla hayâllerdir.

3 — Dâl:

Zülfün "dâl" harfine teşbîhi ile âşık "elif gibi" sevgilinin yolunda doğru olduğunu ifâde ile "râ" kaşınla "dâl" zülfün beni red etmesinler" der; *"mîm ağzınla 'dâl' zülfün cânım ve ömrümdür, "mîm" ve "dâl" ından bana meded* eyle" der. İki zülfü "dâl", ortadaki boyu "elif" harfine teşbîh ederek sevgilinin başdan ayağa "dâd" (= adâlet) olduğunu söyler veyâ "dâd" (= adâlet, yardım) taleb eder. Yüzü mushafında "dâl" harfine benzeyen zülüf tâvûsî mürekkeble yazılmış "dâl" harfi, veyâ "devlet"e delâlet eden "dâl" harfidir.

4 — Dal, (Tal), Hûşe:

Zülf, *"Boyunu anıp servi dalına asılmak istedim, zülfünü naziklikle dal* (o zamanki imlâya göre tal. Aynı zamanda uzatmak ma'nâsına) *eyledin"* ifâdesinde dala; *"Benlerin cefâyı zülfünün salkımlarından öğrenir, çünki üzüm üzüme baka baka kararır"* ifâdesinde salkıma teşbîh olunmuştur.

5 — Çevgân:

Gûy u çevgân oyunundan hareketle zülfün çevgâna teşbîhinde meydân, tôp (veyâ gûy) kelimeleri berâber zikredilir. Güzellik meydana benzetilir, misk kokulu zülf müsâbaka meydânına atılan top olur, kimsenin elinde çevgânı "dürüst" kalmaz; aşk meydâna benzetilir, âşık başını ortaya koyar, zülf onu top etmek için çevgân olur; mahabbet meydânında âşıkın oyunu, sevgilinin saçının çevgânına başını top etmektir. Bundan başka "meydân" kelimesiyle alâkalı bâzı deyimler etrafında hayâl teşekkül eder: *"O perî gibi olan sevgili eline perçemlerinden çevgân alınca kiminle güzellik topumu oynasa meydân alır"* ifâdesinde "meydân almak = üstün gelmek" ma'nâsında; *"senin ki zülfüne ve gabgabına gûy ile çevgân imrenir, güneşi ve ayı güzelliğinle meydâna çeksen yaraşır"* ifâdesinde "meydâna çekmek = meydan okumak, imtihan etmek" ma'nâsında[24]; *"Zülfünün çevgânı güneş topunu görünce, biz ona meydân verdik diye çok germ olmasın (böbürlenmesin)"* ifâdesinde "meydân vermek = boş bırakmak, fırsat vermek" ma'nâsında, *"saçının çevgânına top olmak için güneş başını açıp şevk ile meydâna girdi"* veyâ *"zülfün ucunun çevgânına şu merdler erişir ki başını top eyleyip meydâna girerler"* ifâdesinde "meydâna girmek = müsâbakaya girişmek" ma'nâsında kullanılmıştır. Baş oynamak (= başını ortaya koymak, başından geçmek) tâbiri *"zülfüne baş oynarım, onun çevgânına, baştan yapılan topu ben icâd ettim"* ifâdesinde zikredilmiştir.

6 — Eğri, Çengel (Çengâl), (Dil-âvîz, Kullâb):

Dudak üzerine eğilmiş zülf, şarâbı çökerek içen ârife teşbîh edilmiştir. Rûm diyarında (Anadolu'da) tevkî eğri olduğu için, berâta benzeyen yüz üzerindeki eğri saç buna teşbîh edilmiştir. Eğri kelimesi doğrunun zıddı ve hilâf-ı hakikat, yalan veyâ yalancı ma'nâsında kullanılır; bu cihetten şâir *"Kara yüzlü saçın ayva tüylerinin iftirâsı için doğrudur, ha-*

---

[24] Ayrıca Bk. N. B. D. 319 (284 - 6).

kikatdir demiş, eğer o şahit (veyâ delîl) *eğri değilse, güzellik mushafına el bassın"* diyor. Bir beyitde:

Kaşun sevdâsına zâhid makâm idindi mihrâbı
Kad-ü-zülfün hayâliyle olur geh toğru gâh eğri

demekle sevgilinin boynunun doğruluğu ile kaşının mihrâba benzetilmesinden hareketle zâhid kişinin namaz kılarken doğrulup eğilmesinden zülfün eğriliğini anlatmaktadır. Zülf, ucunda gönül asıldığı veyâ gönülü kendine çektiği için "dil-âvîz" diye isimlendirilip ayrıca çengele teşbîh edilmektedir. Osmanlı imparatorluğunda işkenceyi gerektirecek kadar ağır suç işleyenler çengele asılarak i'dâm edilirdi.

Ne cân ile duralum biz siyâset-gâh-ı 'ışkunda
İki cellâddur gamzen iki çengâldur zülfün

beytinde bu i'dâm şekline işâret vardır. Bir başka beyitte:

Sayd-ı mâhî itmek içün olta salmış sanuram
Gördüğümce 'ârızunda zülfünün kullâbını

mâha benzetilen yüz mâhî (= balık) kelimesini, âbdâr (= parlak) olarak tasavvur edilen yanak âb (= su) kelimesini tedâî ettirmekte yanak üzerindeki kıvrık zülf olta çengeline teşbîh olunmaktadır.

c) Renk:

1 — Kara, (Kara yazı, Kara bulut, Kara Kâ'be örtüsü, Kara sehâb, Kara tel, Kara yüzlü), Karanu, Karanlık, Siyeh (Siyâh), Siyeh-kâr, Siyeh-gâr, Siyeh-pûş), Sevdâ, (Kuru sevdâ), Müşg-âsâ, Günâh, Zulmet, Engüşt-i Bilâl-i Habeşî:

Zülf, ender rastlanan istisnâlar dışında, hemen hemen bütün dîvân şâirlerinde kara renkli olarak tasavvur edilir. Yukarıda, zülfün şeklî husûsiyetlerini tahlîl ederken müşebbehünbih olan madde ve mefhumların hemen hepsinde siyahlık vasfının esas teşkil etiğini ifâde etmiştik. Renklerde de bu esâsın cârî olduğunu kaydetmek istiyoruz.

Zülfün siyahlığı ile berâber, tezâd tarîkı ile yüz aya veyâ güneşe, alın aya teşbîh olunarak zülf etrafındaki uzuvların beyazlığı zikredilir. Zülfün siyahlığını ifâde ile siyah veyâ kara kelimeleri ve bu kelimelerden yapılmış isimler ve sıfatlar zülfün yanında yer almaktadır.

"Sevdâ" aşk hastalığına ıtlâk olunup, aynı zamanda siyahlık ma'nâsına gelir. Zülfün sevdasına düşmek tâbirleriyle siyah saça âşık olmak

ifâde edilir. Uzun sevdâ, zülfle berâber zikredilince, bitmeyen bir aşkı târif ettiği gibi uzun bir saça âşık olmayı da tazammun eder.

Cânâ, kara saçunla karâr etse 'ârızun" mısrâındaki "kara, karâr" kelimeleri; *"Kara saçuna korkarım el kara benefşe"* mısrâındaki "kara, korkarım, el kara" kelimelerinde ve deyimindeki allitération'lar; sevgilinin saçından bahsederken kendisini "günü kara" diye ifâde etmesi; saça günah isnâdı veyâ müşg-âsâ diye tavsifi; yüzün güneşe teşbîhi hâlinde saçın buluta benzetilmesi; saça "siyeh-kâr" sıfâsının ıtlakı; karanlık ve kara kelimelerini:

Zülf-ü-'izârı tevbeleri bâtıl itdi ah
Hak budurur ki fark idimezven karadan ak

beytinde görüldüğü gibi herhangi bir vesile ile kullanmak, zülfün siyahlığını bir tenâsüb san'atı içinde söylemek veyâ bir vech-i şebeh aramaktır.

2 — Hindû:

Saçın hindûya teşbîhi bu kelimenin "tüccar, zengin" ma'nâsiyledir: Ben üzerindeki zülf, yuvarlak yastık yerine muanber bene yaslanmakla "gönüllenen" hindûdur; dudak üzerine eğilmiş saç, yâkût-ı nâb ile oynayan hindûdur; zülften "hat" ve "hâl" in haberini veren sabâ yeli, ilâç getiren Hindistan tüccarı veyâ "hâce-i hindû" dur.

3 — Zâlim, (Zulm), Dil-ber, (Dil-rübâ, Dil-âver), Harâmi, Tarrâr, Şeb-rev:

"Zülm, zûlmet, zâlim" kelimeleri (= karanlık, gece) ma'nâsından dolayı zülfe ıtlak olunur. "Harâmî" ve "Şeb-rev" kelimeleri eşkiyâların, yağmacıların "zâlim" oluşları ile ve hırsızların gece faaliyet göstermeleri cihetiyledir. "Tarrâr, Dil-ber, Dil-âver" kelimeleri de bu sebebden bir ma'nâda zülfün müşebbehünbihi olmuşlardır.

4 — Zâğ, Gurâb:

Karga haber getirir, dîvâne gönlün hâlini de zülf haber verir. Çocuğa teşbîh edilen gönül, sevgilinin kargaya benzetilen zülfünü alıştırmak için, âşıkın bağrını, parça parça edip yiyecek yapmıştır. Sevgilinin benleri, ayva tüyleri ve misk kokulu zülfü, cân gülşenini kaplamış kargalardır.

5 — Belâ:

Zülfün belâ kelimesi ile târîfinin esâsı siyahlık cihetiyledir. Bilindiği gibi kara veyâ siyah renk, uğursuzluk, sıkıntı, gam, keder alâmetidir.

Zülfün gamı bir yana olmadan (bertarâf edilmeden) hat belirir ki bu âşıka "her yanadan" bir belâ çıkmasıdır; falda âşıka lâm-ı zülfün görülmesi başına bu yolda çok belâ geleceğine alâmettir. Bu misâllerde görüldüğü gibi, "belâ" kelimesi doğrudan doğruya veyâ dolaylı olarak zülf ile berâber zikredilir.

6 — Gölge, (Zıll, Sâye):

Hasta gönül şimşâd boylu sevgiliden zülfünü ümîd eder, çünki garîb kimselere servinin lûtfı gölgedir; âşık zülfün gölgesinde pâdişâh olur, hümâ kanadı gölgesinde dilenci sultan olur. "Gölge" kelimesi zülf ile berâber tenâsüb san'atı teşkîli için kullanılmaktadır.

7 — Dûd, Duhân:

Âşık zülfün ve yanağın hasretiyle, uzaklarda, gündüz duman gece âteş yalazını gözler (yâni dumana ve âteşe bakarak avunur). Sevgilinin mushafa teşbîh edilen güzelliğinde yanak Sûre-i Nûr, saç da Sûre-i Duhân'dır. Zülfün arzûsiyle âşıkın her âh edişinde çıkan duman, göklere çekilen ejderhâya benzer.

8 — Küfr, Kâfir (Kâfer), (Kâfer-i Çîn, Bî-dîn, Nâ-müselmân):

Zülfün hayâli sineden gitmez, çünki kâfirin yaptığı binâ sağlam olur; yüz üzerinde reyhâna benzeyen (reyhani yazıya da) ayva tüylerini zülf örter, kâfirlerin Kur'ân hıfz ettiğini (aynı zamanda koruduğu) kim görmüştür; zülfün ucunda gönül yaşayamaz, çünki zülf ayva tüyleri ve ben ile birleşince kâfir çoğalır; yanak üzerine uzanmış zülf, parmağını kaldırıp îmâna geldiğini ifâde eden kâfir gibi, âşıklara sevgilinin yanağını gösterir; zülfün gamı âşıkı perî gibi kendinden geçirir, gerçi perîye benzer ammâ, perînin kâfir olanıdır; iki kâfirden bir müslüman şikâyet etmez (bir müslüman iki kâfire bedeldir) ammâ, âşıkın gönlünü iki zülf zebûn etmiştir; sevgilinin (yok olarak tasavvur edilen) ağzını düşünmek âşıkı zülfe düşürmüştür, insanı yokluk küfre iletir derler; saç ve yanak arasındaki ayva tüyleri küfr ile îmân arasına gavga bırakır veyâ arada gavga gibidir.

Bunların dışında küfr-îmân, kâfir-müslüman tezâdı da, zülfün küfre veyâ kâfire teşbîhinde vech-i şebeh olmaktadır. Suçluyu kâfirlere astırırlar; gönlü darağacına asmak isteyen sevgili, zülfe veyâ benlere havâle etmelidir. Kâfirler (gayr-ı müslimler), gün hesâbı ile takvîm te'sîs ederlerdi; müslümanlar kamerî takvîm kullanırlardı. Bu vâkıa:

Parmak basarken aya 'izârında zülf-i dôst
Kâfir degül mi kâyil olan gün hisâbına

1 — Benefşe:

Benefşe umûmiyetle dağlarda olur, sevgilinin Leylâ saçının aşkı ile benefşenin dağlara düşüp Mecnûn gibi âşüfte ve âvâre olması bundandır. Zülf ile ayva tüyüne âşık olan gülşene gelmeli, ki ayva tüyüne benzeyen çemen ile saça benzeyen benefşe, gönlünü açıp feraha kavuşturmalıdır.

Benefşe koyu renktedir; sevgilinin boyunun serve benzeyip saçının "semen-bû" oluşundan beri çınar ölüp gitmiştir, beneşfe de kara yaslıdır (adları anılmaz kendilerine değer verilmez olmuşlardır).

2 — Reyhân:

Bilindiği gibi reyhân, fesleğen denilen güzel kokulu bir nebâtın ismi ve ayrıca bir yazı çeşididir. Zülf, kokusu ve şekli itibariyle fesleğene, şekli itibariyle reyhânî yazıya teşbîh edilir. Fesleğen deste deste, perîşân veyâ "girih" olduğu için şeklî bakımdan zülfün müşebbehünbihi olur. Koku cihetinden benzetiş:

Kâmet-ü-zülfün nesîmi ile hasretler gibi
Koca koca görişür şimşâd-u-reyhân sarmaşur

beytinde görüldüğü gibi bâzan (nesîm kelimesinden hareketle) tenâsüb tarîki iledir.

Yanak sahifeye, çoğu zaman ayva tüyleri gubârî yazıya, üstteki saç da reyhânî hat'ta teşbîh olunur.

3 — Sünbül, (Sünbül-i 'anber-feşân, Sünbül-i hôş-bû, Sünbül-i gül-bû, Sünbül-i pür-tâb, Sünbül-i nîm-tâb):

Sünbül, şekil itibariyle lüle lüledir. Bu bakımdan lüle lüle, deste deste veyâ kıvrım kıvrım saç sünbüle benzetilir. Reyhânda ve diğer nebâtlar ile maddelerde olduğu gibi bu benzetişde kokuyu bâriz vasıf olarak kabul ettik. Saçın sünbüle teşbîhi yüzün veyâ güzelliğin gülistana, bâğa ve bahçeye teşbîhi cihetiyledir. Bu durumda sünbül siyahlığıyla nikâb, bilâhare karanlık gece olur. Saçın sünbüle teşbîhi ile bağ, bahçe, bostan ile berâber birçok çiçek ve nebat adları da berâber zikredilmektedir ki bu çiçek ve nebat adları sevgilinin birer uzvunun müşebbehünbihidirler. Sünbül kelimesi, nasıl "lâl" kelimesi dudağın ismi olmuşsa, Necâtî Bey dîvânında saçın isimlerinden biri durumunu almıştır.

4 — Semen (Semen-bû, Semen-sâ):

Zülfün semen (= beyaz gül) e teşbîhi sadece koku cihetiyledir. Bu sebeble semen kelimesi "semen-sâ, semen-bû" şekillerinde terkibli olarak kullanılmıştır.

5 — 'Anber, ('Anberîn, 'Anberîn-tınab, Mu'anber, Mu'anber-nikâb, 'Anber-bâr, 'Anber-feşân, 'Anber-efşân, 'Anber-bû, Anber-i sârâ, 'Anber-fâm):

Zülfün anbere teşbîhi, kokusu ve rengi itibâriyledir. Anber denizden çıkar, bu sebeble Necâtî Bey *"Senin misk kokulu saçına öykündü beri anberin yüzünün karasını yedi denizler yıkayamaz"* diyerek hem bu husûsiyetini, hem rengini ifâde ediyor.

6 — Misk, (Misk-âsâ, Misk-i Huten, Miskîn), Müşg, (Müşg-i nâb, Müşg-efşân, Müşg-feşân, Müşg-bâr, Müşg-i Huten, Müşg-i Hıtâ, Müşgîn), Nâfe, (Nâfe-i Tâtâr, Nâfe-i Çîn (Mâçîn), Nâfe-i Âhû):

Zülfün miske teşbîhi, kokusundan ayrı olarak rengi cihetiyledir. Bunun yanında misk ve elde edildiği nâfe ile alâkalı unsurlar vech-i şebeh veyâ tenâsüb unsuru olarak zikredilmiştir. Ayrıca "misk" den hareketle "miskin" tâbiri, teşbîhin ve dolayısıyle tasavvurun meydâna gelişinde tevriye tarîkiyle mühim rol oynar. Bir maddeyi veyâ mefhûmu herhangi bir vasfı cihetiyle, o vasfın kemâlini hâiz diğer bir maddeye veyâ mefhûma (maddeler ve mefhûmlar da olabilir) benzetmek klâsik edebiyatımızın estetik yapısının ana kâidelerindendir. Müşebbeh (benzetilen), bâzan mevzû-ı bahs olan vasfın (vech-i şebeh) kemâlini hâiz olarak tasavvur olunur ve müşebbehünbih (kendisine benzetilen) hâline inkılâb eder.

Özenürler elif-i kaddüne serv okımağa
Çekinürler saçına müşg-feşândur dimeğe

beyti böyle bir hayâlin geçit noktası olarak kaydedilmeğe değer. Burada boy, serv; saç, müşge üstün tutulmaktadır ki, artık çok zaman boydan sâdece serv, saçdan sâdece müşg (veyâ misk) olarak bahsedilecektir. Nitekim dudak hemen hemen sâdece lâ'l kelimesiyle ifâde olunmaktadır. Sebebi yukarıda ifâde ettiğimiz değişmeye bağlanmaktadır. Bu husûsu belirttikten sonra zülf ile misk münâsebetinin tahliline geçebiliriz.

Göbek miski olan nâfe deri içinde bulunur. Nâfenin göbekten husûle gelişi *"Nâfe saçından kıl kadar ayrı olamaz, sanki göbeği o siyah zülf ile kesildi"* şeklinde ifâde olunmuştur. *"Müşgü, anber saçına benzetince nâfe öyle sevindi ki, derisine sığmaz oldu"* ve *"Nâfe, saçının arzûsu ile sevdâya düşmese böyle bir kat deri ile sarılı kalmazdı"* diyerek, nâfenin deri içinde bulunduğu ifâde olunmuştur. Nâfenin:

Öykündi nâfe zülfüne kürkin devürdiler
Su 'ârızunı andı yüzin yire sürdiler

beytinde kıllı bir deri içinde bulunduğu da anlatılmıştır. Nâfe'nin elde edildiği âhûnun Huten'de (veyâ Hıtâ'da), Çin'de, Maçin'de, Tatar ülkesinde ve Türkistan'da bulunduğu çeşitli vesîlelerle ifâde olunur. Hattâ Necâtî Bey bir beytinde miskin Tatar ülkesinde bol olduğunu söyler.

Gözüne cân virüb zülfüni aldum
Ki misk erzân olur Tâtâr elinden

Bu ülkelerin adları yanında sevgilideki diğer güzellik unsurlarının teşbîh edildiği maddelerin nisbet olunduğu ülkelerin isimleri de ekseriya tenâsüb san'atı tarîki ile zikredilmektedir.

Sevgilinin saçının kokusunu veyâ haberini sabâ yeli getirir ve bu yel umûmiyetle mezkûr ülkelerden gelir veyâ saçın içine girer, sevgilinin saçını tarîf eder, o ülkelerin müşgüne benzediğini söyler veyâ târif eder.

"Miskîn" kelimesi "perîşan, dağınık, yüzü yerde" ma'nâlarında kullanılır. Sabâ yeli zülf yüzünden amberîn saç gibi kendini dağıtmaktadır; miskîn nâfe evvelce çok bozgundur da sevgilinin zülfüne öyküneli beri tüyünü bir parça düzmüştür, "Miskîn" kelimesi bu misallerde görüldüğü üzre muhtelif vesilelerle zikredilir ve:

Cân virüb asılursa bu miskîn selâsilün
Bir kılını memâlik-i Dârâya virmezin

beytinde ifâde olunduğu gibi meskenet-ihtişam, debdebe tezâdı ile zikredilmektedir.

Zülf-ü-'izârun anmağa lâyık değül senün
Yüz kez yur isem ağzumı müşg-ü-gül-âb ile

beytinde, ağzını kokulu sularla yıkayıp hörmete lâyık bir ismi anmak tâbiri, zülfün müşge teşbîhi için vech-i şebeh olmuştur.

d) Hümâ, hümâyûn:

Sevgili hümâ kuşuna, zülfü de kuşun kanadına teşbîh edilir. Hümâ kanadı altına sığınan pâdişâh veyâ sultan olur inancından hareketle âşık zülfün altına sığınmakla pâdişâhlık mertebesine ulaşmış olarak tasavvur edilmektedir. An'aneye göre hümâ kuşu yere konmaz; gönül hümâsı zülfü arzû edip uçarsa nesîm ve sabâ rüzgârı gibi ne yerde, ne gökte olur.

Bey ve ben kelimeleri (ب) ve (ك) harfleriyle yazılır. *"Hümâ kanadına sığınmak insanı bey veyâ pâdişâh eder"* inancı da:

Getürmiş hâl-i müşgînin hümâyûn zülfi yanına
Ne hoş şeh-bâzdur gör kim bey iltür âşiyânına

beytinde bu yazılış tarzı ile berâber ifâde edilir.

e) Şeh-bâz:

Zülfün şehbâza teşbîhi iki yandaki saçların doğanın iki kanadına benzetilmesi cihetindendir.

f) Tâvûs, (Tâvûs-ı kudsî, Şeh-per-i Tâvûs):

Zülfün tâvûsa teşbîhi boyun sidre dolayısıyle Tübâ'ya - ki Tûbâ ve tâvûs cennette bulunur - ve güzelliğin cennete teşbîhi, ayrıca Kur'ân arasına okunulan yerin tesbîti için tâvûs kanadı konulduğundan hareketle güzelliğin Kur'ân'a teşbîhi cihetiyledir.

g) Pusu, kemîn-geh:

Zülfün pusuya teşbîhi hâlinde ayva tüyleri pusuda durup dil (gönül veyâ esir) almak isteyen kâfir askerine (veyâ askere), benler de gönül çalan hırsıza benzetilmektedir.

h) Şeb-dîz:

Şebdîz bilindiği gibi Husrev-i Pervîz'in atının adıdır. Bu kelimedeki "şeb = gece" dolayısiyle zülfün siyahlığı cihetinden Şebdîz, saçın müşebbehünbihi olmuştur. Böylece zülf ata teşbîh olunmakla "at" etrafındaki tasavvurlar vech-i şebeh olarak zikredilmektedir. Gözyaşı da Şîrîn'in atı Gülgûn'a teşbîh olunmuş ve Gülgûn tenâsüb san'atı teşkil etmek için Şebdîz ile berâber zikrolunmuştur.

ı) Turra:

Turra diye isimlendirilen saç, şekil itibariyle tuğrâ, heykel, meftûl, pür-tâb, Mıstâr, tarrâr, reyhân-ı celî; koku itibariyle reyhân, amber, sünbül; renk itibariyle leylî olarak tasavvur edilmektedir.

i) Perçem:

Perçem diye isimlendirilen saç, şekil itibariyle uzun, kemend, hı'l'at, zencîr, harîr; koku itibariyle müşgîn, semen; renk itibariyle kara, sâye (= gölge) olarak tasavvur edilmektedir.

j) Kâkül:

Kâkül diye isimlendirilen saç, şekil itibariyle yollar basıcı, gümrâh, tarrâr, ser-keş, fettân, sınuk, çevgân, sarmaşur, halka halka, perîşân, tevkî; koku itibariyle sünbül, anber, müşgîn; renk itibariyle akşam, gece, karanu, bî-dîn olarak tasavvur edilmektedir.

II — Alın (Cebîn):

a) Ay, Mâh, (Mâh-tâb), Kamer, Beyâz:

Alın beyazlığı itibariyle aya teşbîh olunmuştur. Bu arada güneş, ay, akşam, hilâl kelimeleri tenâsüb cihetiyle zikredilmektedir. Alın beyazlığı:

Yıkmağa gönlüm evin hattı getürmişdür berât
Ki beyâzıdur cebîni kaşları tuğrâsıdur

beytinde, yanak üzerindeki ayva tüyleri yazıya, kaşlar tuğraya teşbîh edilmekle ifâde olunmuştur.

III — Kaş:

a) Umûmî olarak kaş:

Kaş, göz ve gamze ile veyâ tek başına[1] güzellikde başlıca unsur olarak telâkkî edilmektedir. Bu münâsebetle:

Ey hüsn diyu 'âşık olan göz ile kaşa
Bu şîve kilîsâda firâvân yazılubdur

beytini, klâsik Türk şiirindeki resim unsuru ile güzellik telâkkîsinin menşeini tedkik etmek için işâret etmeden geçemeyeceğiz.

b) Kaş üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Yay, (kemân):

Kaş yaya teşbîh olununca göz, gamze, kirpik de oka; gönül ve cân da kirişe; zülf de kemende teşbîh olunmaktadır. Yay çekmek tâbiri ile, sert yayın çekilmesinin güçlüğü cihetiyle, kaşının cefâsını çekmekten sevgilinin "katı bağırlı" oluşu ifâde olunmuştur. Yay, ateşe gösterilerek eğilir; yay ilmini bilen âşık hemen başı eğer (kaşın eğriliği de böylece ifâde olunmaktadır). "Gün başına" tâbiri "güneşin üstüne" ve

[1] Bk. N. B. D. 229 (137-2).

"günde bir" ma'nâlarına kullanılmış, yüz güneşe, benzetilerek, bir pehlivanın bin tâne öldürünce yayını asması geleneğinden hareketle:

Bin sayd idince yayını her pehlevân asar
Kaşun bu resme gün başına bir kemân asar

beytinde kaş, dolaylı olarak kemâna teşbîh edilerek, sevgilinin her gün bin tâne âşık öldürdüğü ifâde olunmuştur. Ramazan bayramı yeni ayın ilk görüldüğü günde tes'id olunduğu hâlde, kurban bayramı için böyle bir kaide yoktur. Bu vâkıa:

Yüzün göster de kanum dök nice zerd-ü-nizâr itmek
Çün olmaz ey kemân-ebrû hilâli 'îd-i kurbânun

beytinde kaş hem hilâle, hem yaya; yüz hem dolunaya, hem de hilâle teşbîh olunarak ifâde edilmiştir.

2 — Ay, (Toğar ay), Hilâl, (Mâh-ı nev):

Kaş, şekil itibariyle eğri olduğu için - yay ve diğer misallerde görüldüğü vechile - hilâle teşbîh edilmiştir. Bu husûs, rakibin sevgiliye âşık hakkında eğri sözler söylemiş olduğu veyâ kaşlarını düşünerek belinin hilâle dönüşü şeklinde ifâde olunmaktadır. Yeni doğan ay ince olur, kaşın bu münâsebetle inceliği ta'rîf edilir. Yeni ayın görünüşüyle ramazanın hitâm ve bayramın başlangıcı ilân edilir, sevgilinin kaşının ehl-i şevk ile bayram edişi veyâ kaşlarını çatarak âşıkı inletip sevinmesi bu vechile ifâde olunur.

3 — Mibrâb, (Kıble-i mihrâb):

Kaşın mihrâba teşbîhi bir beyitte, yeşil benlerin mihrâb içinde oturan sâdâta (= Hz. Muhammed'in soyundan gelen kimseler) benzetilmesiyledir.

Yeşil benler yaraşur kaşlarunda
Ki sâdât oturur mihrâb içinde

Bunun yanında mihrâb ile alâkalı müşâhedeler ve telâkkîler de vech-i şebeh olarak zikredilmektedir.

4 — Nişân, tuğrâ, tevkî:

Kaşın bunlara teşbîhi eğriliği cihetiyledir. Sevgilinin güzelliği veyâ gamzeleri, âlemi veyâ âşıkın gönlünü yıkar, kaş bu yıkma fiilini icra için verilmiş fermânın tuğrasına teşbîh olunur.

5 — Eğri, Kec (Kec-rev): 6 — Câzû, Sâhir, fitne: 7 — Râ, : 8 — Müşg, (Müşg sâyebân, Müşgîn): 9 — Olta: 10 — Tâk: 11 — Atıcı: 12 — Sâyebân, (Müşg sâyebân): 13 — Nûn: 14 — Hâtem:

Kaşın eğriliği doğru mukabili olarak *"Eğer kaşın mihrâbı olmazsa zühd ü takvâdan ne fayda, kıblegâhı eğri olan mescid yıkılmalıdır"* ve *"Sevgilinin kaşını gamzesinden isteyin"*, veyâ *"kaşının yayı ele girmez, kirpik okunu tutun, doğru tutulmayınca eğri ele geçmez"* şeklinde ifâde edilmiştir.

Kaşın fitneye veyâ câzûya teşbîhi sevgilinin âşıkı büyülemesi, bir de câzûların kafa kafaya verip mekr ü fitne îcâd etmeleri cihetleriyledir, çünki biri birine çatılmış (peyveste) iki kaş başbaşa vermiş iki câzûya teşbîh edilmiştir.

Kaşın "râ" harfine teşbîhi ile zülf "dâl" harfine benzetilmekte, âşık *"râ kaşınla dâl zülfün beni red etmesinler"* demektedir. "râ" lûgattaki "rey, düşünce, niyet" ma'nâsında; "râ" harfi, "harf" kelimesinin "söz" ma'nâsından hareketle "ilzâm etmek = tâbî kılmak, inandırmak, düşüncesini kabul ettirmek" tâbirleriyle berâber kullanılmıştır.

Kaşın müşgîn oluşu siyahlığı cihetiyledir.

Kaşların oltaya (olta iğnesine) teşbîhi ile gönül kayık veyâ balığa, zülf ipe, çene çukuru kuyuya veyâ girdaba; tâka teşbîhi ile, iki yandaki saçlar iki merdivene; atıcıya teşbîhi ile aynı zamanda yaya, kirpikler oka, gönül nişâna; sayebâna teşbîhi ile, saç anberîn ipliğe; nûn harfine (veyâ sûresine) teşbîhi ile boy kaleme (kalem âyetine veyâ sûresine), güzellik mushafa benzetilmektedir. Hâteme (yüzüğe veyâ möhüre) teşbîhi "kaş ile göz ile söylemek" deyimi cihetiyledir.

IV — Göz, (Çeşm, 'ayn):

a) Umûmi olarak göz:

Göz, sevgilide kaş ve gamze ile berâber başlıca güzellik unsuru olarak telâkkî edilmektedir. Makbûl olan süzük gözdür, bu itibarla mest (veyâ sarhoş) diye ifâde edilir. Göz ve kaş başın yukarı kısmında bulunmaktadır. Bu husûs:

Her gazel kim nazm olur ol göz ile kaş üstine
Şevk ile erbâb-ı ma'nâ götürür baş üstine

beytinde "baş üstüne" tâbiri ile tevriye yapılarak ifâde edilmiştir. Gözün arapçadaki karşılığı "ayn; aynı" = (çeşme; benzeri, ta kendisi) kelime-

leri ve bunların müştâkından "inâyet" kelimesi ve farsçada karşılığı olan "çeşm" kelimesinden tedâî olunarak "çeşme" kelimesi ile cinâs ve tevriyeler yapılmıştır.

b) Göz üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Cellâd, (Kattâl, Hûn-rîz, Hûn-bâr v.s.), Âfet, Pür-belâ:

Gözün öldürcülüğü ve zâlimliği hışm ile bakışı cihetiyledir. Göz sarhoş olarak tasavvur edilir; sarhoş olan kavga çıkarıp kan döker. Kılıcı veyâ bıçağı, oku, gamze ile kirpiklerdir. Bir beyitte göz, bıçağına (kirpik) yaslanıp uyumuş uğruya benzetilmektedir:

Yasdanursa çeşm-i hün-rîzün 'aceb olmaz müjen
Çâpük uğrudur ki uyhuda bıçağın yasdanur

Göz cellâda teşbîh olununca gamze kılıç, zülf de ip veyâ kemend olur. "Merdüm" kelimesi, yiğit, insan ve gözbebeği ma'nâlarındadır. Sonuncu ma'nâ esas alınarak bu kelime üzerinde tevriye yapılır.

2 — Ser-hôş, Mest, (Mest-i lâ-ya'kıl, Mest-i şarâb-ı nâz, Mest-i bî-haber), Ser-mest, Bed-mest, (Hindû-yı bed-mest), Mestâne, Mahmûr, Pür-humâr:

Gözün sarhoşa teşbîhi ile sarhoşun eline silâh verilemeyeceği telâkkîsi ve gözün kan dökücülük (veyâ kan içicilik) vasfı berâber zikredilmekte, bu husûslar yekdiğerinin vech-i şebehi olmaktadır.
Göz sarhoş olunca kirpikler oka, kaşlar kemâna, gamze kılıç veyâ bıçağa teşbîh olunmaktadır. Böylece göz, âşıkın kanını döker veyâ öldürür.
Şarâbın mezesi kebâbdır; âşıkın gönlü de sarhoş gözün kebâbıdır.
Âşık ağladıkça mest gözlü sevgili uyur, çünki yağmur uykusu insana tatlı gelir. Sarhoşun ağzından lâf alınır; dudağının sırrını âşıkın gönlü sevgilinin mest gözünden sorar.

3 — Fettân, (Fitne, Pür-fitne, Fitne-ger-i âhıru'z-zemân), Sâhir, (Sehhâr), Mekkâr, Câdû, (Câdûvâne):

Âşıkın hastalanıp aklının başından gitmesi - bir bakıma - sevgilinin gözlerinin sihri iledir. Gözün fettân oluşu ile âlemlerde kopan gavga ve âhır zemân fitnesi izâh olunmaktadır. Yanak Rûm iline, ayva tüyleri kâfire, yüz devr-i kamere teşbîh edilmekte, bu vesileyle göz "fitneger-i âhırü'z-zemân" olarak tavsîf olunmaktadır. Fitne ile karışıklık çıkarılıp kanlar dökülür; bu cihetten de göz fitneye benzetilmiştir.

4 — Hindû, (Hindû-yı bed-mest), 'Ayyâr, Uğrı, Harâmî, Reh-zen, Dil-âver:

Gözün ayyâra teşbîhi iki cihettendir: Âşık, sevgilinin gözlerine gönlünü verip gamzeyi alır, çünki sarhoş olan ayyârı aldatmak kolaydır; Bağdâd'a varıp da ayyârlara rastlamış olanlar, sevgilinin gözü ve gamzesinden âşıkın neler çektiğini anlar. Harâmîye teşbîhi saçın veyâ kâkülün yola veyâ derbende teşbîhi cihetiyledir, çünki harâmiler buralarda yer tutar. Güneşe benzetilen yüzdeki hasta göz, güneşte uyumuş sarhoş hindûya teşbîh olunmuştur. Saç (sihr) geceye benzetilmiş, gözün bunlarla ortaklığı *"geceler uğruya hem hem-râzdır"* darb-ı meselini tedâî ettirmiştir; Sevgilinin kirpiğe yaslanan gözü, uykuda bıçağına yaslanan "çâpük" uğruya teşbîh olunmuştur. Veyâ uyku bulaşığı gözün gamzeye yaslanması, yattıkça hançere yaslanan dil-âvere benzetilmektedir.

5 — Bîmâr:

Gözün bîmâra teşbîhi çeşitli vechelerdendir. Uykulu veyâ uyuyan göz, sıhhata kavuşmuş hastaya teşbîh olunur, çünki uyku sıhhat alâmetidir. Gözü kan içmek istedikçe sevgili mâni' olur, çünki hastanın şarâb içmesi zararlıdır; veyâ şarâbı bırakıb kan içen hasta göz, âşıkı sevindirir, zîrâ belki sıhhat bulur diye hastanın suyunu değiştirirler. Güneşe teşbîh olunan yüz üzerindeki hasta göz, güneşte yatıp uyumuş sarhoş hindûya benzetilmektedir ki, hastalığı fazla içmektendir. Hastanın yanında beklenilir; saç sevgilinin hasta gözünün yanında beklemekten "dil-şikest" olmuştur. Bunlardan ayrı olarak hasta - sağ, hasta - ölüm münâsebetleri de tenâsüb tarîki ile zikredilmektedir.

6 — Âhû:

Gözün âhûya teşbîhi, bu hayvanın yabanlarda bulunuşu cihetiyledir. Harâmiler ve yol kesiciler de böyle tenhâ yerlerde barınırlar. *"Cânlara şîrâne kasdeden âhû gözün yabanları gözlemeyi âdet edindi"* ve *"Mest gamzen harâmî, gözün de âhû olunca, böyle yabanları mı gözlemek yaraşır sevgilim?"* ifâdesinde bu husûs belirtilmiştir. Mecnûn çöllerde âhû ile ünsiyet peydâ etmiş idi; sevgilinin gözlerinin âşıka mûnis davranması bu kıssayı tedâî ettirir, veyâ *"Mecnûna her gazâl arkadaş olurdu, niçin bana o gözleri âhû âşinâ değil"* dedirtir. Gözün âhûya teşbîhi ile âhû avlamak benzetme unsuru olur; güzellik bahçesinde "gûşe-girler" sevgilinin âhû gözünün (veyâ âhû gözlü sevgilinin) bucak bucak yatağını ararlar; gönül sevgilinin gözleri için toprakta zülfünü bekler, çünki âhû

avlayanlar böyle yer yer gizlenirler. Ayrıca sevgili perî şîveli âhûya, göz de âhû gözüne teşbîh olunmuştur.

7 — Nergis, (Nergis-i bed-mest, Nergis-i bîmâr, Nergis-i şehlâ):

Nergis, uykulu (aynı zamanda mest) veyâ dâimâ bakar hâliyle gözün müşebbehünbihi olmuş, yâhut ona teşbîh edilmiştir. Göz nergise benzetilince, boy sanavbere, şîmşâda veyâ serve; ayva tüyleri çemene, yanak veyâ yüz güle; dudak şarâba teşbîh olunmaktadır.

8 — Türk (Türk-i mest, Türkmen), Tatar:

Bütün Türkler (veyâ Türkmenler) hançer ve kılıç taşırlar, bu cihetten göz Türk'e, gamze de kılıca ve hançere tesbîh edilmiştir;

İdindi gamzeden ol çeşm-i nâ-tüvân hançer
Ki resmdür takınur cümle Türkman hançer

beytinde göz hasta, dermansız olarak tasavvur edilmekte ve bu hâliyle sarhoşluktan dermânı tükenmiş, hastalanmış Türkmene benzetilmektedir. Sarhoş Türkmen kavga çıkarır ve kan döker. Böylece gözün sarhoş, hasta, kan dökücü vasıfları bir arada ifâde edilmiştir. Tatar ülkesinde misk çok olur. bundan hareketle âşık sevgilinin gözüne cân verip miske benzettiği zülfü almıştır, veyâ sevgilinin kan dökücü gözü tatlı dudağının tesiriyle coşar, bu vesileyle şarâb içip sarhoş olan Tatara teşbîh olunur.

9 — Ala:

Gözün ala oluşu kirpiğin karalığı ile veyâ "yüzü kara" rakîbin ala gözlü sevgili ile ünsiyet peyda ettiğini ifâde ederek tenâssüb san'atı tarîki ile renk tezâdı olarak zikredilmektedir.

10 — Şehlâ:

Şehlâ göz Necâtî Bey dîvânında herhangi bir vech-i şebeh ihtivâ etmemektedir.

11 — Kâfir:

"Bir müslüman iki kâfire bedeldir" telâkkîsinden hareketle iki göz iki kâfire, âşık veyâ gönlü de müslümana teşbîh olunmuştur. Kâfirler şarâb içip cesâretlenerek savaşa girerler ve sarhoş hâl ile katı ceng ederler; sevgilinin gözü kan içerek müslümanları zebûn eder veyâ şarâb-ı nâz içerek âşıkın kanını döker.

12 — Bâdem:

Dudak şarâba, nergis gözler iki meste teşbîh olunmuş, güzellik bir meclis şeklinde tasavvur edilerek dudak pisteye, gözler de iki bâdeme benzetilmiştir. Bâdem sarhoşun keyfiyyetini azaltır, buna rağmen gamzenin hışmını gözler artırmaktadır. Necâtî Bey bir beytinde *"Ey piste-leb gözünü aç ki ayş ve bahâr vaktidir, çünkü şehrin bâdemi bayram ertesi açılır"* diyerek bâdemin bahârda açıldığını ifâde etmekte, bir diğer beyitte *"Necâtî senin âhû gözlerini yine medh etti, bak nasıl bir hüner ve incelikle bâdemlere şeker kapladı"* demektedir.

13 — Şişe, kabak, sâgar:

Gamze, kabağa teşbîh edilen gözden demlenip âşıkın cânına kıyar; gözler âşık ile hemdem olup, şişe ile kanını kana kana içer; âşıkın gözü kadehe, gözyaşı şarâba benzer ve sevgilinin sarhoş gözleri kana kana kanını içer; âşıkın gözlerinde sevgilinin dudağının aksi, şekerci dükkânını süsleyen şişe içindeki renkli şekerlere benzetilir.

14 — Hâb-âlûd, Hâb-nâk, Uykulu:

Gamze hançere, göz uykuda bıçağına yaslanan yiğite teşbîh olunmuştur; dudak şarâba, göz şarâb içip sızmış Tatara; saç akşama, göz akşama karşı uyumaktan za'f kesbetmiş bir insana benzetilmiştir.

15 — Atıcı, 16 — Nîl, 17 — Pür-hûn, 18 — Ases, 19 — Hâtem, 20 — Tîr, 21 — Dür-fişân, 22 — Ber, 23 — Kara, 24 — Şâhid-bâz, 25 — Câm:

Göz, câna ve gönüle, kirpiklerle veyâ gamze ile ok attığı için atıcıya, cân ve gönül nişâna; âşıkın gözü Nil'e, sevgilinin yanağının hayâli Nil kenarındaki Mısır ülkesine; göz asese, zülf şarâb içen hıristiyana ve dudak da şarâba; bey kulları ok ve yay taşıdıkları için âşık bey kuluna, sevgilinin gözüyle kaşının hayâli oka ve yaya; âşıkın gönlü denize, gözü ber'e (= kara), sevgili karalar ve denizler sultanına; âşıkın kulağı sevgilinin kapısının halkasına, gözleri de pencerenin camlarına teşbîh edilmiştir.

c) Gamze:

aa) Umûmî olarak gamze:

Gamze umûmiyet i'tibâriyle âşıkı yaralayıcı veyâ öldürücü olarak tasavvur edilir. Âşıkın canına veyâ gönlüne geçer, bu cihetten "yarmak,

yarılmak; geçmek, geçirmek" tâbirleri tevriye veyâ tenâsüb unsuru olarak sık sık zikredilmiştir.

bb) Gamze üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Ser-hôş, (Türk-i ser-hôş), Mest, (Mestâne, Bed-mest, Ser-mest):

Gamzenin sarhoşluğu ya sâkînin gamzesi oluşu ya âşıkın kanını (şarâba teşbîh edilir) içişi veyâ süzgün süzgün bakışı cihetiyledir. Sarhoş cesûr ve hunhâr olur; gamze bu i'tibârla atak ve kan dökücü olarak tasavvur edilir. Göz kadehe (kabak) ve gamze de kadehine yasdanmış sarhoşa teşbîh edilir. Gamze süzgün bakış cihetiyle sarhoşa teşbîh olunur, demiştik; yorgun veyâ terli insana ikram edilen suyun ve şerbetin üstüne, birdenbire içip hastalanmasın diye, çiçek yâhut ot bırakılır.

Cânum iver ki mey yirine içe kanumı
Nergisleryle gamze-i mestün süze süze

beytinde bu husûslar topluca ifâde edilmiştir.

2 — Câdû, (Sihr-âferîn câdu), Mekkâr, Fettân, Sâhir, (Sehhâr):

Gamze sihri gözden öğrenmiştir; kendisini sihr ilminde çırak iken usta ettiği için hocasının önünde baş eğer, bu vesileyle gamzenin eğriliği ifâde edilmiştir. Rakîb ite teşbîh olunur, çünki sevgilinin yanından ve kapısından ayrılmaz; sevgilinin gamze rakîbi âdem iken it ettiği için sâhir olmuştur. Yanak üzerindeki yara, âşıkın canına ok vurmak için yara şekline bürünmüş gamzenin sihridir.

Gamze gâh âşıkın gözünde bulunan, gâh gönlünde gizlenen, yâni türlü şekillere bürünüp türlü yerlerde gizlenen bir câdûdur. Zülf, her kılını sihr ile ejderhâ etmiş, gamze de câdûlar gibi kılıç göstermiştir (yâni yekdiğeriyle sihr müsâbakasına girmişlerdir). Gamze kan dökücülüğü ile fitneye ve kamer yüzlü sevgilinin yüzündeki zülf, ayva tüyleri ve benlerle birlikte âhır zamân fitnesine teşbîh olunmuştur.

3 — Kâtil, Cellâd, Hûn-rîz, Hûnî, Hûn-hâr, (Kan içici), Zâlim, Kanlu:

Gamzenin kan dökücülüğü gözünkine nisbetle daha etraflı ve daha mübâlağalı olarak anlatılmıştır. Bu anlatış birtakım deyimler cihetiyledir: *"Cânını ve gönlünü iki bir demeden verene, gamzenin ikide bir hışmetmesi lâyık mıdır?"* ifâdesinde iki bir, iki de bir; *"Mihnet, cevr, cefâ bir iki üç iken* (âzamî hadde ulaşmışken) *gamzenin oku iki de bir katlime kasdetmesin"* ifâdesinde iki de bir, bir iki üç deyimleri ve *"Ben zül-*

fünün çok başlı vefâsız olduğunu bilirim, hun-rîz gamzen and içdi de beni inandırdı" ifâdesinde and içmek (= yemin etmek); *"Sâkînin gamzesi yudum diye benim kanımı içer, görenler, ey gözü mestâne sıhhatler ola! Desinler"* ifâdesinde sıhhatlar ola (= âfiyet olsun, yarasın); *"Sevgilinin gamzesinden korkmayıp, dudağını öpmeğe ısrâr edenler kanına susar"* ifâdesinde "kanına susamak (= ölümünü istemek, başına belâyı dâvet etmek); *"mahabbet kadehinin yudumu bizim kan bahâmızdır, gamzesi kan dökücü olan sevgilinin yâdına içelim"* ifâdesinde kan bahâsı; *"Ben kan yutarım, gamze kanımı içer sanki bir kan yalaşan iki kardeşiz"* ifâdesinde kan yutmak (= ıztırap çekmek) ve kan yalaşmak; *"Gamzelerin kanıma aş yererdi..."* ifâdesinde aş yermek (= şiddetle arzû etmek); *"Kan dökücü gamzesi kan üstüne dir dir ditrer"* ifâdesinde, üstüne dir dir ditremek (= mübtelâ olmak, şiddetle arzû etmek) tâbirleri bu nevidendir.

Sabır askerini kan içici gamze kırıp perîşân eder; cellâda teşbîh olunan gamze aşk siyâsetgâhında zülf çengeliyle (veyâ ipiyle) icrâ-yı san'at eder; âşık, gamze cellâdıyla "dirilmez" (=berâber yaşamak, münâsebette bulunmak), çünki o bir insanı öldürmek için bin türlü fen bilir.

4 — Kılıç, Tîg, Yarak:

Gamzenin kılıca teşbîhi şu cihettendir: Göz sarhoşa veyâ sarhoş bir Türkmen'e gamze de elindeki kılıca; sevgili pâdişâha, gamze, üzerinde فتح قريب yazan kılıca; sevgili bir cellâda, zülf kemende, gamze kılıca benzetilmiştir. Ayrıca bu teşbîh *"Kirpiğinin okuyla berâber olamadım, gamzenin kılıcını andıkça bağrım paralanır"* ifâdesinde ok - kılıç münâsebetiyle; *"Ey gözü sarhoş ve savaşçı olan güzel, gamzelerinin bizimle kılıç - bıçak olmadığı bir dem mi vardır?"* ifâdesinde, kılıç - bıçak olmak (= kavgalı olmak, birbirlerine girmek) tâbiriyle; *"Gönül hânesinde gamzenin kılıcı bırak parlasın dursun, kılıç saklayan çok çok sevâba girermiş"* ifâdesinde bir telâkkî vesilesiyle zikredilmiştir. Bu telâkkîye göre, her mü'min hemen cihâda dâvet edilecekmiş gibi hazırlıklı olmalı, silâhlarını bakımlı tutmalıdır. Öyle yaparsa çok sevâb kazanır.

5 — Bıçak, Hançer:

Gamzenin hançere veyâ bıçağa teşbîhi, yukarıda kılıç bahsinde zikredildiği veçhile "kılıç - bıçak olmak" tâbiri ve gözün Türkmen'e teşbîhi ile bütün Türkmenlerin hançer takınması âdeti ile; gözün sarhoşa veyâ hançerine yasdanıp yatan yiğite teşbîhi tarîki iledir. Bir beyitte âşık karıncaya benzetilmekte, *"gamzeden kılıç ve ok çekme, bir karıncayı öldürmek için bu kadar âlete ne lüzum var?"* denilmektedir.

6 — Ok, (Oh), Tîr, (Ciğer-dûz), Hadeng:

Gamzenin oka teşbîhi ile zülf kemende, kaş yaya benzetilmekte bunlar gibi ve benzeri unsurlar tenâsüb san'atı tarîki ile zikredilmektedir. Umûmiyetle gamze okunun hedefi gönül veyâ candır ve ekseriyâ bunlardan geçer. Bu sebeble "geçmek fiiliyle alâkalı tâbirler veyâ mefhûmlar sık sık kullanılmaktadır. Bundan başka oka âit husûsiyetler, ok üzerindeki tâbirler ve okun müşebbehünbihleri vech-i şebeh olmaktadır.

"Nice bir bana gelen gamzelere oh diyeyin" mısrâında oh kelimesinden tevriye tarîki ile "ok" kasdedilmiştir.

Arka arkaya gelen gamze okları yağmura benzetilmekte, yağmur uykusunun tatlılığından hareketle, âşıkın cân verme isteği veyâ cânının râhatlığı ifâde edilmektedir. Okun ciğerde kalması *"Gamze oku nice kez onun kanına girmiştir, bırak hasta ciğer kanlısını tutsun"* şeklinde; okun temreninin yüreğe benzeyişi *"Gönül gamzenin hadengiyle adamakıllı parçalansın da sînede bir kanlı temrenin adını yürek koyayım"* şeklinde; ok ile taksîm[26] veyâ ok atarken *"yâ nasîb"* denilmesi *"Derd ile gamın cân ile gönüle kısmet olmasını istiyorsan, gamzen ok bıraksın ey keman kaşlım, yâ nasîb"* şeklinde; okun çıplaklığı *"gamzenin okları ne cân, ne gönül kodu; gör bak bir iki yeleksiz bana neler eder"* şeklinde; okun atılırken kirişle berâber bağıra kadar çekilişi *"Gamzenin okunu gönül çekdi bağrına bastı"* veyâ *"Ey keman kaşlı sevgili, gamzenin oklarını çekerek* (aynı zamanda itinâ ile dikkatle ma'nâsına) *tut"* şeklinde ifâde edilmiştir. Ok ve nişân (veyâ nişân dikmek) münâsebeti:

Öldüğüme kayırmazın ey kaşları kemân
Gamzen okına ben gidicek kim diker nişân[27]

beytinde zarîf ve duygulu bir tarzda ifâde edilmiştir.

7 — Türk, Tatar:

Gamze, sarhoşluğu, kan dökücülüğü itibariyle Türk'e ve Tatara teşbîh olunmuştur. Cân ülkesine kirpik oklarını atan gamze sihr ile yağmur yağdıran Tatara teşbîh edilmiştir.

8 — Uğrı, Harâmî, 'Ayyâr:

Sevgilinin bulunduğu semt Bağdad'a, göz ve gamze Bağdad hırsızlarına; eşkiyâ ve âhûlar yabanlarda bulunduğu cihetten, âşıktan tarafa

---

[26] Bu husûsda mâlûmat için Bk. Yedi Askı - Çev. M. Şerafeddin Yaltkaya, Millî Eğitim Bakanlığı yayınlarından, s. 22 (Dip notu).

[27] Ayrıca Bk. 165 (33-1), 494 (559-6) v.s.

bakmayan sevgilinin gözleri âhûya, gamzesi hârâmîye; saç derbende, kaşlar ve kan dökücü gamzeler, derbendi kesen harâmîye; sabır, gönülde saklanan metâ'a, gamze ve tuğra iki hırsıza; gönül bağa, gözler su yoluna, gamzenin hayâli su yolundan bağa giren usta hırsıza teşbîh edilmiştir.

Gamzenün itdüklerin zülfün bilür
Giceler uğrı ile hem-râzdur

beytinde gece ve hırsız münâsebetiyle gamzenin hırsıza teşbîhi ifâde olunmuştur.

9 — Bârân:

Arka arkaya gelen gamze okları yağmurun, âşıkın bu oklarla ölmesi yağmur uykusuna teşbîh olunmuştur.

10 — Er, Şîr-efgen, Şîr-merd:

Gamze cihânı yakışı veyâ harâb edişi ile bunlara teşbîh olunmuştur.

11 — Bîmâr, 12 — Elif, Doğru, (Togru) 13 — Gammâz, 14 — Kâfir, 15 — Ağu, 16 — Kulağuz, 17 — Râmî, 18 — Oğlan, 19 — Bed-kîş:

Gamzenin kana perhîz etmesi ile, hastaya tevbenin lâzım olduğu ifâdesiyle ve dilenci veyâ fukaraya bakmayıp it rakîbe meyl edişinin, hayvanla insanı tefrik edemeyecek kadar hasta olmasından ileri geldiği ifâdesiyle gamze hastaya teşbîh edilmiştir. *"Necâtî, kaşını gamzesinden iste; doğru tutulmazsa eğri bulunmaz"* ifâdesinde gamzenin doğruluğu anlatılmış, "cân" kelimesinin eski harflerle imlâsında ortasında *"elif"* harfinin bulunmasından hareketle, âşıkın bağrındaki gamze oku "cân" arasındaki *"elif"*e benzetilmiştir. Bir kelime oyunu ile gamzenin gammâzlığı (gamze, gammâz; غمزه ـ غماز)kâfir kelimesinin "hakikati inkâr eden" ma'nâsından hareketle, gamzenin âşıkın hecrden ağladığına şahitlik etmesiyle kâfirliği; sevgiliyle acı - tatlı geçen zamanda dudağın bal ile şekere teşbîhiyle gamzenin ağuluğu; gam askeri gönül mülkine konmak isteyince gamzenin önceden gelip yeri çaldığını (= tâyin ettiğini, düzenlediğini) ifâde ile kılavuzluğu; gamze - ok münâsebetinden râmî (okçu) liği; *"Cân ve gönül sevgilinin gamzesinin oyuncağı oldu; birâder aşkı oğlan oyuncağı yaptın"* ve *"Sevgilinin kan dökücü gamzesine cân ver ki cân pazarıdır; o dil-ber oğlandır, gelir kolaylıkla alır"* ifâdesinde oğlana teşbîhi; *"Senin Kâ'be'ye benzeyen mahallene yemin ede-*

rim ki bed-kîş gamzene cân kurban etmek âşıkların bayramıdır" ifâdesinde bed-kîş oluşu anlatılmıştır.

c) Kirpik, (Müje, Müjgân):

aa) Umûmî olarak kirpik:

Kirpik, öldürücü veyâ yaralayıcılık gibi hâkim vasfıyla ve müşebbehünbihleri cihetiyle gamzeye benzer. Bunda da şeklî husûsiyetleri ve berâber mütâlâa edildiği unsurlar teşbîhin veyâ etrâfındaki hayâlin teşekkülünde asıl rolü oynar.

bb) Kirpik üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Ok, Tîr, Sehm:

Kirpiğin oka teşbîhi okla alâkalı bâzı husûslar cihetiyle olmakta veyâ bu husûsların zikrine vesîle teşkil etmektedir. Bu sebeble yaya benzetilen kaş da berâber zikredilir.

Kirpiğin siyahlığı *"kirpiğinin her biri câna kasdeden bir oktur, yanağının âteşinde doğruldurken siyah olmuştur"* ifâdesiyle; kıvrıklığı *"Sevgilinin kirpiklerinin oku gönlümüzü almağa meyl etmiş idi, fakat o şûh-i cihân çekti çevirdi"* ifâdesiyle; ufaklığı ve siyahlığı *"kirpiklerinin hayâli bu yaralı sînede ufacık kara sancıdır"* ifâdesiyle anlatılmıştır. Gamze maddesinde işâret ettiğimiz ok ile taksim *"kirpiğin kime nasib olsa sehm-i saâdettir"* ifâdesinde; sarhoşun eline silâh vermemek an'anesi *"Cânlar almak için kaşını, kirpiğini gözüne koşma; sarhoş olanın eline niçin ok ve yay veriyorsun?"* ifâdesinde; okun delip geçmesi keyfiyeti *"Kirpiğinin oku, sîneme vuslat va'd etmişti; gönlüm takâzâda bulunur diye bu yandan geçmiyor* (aynı zamanda, va'dini tutmadığı için gönlüm ileri geri söylenir diye uzaktan geçiyor ma'nâsında)." veyâ *"Kemân kaşlarına incinip peykânlarına geçtim* (şikâyette bulundum), *ey kirpik oku, sen de lûtf et, geçenden geç"* ifâdesinde kullanılmıştır.

Göricek elde yârun ok-u-yâsın
Benümçün hâce başla oku Yâ-sîn

beytinde, ölüm hâlinde bulunan kimsenin başında Yâsîn sûresi okunması geleneğinden hareketle "ok-u-yâsın" kelimeleriyle "Yâ-sîn" arasında cinas yapılmış, kirpiğin öldürücülüğü zikredilmiştir.

2 — Kılıç, Tîğ:

Kirpiğin kılıca teşbîhi yürekleri parçalaması ve aynı zamanda cellâda teşbîhi cihetiyledir. *"Kirpiğinin kılıcı bizi öldürmekle korkutmasın,*

biz kılıç ile dirilir (= aynı zamanda berâber bulunur ma'nâsına) *nice yoldaşlarız"* ifâdesinde öldürmek - dirilmek tezâdı ve "dirilmek" fiilindeki tevriye tarîkiyle teşbîh olunmuştur.

3 — Bıçak, hançer:

Kirpiğin bıçağa teşbîhi bıçak ile alâkalı bir tâbir cihetiyle ve gözün, bıçağına yasdanmış uğruya teşbîhi dolayısıyladır.

4 — Cellâd:

Kirpiğin cellâda teşbîhi, cellâdın bin kişiyi katlettikten sonra kılıcının gömmesinden hareketle, kirpiğin sîneye gömülmesini ifâde içindir.

5 — Leşker, (Leşker-i hindû), 6 — Dil-keş, 7 — Bârân, 8 — Nâhûn, 9 — Cârûb, 10 — Sûzen, (Sûzen-i horşîd) 11 — Atıcı, 12 — Kara, 13 — Togru (Doğru):

Kirpik, ayva tüyleri ve benlerle berâber (siyahlığından ötürü) zühd ü verâ' saflarını bozmak için gelmiş Hind askerine; dil-keşliği ile Seyf-i Zülyezen kuluna; gamze yağmur yağdıran Tatara, kirpik okları da yağmura; kirpiğin şevkiyle parçalanan sîne tırnak yarasına ve içindeki kirpik hançere; âşıkın sevgilisini gördüğü yeri temizlemek için gözü yaygıya, kirpikleri cârûba (= süpürge); âşıkın içi eve, kirpik oraya girip aydınlatan sûzen-i horşîde (= güneş ziyası); cân nişâna, kaş ve kirpik iki atıcıya benzetilmiş; doğruluğu, ateşe benzetilen yanak üzerinde doğrultulmuş kılıca teşbîh ile ve *"Kaşının yayını ele geçirmek için kirpik okunu tutun, doğru tutulmayınca eğri bulunmaz"* ifâdesiyle anlatılmıştır.

ç) Göz, gamze, kirpik üzerinde umûmî teşbîhler ve mecâzlar:

Bunlar; ok, peykân, tîr, kılıç gibi hem göze, hem gamzeye, hem de kirpiğe müşebbehünbih olan unsurlardır ki, müşebbehleri zikredilmediği için ayrı bir madde hâlinde aldık. Gerek göz, gerek gamze, gerek kirpik maddelerinde vech-i şebehleri tafsil olunduğu için burada tekrâr etmeyeceğiz.

V — Yüz, Çihre, Rûy (Rû), Likâ:

a) Umûmî olarak yüz:

Umûmî olarak yüz güleç, aydınlık veyâ parlak, rengîn, güzel, sâde veyâ ayva tüyleri ile kaplı, üstü benli şekillerde tasavvur edilmektedir.

Bu şekiller birtakım unsurlar veyâ maddelere izâfe edilir ve yüz o maddelere veyâ unsurlara teşbîh olunur.

b) Yüz üzerinde teşbîhler veyâ mecâzlar:

1 — Gün, Güneş, Âfitâb, Şems, Mihr, (Mihr-i rahşân, Mihr-i cihân-tâb):

Yüzün güneşe teşbîhi, güneş üzerinde ve güneşle alâkalı müşâhedeler, telâkkîler ve inançlar cihetiyledir.

Yüzün güneşe teşbîhinde güneş - ay münâsebetinden hareket edilmiştir. Bu münâsebet güneş ile ay arasında bir mukâyese yaparak, ayı zikr ile güneşin üstünlüğünü veyâ güneş doğunca ayın battığını belirtmek şeklindedir. Yeni ayın doğuşu ile batışı arasında kısa bir zaman vardır, yükselmez, *"Gün yüzünle mâh-ı felek karşılaşırmış, dün doğup dünle* (aynı zamanda geceyle, bir gecede ma'nâsına) *ulalmağa sebeb ne?"* ifâdesinde ve *"gün yüzünü aç ki yeni ayın işi tamam olsun"* ifâdesinde bu cihetten hareket edilmiştir. Ay ziyâsını güneşten alır; *"Gün yüzünden yeni ay uzanıp nûr dilerken, biz parmak gösterip, umar mısın, mahsana* (nah sana!) *dedik"* ifâdesinde ve *"Ay, sînesine gün yüzünün şevkiyle dâğ çekmiş, lâle de güneşin aydınlattığı aydan çıra yakar"* ifâdesinde bu husûsdan hareket edilmiştir. Ay, bir ay müddetle gök yüzünde şekil değiştirir; *"Eğer ay, senin yüzünün güneşine benzeseydi yıl on iki ay felek onu bozup düzmezdi"* veyâ *"parlak ay, senin gün yüzünden ayda bir sahîfe yazar* (yâni bir defa bedir hâlinde olur), *geri kalan her bir sahîfesinde iki üç yerde kazıntı var"* ifâdesinde bu münâsebetten hareket edilmiştir. Buradaki "yazmak" aynı zamanda teşkil etmek; meydana getirmek" ma'nâsındadır. Bu münâsebetle berâber tolunayın akşamları doğup sabahleyin gün doğmadan batışı cihetinden de hareketle *"senin güneş yüzünün yanında eksikliğini bilip, bedr hâlini almayınca ay ortaya çıkmadı"* ve *"parlak dolunay senin güneş yüzüne karşı gelmedi, eksikliğini bilenlerin olsun kemâli* (olgunluğu) *var"* ve *"güneş yüzünü görüp parlak dolunay eskilendi, dona kaldı, huzuruna çıkmağa yüzü yok"* ifâdesinde ayrıca ayın ufalıp tamamen ortadan kayboluşu; ve *"yüzünün güneşi doğup ayın işini bitirdi"* ve *"sana karşı gelmekten dolayı ay adamakıllı lekelenmiştir, gün yüzün dolunayın işini yine tamâm etmiş"* misallerinde güneş ve ay münâsebetiyle yüzün güzelliği tasvîr edilmiştir. Ayrıca, güneş sevgiliye, ay da aynaya teşbîh olunmuştur.

Yüzün güneşe teşbîhi ile güneş - gölge münâsebeti vech-i şebeh olarak kullanılmıştır: *"Ey güneş yüzlü sevgili, âh bu yalnızlıktan ki belâ geceleri yanıma gölge de gelmez"* ve *"gölgem rakîb olur diye yanına*

gece varıyorum, gün yüzlü sevgilimin benim gibi bin mübtelâsı var" misâlinde gece gölge olmayışından; *"Eğer güneş meydana girse, güzeller yüzünü yere sürerler"* misâlinde güneş çıkınca gölgelerin yere düşmesinden istifâde edilmiş, *"güneş yüzlülerin elinden yandık, yanlarında gölge bulunmasından utanıyorlar"* misâlinde ayrıca gölgesiz yerde güneşin yakması keyfiyeti de zikredilmiştir.

Yüzün güneşe teşbîhi ile saç geceye, âşık da akşama doğru gurbet hisseden veyâ geceleri yalnız kalan garibe benzetilmiştir. Güneş ve bulut münâsebetinden hareketle saç buluta; yüz aynı zamanda nevrûza ve saç hem karga kanadına hem de buluta teşbîh edilmiştir.

Güneş - yıldız münâsebetinden hareketle gökteki yıldızlar sevgilinin gün yüzünün hasretiyle âh eden âşıkın âh oklarının deliklerine; güneşin doğumuyla yıldızın kayboluşu vesilesiyle âşıkın gözyaşı yıldıza teşbîh olunmuş; sonuncu misâlde sevgili görününce gözyaşının kaybolduğu, dolayısiyle acıması ihtimâlinin ortadan kalktığı anlatılmıştır.

Güneş - zerre münâsebetinden hareketle sevgilinin güneş yüzündeki ağzı zerre olarak vasıflandırılmıştır.

Güneşe baktıkça göz yaşarır; bu cihetten güneşe bakınca âşık ay yüzlü sevgiliyi hatırlar veyâ gözyaşları güneşte terbiye edilmiş gülsuyuna teşbîh olunur.

Bunlardan ayrı olarak güneş başı açık olarak tasavvur edilir, bundan hareketle sevgilinin saçının çevgânına top olmak için başı açık meydana girer; külâha teşbîh olunur, bu cihetten hergün göğe yükselmesi, sevgilinin yüzüne benzetildiği için coşup külâhını göğe atmak şeklinde ifâde edilir; güneş açılınca yağmur diner, bu sebeble âşık, sevgiliye *"gün yüzünü aç da gözyaşımın yağmuru dinsin"* der; güneş mâdenleri terbiye edip onları kıymetli taş hâline getirir, sevgilinin Bedehşân lâ'line benzeyen dudağını terbiye eden yanaklarıdır; güneş nemi izâle eder, âşıkın gözleri ağlamasın diyen sevgili yüzünü göstermelidir; güneş tutulunca halk gökyüzüne bakar, sevgilinin kara saçı yüzüne düşse herkes acabâ güneş mi tutuldu? diye gökyüzünü gözlemeye başlar; güneşin yüzüne bakılmaz, âşık niçin bakılmadığını sorar da, güneş, bir güzeller şâhının yasağıdır, der; güneş dünyâyı aydınlatır, zülfün gamından âlemi karanlık gören âşıkın gözünü aydınlatan sevgilinin mihri (= sevgisi) veyâ güneş yüzüdür. Gün doğmadan yolcu yola çıkmaz, tehlike sezer, âşıkın gönlünün aşk yoluna düşmesi, sevgilinin yüzünü gördüğü içindir. Kıyâmet alâmetlerinden biri güneşin mağribden doğmasıdır; yüz güneş, zülf de fitne-i âhır zemandır ve zülfün altındaki yüz mağribden doğan kıyâmet güneşidir. Güneş âlemi ısıtır, sevgili soğukluk göstermeyip âşıka yüzünü göstermelidir. Bu husûsa birçok beyitte "germ olmak" tâbiriyle

işâret olunmuştur. Ayrıca yüzün güneşe teşbîhi ile güneşle veyâ aydınlıkla alâkalı bâzı tâbirler (gözü aydın olmak, yüzüne gün doğmak, gün görmek v.s. gibi) vech-i şebeh olarak zikredilmiştir.

2 — Ay, Meh, (Meh-i tâbân), (Mâh), Kamer (Devr-i Kamer, 'Aks-i Kamer), Bedr (Bedr-i münîr):

Yüzün aya teşbîhi, ay üzerindeki müşâhedeler, telâkkîler cihetiyledir. Zaman mefhûmlarından olan şehr (= ay) ile, bu kelimenin şehir mânasından hareketle *"sevgili âşıklara mahabbet göstermiyorsa ne çıkar? O kadar şöhreti vardır ki bir şehr bir de odur* (şöhreti şehri tutmuştur)" ifâdesinde bu münâsebetlerle yüz aya teşbîh edilmiştir.

Devr-i kamer - kıyâmet münâsebetiyle, ayva tüyleri kâfir-i Rûm'a, göz âhır zemân fitnesine, yüz devr-i kamere; kıyâmette ölülerin dirileceği inancından hareketle, *"Sonunda, öle dirile, sevgilinin kametine ulaşırız, çünki kıyâmet vaktidir"* ifâdesinde yüz kamere teşbîh edilmiştir.

Ayın üstünde lekeler vardır; *"güzelliğinin güneşin bakamazdık, gözümüz kamaşırdı, ey ay yüzlü sevgili, ayva tüylerin âşıkları esirgedi"* ifâdesinde yüzün aya, ayva tüylerinin lekelere benzetilişi bu cihetle ifâde edilir.

Yüzün aya benzetilmesi ay - gece münâsebeti cihetiyle de olur: Sevgilinin güneş yüzüne kamer demek hatâdır; ay, geceleyin seyre çıkar, geceleyin seyre çıkan sevgiliye daha neler neler söylerler!

Ay - yıldız münâsebetinden hareket edilir: *"Ey ay yüzlü, âhımın kıvılcımları dumanla göğe çıkalı beri meleklerin yıldızı düştü"* ifâdesinde ve *"hicrân gecesi karanlıktır, garîb âşık yolu şaşırdı, ey hidâyet yıldızı ay yüzün için ona acı"* veyâ *"Sevgilinin ay yüzüne baksa, güneş sitâresiz görülür, o sitâresiz* (= talihsiz, zavallı) *nesine böbürleniyor?"* ifâdesinde bu cihetle yüz aya teşbîh edilmiştir.

Ay - yeni ay münâsebetiyle sevgilinin yüzü aya, onunla bir gececik yatan âşıkın kaburga kemikleri yeni aya benzetilmiştir.

Ay - dolunay münâsebetiyledir: Yeni ay akşamdan doğar, geceleyin ansızın doğunca, gören *"o ay yüzlü sevgilidir"* der.

Ay - bayram münâsebetiyledir: *"onun güzelliğinin devrinde yine neşelisin, gülüyorsun; her halde ay yüzlü sana lûtf yüzü gösteriyor"* ifâdesinde yüzün aya teşbîhi bu cihetledir.

Bu misâllerde görüldüğü veçhile, ay ile alâkalı unsurlar teşbîhin vech-i şebehi olarak alınmaktadır.

3 — Şem', (Şem'-i şeb-ârâ), Çerâğ:

Mumun âlevi dile, yanan fitil başa teşbîh edilir. Bu husûslardan hareketle *"Mumun hâlleri tuhaftır, senin yüzüne benzediğini söylüyormuş; başını bir kere ortaya koymuş, diline ne gelse söyler"* ifâdesinde mum - sevgilinin yüzü münâsebeti zikredilmiştir. Yüz muma, saç geceye teşbîh olunarak, sevgiliden saçını yüzüne dökmesi istenmekte, mum alevini gece perdelemez denilmektedir. Güzellik meclise, yüz muma, âşık kolunu, kanadını o mumun alvinde yakan pervâneye teşbîh edilmiştir.

4 — Aydın:

Aydınlık yüz, şüphesiz tevriye tarîkı ile - Aydın vilâyetine, içindeki siyah (= tîre) benler - yine aynı san'atla - Tire kazâsına benzetilmiştir.

5 — Nûr:

Sevgilinin semtine varıp da yüzünü görmeyen kimse, çalışıp didinerek Kâ'be'ye gidip de nûr göremeyen hocaya; yüz üzerindeki benler, nûr kelimesi üstündeki noktalara teşbîh edilmiştir.

6 — Bahâr, (Nev-bahâr), Mevsim-i gül, Nev-rûz:

Bahârda şarâb içilip, zevk ve safâ edilir. Sevgili yüzünü gösterip, dudağını gizleyince, âşık *"yazık! Gül mevsiminde saf şarâb içmeyi yasaklamışlar"* diyor.

Osmanlı ordusu bahârda sefere çıkardı, bahar sefer mevsimiydi; bu cihetten âşık sevgilinin yüzünü görüp öyle ölmek (sefer etmek) ister. Bahâr yağmuru bereket getirir, bu cihetten âşık *"Ben yüzünü anıp ağladıkça gönül vuslat istiyor; çünki bahâr günlerinin yağmuru, bal ve yağ olur"* demektedir. Bahâr günleri sabah uykusu tatlı olur; âşık *"Nergis gözlerini bırak da yüzünde uyusun, bahâr günleri seher uykusu tatlıdır"* demektedir. Bahar günleri dîvânelik artar. *"Sevgilinin gül yüzü sabrımın nakdini bülbül gibi dağıttı; bahâr geldi, benim delilik zamânımdır"* ifâdesinde bu husûsa işâret edilmektedir. Nevrûzda havâ umûmiyetle açık ve bulutsuz olur; sevgilinin yüzünde saçının bulunmayışı böyle ifâde edilmektedir.

7 — Bâğ, Gül-zâr, Gül-sitân:

Bâğ, gülün kızıllığıyla aydınlanır, revnak bulur; sevgilinin yüzü de sâf şarâb kadehi ile revnaklanır. Bir beyitte de sevgilinin yüzünü teşbîh ettiği gülistân ile Sa'dî'nin "Gülistân" adlı eseri arasında tevriye yapmaktadır.

8 — Cennet, Behişt:

Yüzün cennete teşbîhi, cennet hakkındaki telâkkî ve inançların bâzıları cihetiyledir. Cennette gece olmaz; bu cihetten yüzünde ayva tüyleri olmayan veyâ saçı yüzüne düşmeyen sevgili tercîh edilir. Cennette ebedî hayât vardır; yüz üzerindeki saç uzunluğu cihetiyle ebedî hayâta teşbîh olunmuştur. Cömerd olanlar cennete gireceklerdir; âşık sevgilinin yüzünü görmek için cânını vermelidir. Havvâ'ya memnû meyveyi yemesini telkin eden şeytânı, yılan cennete sokmuştur; sevgili zülfüne mukayyed olmalıdır, zîrâ rakîbe yüzünü gösterir. Zâhid, cenneti elde etmek için, sôfî dîdâr-ı İlâhî'yi görmek için ibâdet eder; bu cihetten *"zâhid"* ve *"zühd"* kelimeleri de yüzün cennete teşbîhiyle berâber zikredilmiştir. Cennette Tûbâ ve Kevser ırmağı (veyâ havuzu) vardır; Sevgilinin boyu Tûbâ'ya, dudağı ise Kevser'e teşbîh edilmiştir.

9 — Gül, (Gül-i ter, Gül-i hamrâ, Gül-i handan, Gül-nâr, Varak-ı gül), Semen:

Yüzün güle teşbîhi, güle âit müşahâdeler ve telâkkîler cihetiyledir. Gülün kıvrım kıvrım oluşu, sevgilide yüzünü dürmek (= buruşturmak) şeklinde ifâde edilmiştir ki, bu cihetten hareketle *"gözü kanımı dökünce, içerken nazlanan güzeller gibi sevgili gül yüzünü dürer"* ve *"Ben bülbülünü görünce yüzünü gül gibi dürer, her hâlde kendisini sevdiğini seziyor"* ifâdesinde sevgilinin işve ve nâzı anlatılmıştır. Tâze gül kırmızı olur: *"Derd ile kan ağladığımı görünce ter olur* (= ıslanır, tazeleşir), *parlak yüzü tâze gül gibi kızarır"* denilmesi bu cihettendir. Gül üzerinde örtü olmaz, bu sebeble yüz üzerinde saç arzû edilmemektedir. Gül ateşe de teşbîh edilmektedir. Yalnız yüzün güle teşbîhi halinde ateş veyâ ateşle alâkalı unsurlar zikredildiği hâlde vech-i şebeh veyâ edât-ı teşbîh anılmamıştır. Gül - Bülbül münâsebetinden hareketle âşık bülbüle, gül de çok def'a kitâba veyâ deftere teşbîh edilmiştir. Beyaz gül sevgilinin yüzüne nisbet edilince, beyaz olarak telâkkî olunan ayna, gümüş, ay, su unsurları da berâber zikredilmiştir. Yüzün güle teşbîhi ile, sevgilinin uzuvları serviye, sünbüle, reyhâna, lâleye, goncaya, zanbağa, gül-nâra benzetilmiş, bunlar tenâsüb tarîkiyle zikredilmiştir.

10 — Lâle, (Lâle-fâm):

Yüzün lâleye teşbîhi, bahâr mevsiminde âşıkların, bâğa bahçeye çıkıp bir lâle yüzlü ile şarâb içmesi ifâdesinde, lâlenin kadehe teşbîhi tarîki iledir.

11 — Kâ'be, Beyt-i Ma'mûr, Kıble:

Yüzün Kâ'be'ye teşbîhi, sevgilinin kapısının âşıklar için secde-gâh, yüzünün kıble oluşu dolayısiyle ve *"yüzünü görene o şeker çiğneyen dudaklar ulaşsa ne çıkar, Kâ'be'de hurma bol olur"* ifâdesinde Kâ'be - hurma münâsebetiyle; *"tâze ayva tüyleri bitse ne çıkar, Kâ'be'nin çevresine âyet-i Kur'ân yazarlar"*, ifâdesinde Kâ'be - yazı münâsebetiyle; *"Benim şiirimin matla'ı senin Kâ'be yüzünle dâimâ Beyt-i Ma'mûr olur"* ifâdesinde Kâ'be - beyt - beyt-i ma'mûr ve Kâ'be'ye şiir asmak münâsebetiyle; *"misâl gösterilirse, gamzen ecelden* (bu benzetme) *daha yakın, benzetilse yüzün Kâ'be'den* (bu benzetme) *daha ıraktır"* veyâ *"Gün yüzünün katında kamer çok alçaktır, Kâ'be benzer dersen* (bu benzetme) *o kadar ırak değildir"* ifâdesinde Kâ'be - ıraklık münasebetiyle vâki' olmuştur.

12 — Kur'ân, (Mushaf), Suhf-ı İlâhî:

Yüzün Kur'ân'a teşbîhi rakîbin şeytâna ve zülfün kâfire teşbîhi cihetiyledir ki birincisinde *"Kur'ân açık bırakılınca şeytân onu okur"* inancından hareketle yüzün örtülü olması istenmiş; ikincisinde reyhânî hat'ta benzetilen ayva tüyleri üstündeki zülf kâfire teşbîh ile *"Kâfirin Kur'ânı doğru dürüst hıfzettiğini* (hem koruduğu, hem ezberlediği ma'nâlarında) *kim görmüştür?"* denilmiştir. *"Ey yüzü suhf-ı İlâhî olan sevgili, dînime imânıma yemîn ederim ki, ehl-i hâl olanların yüzün îmânı, aşkın da dînidir"* ifâdesinde, Âmentü'nün bir maddesi olan *"kitâblara îmân etmek"* den hareket edilmiştir. Bilindiği gibi kitâb dört peygambere gönderilmiştir, diğer peygamberlerin bâzılarına suhûf gönderilmiştir ki; *"kitâblara îmân etmek"* şartına suhûflar da dâhildir. Yüzün mushafa teşbîhi ile ayva tüyleri âyetlere, benler de durak işâretlerine teşbîh olunmuştur.

13 — Perî:

Yüzün perîye teşbîhi *"Bir yudum sundular ki içen bin yıl yaşar, bu perî yüzlüler bizi Âdem sandılar"* ifâdesinde Âdem peygamberin bin yıl yaşayışı ve adam sanmak tâbiri cihetiyle ve *"Ferişteh ve hûr güzeldir, lâkin o perî yüzlüyü gör ne âdemdir"* ifâdesinde görüldüğü gibi perî - âdem münâsebetiyledir.

14 — Melek:

Yüzün meleğe teşbîhi perî münâsebetiyle ve tenâsüb san'atı tarîki iledir.

15 — Bayrâm, 'Îd ('Îd-i kurbân):

Yüzün bayrama teşbîhi *"Hasret eyyâmında dudağını arzû etsem ne çıkar, ey bayram yüzlü sevgili oruç olunca tatlı yenir"* ifâdesinde ramazan bayramında tatlı yenilmesi geleneğinden ve *"yüzünü göster de kanımı dök istersen, ey keman kaşlı sevgili, kurban bayramının hilâli olmaz"* ifâdesinde ramazanın aksine kurban bayramında ayın gözetlenmeyişinden hareket olunmuş, sevgilinin sâdece kaşlarını görmekle yetinmemek hissi ifâde edilmiştir.

16 — Seher, (Hâb-ı seher), Tan:

Yüzün sehere teşbîhi *"Yüzünü görüb aşka başladım, çünki seherden işe başlamak güzeldir"* ve *"Necâtî, yüzünü gördü aşka yapıştı, çünki işe seherden el vurmak gerektir"* ifâdelerinde bir hadîs veyâ telâkkî; *"yüzünü görüp sevinenler saçından ağlamasın* (veyâ şikâyet etmesin) *zirâ tan vaktinden gülen akşama güler"* ifâdesinde bir atasözü; *"Nergis gözünü bırak gül yüzünde uyusun, bahâr günleri seher uykusu tatlı olur"* ifâdesinde bir telâkkî cihetiyle vâki' olmuştur.

17 — Rûm, 18 — Ayna, 19 — Su:

"Şâmlılar ikide bir hücum etmesin diye, Rûm ehli yüzden zülf kâidesini (geleneğini, âdetini), *kaldırdı"* ifâdesinde zülf - şâm cihetiyle, *"O yüzde anber renkli benler niçin çok, dedim o, bu Rûm ilidir burda güzeller çok olur dedi"* ifâdesinde hâl - anber cihetiyle yüz Rûm'a teşbîh olunmuştur ki, bu teşbîh beyaz yüzü ifâde etmek içindir. Yüzün aynaya teşbîhi ayna ve güzellik cihetiyledir. Suya teşbîhi *"Yüzünde fettân benini göreliberi, bilindi ki câdû suya batmaz"* ifâdesinde de câdû ile alâkalı bir inanış münâsebetiyledir.

ç) Yanak v.s. :

aa) Umûmî olarak yanak:

Yanak umûmî olarak parlak, ayva tüylü veyâ sâde ve renkli olarak tasavvur olunur. Yanak üzerindeki teşbîh ve mecâzlarda yüz ile alâkalı zülf, ben, ayva tüyleri, baş v.s. gibi unsurlar çok def'a vech-i şebeh olarak yer almakta veyâ tenâsüb san'atı tarîkiyle zikredilmektedir.

bb) Yanak üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Gün, (Güneş), Gündüz, Hôrşîd, Mihr, (Mihr-i cihân-ârâ, Mihr-i cihân-gerd, Mihr-i rahşân):

Yanağın güneşe teşbîhi güneş üzerindeki müşâhedeler, telâkkîler ve güneşle alâkalı, bâzı unsurlar, deyimler ve atasözleri cihetiyledir.

Güneş mâdenlere te'sîr eder, onların mâhiyetlerini değiştirerek kıymetli taşlar hâline getirir; sevgilinin dudağını terbiye eden yanaklarıdır; yüzü parlak güneş, dudakları Bedehşân lâ'lidir. Güneş suyu parlatır ve ısıtır; âşıkın, gözyaşını sevgilinin yanağının ısıtması bundandır. Güneş çırılçıplaktır, sabahları dağlardan doğar; sevgilinin yanağının şevkiyle delirdiği için, çırılçıplak, seher vakti dağlara düşmüştür. Güneş göğe ağar; sevgilinin yanağı olmadığı için, meydanı boş bulup topu göğe ağmıştır. Geceleyin âteş şûlesi, gündüzün duman uzaktan görülür; zülf arasında yanak üzerinde zülf gündüzün dumana benzetilmektedir. Güneş virânelere girer; gönül vîrâneye, sevgilinin yanağı güneş ışıklarına teşbîh olunur. Subh-ı kâzibde hava aydınlanacakmış gibi olur, sonra karanlık başlar; ayva tüyleri de önce sarıdır, sonra kararır, bu yüzden yanak subh-ı kâzibe benzer. Subh-ı sâdıkda ortalık gitgide aydınlanır, sevgilinin yanağı gitgide revnak kesbettiği için subh-ı sâdıka teşbîh edilir. Uyumayan insan güneşin doğumunu görür; *"Sevgilinin yanağının güneşinin hayalini bensiz görürsen, ey gözüm uyku sana harâm olsun"* ifâdesi bundan kinâyedir. Mısır sıcak bir ülkedir: Güneş yanaklı sevgilinin çene çukurundaki ben, Mısır zindânında ebedî olarak mahbûs kalmaya mahkûm bir Habeştir. Sevgili yanak üzerindeki zülfü kesmemelidir; gece kısalınca güneşin sıcaklığı dünyâyı yakar. (Yâni gecesi kısa gündüzü uzun ve sıcak yaz günleri gelir). Güneşli havalarda meyve lezzetli olur; sevgilinin parlak yanağında dudağının lezzeti bundandır. Yanak üzerine saç gelince âşıkın günü kararır. Sevgilinin zülfünün ve yanağının aşkına dîvâne olanın gecesi ve gündüzü bayramdır. Nevrûzda güneş üstünde bulut olmaz; sabâ yeli sevgilinin yanağı üzerinden kara zülfünü gidermelidir. Güneş önüne perde çekerler; sevgilinin yanakları önünde ayva tüyleri perdedârdır. (Burada sevgilinin sultana teşbîhi de bahis mevzûudur). Ateşle su barışmaz, gölge güneşle bir araya gelmez; âşık sevgilinin yanağını aslâ göremez (su, âşıkın çok ağlayışından kinâyedir). Gündüz yanan çerâğın şûlesi ne kadarsa, sevgilinin yanağı yanında güneşin ferri de o kadardır. Müneccimler, yıldızların ne zaman aynı yerde bulunacağını tesbit ederlerdi; Ay, sevgilinin güneş yanağına mukâbil olmamalıdır; müneccim onun devrânının geçtiğini haber vermiştir. Hırsızlar gün doğunca ortadan kaybolurlar; sevgilinin yanağının şûlesi âşıkın cânına düşünce şeb-rev olan zülf gözüne görünmez olur. Mum sevgilinin yanağına öykündüğü için pervâneler toplanıp başına âteşler yakmışlardır. Mum sabâha kadar yanar sonra uykuya varır (yâni söner); sevgilinin yanağının hasretiyle, mum sabâha kadar gözünü yummamıştır.

Birtakım tâbirler yanağın güneşe teşbîhinde vech-i şebeh gibi kullanılır: *"Yanağındaki ufalanmış miski görüp hat* (ayva tüyü) *demem;*

hâşâ! Cihânı devr eden güneşin üstüne toz kondurmuş olurum" ve *"Devr-i Kamerden memnûnum, çünki o perî yüzlü melek yanaklı sevgiliyi görünce başıma gün doğdu"* ve *"Sevgilinin yanağının üstündeki ayva tüyleri mahabbet ehlinin eceli demektir; bunun için gâfil olma, gün gecelidir"* ifâdelerinde "toz kondurmak, başına gün doğmak, gün gecelidir" deyimleri ve atasözü bu kabildendir.

2 — Ay, (Togar ay), Mâh, (Mâh-ı şeb-efrûz, Mâh-ı tâbân), Meh, (Meh-i münîr), Mâh-tâb, Bedr, Kamer, (Devr-i Kamer):

Yanağın aya teşbîhi, yanak üzerindeki ve etrafındaki unsurlarla berâber, ay ile alâkalı müşâhedeler ve telâkkîler cihetiyledir.

Ay gökyüzünde ve yüksektedir. Bu husûs *"Bir güzel gördüm ki gelişi serv-i hırâmân ve yanağı gökler üzerinde parlak ay yerindedir"* ve *"Gözyaşı ile âh, bir boyu servi ve yanağı ay aşkına aşağı yukarı yeldi yöpürdü"* ifâdelerinde bu husûsa işâret edilmiştir. İkinci misâlde, yerde olan serv, gözyaşı ile; gökte olan ay, âh ile alâkalıdır.

Yanağın aya teşbîhi zülf ile berâber mütâlâa olunmaktadır. Zülf uzun ömre, yanak Devr-i Kamere teşbîh olunur; *"Allah Allah nasıl yanaktır, nasıl zülfdür? Dev-i Kamer'de uzun ömür olduğunu kim görmüş?"* Yanağın devrinde ayva tüylerinin gelip zülfü mahvetmesi, ömrün tükenip ecelin gelişi olarak ifâde edilmiştir ki, bu da Devr-i Kamer'de uzun ömür olmayacağı inancıyla alâkalıdır. Sevgilinin yanağının üstünü zülf kaparsa, âşık âhı ile feleğin tasını çalacağını söylüyor ki; bilindiği gibi ay tutulmasında teneke ve emsâli mâdeni eşyâya vurarak gürültü yapmak geleneği hâlen yurdumuzda cârîdir. Zülf geceye teşbîh edilmekle sevgilinin yanağı mehtâba benzetilmiş, karanlık gecelerin ayı parlak gösterdiği, ve mehtâblı gecede karanlık olmayacağından hareketle yanak üzerinde zülfün bulunmaması lâzım geldiği ifâde edilmiştir. Ayrıca zülfün açılıp da yanağın görünmesini bekleyen âşık, karanlık gecede mehtâbı özleyen insana teşbîh edilmiştir.

Herhangi bir şeye leke isnâd etmek, kıymet vermemek, onu hor görmektir. Yanak üzerindeki benin mâh-ı şeb-efrûza leke demesi ile aynı zamanda ay üzerindeki lekeler de anlatılmak istenmiştir.

Sevgilinin yakası kuyuya, oradan görünen yanağı kuyudan ay gibi çıkan Yûsuf peygambere teşbîh edilmiştir.

Yanak ve ayva tüyleri berâber mütâlâa edilmiş, ayva tüyleri çemene, zülf geceye, yanak mehtâba teşbîh ile mehtâbda çemenlikde ayş u nûş etmek âdeti zikredilmiş; üzerinde ayva tüyler bulunan yanak karanlık aya, gönül hırsıza teşbîh olunarak, gönülün yanak üzerindeki güzel

kokulu tüylerden dolayı sevindiği, çünki ay karanlık olunca hırsızın gününün doğduğu ifâde edilmiştir. Yanak etrâfındaki ayva tüyleri bedir hâlindeki ayın çevresindeki hâleye teşbîh olunmuş, hâlenin ayı güzelleştirdiği belirtilmiştir.

3 — Ateş, od:

Yanağın ateşe teşbîhi; ateş hakkındaki müşâhedeler, teşbîhler ve tâbirler cihetiyledir.

Ateş ile yaraları dağlarlar; yanağın veyâ yanağın hasretinin ateşiyle âşıkın ciğeri dağlanmıştır. Demiri ateş üzerinde doğrultup şekil verirler; sevgilinin kirpikleri, yanağın ateşinde doğrultulurken siyâh olmuştur. Geceleyin ateş, vâzıh olarak görülür; sevgilinin saçı gece, yanağı ateştir ve yanağı parlak gösteren saçlarıdır. Ateş üzerinde duman bulunur; sevgilinin yanağı üzerinde ayva tüyleri tüten dumana teşbîh olunmuştur. Ateşi rüzgâr tutuşturur; sevgilinin yanağının ateşi, âşıkların âhının rüzgâriyle yanmaktadır. Câdû ve semender ateşte yanmaz; yanak üzerindeki benler bu cihetten semendere ve câdûya teşbîh olunmuştur. Çıplak abdallar, aylaklar ateşin ve suyun başından ayrılmazlar; âşıkların, sevgilinin yanağını temâşası veyâ canlarının ve gönüllerinin yanağına meyl etmesi bundandır. Dîvâne ateşe mâyil olur; gönül sevgilinin yanağına meyleder. Yanak veyâ ârız, "âbdâr" olarak tavsif edilir; gönlün ve gözün, sevgilinin yanağını görünce birbirine uyması, ateş ile suyun bir araya gelmesidir ki, bu ifâdede yanağın ateş ve "âbdâr" vasfıyla suya ıtlâkı ile, gönülün ateş gözün su ile münâsebeti berâber zikredilmiştir. İşini mum etmek tâbiri "halletmek, yoluna koymak" ma'nâsındadır: Sevgilinin yanağına gönül yakmayan zâhid işini mum etmemiştir. *"Gülşenin güllerini âteş-i ruhsâr yakar"* mısrâında "Yakmak", (= kıskandırmak, kıymetten düşürmek) ma'nâlarında kullanılmış, ayrıca kırmızılığından ötürü gül ile ateş arasında benzerlik de zikredilmiştir. Su ile ateş bir araya gelmez; Sevgilinin yanağı da âşıkın gözüne görünmez.

4 — Şem', (Şem'-i şebistân, Şem'-i rûşen):

Yanağın şem'e teşbîhi pervâne cihetiyledir. Gönül pervânedir, sevlinin yanaklarına "yakışır" veyâ yanmak ister. Gönül sevgilinin yanağından ve dudağından ayrılmaz; çünki eceli gelen pervâne ve sinek, şem' ve şarâb ile oynar. Mum o sevgilinin yanağına öykündüğü için pervâneler toplanıp başına ateşler yakmışlardır.

Mum âlevi dil şeklindedir, yanması da kellesinin kızması diye tâbir olunur; sevgilinin yanağı, kellesi kızınca aya ve güneşe minnet etmeden dil uzatır.

Anber kokulu zülf ile sevgili yanaklarını örter, hâlbuki yanan mum gecenin perdesinde kaybolmaz. Âşıkın ters dönmüş kara tâlihi, sevgilinin yanağının mumuna gece renkli saçını örtü yapmıştır.

5 — Çerâğ:

Çerâğın aydınlığını karanlık artırır; yanağın rengini de zülf, ben ve ayva tüyleri açar. Karanlık geceler çerâğı eğer; onun için sevgilinin yanağını amber kokulu kâkül târîf eder. Sevgilinin yanağında ben, çerâğa düşmüş pervâne gibidir. Meclislerde çerâğ yakılır; sevgilinin yanağı her meclisi aydınlatmamalı, her şahsa görünmemelidir. Gönül sevgilinin yanağını şevk ile öğmelidir ki, başının ve ayağının üstünde şems ve kamer çerâğı yansın (kadri yücelsin).

6 — Nûr:

Sevgilinin yanağı Hz. Peygamber'in nûruna, benleri de peygamberin çevresindeki ashâba benzetilmiştir. Sevgilinin saçı karadır ammâ, yanağının nûrundan dolayı mehtâb gecesi gibi görünür. Sevgilinin yanağındaki nûra nisbetle güneşin ferri yoktur; gündüzün yanan çerâğ ne kadar aydınlık verebilir?

7 — Cennet, (Cennet-i bâkî), Cinân, Uçmak:

Cennette insanlar ebedî hayât üzre olacaklardır; yanak üzerindeki zülf ömre, zülfe bağlı olan âşıkın hayâtı da ebedî ömre nisbet olunmuştur. Kâfirler cehennemde ebedî olarak kalacaklar, mü'minler cezalarını çekdikten sonra cennete gireceklerdir; âşıkın gönlü, sevgilinin yanağını arzû ederek niçin durmadan yansın, îmân ehli olanlar tamuda ebedî olarak kalmayacaklarki... Âdem peygamber, kendisinden men' olunan buğday dânesini yediği için cennetten kovulmuştu; âşık da adamdır (Âdem ile tevriye yapılmıştır), sevgilinin yanağındaki dâneye benzeyen bene meyl ederse hayret edilmemelidir. Cennetin bekçisi yılandır; sevgilinin yanağının bekçisi ise zülfdür. Zülfe nisbet olunursa, sevgilinin yanağı cennettir, çünki, bir hadîse göre cennet Şâm'ın altındadır.

8 — Bahâr, Nev-bahâr, Nev-rûz:

Bahar mevsiminde sefere çıkılırdı; âşık sevgilinin yanağının devrinde bu cihetle ölmeyi (sefere çıkmayı) diler. Nevrûzda, güneşin üstünde bulut olmaz; sabâ yeli sevgilinin yanağındaki kara saçı gidermelidir.

Bahâr mevsiminde sevdâ (kinâye tarîkiyle siyahlık) artar; sevgilinin yanağı üzerinde perişan zülfü çoğalmalıdır. Bahâr i'tidâl mevsimidir; pâdişâhın (Sultan Bâyezîd'in) adâleti de dünyâyı sevgilinin yanağı gibi süslemiştir, zîrâ bahârda çiçekler açar, ortalık yeşerir. İlkbâharda, yeşilliklerde biryân tatlı olur; bu cihetten sevgili müsâade etmeli, yanağının ve ayva tüylerinin devrinde gönül yanıp yakılmalıdır. Bahârda sular bulanır; sevgilinin yanağının şevki ile âşıkın gözyaşı kana boyanmıştır.

9 — Bâğ, (Bâğ-ı İrem):

Bâğbân sevgilinin yanağını ve boyunu hatırlayarak bâğda serviyi âzâd etmiştir. Âşıkın gönlü, sevgilinin yanağının bâğında zülfünü kafes olarak görünce (o kafesin arzûsiyle), cennetten alâkayı gesmiş, gül-zâra bakmamıştır. Sevgilinin gül yanağındaki perişân zülf, İrem Bağındaki sünbül ve reyhâna teşbîh edilmiştir.

10 — Gül-zâr, (Gül-zâr-ı cinân), Gülistân, Gül-sitân, Gülşen, (Gülşen-i cân):

Yanağın Gülistâna teşbîhi cennetle mukayeseli olarak veyâ gülzâr ile alâkalı müşâhedeler cihetiyledir.

Bahârda güller açılınca herkes bâğa bahçeye çıkıp işret ederdi. Âşık da gülistân mevsiminde dört duvar arasından çıkıp sevgilinin yanağına yönelmek ister. Terli yanak şebnemli gül bahçesine teşbîh edilmiştir. Sevgilinin saçının ve yanağının hayâliyle bağa giden âşıka sünbüller yılan, gül bahçesi diken gözükür. (Hiçbiri onun saçının yanağının değerinde değildir. Ayrıca sevgilinin yokluğunun veyâ sevgiliden ayrı bulunmanın hüzniyle her şey ters gözükür).

11 — Lâlezâr:

Yanağın lâlezâra teşbîhi bir vech-i şebeh ihtivâ etmemektedir.

12 — Gül, (Gül-i ahmer, Gül-i sîr-âb, Gül yaprağı, Tâze gül yaprağı, Verd, Gül-fâm, Gül-gûn, Gül-şeker), Nesrîn, Semen, (Berg-i semen):

Yanağın güle teşbîhi hâlinde, umûmiyet i'tibâriyle sevgilinin diğer uzuvları da başka nebâtlara benzetilmiş, böylece teşbîh tenâsüb san'atiyle tamamlanmıştır. Meselâ boy ve yanak; saç ve yanak; göz ve yanak; ayva tüyleri ve yanak; dudak, göz ve yanak arasında münâsebet tesis edilmiş, yanak güle teşbîh edilirken boy, serve, sanevbere veyâ ar'ara; saç sünbüle, reyhâna; ayva tüyleri çemenliğe, sünbül gölgesine; dudak ise goncaya teşbîh edilmiştir.

Gül parça parça veyâ yaprak yaprak hâliyle mecmûaya, yanak üzerindeki ayva tüyleri de yazıya teşbîh olunmaktadır.

Yanak al ve kızıl renklerdedir; bu cihetten güle teşbîh edilen yanak için "kızılı kızıl ağı ağ" tâbiri kullanılır. Sâkînin yanağı bahis mevzûu olunca şarâb da allığı cihetiyle zikredilmektedir. Sevgilinin dudağı şeker, yanağı gül, ikisi birden gülşekerdir; Yanak ile dudağın safâsını veren aşkın ateşidir, çünki gülşeker, güneşin harâretiyle lezzet kesbeder. Gülün ömrü uzun olmaz; onun için nesrin yanaklı sevgili ömrünün uzun olmadığını söylemiştir. Kur'ân-ı Kerîm arasına gül yaprağı koyarlar; yanak ile misk gibi (hem kokulu, hem siyah) ayva tüyleri Kur'ân sahîfesi arasında gül yaprağına teşbîh edilmiştir. Gülün ortasında sarı tohumcuklar vardır; zerefşân al kâğıda teşbîh edilen bu yapraklar üstüne gül, sevgilinin yanağını tasvîr etmiştir. Gül başağrısı verir, gülsuyu da ağrıyı giderir; eğer sevgili terleyen yanağından gülsuyu yetiştirmezse, cennet gülü âşıka başağrısı verir (cennetde bile sevgili ile berâber bulunmak isteği). Gül pazarda satılır; sevgilinin gözünün ve yanağının hevâsıyla gül ve nergis yüzünü gözünü açıp pazara girebilir (mecnûn olup meydâna düşebilir) veyâ gül nâziklik ile halka kendisini sattığı için sevgilinin yanağına özünü nisbet etmektedir.

13 — Lâle (Lâle-i sîr-âb):

Yanağın lâleye teşbîhi vech-i şebeh bakımından zengin değildir. Yalnız iki husûs; lâlenin ortasındaki siyahlık ve bu çiçeğin dağlarda bulunuşu vech-i şebeh olarak zikredilmiştir. Sevgilinin yanağındaki ben ile lâlenin ortasındaki siyahlık arasında münâsebet tesis edilmiş, sevgilinin yanağının gamı ile lâlenin bağrının dağlandığı veyâ içinde kan uyuştuğu ifâde edilmiştir.

14 — Ergavân:

Ergavân ile yanak münâsebeti vech-i şebehsiz olarak zikredilmektedir.

15 — Su, Âb:

Yanağın suya teşbîhinde, yanak için umûmiyetle " 'ârız" kelimesi kullanılmaktadır. Ârızdan murad, yüzün esâs zeminidir. Çünki esas zemîni yoktur; beyazdır, kızarır, sararır; ârızîdir.

Yanak "ruh" kelimesiyle ifâde edildiğinde kırmızı olarak telâkkî edilmiş, dolayısiyle ateşe benzetilmiştir. Yanağı ifâde için kullanılan " 'ârız" ve "ruhsâr" kelimeleri berâber kullanıldığında, ateşin ve suyun

bir araya geldiği veyâ birleşmiş olduğu ifâde olunmuş, yanak üzerindeki ayva tüyleri ateş ve sudan çıkan misk renkli (ve kokulu) dumana teşbîh edilmiştir.

Yanak üzerindeki çengel biçiminde zülf, balık avlamak için suya salınan oltaya; ben, ateşe yanmayan ve suya batmayan câdûya; kara saçla "karâr eden" yanak, kadr gecesinde duran suya; letâfetle titreyen tüysüz yanak, titrediği için üstüne yazı yazılamayan suya; ayrılıktan hasta olmuş âşıka gösterilmeyen yanak, ölüm vaktinde hastadan gizlenen suya; üstünde ayva tüyleri bulunan yanak, baharda bulanan, üstü çer-çöp dolan suya; yanağın şevki ile "sineye sığmayan" yürek, bahârda kabarıp coşan ırmağa teşbîh olunmuştur.

Âşık yanağın hasretiyle gülden çâre umar, fakat susamış olana ateşin faydası olmaz. Su yerde sürünür; sevgilinin yanağını andığı (boy ölçüşmeye kalktığı) için suyun yüzünü yere sürmüşlerdir veyâ yanağın önünde yer öpmüştür.

16 — Ayna:

Sevgilinin yanağının aksiyle "sûret bulduğu = parlaklık kazandığı, hüviyet kesbettiği" için güzeller aynaya bakmaktadır. Eğer sevgili yanağının aynasını gösterirse, cân tûtîsine toprak kafes addedilen ten, cennete dönerdi.

17 — Îmân, dîn:

Yanağın îmâna ve dîne teşbîhi küfr-îmân kîn-dîn tezâdı tarîki iledir.

Yanak üzerinde ayva tüyleri bulunmamalıdır, çünkü kîn ile dîn bir araya gelmez. Yanağa uzanmış parmak şeklindeki zülf âşıklara sevgilinin yanağını gösterir olarak tasavvur olunmakta veyâ parmağını kaldırıp îmâna geldiğini gösteren kâfire teşbîh edilmektedir. Zülf, küfre; yanak, dîne ve îmâna teşbîh olunmakta aradaki hat küfr ile îmân arasına gavgâ bırakmış olarak tasvîr olunmaktadır.

18 — Kur'ân, Mushaf, Sûre, Âyet:

Yanağın Kur'ân'a teşbîhi, Kur'ân ile alâkalı bâzı müşâhedeler ve inançlar cihetiyledir. Yanak üzerindeki ayva tüyleri, Kur'ân üzerindeki âyete teşbîh edilmiştir. Kur'ân ehli olan toprakta çürümez; âşık bu yüzden sevgilinin yanağının mahabbetini sînede saklar. Yanak üzerinde halka olmuş zülf, Kur'ân üstüne bağdaş kurup oturmuş câdûya teşbîh olunmuştur.

Yanak âyete, üstündeki ayva tüyleri i'râba; yanak üzerindeki yara Neml sûresinin ortasındaki besmelenin meddine; yanak Nûr sûresine, saç da Duhân sûresine; yanak üstündeki zülf, Vedduhâ sûresinden önce gelen Velleyl sûresine teşbîh olunmuşlardır.

19 — Kitâb, Mecmû'a, Varak, Safha, (Safha-i Keşşâf):

Yüzün kitâba veyâ mecmûaya teşbîhi, ayva tüylerinin ve zülfün çizgiye veyâ yazıya teşbîhi cihetiyledir. Yanak etrafındaki ayva tüyleri, kitabın kenarındaki hâşiyeye; üstündeki yara, sahîfeye çekilmiş *"elif"* harfine teşbîh olunmuştur. Mecmûaya teşbîh edilen gülün başından gece gündüz ayrılmayan bülbül, sevgilinin yanağının vasfını ezberleyen kimse olarak tasavvur edilmektedir.

20 — Şatrenç ıstılâhları; Ruh, Beydak:

Yanak ma'nâsına gelen "ruh", şatrençde bir taşın ismidir. Bu kelime ile tevriye yapılarak, şatrenç oyunundaki diğer taşlar ve bu oyunun husûsiyetleri vech-i şebeh olarak kullanılmıştır.

Şehleri mât itmek içün zülf-i dôst
Ruhların açmaza kodı iki kat

Dil beydakını eyledi iki ruh ile mât
Şatrenç oynamak güç imiş pâdişâh ile

beyitlerini buna misâl olarak gösterebiliriz. Şatrenç ıstılâhı olarak piyâde, at, beydak, mat, açmaz, şeh-mât, kelimeleri zikredilmektedir.

21 — Rûm, 22 — Mısır, 23 — Aydın, 24 — Germiyân:

Yanak beyazlığı cihetiyle Rûm'a teşbîh edilmiştir. Rûm ismi, ma'nâ bakımından Şâm ile berâber kullanılmış; yanak üzerindeki saç, Şâm veyâ Şâm askeri olarak tavsîf edilmiştir. Ben, Rûm ülkesinin harâcına mukâbil tutulmakta, onunla mukâyese edilmektedir. Diğer vecheler Rûm'a âit husûsiyetlerle alâkalıdır. Rûm ilinde harâmî çok olur; yanak üstündeki ben Rûm ili harâmîsidir ki, cân kervanını öldürür ve varını yoğunu yağma eder. Yine ben, Rûm iline düşmüş garib Habeş sultanına teşbîh edilmiştir. Rûm'da ömürler kısa olur, buna rağmen sevgili saçını uzatmalıdır. Rûm'da esir boldur; sevgilinin yanağında ve zülfünde dizili gönüller, Rûm illerindeki zencîr ile bağlı esirlere teşbîh edilmiştir. Âşık,

"yanağındaki zülfünün ucunda neler çektim" diye şikâyet etmiş de, sevgili "Rûm'da uçlar gavgâlı olur" diye cevap vermiş.

Sultan Fâtih ve Bâyezîd devirlerinin hâdiselerine dikkat edersek, Osmanlı devletinin Rûmeli'nde çok meşgul olduğunu, gâilelerin çoğunun ordan çıktığını görürüz. Son misâlden hareketle, Rûm kelimesiyle yalnız Anadolu kasdedilmekle berâber, Necâtî Bey'in bu ma'nâyı Rumeli'ne de şâmil kıldığını söyleyebiliriz.

Mısır ülkesine azîz olmak, Yûsuf peygamber için bir i'tilâ idi. Hâlbuki sevgilinin yanağının beni, bir karakullukçu olduğu hâlde Mısır'a azîz olmuştur. Âşıkın gözünde, sevgilinin yanağının hayâli, Nîl kenarında Mısır gibidir. Yanak üzerinde ben beğlenmemelidir (böbürlenmek), Habeş'ten Mısır sultanı olduğu görülmemiştir. Sevgilinin mahallesini dolaşmak Kâ'beyi, saçını dolaşmak Şâm'ı, yanağını dolaşmak Mısır'ı tavâf etmek gibidir.

Yanaktaki ben Aydın içinde Tire kasabasına nisbet edilmektedir ki, bu aydınlık ve karanlık tezâdı cihetiyledir.

Yanak ayrıca Germiyân'a, ayva tüyleri de Karesi'ye benzetilmiştir.

25 — Genc, 26 — Arak-rîz, 27 — Dil-firîb, 28 — Bayram:

Genc (= hazîne) vîrânelerde bulunur, bu cihetten vîrâne ile berâber mütâlâa edilmektedir. Yanağın hazinesi yanında "vîrân olası" gönül anılmaz; derd ve belâ ile harâb olmayan gönül, sevgilinin yanağının hazînesinin hayâli ile âbâd olmaz. Hazînelerde yılan bulunur; sevgilinin yanağının şevkiyle gönül ikiye katlanmış zülften korkmaz, çünki hazîne arayanlar ejderhâdan korkmazlar.

Sevgilinin yanağı dâimâ terler olarak tasavvur edilmiş; bu ter gül suyuna ve gül üstündeki şebneme teşbîh edilmiştir.

Yanağın dil-firîb oluşu hiçbir vech-i şebeh ihtivâ etmemektedir.

Kâkül bir tâne, yanak iki tânedir; nitekim Kadr gecesi bir, bayram (Ramazan ve Kurban olmak üzere) iki tanedir. Sevgilinin yanağı ve saçı sevdâsı ile dîvâne olanın gecesi gündüzü Kadr ve bayramdır. Buradaki "bayram" kelimesi "ay" mefhumunu tedâî ettirmektedir.

29 — Kişver, 30 — Meydân, 31 — Kâ'be, 32 — Ârâste, 33 — Sîb, 34 — Karanfül, 35 — Bergi-i kâh, 36 — Rûh-ı musavver, 37 — Gül-gûn, 38 — Ak, 39 — Kâfûr, 40 — Sîmîn, 41 — Handân, 42 — Al:

Yanak cân ülkesine, şarâbın aksi o ülkeyi tutuşturan ateşe; yanak meydâna, ayva tüyleri orada "tozup tozup" gelen, ve ele geçmeyen bir ata; yanak, Kâ'be'ye; saç, örtüsüne; yanak ârâste (aynı zamanda çarşı ve süslü ma'nâlarında) çarşıya, güneş ve ay çarşıda dönüp duran dilenciye; çene nârence, yanak elmaya; yanak gül ve karanfile, saç sünbüle; saç Seb-dîz'e, yanak Gül-gûn'a; saç karaya yanak aka; benler fülfüle, yanak kâfura benzetilmiş, ayrıca Rûh-ı musavver'e teşbîh ile al, handân ve sîmîn olarak tasavvur edilmiştir.

ç) Ben, hâl:

aa) Umûmî olarak ben:

Ben yalnız bir beyitte yeşil[28] diğerlerinde siyah olarak ifâde edilmiştir. Siyahlığı veyâ bulunduğu yer i'tibâriyle gamze, göz, kirpik, kaş, ayva tüyleri, zülf, ağız veyâ dudak ile berâber mütâlâa olunmaktadır.

Şekil i'tibâriyle yuvarlaktır. Mevkîi ve rengi yanında bu husûsiyeti de vech-i şebehlerin intihâbında rol oynamaktadır.

bb) Ben üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Nokta, (Nokta-i remmâl), Durak:

Benin nokta ve durak işâretlerine teşbîhi bunlarla alâkalı husûslar cihetiyledir.

Remmâller noktalar döküp bunları hesaplayarak fal açarlar; Sevgilinin benleri gönlü çıkarır, çünki zamîr (içteki niyet) nokta ile bilinir; dudaktaki ben ağızın sırrını ortaya koymuştur, sırr-ı gaybı açan remmâlin noktasıdır.

Yüz nûr, üstündeki benler "nûr" kelimesinin üstündeki noktalardır. Ayva tüyleri âyet, aradaki benler de durak işâretleri veyâ noktalarıdır. Ben varken dudağın üzerinde ayva tüylerine lüzum yoktur, şeker kelimesi üstünde şedde işâreti gerekmez.

2 — Dâne, (Dâne-i tesbîh), (Dâne-i şerer):

Benin dâneye teşbîhi, dâne ile alâkalı unsurlar ve tâbirler münâsebetiyledir.

Kıvılcıma dâne ıtlak olunur ve "harmanına od urmak" tâbiri "varını yoğunu yakmak, mahvetmek" ma'nâsındadır. *"Eğer beninin dânesi*

[28] Bk. N. B. D. 480 (540 - 2).

harmanıma od urmazsa ben senin cennete benziyen mahalleni terk etmem, ter edersem âdem olmayayım" ifâdesinde bu ma'nâlar bir arada zikredilmiş ve "âdem" kelimesi ile tevriye yapılmıştır. Aynı tevriye "dâne" için de câridir. Dâne - Âdem münâsebeti *"Eğer senin yanağının bağındaki dâneye benzeyen benine meyl eylersek şaşma, Âdem değil miyiz?"* ifâdesinde zikredilmektedir.

"Bir dâne olmak" tâbiri "yegâne, eşsiz olmak" ma'nâsındadır. Benin fitnede bir dâne olması, bu ma'nâdan hareketle aynı zamanda dâneye teşbîh cihetiyledir.

Ben, dâneye; zülf, tuzağa; âşıkın gönlü de kuşa teşbîh olunmuştur.

Ben tesbih dânesine teşbîh edilmiş; tesbihi günde "yüz" def'a çevirenlerin, sevgilinin yanağındaki beni görünce bu fiilden "yüz" çevirdikleri; perîşan zülf ile beni bir arada görünce mescid ve mihrâb ehlinin tesbîh eyledikleri ifâde olunmuştur.

Dudak Kevser'e; dudak üzerindeki ben, Kevser başında karâr eden Bilâl-i Habeşî'ye teşbîh edilmiştir.

Yanak üstündeki ayva tüyleri ufalanmış sünbüle, benler dâneye; zülf desteye, dolayısiyle yanak harmana teşbîh olunmuştur.

Yanak bir meclise, çene o mecliste meze olarak bulunan şeffâf elmaya, içinde görülen siyâh benler elma çekirdeğine (dânesine) benzetilmiştir.

3 — Fülfül, 4 — Karanfül, 5 — Üzüm, 6 — Çekirdek:

Benin fülfüle teşbîhi, saçın reyhâna sünbüle ve yanağın kâfire teşbîhi yâni tenâsüb san'atı cihetiyledir.

Kokuyu ağızdan def' etmek için karanfil çiğnerler; âşık, benlik kokusunu izâle için sevgilinin beninin vasfını ağzından düşürmez.

Ben, üzüme; zülf, üzüm salkımına teşbîh olunmuş, bu münâsebet *"Benlerin cefâyı zülfünün salkımından öğrenir, çünki üzüm üzüme baka baka kararır"* şeklinde ifâde edilmiştir.

Bir şeyin çekirdeğini çıkarmak, daha mükemmelini yapmak ma'nâsındadır. *"Necâtî benlerinle dudağını tavsîf edemez, amma sözde* (Söz söyleme sâhasında) *şekerin çekirdeğini çıkarır"* ifâdesinde ben, çekirdeğe; dudak, şekere teşbîh olunmuştur.

7 — Gözbebeği:

Sevgili olmayınca âşıka âlem görünmez, çünki onun yanağının beni iki gözünün bebeğidir. Güzellik bir aynaya, üstündeki benler de o aynaya bakanların gözbebeğine teşbîh olunmuştur.

Edhem, "yağız at" demektir: *"Eğer senin benin bu güzellikle görünse, İbrahim Edhem gibi bir sofî bile, gözlerini benlerin gibi yanağından ayırmaz"* ifâdesinde bu kelimedeki siyâhlık ma'nâsı ile ben arasında münâsebet tesis edilmiştir.

8 — Misk, (Miskîn), Müşgîn:

Misk, siyâhlığı cihetiyle bene ıtlâk olunmaktadır. *"Benini miskîn sanırsınız amma fitnede bir dânedir"* ifâdesinde "miskîn" kelimesiyle tevriye yapılmış, aynı zamanda "misk renginde" ma'nâsı ifâde edilmiştir.

9 — 'Anber (Anber-bâr), Mu'anber:

Benin anbere teşbîhi siyâhlık cihetiyledir, fakat Necâtî Bey dîvânında anberle alâkalı herhangi bir vech-i şebeh ihtivâ etmemektedir.

10 — Câdû, Fettân, (Fitne, Fitne-i Âhır Zemân):

Benin fitneye teşbîhi, kad ile berâber zikredildikte kad'in kıyâmete; yüz imâ edilerek gamze, ayva tüyleri ve zülf ile berâber zikredildikte yüzün aya, dolayısiyle Devr-i Kamer'e teşbîhi cihetiyledir.

Ateşe veyâ suya teşbîh edilen yanak üzerindeki ben, câdûnun suya batmayıp ateşe yanmadığı inancından hareketle câdûya benzetilmiştir.

Fitne (= karışıklık, baştan çıkarma, azdırma) ma'nâlarındadır. Ben ve ayva tüyleri hattâ zülf, karışıklığından, dağınıklığından ötürü fitne olarak tavsîf edilmiştir. Fitne eyyâmında suçlu suçsuz birçok kimse cezalandırılır, hapis edilir. *"Çene çukurundaki benin fitnesinden dolayı, bütün ehl-i nazar zındâna girdi"* ifâdesinde bu husûs işâret edilmiştir.

11 — Kara:

"Gönlüm sefîne katı, güzellik ona denizdir; ayva tüyleri ve ben ona "kara" dan âlet onarır" ifâdesinde "kara" kelimesiyle tevriye yapılmış hem "sâhil" hem "siyâh" ma'nâları kasd edilmiştir. *"Ayva tüylerinin ve beninin halkı perîşân etmesine müsaâde etme; Mısır ülkesine benzeyen güzelliğinde bir iki kara sultanlık etmesin"* ifâdesinde "kara" kelimesiyle "siyâhlık" dan başka "kara yüzlü" ve "zâlim" ma'nâları da zikredilmiştir.

12 — Tire:

Tire kelimesi ile bu kelimenin siyâhlık, karanlık ma'nâsından hareketle tevriye yapılmış, yüz veyâ yanak Aydın vilâyetine benler de Tire'ye teşbîh olunmuştur.

13 — Kâfir:

Âşık mü'min veyâ müslümandır; âşıka zülm edip, gönlünü ve aklını yağma ettiği için ben - rengin siyâhlığı da dâhil olmak üzere - kâfire benzetilmiştir. Kâfir ile alâkalı müşâhede ve telâkkîler bu benzetmede vech-i şebeh olmaktadır.

Zülf ile birleşerek benler ve ayva tüyleri âşıkın dînini yağma ederler.

"Uc" sınır boyları veyâ kaleleri ma'nâsındadır: Gönül zülfün "uc"-unda barınamaz, çünki ayva tüyleri ve ben ile birleşince kâfir çoğalır ve gönlü rahat bırakmazlar.

Tuna'dan geçip müslümanlara saldıran kâfirler gibi; ayva tüyleri ve ben, âşıkın gözlerinden cânına akın ederler.

Suçluyu kâfire astırmak âdettir; sevgili eğer âşıkın gönlünü dara çekmek istiyorsa benleriyle zülfe salmalıdır.

Hat-u-hâlün dil alur gamzelerün men' itmez
İki kâfir ki üşüb akdara bir er sevinür

beytinde ayva tüyleri ve ben kâfire teşbîh olunmuştur. Dil almak esir almak ma'nâsında olmakla berâber - düşmanın tâbiyesini veyâ niyetini öğrenmek için bir esir alınıp söyletilir ve bu esire "dil" adı verilirdi - bu beyitte, tevriye tarîki ile, "dil" kelimesi aynı zamanda gönül ma'nâsını da ihtivâ etmektedir.

14 — Habeş, (Habeş sultanı, Bilâl-i Habeşî):

Benin Habeşe teşbîhi siyâhlığı cihetiyledir. Yüz, Rûm ülkesine ve ben, oraya gelmiş Habeş sultanına; çene Mısır zindânına ve oradaki ben, Mısır zindânında ebedî mahbûs olan Habeş'e; dudak, Kevser havuzuna ve kenarındaki ben Kevser havuzu başındaki Bilâl-i Habeşî'ye benzetilmiştir. bir başka beyitte yanak üzerinde "beğlenen" bene târizde bulunulmuş, *"Habeşîlerden Mısır'a sultan olan yoktur"* denilmiştir.

Masallardan gelen bir telâkkî ile gönül sırça saraya, sevgilinin yanağındaki ben de onu hıfzeden perdedâr hindûya teşbîh edilmektedir.

15 — Uğrı, Harâmî, (Rûm ili harâmîsi):

Çene çukurundaki ben, zindândaki uğruya; Rûm iline teşbîh edilen yanaktaki ben, harâmîye; ayva tüyleri ve ben, güzellik metâını durmadan behâya çıkaran "gölge harâmîsi (bugünkü karaborsacı ma'nâsında olmalı) ne; ben gönlü çalan hırsıza, zülf onu koltuğu altında saklayan birisine teşbîh edilmiştir.

16 — Asker, leşker, (Leşker-i hindû):

Gamze aklı, ayva tüyleri ve ben de cânı ve gönülü yağma eden askere; ben, ayva tüyleri ve kirpik zühd ü verâ' saflarını bozmak için getirilmiş Hind askerine; ayva tüyleri ve ben, âşıkın üstüne - gâlib olduğu halde - gece baskını yapan askere teşbîh edilmiştir.

17 — Şatranç ıstılahı, Beydak, (Piyâde):

Yanak bahsinde işâret edilen vech-i şebehlerle ben beydaka (= piyâde) benzetilmiştir. Bu vech-i şebehler şatranç oyunuyla alâkalı husûsiyetler olup ayrıca burada tafsîline girişilmeyecektir.

18 — Pervâne, 19 — Mekes, 20 — Gurâb, 21 — Leke, 22 — Ashâb, 23 — Dâğ, 24 — Karaca Dağ, 25 — Kara kullukçu, 26 — Zulmet, 27 — Girde - bâliş, 28 — Dârû, 29 — Gülle, 30 — Semender, 31 — Sâye-i çetr:

Güzellik veyâ yanak muma veyâ çerâğa, benler pervâneye; dudak şekere, benler sineğe; yanak cân gülşenine, ben gülşeni kaplamış kargaya; yanak aya, ben ay üstündeki lekeye; yanak nûr-ı Nebî'ye (Hz. Muhammed'e), benler çevresindeki ashâba; yanak lâleye, ben lâlenin içindeki siyâhlığa; kanlı yaş Kızılırmak'a, ben yüzünden çekilen gam Karacadağ'a; yanak Mısır ülkesine, ben Mısır'a azîz olmaya kalkan karakullukçuya; yanak çerâğa, ben onun aydınlığını artıran karanlığa; zülf hindûya, muanber ben girde-bâlişe (= yuvarlak astık); sabâ Hindistan'dan gelen tüccâra, ben onun getirdiği ilâca; âşıkın bedeni kaleye, ben onu baştan ayağa yıkıp harâb eden gülleye; yanak ateşe, üstündeki ben gece gündüz orayı mekân edinmiş olan semendere; memleket güzel bir kadına, sultanın çadırının gölgesi güzelin yanağına revnak veren bene teşbîh edilmiştir.

c) Hat (Ayva tüyleri):

aa) Umûmî olarak ayva tüyleri:

Ayva tüyleri diye ifâde ettiğimiz hat önce sarı veyâ açık renktedir, sonra kararır. İlk hâli yalnız bir beyitte:

Hatt u 'izâr-ı yâra iki subh olur misâl
Kim biri kâzib ola biri sâdıkâ seher

Subh-ı kâzib olarak tavsîf olunmuştur. Çünki subh-ı kâzibde ortalık aydınlanır gibi olur, insan sabahın zuhûr edeceğini sanır, sonra tekrar kararır. Ayva tüyleri yanağın üstünde, yanağın veyâ dudağın çev-

resinde bulunur. Bu çevrede bulunuş keyfiyeti "çekip çevirmek, kenâra çıkmak, kenar tutmak" gibi tâbirlerle ifâde olunur, dudak, ben, yanak ve zülf ile berâber mütâlâa olunmaktadır.

Ayva tüylerinin zuhûru âşık tarafından istenmeyen bir keyfiyettir. Hattâ güzelliğine mağrûr olup da âşıka yüz vermeyen sevgiliyi *"güzellik binâsının temeli bir kıl üstündedir, itimâd* etme" diye âşık tehdîd eder. Yine âşık ayva tüylerinin çıkışını, cânının çıkması veyâ saf şarâb üstünde leke husûle gelmesi diye târif eder. Ayva tüyleri gelince güzellik kıymetini kaybeder. Hat kelimesi ve bu kelimeyle alâkalı tâbirler üzerinde tevriyeler yapılarak ayva tüylerinin gelişi ifâde edilir.

bb) Ayva tüyleri ile alâkalı teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Yazı, (Hat, Hatt-ı Yâkût), Berât, Tezyîn, Çizgi (Hat), Hat (Fermân), Nakş, Hâşiye:

Ayva tüylerinin yazıya teşbîhi, yazı ile alâkalı çeşitli müşâhedeler, telâkkîler ve tâbirler cihetiyledir.

Dudağın yâkûta teşbîhinden hareketle "yâkût" kelimesiyle tevriye yapılarak büyük hatât Yakût-ı Musta'semî'ye işâret olunmuş, dudak kenarındaki ayva tüyleri Yâkût'un hattı ile mukayese edilmiştir.

Dudak Kevser'e teşbîh olunmakla çevresindeki ayva tüyleri Kevser Sûresi'ne; möhüre teşbîh olunmakla, etrafındaki ayva tüyleriyle berâber Süleymân Peygamberin möhrüne, dudak üzerindeki ayva tüyleri möhüre kazınmış yazıya benzetilmiştir.

Mürekkep is ile yapılırdı; felek kâseye, âşıkın âhının dumanı, ise teşbîh olunmuş, sevgilinin hattının (ayva tüylerinin) mürekkebinin bundan yapıldığı ifâde edilmiştir.

Su üzerine nakış yapılır, sonra bu kâğıda geçirilirdi; üzerinde ayva tüyleri bulunmayan yanak *"Ey sevgili yanağın letâfetle su gibi titrer, bu sebebden üzerine müşgîn hat nakş olunamaz"* şeklinde ifâde edilmiştir.

Yüzün kenarındaki ayva tüyleri, yanlışın kenâra yazılması âdeti veyâ hüsnün âyete teşbîhi ile âyetin kenardaki tefsîri, kitâba teşbîhi ile hâşiyesi olarak tavsif edilmiştir. Ayrıca güzellik bir kitâba, ayva tüyleri de onu tezyîn için yazılmış yazıya benzetilmektedir.

Bir kulun âzâdı veyâ bir kazâ fiilinin ifâsı için yazılı emir veyâ fermân verilirdi; bu cihetten âşık kula veyâ gönlü binâya, sevgilinin ayva tüyleri kulu âzâd için yazılmış ıtıknâmeye veyâ gönül evini yıkmak için getirilmiş berâta teşbîh olunmuştur.

Hatt'ın karar bulması, hattâtın yazısının kemâle erişmesi demektir ki, bu husûs *"Hattı* "karardığı" *için gücenme, hat karar bulunca rağbet görür"* şeklinde ifâde edilmiştir. Buradaki "kararmak", "karar" kelimeleri arasındaki cinas san'atına dikkati çekelim.

2 — Gubâr, (Hatt-ı Gubâr):

3 — Reyhân (Hatt-ı Reyhân):

4 — Î'râb:

5 — Teşdîd:

Gubârî yazı, ince ve küçük bir yazı şeklidir. Yanak kenârındaki ayva tüyleri, gubârî ile yazılmış hâşiyeye; ayva tüyleri gubârî yazıya, zülf veyâ turra gubârî üstüne yazılmış reyhânî, reyhân-ı celî veyâ tevkiî yazıya teşbîh edilmiştir.

Yüz mushafa, ayva tüyleri reyhânî yazıya; güzellik âyete, ayva tüyleri âyet üstüne kazılmış i'râba; dudak "şeker" kelimesine, ayva tüyleri bu kelimeyi "şekker" okutmak için konulmuş şedde işâretine teşbîh edilmiştir.

6 — Kur'ân, Sûre (Sûre-i İhlâs, Sûre-i Kevser, Sûre-i Neml), Âyet, (Âyet-i Kur'ân), Safha, (Safha-i Kur'ân, Safha-i Keşşâf):

Ayva tüylerinin Kur'ân v.s.'ye teşbîhi bunlarla alâkalı birtakım müşâhedeler, telâkkîler ve inançlar cihetiyledir.

Yanak îmâna, ayva tüyleri Kur'ân'a ve bunların hasretiyle cân veren âşık îman ve Kur'ân ile ölmüş kişiye; dudak cân çeşmesine, ayva tüyleri onun üstüne yazılmış Kevser Sûresi'ne ve, yanak üzerindeki ayva tüyleri Neml Sûresi'ne, ortadaki yara besmelenin meddine; yanak Mushaf'a, ayva tüyleri kenâra yazılmış âyete; başında sevdâ-yı hattı götüren âşık, yanında âyet-i Kur'ân götüren kimseye; yüz veyâ yanak Kâ'be'ye, ayva tüyleri Kâ'be'nin etrâfına yazılmış Kur'ân âyetlerine; üstüne feth âyeti yazılmış kılıcın yüzü, ayva tüyleri gelmiş delikanlıya; yüz Mushaf'a, ayva tüyleri âyete, benler durak işâretine teşbîh edilmiştir.

Birtakım belâlardan ve sıkıntılardan kurtulmak için ihlâs sûresi okunur, bu husûsiyet kelimenin müştaklarından olan "halâs" kelimesiyle de alâkadârdır; âşıkın gönlü, sevgilinin zülfünün bendinden kurtulmak için ayva tüylerinden bin kere Sûre-i İhlâs okumuş, yine de muvaffak olamamıştır. Kur'ân yazmalarında âyetlerin arasını kırmızı renk ile doldururlardı; sevgilinin yanağı Zemahşerî'nin Keşşâf adlı tefsirinin

sahifesine, ayva tüyleri âyetlere, yanağın rengi de *"surh ile çekilmiş medd-i beyân"* a teşbîh edilmiştir. Ehl-i kitâb olan kişi cehennem ateşinden halâs olacaktır; âşık mihnet gamının ateşinden sevgilinin hattına "tâbi" olmakla (himâyesine sığınarak) kurtulmuştur. Kur'ân okunurken sahîfeleri işâretlemek için araya gül yaprağı konulurdu; sevgilinin "miskîn" ayva tüyleri Kur'ân'a, yanağı da Kur'ân sahîfeleri arasındaki gül yaprağına teşbîh olunmuştur. Kur'ân'da, Rûm sûresinde mü'min olan Bizanslıların, kâfir İranlılar tarafından mağlûb edildiği haber verilmişti; sevgilinin yanağı üzerindeki ayva tüyleri, Rûm ilinin yağma edilip mü'minlerin kâfirler tarafından kırıldığını gösteren âyettir. Üstünde Kur'ân yazılı sahîfeler i'tinâ ile muhâfaza edilir, yere atılmaz, ateşte yakılmaz; âşık, gönlünde sevgilinin hattının nakş olunduğunu, âyet-i Kur'ân yazılı sahîfeyi ateşe yakmanın günâh telâkkî edilişinden hareketle, gönlünü âteşe yakmamasını istemektedir.

7 — Ferd:

Yaptırılan mîmârî eserlerin üstüne manzûm bir parça yazılırdı; bu cihetle sevgilinin dudağı çeşmeye, üstündeki ayva tüyleri "ferd" e veyâ Hızır eliyle yazılmış "ferd" e teşbîh olunmuştur.

8 — Kara, (Sevdâ):

Sevdâ kelimesi "kara" ve "aşk hastalığı, melânkoli" gibi iki ayrı ma'nâyı ifâde ettiği için, ayva tüylerine ıtlak olunduğunda, tevriye tarîkı ile her iki ma'nâ da kasdedilmiş olur.

Ayva tüyleri kara olarak ifâde edildiğinde, bu kelimenin müştaklarından olan kelimelerle "kararı başlamak, kararı kalmamak, karar bulmak" gibi tâbirler ve bunların ma'nâları vech-i şebeh olmaktadır. "Kara" kelimesinin, "kara yüzlü, değersiz, zâlim" ma'nâları da tevriye tarîkı ile zikredilmiştir.

9 — Kara, Kenâre:

Güzellik denize, âşık veyâ gönlü gemiye veyâ denizde kalmış insana, ayva tüyleri karaya, sâhile teşbîh olunmuştur.

10 — Karanu, (Karanuluk), Zulmet, Gice:

Ayva tüylerinin karanlığa veyâ geceye teşbîhi, geceye dâir husûsiyetler ve tâbirler cihetiyledir.

Yanağı güne, ayva tüylerini geceye teşbîh ile, yanağı ayva tüylerinin kaplaması ve tüylerin kararması *"sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri mahabbet ehlinin ecelidir; gâfil yürüme, gözünü aç* (hat gelip güzelliği berbâd etmeden safâ sürmeye bak) *çünki gün gecelidir"* şeklinde ifâde edilmiştir. Karanlık kesâfet peydâ ettikçe çerâğın parlaklığı ziyâdeleşir; yanağın rengini de zülf, ben ve ayva tüyleri açar. Gönül sevgilinin yanağında güzel kokulu ayva tüylerini görünce sevinir, çünki ay karanlık olunca hırsızın günü doğar. Sevgilinin dudağı Âb-ı Hayât, ayva tüyleri onu kuşatan karanlıktır.

11 — Gölge, (Gölge harâmîsi), Sâye (Sâye-i ebrû, Sâye-i sünbül):

Âşıka, yanaktan ayva tüylerine varıncaya kadar nice zehirler vuran zülf insanı "güneşten gölgeye" iletmeyen yılana; yanak güneşe, hat gölgeye teşbîh edilmiştir. Ayva tüyleri, yanakta gül üzerine düşmüş sümbül gölgesine; dudak üzerinde kaşların gölgesine; yüzde, güzellik metâını "behâya" çıkaran "gölge harâmîsine" benzetilmiştir.

12 — Buğı, Duman, Dûd, (Dûd-ı müşg-âsâ, Dûd-ı âh), Bulut:

Ayva tüylerinin dumana teşbîhi yanağın, âteşe; güzelliğin üstünde sıcak yemekler bulunan sofraya veyâ güneşe teşbîhiyledir.

13 — Fitne, (Fitne-i Ahır Zemân) ,Sihr:

Ayva tüylerinin fitneye teşbîhinde vech-i şebeh unsurları "ben" maddesinde zikredilmiştir. Filhakika fitne mevzuûunda ayva tüyleri ben ile berâber mütâlâa edilmiştir.

14 — Dâire:

Perî dâveti ile sihir yapmak için dâire çekilir; hat bu cihetten dâireye teşbîh edilmiştir. Bahârda sular çer-çöple dolar; bu yüzden ayva tüyleri yanak üzre dâire çeker. "Dâireden çıkmak" tâbiri "haddi tecâvüz etmek" ma'nâsındadır; güzelliğin eteğine ayva tüyleri el sunmuş yani belirmeye başlamıştır, sevgili dâireden çıkmasına (bütün yüzü kaplamasına) müsaade etmemelidir.

15 — Efsûn, (Gül-efsûn):

Ayva tüylerinin efsûn ile münâsebeti; *"kara perçemin sabâya uyup kaçmış idi, müşg-sâ hatın efsûn ile başını çevirdi"* ifâdesinde "efsun okumak" tarîkı iledir.

Terledün ey hat mey-i la'lin gül-efsûn eyledün

mısrâında afyonlu şarâb ma'nâsına gelen "gül-efsûn" kelimesiyle berâber zikredilmiştir.

16 — Toz, Gerd, Gubâr:

17 — Karınca, Mûrçe:

Ayva tüylerinin toza teşbîhi, toz ile alâkalı birtakım tâbirler münâsebetiyledir. *"Yanağındaki müşg uvağını görüp hat dersem, Allah saklasın, güneşin üstüne toz kondurmuş olurum"* veyâ *"yâre ayva tüyleri* (bulunduğunu) *isnâd bir zamandan beridir* (âdet oldu), *şimdi zerreler parlak güneşin üstüne toz kondurmaktadır"* ifâdesindeki toz kondurmak ve diğer beyitlerdeki "hatırına toz konmak, toz koparmak, tozup tozup gelmek" tâbirleri münâsebete misâldir. Yüz, başka bir beyitte, üstündeki ayva tüyleriyle berâber bahâr mevsimindeki kulanık suya teşbîh edilmiştir.

Ayva tüylerinin karıncaya teşbîhi, karınca - Süleyman peygamber münâsebetiyledir ki, sevgiliye, ayva tüyleri gelince güzelliğinin geçeceği, *"bir zaman gelir ki karınca Süleymanlık eder"* şeklinde anlatılmıştır. Bir başka teşbîh de mâr - mûrçe münâsebetiyle vâki olmuştur: Sevgilinin yanağı kılıcın yüzüne benzetilmiş, parlak kaldıkça kılıcın paslanamayacağı (= karıncalanmak) ifâde edilmiştir.

18 — Kâfir, (Kâfir-i Rûm, Kâfir-kîş), Küffâr:

Ayva tüylerinin kâfire teşbîhi, siyâhlığından kinâye, birtakım telâkkîler ve inanışlar cihetiyledir.

Yüz Rûm'a, ayva tüyleri Devr-i Kamer'de Rûm ilinde zuhûr eden kâfire; yüz dîne, zülf, ayva tüyleri ve ben dîne kasbeden kâfirlere; yanak üzerindeki ayva tüyleri, Rûm ilinin yağma edilip kâfirlerin müminleri kırdığını ifâde eden âyete veyâ göz Tuna'ya, âşıkın cânı mülke, ayva tüyleri ve ben Tuna'dan geçip müslüman üstüne akın eden kâfirlere teşbîh edilmekle yüzde veyâ yanakta ayva tüylerinin zuhûra gelmesi ve kararması ifâde edilmiştir.

"Dil almak" tâbirinde "dil" kelimesinde tevriye yapılarak ayva tüyleri ile ben, dil alan iki kâfire veyâ ayva tüyleri, zülf ve yanak arasında, dil almak için pusuda saklanan kâfire teşbîh edilmiştir.

Yüz gösterür hemîşe müselmânlığa hatun
Kâfir dimen siz ana ki mahfîce dîn tutar

beytinde ayva tüylerinin yüz üzerinde bulunuşu "yüz göstermek = meyletmek" tâbiriyle ifâde edilmiş, yüz müslümanlığa teşbîh ile, yüz üstünde bulunuş keyfiyeti mahfîce dîn tutmak şeklinde anlatılmıştrı.

19 — Çeri, Leşker, (Leşker-i Hindû):

Zülf pusuya, altındaki ayva tüyleri "dil" almak için gizlenmiş leşkere ve kâfir leşkerine teşbîh edilmiştir. Bundan başka ayva tüyleri ve ben zühd ü verâ' saflarını bozmak için getirilmiş leşker-i hindûya; âşıkın üzerine gece baskını yapan leşkere; can ve gönül mülke, ayva tüyleri, ben, veyâ gamze mülkü yağma eden askere; ayva tüyleri can mülkünü ayaklayan (= çiğneyen) gam çerisine teşbîh edilmiştir.

20 — Belâ, 21 — Kin, 22 — Ecel, 23 — Tezvîr:

Âşıka sıkıntı, üzüntü, gam, kasvet vermesi cihetiyle ayva tüyleri belâya teşbîh edilmiştir. Belâyı def' etmek için adak adamak geleneğinden hareketle, bir beyitte *"Siyah hat gelmesin diye, redd-i belâ için, ben dilenciye vaslını nezr et"* denmektedir:

Gelmeyüb hatt-ı siyeh redd-i belâ olmağ içün
Vaslunı nezr eyle lûtf it ben gedâya dôstum

Gül renkli yanak üzerinde ayva tüylerine lüzum olmadığını, kîn ile dînin bir araya gelemeyeceği gerekçesiyle ifâde eden Necâtî Bey, ayva tüylerinin gönül alan yanağa zırhlar giydirdiğini, binâenaleyh, kendisine kîn tutmakta olduğunu söyleyerek ayva tüylerini kîne teşbîh etmiştir.

Ecele teşbîh, zülfün ömre benzetilmesinden hareketle, yanakta gelen ayva tüylerinin zülfü mahvettiğini dolayısiyle ömrünün tükenip ecelinin geldiğini ifâde sûretiyledir. Burada yüzün Devr-i Kamer'e teşbîhi kinâye tarîki ile geçmektedir. Ömrün tükenmesi tâbiriyle bu devirde ömrün kısa olacağı inancına işâret olunmaktadır. Bir başka beyitte ayva tüylerinin ehl-i mahabbet eceli olduğu ifâde edilmiştir.

Ayva tüylerinin tezvir olarak ifâde edilişi bu kelimenin lûgat ma'nâsı olan "yalan, karıştırma, dolandırma, hiyle ve desîse kullanma" ma'nâları cihetiyledir. Kara yüzlü saç, ayva tüylerinin tezvîrine hak (doğru) der, şehâdetini isbât için Mushaf-ı hüsne el vurması istenir. Ayva tüyleri terler, lâ'l renkli şarâbını, afyonlu yaparak (hiyle karıştırarak) sôfîlere tezvîrde bulunur. Âşık sevgiliye *"ayva tüylerin gelmiş, bize vefâ kıl"*, der; o da *"tezvîre kalkışmakla asılsız isteklerde bulunmakla eline ne geçiyor?"* diye cevap verir.

24 — Müşg, (Müşg-i ter, Müşg-bâr, Dûd-ı müşg-âsâ, Müşg-sâ, Müşg uvağı), Müşgîn, Miskîn:

Ayva tüylerinin müşge teşbîhi, siyâhlığı, kokusu ve ufalanmış miski andırması cihetiyledir. Misk Huten'de ve Türkistan illerinde bulunduğu için Türk, Huten kelimeleri de misk ile berâber zikredilmiştir.

25 — 'Anber ('Anber-i ter, 'Anber-sâ, 'Anber-bâr, 'Anber-feşân), 'Anberîn, Mu'anber:
26 — Reyhân, (Râh-ı reyhânî):
27 — Semen-bû, 28 — Hoş-bû:

Ayva tüylerinin anbere teşbîhi, sevgilinin ayva tüylerine öykündüğü için yedi denizlerle yüzünün karasını yıkayamadığı ifâdesinde renk cihetiyledir ve bu arada anberin denizden çıktığı da ifâde olunmuştur. Anberi "Amber" şeklinde okuruz ki; bundan hareketle ayva tüylerinin arasındaki ağız "anber" kelimesinde gizli "mim" harfine teşbîh edilmiştir.

Güzellik bağa, zülf ve ayva tüyleri sünbül ile reyhâna; gönül saksıya, ayva tüylerinin hayâli saksı içinde beslenen reyhâna; etrafında ayva tüyleri bulunan dudak, reyhânî şarâba teşbîh edilmiştir.

Ayva tüyleri beyaz gül kokulu veyâ hoş kokulu olarak tasavvur edilmektedir.

29 — Çemen, Sebze, Sebz, Ot:
30 — Hızr:

Ayva tüylerinin çemene teşbîhi zülfün sünbüle, benefşeye; yanağın mehtâba, zülfün geceye; gözün nergise, boyun sanevbere; yüzün veyâ yanağın gülşene ve ilkbahara teşbîhi tarîki iledir. Bir başka misâlde dudak câna, ayva tüyleri can otuna teşbîh edilmiştir.

Hızr'a teşbîhi, aynı zamanda Hızır = "yeşillik = tâzelik" cihetiyledir. Dudağın etrafındaki tâze ayva tüyleri, Hızır eliyle çeşmesâr üstüne yazılmış mısrâ'a; dudak Âb-ı Hayvan'a, etrafındaki tâze tüyler Hızr'a; tâze ayva tüylerinin dudağın çevresinde belirmesi, Hızr'ın Âb-ı Hayvân üstüne gelmesine teşbîh olunmuştur.

31 — Dârû, 32 — Mekes, 33 — Benefşe, 34 — Hâr, 35 — Karasi, 36 — Zırh, 37 — Gurâb, 38 — Serkeş, 39 — Sünbül uvağı:

Zülf Hindistan'a, zülften ayva tüylerinin ve benin haberini veren sabâ yeli, ilâç getiren hindli tüccara teşbîh edilmiştir.

Dudak şîrînliğiyle şeker dengine, ben ile ayva tüylerinin hayâli şeker dengine üşüşen sineğe; çevresinde ayva tüyleri bulunan dudak benefşe şarâbına; güzellik güle, ayva tüyleri dikene; yanak (ârız) Aydın'a, ben Tire'ye; yanak (ruhsâr) Germiyân'a, müşgîn ayva tüyleri Karasi'ye; yanak gönül alan bir yiğite, hat zırhâ; âşıkın canı gülşene (veyâ sevgilinin yanağı), ayva tüyleri, ben, zülf gülşeni kaplayan kargalara; ayva tüyleri başını çıkarıp görünmesi itibâriyle serkeşe; yine ayva tüyleri sünbül uvağına, benler de dânelere teşbîh edilmişlerdir.

VI — Ağız (dehân, fem):

a) Umûmî olarak ağız:

Ağız görünmez, ancak konuşunca farkına varılır. Bu husûs, sözle alâkalı tâbirler ve kelime oyunlarıyla ifâde edilmiştir. Görünmez oluşu ufaklığındandır. Umûmiyet i'tibâriyle yuvarlak ve dar olarak tasavvur edilmektedir ki bu cihetle yuvarlak nesnelere teşbîh olunmuştur.

b) Ağız üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Âb-ı Hayât, 2 — Pisteh, 3 — Teng 4 — Hokka:

Âb-ı Hayât karanlıkta bulunur; sevgilinin güzelliğinin nûru ile dudağının zerresi görülmektedir, halbuki Âb-ı Hayât güneşten ırakdır. Âb-ı Hayât diriltir; *"möhr için eğer adını ağzına alsan, hâtem, Âb-ı Hayât ile berâber dirilir* (= berâber bulunur ma'nâsını da ihtivâ eder)" ifâdesinde bu cihetten hareket edilmiştir.

İçki meclisinde pisteh meze olarak kullanılır; sevgilinin dudağına öykündüğü için, meclistekiler, söyletmeyip ağzına vurmuşlardır.

Teng kelimesi hem denk hem de dar ma'nâsında tevriyeli olarak kullanılmış, *"Şeker, lebinin şerbetini başına götürse, ağzın sonunda onun yerini teng eyler"* veyâ *"ağzın gibi, cihânda yeri teng olsun"* ifâdelerinde şeker dengi ve ağzın darlığı aynı zamanda anlatılmıştır.

Hokka mercân, mücevher gibi kıymetli taşlardan yapılır veyâ bunlarla tezyîn edilir. Esrar denilen keyif verici madde ve ilâçlar bunda muhâfaza edilmektedir. Esrâr kelimesi üzerinde tevriye yapılarak hem mükeyyif madde, hem de "sır" kasd olunmuştur: Lâ'l renkli dudağın müferrih olması, içinde cânın bulunması; ağzının esrârını rakîbin duymaması için anberîn hat hâteminin mercân hokkaya basılması; sevgilinin hokka ağzında söz cevherinin çıkmaması; gonca dudaklı ve hokka ağızlı güzellerin bâdeyi terk edeni esrâra çekmeleri (esrar içmeye dâvet etmeleri) bu cihetlerdndir.

5 — Hâtem, Nigîn, Möhr:

Ağızın möhüre teşbîhi, bir cihetten, zülfün nişâna teşbîhi tarîki iledir ki, güzelliğin âleme hükmettiği ifâde edilmektedir.

Diğer cihet möhr - Süleyman peygamber münâsebetiyledir. Süleyman peygamberin yüzüğünün etrafında teşekkül etmiş inanç ve telâkkîler, teşbîhde vech-i şebeh unsuru olmaktadır. Bütün güzellerin sevgilinin ağzına bakması, ins ve perînin möhr-i Süleyman'a tâbi' oluşu ile; ağ-

zının yok denecek kadar ufak oluşu, Süleyman peygamberin hâtemine yokluk (kudretsizlik) olamayacağı ile; herkesin, sevgilinin ağzı için gâh yok, gâh var deyişi, hâtem-i Süleyman'ın devler tarafından saklanması ve sonra bulunması ile ifâde edilmiştir. Yüzük gizleme oyunu ile sevgilinin ağzının gizli oluşu, yüzük bulununca dudağın kızarması ile ağzın görünmesi anlatılmıştır ki burada psikolojik bir vaziyete işâret edilmektedir.

6 — Zerre:

Ağızın zerreye teşbîhi güneş - zerre münâsebetinden hareketle, yüzün de güneşe teşbîhi tarîki iledir. Güneş yüzde ağzın zerrece bulunması yokluğunu, zerrece peydâ olması görünmesini ifâde etmektedir. Bilindiği gibi toz zerreleri güneş ışığında vâzıh olarak görülür.

Ağzunun ölçüsin aldum yoğ imiş zerre kadar
Mihr kapundaki 'âşıklara Mestî Çelebi

beytinde "mihr" kelimesiyle tevriye yapılmış "sevgi, mahabbet" ve "güneş" ma'nâları aynı zamanda ifâde edilmiştir.

7 — Râz, Sır, (Esrâr, Esrâr-ı gayb):

Ağızın sır olarak tavsifi dudağın şarâba teşbîhi iledir. Dudak görününce ağızın varlığı da ortaya çıkar. Bu husûs gizli sırların sâf şarâb ile âşikâr olduğu veyâ كل سر جاوز الاثنين شاع (ikiyi tecâvüz eden her sır şâyi' olur) sözüyle ifâde edilmiştir.

Remmâller nokta dökerek gâibi bilirler; bu cihetten dudağın kenarındaki benin, ağzın sırrını açığa vurduğu ifâde olunmuştur. Ağızın sırrını saklayamayan gönül, esrâra tevbe edemeyen kişiye; ağızın sevgisine mâlik olmayan cân, içinde sır saklamayan gönüle (veyâ sır saklamayan dile) teşbîh edilmiştir.

Bundan başka dudağın sırra teşbîhi *"ağzının vasfını nasıl bildireyim; söylemezsem ölürüm, söylesem sırrı açmış olurum"* ve *"o şeker dudaklı, gül gibi gülmeyince kimse ağzının esrârına muttali' olmadı"* veyâ *"ağzının remzini, belinin sırrını fâş ederdim; fakat benim gizli sırrımdan duyar, anlar kimse yoktur"* şeklinde ifâde edilmiştir.

8 — Şeker (Al şeker kursası):

9 — Şîrîn:

Ağız, yuvarlaklığı ve kırmızılığıyla al şeker kursasına teşbîh edilmiştir. Şîrîn olarak ifâde edilişi tevriye tarîki ile ve sevgilinin Husrev'e

benzetilmesiyledir. Bu takdirde sevgiliye "Husrev-i Şîrîn-dehen" deniliyor.

10 — Gonca:

Goncanın ağzı kapalıdır ve içi görülmez. Bu cihetten ağız goncaya teşbîh edilir. Bu teşbîhde içerdeki kırmızılığın da rolünün bulunduğunu kaydetmek lâzımdır. Gonca aynı zamanda bir kinâye unsuru olarak zikredilmektedir ki, sevgilinin ağzının vasfını demek için goncanın dehen olması, sevgilinin ağzının goncayı söyletmemesi veyâ sabâ yelinin, ağzının haberini goncadan araması, gonca sevgilinin ağzını vasfetti diye susenin hançer çekip itâbda bulunması, goncanın ağzından bir söz getirdi diye gülün giydiklerini çıkarıp sabâ yeline vermesi, goncaların ağız açıp gizlice söylemesi, sevglinin âteşîn dudaklarını andı diye goncanın ağzının tutuşup kıpkızıl yanması, goncanın gülzârı sevgilinin yüzüne benzeterek ağzından hatâ çıkması bu neviden benzeyişlerdir.

Sevgilinin ağzının goncaya teşbîhi ile boyu, serviye; yanağı, lâleye; âşık da bülbüle teşbîh edilmektedir.

11 — Gayb şifâhânesi:

12 — Kem:

13 — Mîm, (Mîm-i 'anber, Mîm-der-'anber):

14 — Nokta, (Nokta-i şek):

Sevgili Mesîh'e, ağzı gayb şifâhânesine, âşıkları da çâreye muhtâc hastalara teşbîh edilmiştir.

Kem kelimesinin "az, eksik" ve "kötü, fenâ" ma'nâları üzerinde tevriyeler yapılmakla ağızın ufaklığı ifâde edilmiştir. *"Zerre kadar ağzın, kıl kadar belin var, gönül alıcı güzeller içinde neyin kemdir?"* ve *"Miskîn Necâtî, vakıâ, kem demez* (ammâ) *ağzını zerreye benzetmiş"* ve *"Senin belinin ve ağzının dışında, güzellerin kemliğini görmemişiz"* misâli ifâdeler bu nevidendir.

Ağız "mîm" harfine, iki zülf iki "dal" harfine teşbîh edilmekte ve âşık bunlardan çektiği için sevgiliden "meded" taleb etmektedir. "Anber" yazılıp "amber" okunan kelimeden kinaye, sevgilinin ağzının bundaki "mim" kelimesi gibi belli olduğu, yani yok iken varlığının sezildiği ifâdede olunmaktadır. Boy "elif", zülf "lâm", ağız "mîm harfine teşbîh edilmiş âşıkların bunlardan dolayı "elem"i olduğu ifâde olunmuştur.

Bir kelimenin veyâ bir satırın üstüne, dikkati celbetmek veyâ yanlışlığını ifâde için nokta konulur. Sevgilinin güzelliği âlemde "ferd" iken dudağı bunun üstüne nokta koymuş veyâ dudağının etrafındaki "hat"tın sahîh olmadığını bilsinler diye yaratanın kalemi sevgilinin ağzını "nokta-i şek" olarak koymuştur.

15 — Yok, (Adı var kendü yok, Bî-nişân):

Ağızın gâib veyâ yok oluşu birtakım tâbirler cihetiyle fâde edilmiştir. Nitekim "bühtânın güzeller ağzı gibi ancak adı kalmıştır" ve "ağzının ölçüsünü aldım, sende zerre kadar vefâ yok" ve "Canı yoktan var eden Allâh, ağzında dudağını hoş yaratmıştır" ve "ağzınla belin yok hesabındadır, onları öpmekte ve kucaklamakta ne var" ve "Senin güzelliğinin şevkinde ağzından eser bulamadım, elime geçen hiç oldu" ve "ağzının ve belinin vefân gibi, adı var kendisi yok" ve "ey kadeh, sevgilinin ağzını öpmeğe can verirsin, sakın, birgün yok yere kanını içerler" ve "güzelliğinin sofrasında dudağın bahs-i gâib gibidir" ve "Birçok defâ goncanın ağzını aradım, fakat senin ağzından hiç haber almadım" ve "ağzınla, cân için kavga etmedim, o kıymetli metâ yok yere gitti" ve "ağzını düşünmek gönlümü zülfüne düşürdü, insanı yokluk küfre iletirmiş" veyâ "dudağından ağzını sordum, ben de senin gibi onu bî-nişân bilirim, dedi" ifâdeleri bu cümleden tâbirlere istinâd etmektedir.

c) Dudak (Tudak), Leb:

aa) Umûmî olarak dudak:

Dudak, Necâtî Bey dîvânında, kırmızı renkte, tatlı ve bâzan etrafı ben, yâhut ayva tüyleriyle örtülü olarak tasavvur edilmiştir. Bu cihetlerden çeşitli unsurlara teşbîh edilmekte ve o unsurlarla alâkalı husûsiyetler vech-i şebeh olmaktadır. Dudak ağızla sıkı sıkıya alâkalıdır ve konuşmak, va'd etmek gibi cihetlerden ağızın sırrını açığa vurmaktadır. Umûmiyet i'tibâriyle kapalı olarak tasavvur edilmiş, öpmek fiilinin ve bu fiille alâkalı unsurların ifâde edildiği fiilin mef'ûlü olmuştur.

bb) Dudak üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Lâ'l, (Lâ'l-i rümmânî, Lâ'l-i Bedahşân, Lâ'l-i nâb, Lâ'l-i ter, Mezra'-ı lâ'l), Lâ'lîn:

Dudağın lâ'le teşbîhi:

Lâ'l-i lebüne cân ile dil müşterî iken
Bâzâr idersin ey boyı şimşâd elün beri

beytinde görüldüğü gibi doğrudan doğruya ve:

Bâdedür lâ'lîn lebün mestânedür nergislerün
Bezm-i hüsnün zînet itmiş piste bir bâdâm iki

beytinde görüldüğü vechile rengi dolayısiyledir. Lâ'l, müşebbehünbih olarak zikredilince, mercân gibi, yâkût gibi mâdenler ve lâ'lin mebzûl olarak bulunduğu Bedehşân şehri de berâber anılmaktadır.

Doğrudan doğruya lâ'l taşına teşbîh *"senin dudağının lâ'line öykündü diye Allah yâkutu kân içinde taş etmiştir"* ifâdesinde görüldüğü üzre bir diğer mâdene veyâ kıymetli taşa mukâbele cihetiyle veyâ dudağın lâ'lden yapılmış yâhut lâ'li andıran şeylere - husûsiyle şarâb kadehine veyâ şarâba - teşbîhi cihetiyledir.

Dudağın lâ'le teşbîhi, Necâtî Bey - ve bütün dîvân şâirleri - tarafından o kadar makbûl tutulmuştur ki; çok def'a "dudak" yerine sâdece lâ'l kelimesi kullanılmıştır. Necâtî Bey'de lâ'lin dudak ma'nâsını ihtivâ ettiği gibi dudağın müşebbehünbihi olduğunu da müşâhede etmekteyiz.

2 — **Yâkût, (Yâkût-ı nâb):**

3 — **Mercân, (Hokka-i mercân):**

4 — **Akîk:**

5 — **Kân:**

Dudağın yâkûta teşbîhi rengi dolayısiyledir. Bu kelime ile *"Dudağının yâkûtuna canımı veririm"* ve *"Niçin zülfün dâimâ eğlip dudağını öper, bu nasıl hindûdur ki sâf yâkût ile oynuyor?"* misâllerinde görüldüğü vechile yâkût taşı kasdedilmekte veyâ dudak ayva tüyleri (hat) ile berâber mütâlâa edildikte yâkût üzerinde tevriye yapılarak Yâkût-ı Musta'semî, hat üzerinde tevriye yapılarak yazı kasdolunmaktadır. Bâzen:

Hatt-ı lebüne öyküne mi tut ki yazıla
Yâkût üzre möhr-i Süleymân girih girih

beytinde görüldüğü gibi "Yâkût üzre yazmak" tâbiriyle, yâkûtun üstüne möhür yazmak veyâ möhrün üstüne Yâkût-ı Musta'semî'nin üslûbiyle yazmak ma'nâları berâber ifâde edilmiştir.

Dudağın mercâna teşbîhi rengi cihetiyle olmakla berâber herhangi bir vech-i şebeh ihtivâ etmiyor. Sevgilinin dudağının şevkiyle âşıkın dök-

tüğü veyâ dudağını görmek için verdiği yaş mercâna teşbîh edilmiş, bu sûretle dudak - mercân münâsebeti ifâde olunmuştur. Bir başka misâlde dudak, mercân hokkaya; üstündeki ayva tüyleri de yazıya teşbîh olunmuştur.

Akîke teşbîh, *"şeker başını ortaya koyup lâ'l dudağına kasdederse, Yemen'in akîki, işidip, kânda taş kesilir."* şeklinde ifâde olunmuştur.

Kâna teşbîh, sevgilini sözlerinin cevhere teşbîhi iledir.

6 — Dürr, (Dür-pûş, Dür-efşân), Güher, (Güher-bâr, Güher-rîz, Güher-engîz, Güher-zâ, Güher-pûş):

7 — Hokka, (Hokka-i lâ'l, Hokka-i mercân):

8 — Dürc:

Yalnız:

Ne gördi ne işitdi lebün gibi bir güher
Gönlüm gözüm ki bahr ile kândan haber virür

beytinde dudak gevhere teşbîh edilmiş, diğerlerinde sözün gevhere benzetilmesi cihetiyle "güher-rîz, güher-zâ, güher-feşân, dür-pûş v.s." olarak tasavvur edilmiştir. Kaldıki bu beyitteki "işitmek" ve "güher" kelimeleri altında "söz" mazmûnu vardır.

Dudağın hokkaya teşbîhi, üstündeki ayva tüylerinin gönülleri hasta olanların derdine dermân için yazılmış yazıya teşbîhi tarîkı ile veyâ cân-cin münâsebetiyle, cinin şişede, hokkada saklanmasından hareket olunarak, sevgilinin dudağını uzatarak âşıkın cânını hokkaya koyduğuna ifâde ile, yâhut gül-be-şeker hokkada saklandığı için dudağın lezzettini buna teşbîh iledir.

Dudak bir kutuya veyâ lâ'lden yapılmış bir kutuya, üstündeki ayva tüyleri mücevher kutusunun üstüne yazılmış yazıya teşbîh edilmiştir.

9 — Hâtem, (Hâtem-i lâ'l), Möhr-i Süleymân, Nigîn-i lâ'l:

10 — Rengîn:

İki zülf iki ejdere orta yerdeki dudak möhr-i Süleyman'a; rakîb dev'e (şeytâna veyâ yılana), dudak üzerindeki ayva tüyleri devi def'etmek için yazılmış möhr-i Süleymana; sevgilinin dudağı lâ'lden yüzüğe, acı sözleri o yüzük içinde terbiye olunmuş zehire, ayva tüyleri yüzük üstüne yazılmış yazıya teşbîh edilmiştir. Bir haber veyâ bir emir götüren kimse,

haberi veyâ emri gönderenin yüzüğünü veyâ herhangi bir eşyâsını, muhatâbın hatırına gelecek hertürlü şüpheyi izâle için berâberinde götürürdü; sevgilinin zülfünün ucundaki dudak, âşıkın gönlünü alıp gelmesi için zülfün eline verilmiş yüzükten nişâna (alâmet) benzetilmiştir.

Dudak rengîn olarak ifâde edilince, lâ'l veyâ lâ'l-i Bedehşân ile mukâyese edilmektedir.

11 — Ter, (Lâ'l-i ter, Şarâb-ı ter):

12 — Su, ('Îsî suyı), Mâ', Zülâl, Âb:

13 — Kevser, (Âb-ı Kevser, Kevser Suyı, Sûre-i Kevser):

Dudağın ter olarak târîf edilişi renginin parlaklığı ve nemliliği cihetiyle tâzeliğini ifâde içindir. Bu bakımdan "şîrin ve ter, şarâb-ı ter, lâ'l-i ter" olarak tavsîf olunmuştur.

Dudağın suya veyâ sâf suya teşbîhi bûse tarîkiyledir. Hastaları ölüm anında hararet basar ve su isterler; bu cihetten âşık ölümlü hastaya, sevgilinin dudağı suya teşbîh edilmiştir. Dudak rengi itibâriyle şarâba benzetilmekle, şarâbın âteşinden içi yanmış olan âşık, su yerine sevgilinin dudağını istemektedir. Şarâbın bir adı da Îsâ suyu'dur; şarâbı bilmeyenlerin sevgilinin dudağına Îsâ suyu diye "cân vermesi" ifâdesiyle bu husûs ve Îsâ peygamberin ölüleri diriltip hastaları iyileştirme mûcizesi anlatılmıştır. Sarhoş olan su ister; fakat ehl-i hâl olan âşık, sevgilinin sâf suyâ benzeyen dudağına tama' etmemelidir, çünki ehl-i hâl olana tama' yakışmaz. Dudağın suya teşbîhi *"Necâtî nice söz, nice gazel nazm etti, bunlar sevgilinin dudağı vasfında bir içim sudur"* ifâdesinde "bir içim su" deyimi cihetiyledir.

Kevser ve Tûbâ cennette bulunur; bu cihetten sevgilinin yüzü cennete, boyu Tûbâ'ya, dudağı Kevser'e teşbîh edilmiştir. Bilâl-i Habeşî cennette, Kevser havuzu başında tasavvur edilmiş, dudağın kenarındaki siyâh ben Bilâl'e teşbîh olunmuştur. Âb-ı Hayât dünyâda, Kevser âhirettedir. Sevgilinin dudağına dünyâ ve âhirette kanâat eyleyen Kevser suyu ile Âb-ıHayât'dan el yur (vaz geçer). Dudak üzerindeki hat, Yâkût eliyle yazılıp bir satıra sığmış olan sûre-i Kevser'e teşbîh edilmiştr.

14 — Âb-ı Hayât, (Âb-ı Hayvân, Âb-ı Hızr, Çeşme-i Hızr, Çeşme-i Hayvân, Çeşme-i revân-ı zülâl, Çeşme-sâr, Çeşme-sâr-ı Âb-ı Hayvân, Çeşme-i cân, Ser-çeşme-i cân, Kût-ı hayvânî, Menba'-ı Âb-ı Hayât):

Dudağın Âb-ı Hayât'a teşbîhi değişik münâsebetlere ve çok çeşitli vech-i şebeh unsurlarına bağlı bulunmaktadır. Türlü edebî san'atlerle bir

kelimenn veyâ mefhumun târifinde, o kelime veyâ mefhûm ile uzaktan veyâ yakından alâkalı bütün unsurları işâret etmeyi estetik yapısına temel etmiş bulunan klâsik edebiyâtın bu husûsiyetinden hareketle, Âb-ı Hayât'ın dâimâ Hızr ile berâber zikredilişini gözönüne alarak, bu teşbîhin Hızr - Âb-ı Hayât münâsebetinden doğduğunu, dudak kenarındaki ayva tüylerinin tâzelik - yeşillik - su kenarı - Hızr zincirleme münâsebetiyle Hızr'a teşbîh olunduğunu söyleyeceğiz. Bundan sonra Âb-ı Hayât ile alâkalı diğer husûsiyetler de vech-i şebeh olarak zikredilmiştir, kanâatindeyiz.

Hızr kelimesi yeşillik ve tâzelik ma'nâsındadır. Dudak kenarındaki tâze ayva tüyleri bu ma'nâ ile hızr diye isimlendirilmiş, tevriye tarîkı ile Hızr - Âb-ı Hayât kıssasından hareketle dudak Âb-ı Hayât'a teşbîh olunmuştur. Âb-i Hayât'taki ebedî hayât hâssası cihetiyle dudağa cân çeşmesi, cân, âdem cânı, dirilik veyâ dirlik izâfe olunmakta, bahis mevzûu olan su karanlıkta bulunduğu için siyâh ayva tüyleri zulmete veyâ karanlığa teşbîh edilmektedir.

Dudağın çeşme teşbîhi ile çevresindeki ayva tüyleri, çeşmenin üstüne yazılan mısra' (ferd) veyâ Sûre-i Kevser'e benzetilmiştir.

Dudağın Âb-ı Hayât'a teşbîhi, Âb-ı Hayâtın husûsiyetleriyle alâkalı birtakım tâbirler cihetiyledir: *"Leblerinin ölümlüsü sâdece ben değilim, Hızr peygamberin çeşmesi dahi ona cân verir"* ifâdesinde cân vermek (= canlandırmak, kuvvetle arzû etmek) ve *"karanlıkta bir kişinin göz kırptığını duyarız ve dudaklarına çeşme-i Hayvân'ın ezildiğini* (= gıbta ettiğini, haset ve hasret duyduğunu) *anlarız"* ifâdesinde karanlıkta göz kırpmak (=gizli niyet beslemek, kimse farketmeden bir şeyler düşünmek veyâ söylemek) ve *"Dudağının haberi çeşm-i Hayvân'e erişince gözüne cihân karanlık oldu"* ifâdesinde gözüne cihân karanlık olmak (= büyük bir üzüntüyle veyâ öfkeye kapılmak) ve sair tâbirler bu nevidendir.

15 — Câm, (Câm-ı Cem, Câm-ı İskender, Câm-ı lâ'l, Câm-ı şarâb, Câm-ı mey-i ahmer), Sâgar, Kadeh, Piyâle:

Dudağın kadehe teşbîhi rengi dolayısiyledir ki, kırmızılığıyla, içinde şarâb bulunan kadehi, veyâ dudak lâ'l kelimesiyle ifâde edildikte, lâ'lden yapılmış kadehi hatırlatmaktadır. Bundan hareketle bûse şarâba, dudak da kadehe, hattâ iki dudak iki kadehe teşbîh olunmuştur. Bir diğer cihet de, dudağın âşıkı sarhoş edişi ve çektiği cevr ü cefâyı unutturuşudur.

Dudağın kadehe teşbîhi hâlinde kadeh ve şarâb ile alâkalı bütün unsurlar teşbîh unsurları olarak zikredilmektedir. Bâzen bu teşbih, su-

râhînin, kadehin, Cem'in kadehlerinin, şarâbın, sevgilinin dudağıyla mukâyesesini yapmak sûretiyle ifâde edilmiştir. Sevgilinin vuslatı bir meclise, bûseleri de sâf şarâba teşbîh olunmuştur.

Her kişi bezm-i ezel mestidurur ammâ ki ben
Cur'a-i câm-ı lebünle olmışam tekrâr mest

beytinde kadeh tasavvûfî bir görüşle telâkkî edilmiş, şarâb, ilâhî aşk şarâbı olarak ifâde olunmuştur.

N'oldun ölürsin Necâtî lâ'l-i rûh-efzâ-yı dôst
Âb-ı Hızr ile leb-â-leb câm-ı İskender sunar

beytinde "câm" kelimesi hem ayna, hem kadeh ma'nâsında kullanılmıştır: Ölüm ânında hastaya su verildiği gibi, ölüp ölmediğini kontrol için ağzına ayna tutarlar.

16 — Mey, (Mey-i lâ'l, Mey-i nab, Mey-i Sâfî, Mey-i hôş-güvâr, Mey-i engebîn, Mey-i kübrâ, Mey-i gül-efsûn), Meygûn, Bâde, Mül, Râh-ı reyhânî, Sahbâ, Şarâb, (Şarâb-ı nâb, Şarâb-ı ergavân, Şarâb-ı ter, İnce şarâb, Benefşe şarâbı):

Dudağın şarâba teşbîhi, şarâb ile alâkalı husûsiyetler cihetiyledir.

Şarâb gül mevsiminde (bahârda) ve meclislerde içilir: Sevgili veyâ sevgilinin yanağı gül mevsimine teşbîh ile, dudağını öpmek, gül mevsiminde şarâb içmek diye tavsîf edilmiştir. Sevgilinin güzelliği meclise, dudakları şarâba ve aynı zamanda pisteye (şâm fıstığı), gözleri bâdeme teşbîh edilmiştir.

Şarâb kırmızıdır: Bu husûs, dudağa öykünen şarâbın kıpkızıl dîvâne oluşu veyâ sevgilinin mey renkli dudağının hayâli ile âşıkın gözyaşının kanlı akması tarzında ifâde olunmuştur.

Şarâb içmek o devirde yasaktı: Sevgilinin yüzünü gösterip dudağını gizlemesi gül mevsiminde şarâb içmenin yasak edildiği şeklinde ifâde edilmiştir. Yasağa rağmen şarâbın gizlice satılması *"O kâfir çocuğu dudağının şarâbından göstererek, eğer dostlar yerlice* (usûlüne göre) *isterlerse bulunur, eksik değildir dedi" şeklinde* ifâde edilmiş, bu sûretle şarâbın gayrı müslimler tarafından satıldığı belirtilmiştir. Şarâb içmemeyi vâızlar telkîn ederlerdi. İçmek fiilini kadılar kontrol eder, cezâ ve tevbe verirlerdi ki bu cihet *"Senin dudaklarını göreli beri, kadı, şarâb içenlere bir daha tevbe vermemeye and içti"* şeklinde ifâde olunmuştur.

Yasaktan yalnız gayrı müslimler, husûsiyle ekaliyetin ekseriyetini teşkil eden hıristiyânlar muâf tutulmuştu; *"saçın dudağa vardı, gözünden sakındığı yok; elbette, şarâb içerken hıristiyan aseslerden korkmaz"* ifâdesinde bu ve şarâb içen müslümanların asesler (zâbıta kuvveti) mârifetiyle kontrol edildiği husûsu belirtilmiştir.

Hıristiyanların şarâba 'Îsâ peygamberin kanı' deyişleri ve şarâbı hıristiyanlığın men' etmeyişi husûslarından hareketle Necâtî Bey şarâbı Îsâ suyu, Rûh-ı sânî gibi sıfâtlarla anmakta ve:

Öğe öğe lebüni göklere çıkarmışdur
Mesîh şimdi mey-i hôş-güvâra nâzlanur

beytinde Îsâ peygamber - şarâb münâsebetine işâret etmektedir.

Şarâb içmeğe tövbe etmek *"lebinin şevki ile şarâbtan geçmeyi bana öğretmeyin; ey sôfî, çok zamandır ben ondan geçmişim"* veyâ *"Ben leblerinin şevki ile bî-hûş olmuşum, sen sanma ki şarâb-ı ergavandan geçmişim"* tarzında ifâde edilmiş, aynı zamanda şarâb içerek sarhoş olup kendinden geçmek fiili de kasd olunmuştur.

Şarâbın içine bâzı maddeler katılarak çeşitli şarâblar elde edilirdi: Ayva tüyleri esrara teşbîh ile *"Ey hat, terledin ve sevgilinin dudağını* (içtiğin şarâbı) *gül - efsûn eyledin"* ifâdesinde afyonlu şarâba; reyhâna teşbîh ile *"güzellik meclisinde, misk rengindeki ayva tüyleri ile senin dudağın reyhâni şarâb değil mi?"* veyâ benefşeye teşbîh ile *"Dudağının etrafını benefşeye benzeyen ayva tüyleri süsleyeliberi, halk benefşe şarâbına cân verir oldu"* ifâdesinde reyhânî şarâba ve benefşe şarâbına işâret olunmuştur.

Şarâbın insanı sarhoş etmesi "başa vurmak" tâbiriyle ifâde edilir: *"Mâdem ki dudağına öykündü, bırak şarâb ayakda* (kadehte) *kalsın; el üstünde tutma, yerini bilmez başa çıkar"* ve *"aklımı dudağının düşüncesi harâb etti, o zavallıya nihayet baştan çıkardı"* misâllerinde bu tâbire işâret edilmiştir ki baştan çıkarmak, "azdırmak, yoldan saptırmak; başa çıkmak, "şımarmak, küstahlık etmek" ma'nâlarındadır.

Şarâb içmek harâm ve günâh olup, şarâb fitne ve fesâdı tahrîk eder: *"Ey gönül, sevgilinin dudağının şarâbını eğer bizden ayrı görürsen harâm olsun"* ifâdesinde "harâm", *"sâf şarâbı, senin dudağına benzediği için el üstünde tutarlar, hörmeti vardır"* ifâdesinde "hörmet" kelimeleri ile şarâbın haramlığına; *"hangi mecliste ki senin dudağın anılır, şarâbın adını anmak günâh olur"* ifâdesinde günâh oluşuna; *"müşgîn ayva tüylerin dudağının üzerinde görüneli beri şarâb üzerinde* (veyâ üzerine) *ne fitneler belirmeye başladı"* ifâdesinde fitne ve fesâdı tahrîk ettiğine işâret vardır.

Şarâb acıdır: *"dudaklarının söğdüğüne kalma, onun şarâb gibi acı ağızlığı tatlı sohbeti var"* ve *"Şarâbın, sevgilinin dudağına öykündüğünü işidip de, lâ'l ve mercân hakkında tatlıdır dediğine inanma,* (içinin) *acısındandır"* ifâdesinde bu keyfiyet zikredilmiştir.

Şarâb içenin dili açılır ve içindeki sırları âşikâr eder; sevgilinin ağzının sırrını dudağının duyurması bu cihettendir.

Şarâb surâhî içinde getirilir, ondan kadehe konulur. Bu husûs *"Durmadan sevgilinin dudağını öptüğünden dolayı küstâh kadehin içini surâhî kan ile doldurdu"* veyâ *"Sâgar mecliste dönüp sevgilinin dudağını öperken surâhînin ağzını sulandırdı"* şeklinde ifâde edilmiştir.

Bunlardan ayrı olarak *"şarâb dudağına erişmek için ayaklara düşer"* ifâdesinde "ayaklara düşmek" tâbiriyle kadehe konulmasına veyâ üzümün çiğnenerek suyunun çıkarılmasına; *"dudağındaki ayva tüylerini gider ki sohbeti acılaştırmasın, sâf şarâb leke götürmez"* ifâdesinde sâf şarâbın tatlılığına ve kusursuzluğuna; *"dudağının safâsını sâgarda bulalı beri meyhâne köşelerini dünyâya vermem"* veyâ *"dudağının gamını şarâbın neş'esine değişmem"* ifâdesinde şarâbın insanı neşelendirdiğine; *"ey gönül onun yanağını ve dudağını bırak, ölümü gelen pervâne mum ile, sinek şarâb ile oynar"* ifâdesinde şarâb - sinek münâsebetine; *"Dânişmend* (bilgin,âlim) *kitâbını şarâba rehin komuş"* ifâdesinde müflis ayyâşların rehin mukabili şarâb içişine; *"dudağını sun, yoksa lâ'linin ateşi canı yakar, o mey-i kübrâdır ey sevgili, bir âz su lâzımdır"* ifâdesinde koyu şarâba su katılmasına veyâ şarâbın tesiriyle susamış olana su verilmesine; *"Dudağına cânı ve gönülü semen kokulu ayva tüyleri getirir, zîrâ şarâb sohbetine insanı kaygu sürükler"* ifâdesinde def-i gam için şarâb içmeye işâret edilmiştir.

17 — Cur'a:

Kadehin dibinde kalan şarâba cur'a denir ki, kadehin muhtevâsı içildikten sonra kalanı yâni cur'ayı yere dökmek âdet olmuştur. Bu bakımdan kadeh, toprak veyâ toprakla alâkalı tâbirler, dudağın cur'aya teşbîhinde zikredilir. Cur'a bir tadımlık şarâb ma'nâsında da kullanılmıştır.

18 — Kan:

Dudağın kana teşbîhi, dudağa hasret ifâde eden "göz yaşı kan akmak, yâd edince veyâ görünce kanı kaynamak, içi kan bağlamak, kan yutmak" gibi tâbirler cihetiyledir. Ayrıca göz yaşındaki dudağın aksi, dudağın vasfını yazan kalemden akan mürekkep kana teşbîh edilmiştir. Kan - dudak benzerliği *"bir elde sevgilinin dudağı, bir elde de kadeh; iki*

elim berâber kan içine bulundu" ve *"Ey sâkî, dudağın böyle sâde iken cân aparır, eğer şarâba bularsan kan üstüne kan olur"* ve *"dudağın canımın canı, yüreğimin kanı değil mi?"* veyâ *"sevgilinin gamzesinden korkmayarak dudağında isrâr eden kanına susar"* şekillerinde ifâde olunmuştur.

19 — Gonca, (Gonca-i mestûr, Gül goncası, Gonca-i handân):

Sevgilinin dudağının goncaya teşbîhi tâbirler, gonca ile alâkalı bir takım müşâhedeler, telâkkîler ve sâir husûsiyetler cihetiyledir.

Goncanın ağzı kapalıdır, bu husûsiyeti *"senin lâ'l renkli gülen dudağın goncayı söyletmez oldu"* ve *"dudağının letâfeti söylense goncanın sözü yok"* veyâ *"o gonca dudaklı ben bülbülünü tanımamakla yener"* misâllerinde görüldüğü gibi sevgilinin dudağıyla berâber zikredilmiştir.

Gonca açılınca gül olur; *"Bana yârin yanağı, dudağı kâfidir; ey gül üzül, ey gonca açıl* (çık git), *ey ar'ar yıkıl* (defol git)" ve *"Fânî cihânda gerçi çok gonca dudaklı güler, fakat her kim gülerse gül gibi hep sebepsiz güler"* ve *"ömrümün ağlamakla geçtiğini helâl etmek için, ey gonca dudaklı bir gün yüzüme gül, yetişir"* misâlinde bu husûs açıl, güler, gül kelimeleriyle ifâde edilmiştir.

Gonca gülşende olur; bu cihetten sevgilinin güzelliği gülşene, dudağı goncaya teşbîh edilmiştir.

Goncanın açılıp gül olması, şâir sevgilinin dudağını vasfettiği için ağzını açıp tana kalması; örtülü, ağır başlı, ehl-i ırz iken yakasını yırtıp pazarlara düşmesi (gül pazarda satılır); sevgilinin ateşli dudaklarını andığı için ağzının kıpkızıl yanması şeklinde târif edilmiştir. Gül sevgilinin dudağının vasfını goncalardan işitmiş, çin seherden açılmıştır.

Gonca yakasız veyâ yakası açılmadık diye tavsîf edilir: *"Senin dudağının yanında ne diye goncayı anıp da bir iki* yakası açılmadık *haber desinler?"* veyâ *"Senin dudağının şarâbının kokusunu gonca sabâdan işitince âkıbet bizi* yakasız koyacak *budur, demiştir"* ifâdesinde dudak - gonca münâsebeti bu cihetten mütâlâa edilmiştir. Bunlardan ayrı olarak:

Şol goncalar ki lâ'lün anub ağzın açalar
Bâd-ı sabâ irişi gelüb ağzına çalar

ve:

Tâ ol büt-i şîrîn-leb şekker-şiken olmışdur
Gül goncasınun yiri billâh diken olmuşdur

beyitlerinde hüsn-i ta'lîl san'atı ile dudak - gonca münâsebeti zikredilmiştir. "Ağzına çalmak = ağzına vurmak, azarlamak", "Yeri diken olmak" kıskanmak, kıskançlıktan keyfi kaçmak" ma'nâlarındadır.

20 — Gül, (Gül-nâr, Gül goncası, Gül-berg-i handân):

Dudak gülüşü i'tibâriyle güle veyâ gül yaprağına teşbîh edilmektedir. Bu sûretle sevgilinin konuşması veyâ gülmesi ifâde olunmuştur.

21 — Şerbet, 22 — Şîrîn, 23 — Tatlı:

Dudağın şerbete teşbîhi şekerle mukâyese tarîki ile veyâ *"Lebinin şerbeti hasta dile şerbet olur, onu biz hasta gönüllüye lûtf et de emelim"* veyâ *"Dudaklarının hasretiyle bir şerbet içti ki her dert şimdi hasta gönlüme devâ gelir"* misâllerinde görüldüğü gibi şerbetin devâ veyâ ilâç ma'nâsı ile münâsebetdârdır.

Dudağın şîrîn olarak tavsîfi, tatlı hakkındaki bâzı telâkkîler ve şîrîn kelimesi üstünde yapılan tevriyeler tarîki iledir. Fazla tatlı yemek dişleri döker; hânikahdaki pîr sevgilinin şîrîn dudağını o kadar anmıştır ki, ağzında sağlam (dürüst) dişi kalmamıştır veyâ âşık sevgilinin şîrîn lebine diş biler, fakat o tatlıya dişleri dayanamaz. Şîrîn kelimesi ile, tevriye cihetinden, Husrev'in sevgilisi Şîrîn de kasd olunmuş, bu takdîrde Husrev veyâ Ferhâd isimleri zikredilmiştir.

Dudağın tatlı olarak tavsîfi; sevgilinin hasretini oruca, dudağını tatlıya teşbîh ile ramazanda tatlı yenildiği an'anesini ifâde iledir. Ayrıca *"sevgilinin kan dökücü gamzesi cânımı acıtmaktadır, eğer dudağına meyl ederse tanlamayın, cân tatlıdır"* misâlinde "Cân tatlıdır" ifâdesindeki tevriye tarîki iledir. Buradaki tatlılık hem cân'a, hem dudağa râci'dir.

24 — Şeker v.s.:

Dudağın şekere teşbîhi, şeker ile alâkalı bâzı husûsiyetler ve tâbirler cihetiyledir.

Gül-şeker gül ile yapılır ve güneş harâreti altında terbiye edilir. Bu cihetten sevgilinin tatlı dudakları gül yaprağına, güzelliği veyâ aşk onu lezîz kılan güneşe teşbîh edilmiştir. Bu şeker nev'i aynı zamanda hastalıkları tedâvîde kullanılır. Bu sebeble âşık veyâ gönlü hastaya benzetilerek, sevgilinin dudağını arzû edişi ifâde edilir.

Tûtî şekerle beslenir; *"Ey dudakları şeker olan sevgili, bu gönül tûtîsi senin güzelliğinin aynasına baksa safâlanır"* misâlinde, ve *"Dudağının vasfında biz sözün şekerini çıkarırız, nerede o tûtî ki cânını vererek - veyâ cândan - satın alıcısı olsun?"* misâllerinde leb - şeker münâsebeti bu cihetten ifâde edilmiştir.

Şeker mukâbili olan acı veyâ ağu ile berâber zikredilmiş, bu takdirde firkat acıya, dudak şekere ve gamze ağuya benzetilmiştir.

Sinekler şekere musallat olur; dudak etrâfındaki ben ve ayva tüyleri şeker dengine üşüşmüş sineğe teşbîh olunmuş veyâ:

Dögeyin kendü elümle leblerünçün başumı
Şol mekes gibi kim ola teng-i şekkerden ırağ

beytinde sevgilinin dudağından ayrı olan âşıkın hâli, hüsn-i ta'lîl san'atiyle, ön ayaklarını başına sürten sineğin hâline teşbîh edilmiştir.

Dudakta hem tad hem tuz vardır; dudak bir sihirbâza benzetilerek bu keyfiyet sihirbâzın gâh tuz gösterip gâh şeker saçması olarak izâh edilmiştir.

Şekeri veyâ tatlı nesneyi kâğıda sarıp satarlar; *"zaif Necâtî sen şeker dudaklıdan vuslat umar, alçak kâğıt iyi halvâlara sarılır"* ve *"Kevser dudağını görüb kand ezildi, şîrîn budur ki kâğıda burar ve sonra (dahi) satar"* misâllerinde bu husûs zikrolunmaktadır.

Helvâyı şekerle yaparlar; *"bana bir bûse satarsan canımı o şeker-perver dudağa halvâlık veririm"* misâli bunu işâret ediyor.

Bunlardan ayrı olarak *"Gel ki, ayva tüylerinle dudağın efsûn okunmuş şekere benzedi"* misâlinde şekere okuyarak şirinlik büyüsü yapmaya; *"Asıl ser-bâz* (cesûr, gözüpek) *ona derler ki, şeker gibi gelir başını ortaya koyar ve dudağına ezilir"* misâlinde kelle şekerine; *"Ey dost boyuna ve dudaklarına şeker kamışı öykündü amma ne tadı ne dalı var"* misâlinde "tadı dalı olmak" tâbiriyle şeker kamışının tadının, hafif olup dalının bulunmadığına; *"şeker senin dudağına öykündüğü için boynuna urgan takup bazarda astılar"* misâlinde şekerin denk veyâ kelle hâlinde iple asılarak satıldığına; *"benin varken o tâze dudağın üzerinde ayva tüyleri ne oluyor? Şekerin üzerine teşdîd koymaya ne lüzum var?"* misâlinde "şeker" kelimesinin şeddesiz de yazılacağına işâret edilmiş, dudak - şeker münâsebetleri böylece ifâde olunmuştur.

25 — Bal, Şehd, (Şehd-i şîrîn):

Dudağın bala teşbîhi ile boy ve zülf "belâ" ya, sevgilinin âşıka tahmîl ettiği gam "ağu"ya benzetilmiş, tatlı - acı tezâdı zikrolunmuştur. Bir işi mum etmek veyâ bal eylemek, müsbet bir netîceye ulaştırmak demektir; *"Yanağına gönül yakmadın, dudağına cân vermedin; ey zâhid işini ne mum ettin ne bal eyledin"* misâlindeki bu tâbirle dudak - bal; münâsebeti ifâde olunmuştur. Dudağa konan gönül, bala konup da kurtulamayan sineğe teşbîh edilmektedir.

26 — Halvâ, 27 — Cüllâb, 28 — Nukl, 29 — Sen-bûse, 30 — Semer, 31 — Hurmâ, 32 — Unnâb, 33 — Enâr, 34 — Piste:

Bir insanın vefâtında ruhu için helvâ dağıtırlar; *"Acır isen derdli Necâtî'ye acı ki; ne sevgilinin dudağı, ne rakîbin helvâsı nasîb oldu"* misâlinde bu cihetten dudak helvâya teşbîh edilmektedir. Helvâyı kâğıda, sarıp satarlar ki, Necâtî kendisini zayıflığı i'tibâriyle alçak kâğıda, dudağı iyi helvâya benzetmekte, sevgilinin dudağına kavuşma lüzumunu iyi helvâlara alçak kâğıd sarmaları âdetiyle ifâde etmektedir.

Sevgilinin dudağı *"şekerin başına su koymuş"* olarak ifâde edilmekte âşık cüllâb taleb etmektedir (Cullâb = gülsuyu, müshil gibi kullanılan bir şurub). Burada dudak hem şekere, hem güle ve gülsuyuna teşbîh edilmiştir.

Acı şarâbın muhtemel kötü tesirlerinden kurtulmak için, nukle teşbîh edilen dudak taleb olunmaktadır.

Ayrıca dudak senbûseye (= samsa denen hamur tatlısı); güneşte meyvenin olgunlaştığı vâkıasından hareketle yanak güneşe, dudak meyveye veyâ peyvend (aşılanmış) genç dalda meyvenin tatlı oluşundan hareketle sevgilinin boyuna dolanmış kol peyvend genç dala, dudak meyveye; yüz Kâ'be'ye, Kâ'be'de hurmanın bol oluşu cihetiyle dudak hurmaya ve nihâyet unnâba, enâra ve piste'ye teşbîh edilmiştir ki bunlar hep dudağın tatlılığıyla alâkalı benzetmelerdir.

35 — Handân, (Gonca-i handân, Lâ'l-i handân, Gül-berg-i handân):

Dudağın handân oluşu açılmasıdır ki, bu hâliyle dudak goncaya ve güle teşbîh edilmekte, beyitlerde dudak "handân' 'vasfıyla zikrolunduğu zaman söz söylemek veyâ ağız ile alâkalı tâbirler de (dilden düşürmemek, ağızlanmak, söylenmek, hakkında söylenmek, söyletmek veyâ söyletmemek gibi) berâber zikredilmektedir. Handân dudağın yanında gül veyâ fıstık da anılmıştır.

36 — 'İlâç, Dermân, Devâ, Tiryâk, Em, Emsem, 37 — Tabîb:

Sevgili Îsâ peygambere benzetilmiş, dudağı her derde dermân olarak tavsîf edilmiştir. Âşık hastadır, sevgilinin dudağını sorar. Burada "sormak" hem "ilâç sormak" hem de "öpmek" ma'nâlarındadır. Sevgilinin dudağı dermân veyâ ilâç olarak ifâde edildikte, âşık "ölümlü" diye vasfolunmuştur.

Yılan için panzehir satanlar boyunlarına yılan sararlar: Sevgili yılana benzeyen zülfünü boynuna doladıkça, dudaklarının panzehirine (tiryâkine) müşteri olanların adedi artar; veyâ sevgilinin dudaklarına

müşteri çoktur, boynuna sarmak için bir iki yılan beslemesi lâzım gelmez.

"Kim senin gibi putu emsem demez (emmek istemez), *dudaklarını cân derdine emsem* (ilâç, dermân) *demez"* misâlinde "emsem, cinas tarîkı ile ve *"Dudağının şerbeti her hasta gönüllüye emsem olur, onu bu hasta gönüle lûtf et de emelim"* misâlinde "emsem - emelim" kelimeleri iştikak san'atı tarîkı ile dudağın müşebbehünbihi olmuşlardır.

Âşıkın gönlü tabibden derdine cevâb isteyen hastaya, sevgilinin dudağı tabîbe teşbîh edilmiştir.Buradaki "Cevâb" kelimesi konuşma cihetinden dudak hakkında kullanılmıştır.

38 — Cân, (Yâr-ı cân, Cân otu, Cân-ı cihân, Âdem cânı, Halk-ı 'âlem cânı):

39 — Cân-perver, Cân-bahş, Cân bahşı, Cân-efzâ, Rûh-perver, Rûh-ı sânî, Rûh-efzâ, Revân-bahş, Hayât-bahş:

Dudağın Cân veyâ Cân-perver olarak tasavvuru kanâatimize göre Hızr ve Âb-ı Hayât maddelerinde incelediğimiz teşbîh münâsebetlerinin teessüsünden sonradır. Dudak Âb-ı hayâta teşbîh olunduktan sonra "Cân bağışlayıcı, cân verici" olarak tasavvur edilmiştir. Dudak ve cân, görünmez oluş gibi bir ortak vasfa sâhiptir. Şimdiye kadar incelediğimiz maddelerde, Necâtî Bey'in, o madde ile veyâ o maddeyi teşbîh ettiği maddelerle alâkalı yazı, şekil, gelenek-görenek, tâbir ve atasözlerinden büyük bir titizlik ve ustalıkla istifâde ettiğini, bunlarla müşebbeh ve müşebbehünbih arasında çok ince münâsebetler kurduğunu müşâhede etmiştik. Bu müşâhedemize dayanarak küçüklüğünden dolayı görülmez veyâ görünmez diye vasfedilen dudağın bu vasfıyla câna teşbîh edildiğini ve cânla alâkalı *cân acısı, cân otu, âdem cânı, cân bedeli, cânını ağzına almak, cânına kıymak, yarı cânı kalmamak, cân arkadaşı olmak* v.b. tâbirlerin dudağın tavsîfinde kullanıldığını söyleyebiliriz.

Bu husûsları belirttikten sonra, dudak için kullanılan cân-perver, cân bağışlayıcı gibi sıfâtların dudağın görünmez oluşu ile câna, etrafındaki ayva tüyleri (Hızr) ile Âb-ı Hayâta teşbîhinden neş'et ettiğini de ifâde edeceğiz.

40 — Îsâ, Mesîh:

Dudağın Îsâ peygambere teşbîhi, Îsâ peygamber ile alâkalı inanışlar cihetiyledir.

Hz. Îsâ'nın mûcizelerinden birisi kundakta iken konuşmaya başlamasıdır: Sevgilinin dudağına Mesîh denilmesinin sebebi küçük yaştan

itibaren konuşmasındandır. *"Dudakların, bir ölüyü diriltmeğe hüner mi diyorlar, diyerek Mesîh'e ta'netti"* ve *"Dudakların Necâtî'ye bûse vermeğe söz verdi; sanki Mesîh mu'cize göstermek için ölüye cân arzetmektedir"* ve *"İki gün Hz. Îsâ'ya ümmet olmayanlar, dudağını anarak yıllarca dirildi (yaşadı)"* ve *"Cân bağışlayan dudağına kimisi Îsâ, kimisi Hızr der; aslını sorarsan cisim bir, adı ikidir"* misâllerinde Îsâ peygamberin ölüleri diriltmek mûcizesi münâsebetiyle; *"Hz. Îsâ senin dudağını öğe öğe göğe çıkarmıştır"* misâlinde gökte Îsâ peygamberin bulunuşu münâsebetiyle ve "öğe öğe göğe çıkarmak" tâbiri cihetiyle dudak Hz. Îsâ'ya teşbîh edilmiştir.

41 — Hızr, 42 — Rahmet, 43 — Sâkî-i bezm-i cemâl, 44 — Dil-firîb, 45 — Nâzüg, 46 — Mezra', 47 — Âteşîn, 48 — Tuz:

Dudak, zindelik, tâzelik ma'nâsı ve etrafındaki ayva tüyleri cihetiyle Hızr'a; âşık hastaya, gamze ve dudak rahmete (rahm = acıma, bağışlama ve rahmet = su), benzetilmiş, âşık mahmûr bir sarhoşa, dudak sâkîye; sevgilinin kimseye selâm vermediğini anlatmak için selâm kelimesindeki (sîn) harfinin dişlerinin, nâzik dudağını incittiği ifâde olunmuştur[29]. Dudak mezra'a (tarla), cân tohuma teşbîh edilmiş ayrıca âteşîn ve tuzlu olarak tavsîf olunmuştur.

VII — Enek (Zekân, Zenahdân):

a) Enek üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Abî, 2 — Âşiyâne, 3 — Çâh, 4 — Zindan, 5 — Alma, (Sîb):

Enek, pamuk içinde saklanan taze ayvaya (âbî), gabgab da (çene altındaki gerdan, dolgunluk) pamuğa teşbîh edilmiştir.

Sevgilinin çene çukuru yuvaya âşıkın o çene çukurunu seven gönlü de yuvasını dünyâda her şeyden fazla seven bülbüle teşbîh edilmiştir.

Çene üzerindeki çukur kuyuya, zülf de kuyu zencirine benzetilmiştir. Bu kuyu gâh sulu, gâh susuz olarak tasavvur edilmektedir. Sulu olarak tasavvur edilince billûr havuza, veyâ zülf olta ipine, gönül balığa, çene çukuru da girdâba teşbîh olunmuştur. *"Zülfünün zencîrine ulaşalı beri, dîvâneyim ki çene çukuru kuyusundan el yudum"* misâlinde "el yumak" (= elini eteğini çekmek, vaz geçmek, terk etmek) tâbiri ile sulu olduğu ifâde edilmiştir. Susuz kuyuda ipin lüzumu yoktur; vefâsız çeneye sevgili zülfünü salmamalıdır. Sevgilinin çenesinde vefâ yoktur çünki ters dönmüş kuyuda su durmaz.

[29] Leblerün mecrûh olur dendân-ı sîn-i bûseden
Lâ'lün öpdürmek bu hâletle muhâl olmış sana
Nedîm

Müebbed veyâ ağır hapis ile cezalandırılmış mahkûmları zencîr ile sarkıtıp kuyuya hapsetmek âdetinden kinâye çene çukuru zindâna teşbîh edilmiştir. Çene çukurundaki ben zindânda veyâ Mısır zindânında mahbûs Habeşe veyâ uğruya benzetilmiştir. Bu zindâna hepsedilen umûmiyet itibâriyle ya âşık yâhud âşıkın gönlüdür. Zülf, zindân zencîrine teşbîh olunmuştur.

Dudağın elmaya teşbîhi birkaç husûs iledir ki; bunlardan birisi elmanın para mukabili satın alınmasıdır. Nitekim ömür veyâ hayat paraya (nakd), mukâbilinde taleb edilen çene elmaya teşbîh edilmiştir. Bir misâlde; küçük olarak tasavvur edilen sevgili nakd-i ömr ile oynadığı hâlde bir def'acık olsun okşamadığından bahisle, Necâtî Bey, o hazîneye karşılık hiç olmazsa bir elma taleb etmektedir. Ayrıca, güzellik bâğa, çene tâze elmaya; çene şeffâf (musaffâ) elmaya, içindeki benler siyâh çekirdeğe teşbîh edilmiştir. Sevgilinin boyu fidana, çenesi âşıkın elinin erişemediği elmaya benzetilmiştir.

Didiler sîb-i zenahdânuna hayvânî velî
Dimediler ki rakîbün değe hayvânlığ ide

beytinde birinci mısrâdaki "hayvânî" vasfı "nebâtî" mukabili kullanılmış, bu münâsebetle sevgilinin çenesinin nebâtî bir elma olmadığı ifâde edilmiştir. "Hayvânî" kelimesindeki bu "hayvana mahsus, hayvanlık" ma'nâsı ile "nebâtînin zıddı" ma'nâlarını ifâde eden tevriye sanatı ve bunun ikinci mısrâdaki "hayvanlık" tâbirine bağlanışı, zekî ve dili bütün imkânlarıyla kullanan Necâtî Bey'in önceki maddelerin tahlilinde sık sık müşâhede ettiğimiz kudretine misâl olarak zikredilmeğe değer.

VIII — Gabgab:

a) Gabgab üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Penbe, 2 — Turunc, (Turunc-ı zer) 3 — Sîb, (Sîb-i gül-âbî) 4 — Gûy, 5 — Nârenc:

Çene yuvarlağının hemen altına isâbet eden dolgunca kısma Gabgab denilir ki, ekseriyâ şişman veyâ gürbüz insanlarda raslanır.

Gabgab, beyazlık ve yumuşaklık i'tibâriyle pamuğa, üstündeki çene de pamuğa saklanmış (veyâ sarılmış) ayvaya ve elmaya teşbîh edilmiştir.

Gabgabın turunca teşbîhi sîb ve turunca ta'ne edişi; âşıkın gönlünü cefâ eliyle turunc gibi havaya atışı; güzelliğin bağa teşbîhi ile gabgabın sarı turunca benzetilişi şeklinde vâki olmuştur.

Gabgab, üzerindeki ben ile berâber, sevgilinin âşıka sunmak için hazırladığı üzeri dağlanmış elmaya; dudak rümmâna (nar meyvesi), gabgab sîb-i gül-âbî'ye, teşbîh edilmiştir. "Nâr-ı eyvay" ile âşıkın canını yakan gabgab'a, *"mihr ile mâhı bir eliyle elma gibi oynatır"* —(mârifetli becerikli) diye târif edilmiştir ki "nâr-ı eyvay" terkibinde "nar" ve "ayva" meyvelerine de işâret vardır.

Zülf çevgâna, gabgab gûy'a; sevgili uğurlu, tâlih açıcı yüzlü oyuncak bebeğe, yanağı elmaya, gabgabı nârence benzetilmiştir.

IX — Boy (kad, kâmet, endâm):

a) Umûmî olarak boy:

Bundan önceki güzellik unsurlarının tahlilinde de müşâhede ettiğimiz gibi, boy, teşbîh, istiâre, tenâsüb v.b. sanatlarıyla, benzetildiği veyâ mukayese edildiği unsurlara ya üstün tutulmuş veyâ bunların vasıflarıyla boyun vasıfları arasında müşâhedeye, geleneğe - göreneğe yâhut husûsî ve umûmî telâkkilere dayanan münâsebetler kurulmuştur. Aradaki vech-i şebeh unsurları ne olursa olsun, boy dâimâ uzun olarak tasavvur edilmektedir.

b) Boy üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Serv, (Serv-i ser-keş, Serv-i hırâmân, Serv-i semen, Serv-i serefrâz, Serv-i nâz, Serv-i hôş-reftâr, Serv-i revân, Serv-i sehî, Serv-i dil-ârâ, Serv-i bülend, Serv-i çemen, Serv-i sîm-endâm, Serv-i gül-endâm, Serv-i âzâd):

Boyun serviye teşbîhi çok çeşitli vecheler ihtivâ etmektedir.

Servi umûmiyetle bâğlarda ve su kenarlarında tasavvur edilir. Su ile servi münâsebeti *"Her hâlde sevgilinin boyuna öykünmüş olmalı ki, serviyi su kenarında başaşağı olmuş gördüm"* misâlinde su - servinin suda aksi; *"senin servi boyunun arzûsiyle dağlara düştüm; yaşım ırmağa dönmüş, ağlayı ağlayı gezer"* misâlinde dağ - servi (servi bağda olur, ırmak da bâğlara akar); *"Boyu servi gibi başını alıp gitmiş olan o sevgili olmasa, gönül böyle gözyaşını döküp saçmazdı"* misâlinde, gözyaşı - su - servi; *"gözyaşı ve ah aşağıya yukarıya, bir boyu servi bir yanağı mâh aşkına yeldi yöpürdü"* misâlinde yine gözyaşı - su - servi; *"sevgilinin servi boyuna döküp saçmakla erişemedim, gözyaşımın cevherine umman denizi acısın"* misâlinde, mahbûbenin para veyâ kıymetli taşlar ve incilerle elde edilişi noktasından hareketle inci - gözyaşı - su - servi; bir

kimsenin sık sık gelişini temin için ayağına su dökmek geleneğinden hareketle *"servi boyunun hayâli haylı zamandır gönlüme gelmedi; nemli gözden ayağına su dökmek gerekiyor"* misâlinde su - ayak - servi; revân etmek (= okumak, ezberlemek ve akıtmak, yürütmek) tâbirindeki tevriye cihetiyle *"elif boyunu, çocukken gözümün yaşiyle revân ettim, varın gidin siz o serv-i revânı bana öğretmeyin"* misâlinde su - revân - servi; seher rüzgârının uzak ülkelerden esip gelişinden hareketle *"senin boyunu görünce, seher yeli biz bu hoş yürüyüşlü serviyi hiçbir bostanda görmedik diye suya bildirir"* misâlinde bostan - su - servi; *"boyunu anıp Necâtî gözyaşı dökse, bâğbân senin yörenin servi gibi yetiştiremez"* misâlinde bâğbân - su - servi; *"Yüksek görüşlü kimseler onun müntehâ boyuna bakınca su gibi ayağına aktılar"* misâlinde su gibi akmak - ayak - servi; ırmak (= uzaklaşmak, ayırmak, ayrılmak) kelimesindeki tevriye ve istihdâm tarîkiyle *"servi boyunu ırmak etme dostum, kanlı yaşımı sana ırmak edeyim"* misâlinde ırmak etmek - ırmak - servi münâsebetleriyle vâki olmuştur.

Serviye bülbül, kumru ve sâir kuşlar konar: *"çekilmek"* (=uzamak, yükselmek ve bir tarafa gitmek, ortadan çekilmek) kelimesindeki tevriye tarîki ile *"benim âhımı, senin boyunu gülşende göreli beri kumrunun nâlesi ve serv-i revân çekildi"* misâlinde âh kumru nâlesine, boy serviye; *"ey bâğbân, gönlümü sevgilinin boyundan ayırma bir bülbül serv-i hırâmân üstüne konsa ne çıkar"* misâlinde gönül bülbüle, boy serviye; "yazmak" tâbirinin (= resmetmek, çizmek, benzetmek) ma'nâsından ve "üstüne kuş kondurmak" tâbirinin (= hüner göstermek, en mükemmelini yapmak) ma'nâsından hareketle *"nakkaş, yazmakta gerçi üstüne kuşlar kondurur ammâ, senin boyuna benzer bir servi yazamaz"* misâlinde boy serviye teşbîh edilmiştir.

"Âzâd etmek" (= serbest bırakmak, asarmak) ma'nâlarındadır; *"Bağbân her hâlde senin boyunu andı ki vaz gelip bâğdaki servini âzâd eyledi"* misâlinde "âzâd eylemek' ile her iki ma'nâ kasdedilmiştir.

Servin eli yukarıya doğrudur, servi-el münâsebeti el vermek = uygun gelmek, müsâid olmak; eli ermek = ulaşmak, vasıl olmak; elini kendine tutmak = haddini bilmek; ele almak = mevzû veyâ iş edinmek, gibi tâbirlerle, tevriye veyâ tenâsüb san'ati tarîkı ile vâki olmuştur.

Sevgilinin, suyun akışı gibi hafif ve kayarcasına yürüyüşü "revân" tâbiriyle ifâde edilmiştir. Yürüyüş, salınma (hırâmân olma) ile belli olur. Sevgilinin serviye veyâ serv-i hırâmâna teşbîhi bu cihettendir. Yürüyüş ve salınış ekseriyâ serviye benzetme şeklinde değil, mukâyse ve serviden üstün tutma tarzında ifâde olunmuştur. Nitekim:

Nergis olan yirde meded salınmasun ol serv-kad
İzi tozına göz değer çokdur cihânda görmedük

beytinde bu husûs görülmektedir. "Göz değmek = nazar değmek" ma'nâsında ve "görmedük = aç gözlü" ma'nâsında olup, nergis göze benzetilmiş, bâğdaki nergisin sevgilinin boyunda ve salınışında bir servi görmediği ifâde olunmuştur.

Servi dâimâ ayakta durur olarak tasavvur edilir. Bu cihet; sevgilinin boyunun şîvesi servide, hayretten bir adım atmağa mecâl koymamıştır veyâ servi ve gül, sevgilinin boyunu ve yanağını görüp utancından gülşende durup oturacak yer bulamamışlardır, yâhut sevgilinin boyu ve yanağı anılalıberi gülşende durup oturmuşlardır (= râhat edememişler, telâşa düşmüşler, keyifleri kaçmıştır); ayrıca "ayağını berk basmak" ve "yoldaş olmak" tâbirleriyle de bu husûsa işâret olunmuştur.

Servi meyve vermez. Bu husûs *"bize serviden ve çınardan ne biter* (= ne fayda hâsıl olur, elimize ne geçer) *varalım sevgilinin boyunu gözleyelim"* veyâ *"sevgilinin boyunu gözleyelim çemendeki serviden ne biter"* misâllerinde görüldüğü gibi "ne biter" veyâ benzeri tâbirlerle ifâde edilmiştir.

Servi kesilir. Bu cihetten serviye *"çemende durup da sevgilinin boyuna dolaşma kesil! (çek git!)"* ve gönüle *"serviye bakıp da onun boyunu arzû etme, o ümîdi kes"* diye hitâb edilir. Veyâ âşıkın âhı kılıca teşbîh ile, sevgilinin servi boyuna karşı âh etmenin serviye kılıç çalmak olacağı söylenir.

Servi, sevgilinin boyu yanında ağaç olarak mütâlâa edilmiş, sevgilinin boyuna lâyık olmadığı için "yonulmadık ağaç", boydan ayrı düşüp ölen âşıka "tâbut" veyâ sevgilinin boyuna karşı asılan gönüle darağacı direği olarak tasavvur olunmuştur.

Servi, gölgesiyle birlikte mütâlâa edilmiş; âşık, dibinde gölgeye muhtâç ota teşbîh edilerek sevgilinin gölgesi âşıkın dayandığı ve sığındığı yer veyâ gönlü yaralı perîşânlara bahşiş diye tavsîf olunmuştur.

Servi yüksektir. Sevgilinin yüksek boyundan saçı yere düşmüş, bu yüzden endâmı kara ve kendisi "şikeste hâl" olmuştur.

Servi bâğın kenarlarında bulunur. Bu husûs *"o servi boylu vuslat bâğından kenârı gösterdi ve sana sonunda olacağı budur, dedi"* şeklinde ve *"senin boyunun arzûsuyla servi kenâra çekileliberi, yanağının hevesiyle mum kendini ortaya aldı"* şeklinde ve kenar ile alâkalı tâbirlerle ifâde olunmuştur.

Servi doğrudur. Bu husûs *"doğrusu bu ki* (doğrusunu söylemek lâzımsa) *sevgilinin boyunun önünde servinin duruşu endâm değildir"* ve

"ey servi boylu sevgili, senin yolunda elif gibi doğruyum" şeklinde ve doğruluk veyâ doğru olmak ile alâkalı tâbirlerle ifâde olunmuştur.

"Rüzigâr kelimesinin "zaman, mevsim" ve "rüzgâr" ma'nâları üzerinde tevriye yapılarak sevgilinin rüzigâra baş eğmemesi lâzım geldiği çünki servinin bahâra nazlandığı ifâde olunmuştur.

Bunların dışında Hızr peygamberin muhtâclara yardım ettiğinden hareketle; dâimâ yeşil duran serv Hızr'a teşbîh edilmiş ve sevgilinin, boyuna müştâk olanları avuttuğu ifâde olunmuştur. Âşıkın âhı yele, sevgilinin boyu serviye teşbîh edilmektedir.

Boy ile serv mukâyesesinde:

Servi Necâtî kaddüne benzer didi ise
Lûtf it sen ana kanma ki şâ'ir yalancıdur

beytinde serviyi boya benzetenin şâir oluşu ve şâirlerin yalancı oluşu cihetiyle:

Bahs-i kaddünde görüb serv-i ser-efrâzı hıred
Nutkı yok boyı uzun himmeti kûtâh didi

beytinde söz söylemeyişi, boyunun çok uzun oluşu ve himmetinin (elinin) kısa oluşu cihetiyle sevgilinin boyu servden üstün tutulmuş;

'Aceb nice hareket itdi serv kâmetüne
Ki nergisün anı gülşende görecek gözi yok

beytinde servinin, herhangi bir sebebden, kendisini sevgilinin boyu ile mukâyeseye kalktığı, bundan dolayı nergisin kızarak (veyâ utanarak) onu görmek istemediği ifâde edilerek, sevgili boy cihetinden serviye tercih edilmiştir.

Bu arada serv-i semen, serv-i gül-endâm tâbirleriyle üzerinde sarmaşık gülü bulunan servinin kasdedildiğini de işâret edelim.

2 — Tûbâ (Sidre, Müntehâ):

Tûbâ, kökü sekizinci cennet ile arş arasında, dalları aşağıya doğru bütün cennetleri kat' eden bir ağaç olarak tasavvur edilmektedir. Kökün bulunduğu yere Sidre mevkîi, cennet katlarının verâsında bulunduğu için de Sidretü'l-müntehâ denilmektedir. Bu yerden dolayı Tûbâ'ya Sidre dahi denilir. Sevgilinin boyuna yüksekliğinden dolayı ve sevgilinin âşık indindeki mânevî değeri cihetiyle Müntehâ veyâ Sidre ıtlak olun-

maktadır. Boyun Tûbâ'ya teşbîhi ile yüz cennete, dudak Kevser'e; boy üzerindeki zülf, Tûbâ budağına yasdanan Sidre tâvûsuna teşbîh olunmuştur. Tûbâ'nın başaşağı oluşundan kinâye, sevgilinin boyuna Tûbâ demeyene, Tûbâ gibi başaşağı olması bedduâsında bulunulmuş veyâ âşıkın gözyaşı ırmağında sevgilinin boyunun aksi Tûbâ'ya benzetilmiştir.

3 — Şimşâd, (Şimşâd-ı çemen, Şimşâd-ı nâz):

Boyun şimşâda teşbîhi ile yanak, gülzâra; yüz, İrem Bağı'na; göz, nergise; saç reyhâna ve sünbüle benzetilmiştir.

Çınar yaprağını döken bir ağaçtır ve "pençesini burmak" tâbiri (= mağlub etmek, sırtını yere getirmek) ma'nâsındadır: Letâfet meydanında şimşâd boylu sevgili, çınarın pençesini burmuş ve ona el arkası yerde olduğu hâlde pes dedirtmiştir.

Yekdiğerine hasret olan veyâ sevindirici bir haber alan iki kişi birbirine sarmaşıp kucaklaşırlar: Sevgilinin boyunun ve saçının haberini getiren rüzgârın şimşâd ile reyhânı birbirine karışdırması, iki hasretin kocuşup sarmaşmasına benzetilmiştir.

Ömrü uzun olanlar çok şey görürler, Necâtî Bey de, ömrünün son zamanlarında yazdığını tahmin ettiğimiz bir gazelinin bir beytinde[30] *"Ömür uzunluğundan faydan şu oldu ki o şimşâd boylu ve hoş yürüyüşlü sevgiliyi bir göz gördüm"* diyor. Bir ders veyâ mevzû ezber edilirken baş sallanırdı. Bu müşâhededen hareketle başını durmadan sallayan şimşâd, sevgilinin boyunun evsâfını ezberler, diye tavsîf edilmiştir.

Sevgilinin boyu vasfında şimşâd ve servi bir arada mütâlâa edilmiş *"sevgilinin boyuna ulaşmak isterse, şimşâd ayağını berk basıp servi ile el bir eylesin"* ve *"senin boyunun şimşâdını nergis serviden ayrı görürmüş, eğri (şaşı) bakan elbette biri iki görür"* misâllerinde görüldüğü gibi bu iki ağaç sevgilinin boyuna benzemekte müsâvî tutulmuştur.

4 — Sanevber:

Bir meclis içinde bağ bir hizmetkâra, nergis gözlerine, sanevber boyuna, çemen ayva tüylerine, gül yanağa teşbîh edilmiştir.

Sanevbere *"sevgilinin boyuna ayakdaş olamadın, bu şîveden* (üslûbdan, edâdan) *el çek"* ve *"yerinde dek dur, epsem ol, haddini bil ey sanevber, sevgilinin boyunu dik gelme* (= boy ölçüşmek, karşı gelmek) *yoksa seni yonarlar"* diye hitâb olunuyor.

---

[30] Bk. N. B. D. 223 (128 - 3).

Gönül götürmek (= gururlanmak, büyüklenmek) tâbiri ile *"senin sanevber salınışınla (salınışından dolayı) boyunu kendisine benzettilerse servi gönül götürmesin"* misâlinde serv - sanevber - boy berâber ifâde olunmuştur.

Sanevberin yerden yükselip boy alması, hüsn-i ta'lîl san'atı tarîkı ile *"işin hakkîkatı budur ki senin kâmetinin doğrusu olduğu için* (kâmetine uyduğu için) *sanevberi o istikâmeti* (tuttuğu yol) *yerde koymaz"* diye ifâde edilmiştir.

5 — Nihâl, (Nihâl-i bülend, Nihâl-i serv):

Sevgilinin boyunun nihâle teşbîhinde nihâl ile alâkalı üç husûs vech-i şebeh olarak zikredilmiştir. *"Boyunun nihâli rüzgâra nazlanır"* misâlinde fidanın rüzgârda salınışı; *"senin fidan boyuna bârik* (= ince, dakîk) *dedilerse kendine alınma, söz ortanındır"* misâlinde orta - bârîk kelimelerinin altında boy mazmunu bulunmakla berâber, fidânın inceliğine; *"ra'nâ boyunun fidânı benim gönlümde bitmiştir"* misâlinde fidân - bitmek münâsebetine işâret edilmiştir.

6 — Nâreven, 7 — Çınar, 8 — Ar'ar:

"Gölgen, nârevenin senin boyuna öykündüğünü görünce gücenip kendisini yerden yere vurur" ve *"nârevenin sevgilinin boyuna yanaştığını, çemende salınan serviye yanayım (şikâyet edeyim)"* ifâdelerinde boy ile nâreven münâsebeti zikredilmiştir.

Çınarın yaprakları ele teşbîh olunur; meyvesizdir ve yabanlarda biter. *"Eriştiğini çemende ne için elliyorsun, çınar ile servi boyun berâber olsun mu?"* misâlinde "erişmek" (= ulaşmak, yetişmek) ve ellemek tâbiriyle berâber ve yaprağını döküşünün "himmet" diye tavsîfiyle *"çınar sevgilinin boyuna nisbet ediyor; eli yufka, lâkin hoş himmeti var"* misâlinde "eli yufka" (= fukara, züğürd) cihetiyle; *"çınar yabanlarda sevgiliye dik gelirmiş* (= boy ölçüşürmüş, aksilenirmiş) *gelin insâf edelim kim* (veyâ "ki") *ileri gidiyor?"* misâlinde "yaban" cihetiyle; *"bize serviden ve çınardan ne biter, varalım sevgilinin boyunu gözleyelim"* misâlinde meyvesizliği cihetinden "ne biter" (= ne fayda hâsıl olur) tâbiriyle sevgilinin boyu çınara teşbîh edilmiştir.

Sevgilinin boyunun ar'ara teşbîhi belli bir vech-i şebeh unsuru ihtivâ etmemektedir.

9 — Elif:

Boyun elife teşbîhi bu harf ile alâkalı bazı husûsiyetler cihetiyledir. "Elif" boylu sevgilinin beli "dal" olmuş âşıkı yanına alarak "ad" eylemesi (= ün salması) ile "ad" kelimesindeki "elif" ve "dal" harflerine işâret olunmuştur. Bu cümleden boy "elif" e, kaş "ra"ya teşbîh ile "râ" (= niyet düşünce); zülf "lâm"a teşbîh ile "âl" (= mekr, hiyle); zülf "lâm"a, ağız "mim"e teşbîh ile "elem"; iki yanda iki zülf iki "dâl"e, ortada boy "elif"e teşbîh ile "dâd" (= adâlet, insâf, merhamet); zülf "lâm"a, boy "elif"e teşbîh ile "lâ" (= yok, hayır!) kelimeleri terkîb edilmiştir. Sevgilinin zülfünün gamı "kalb" kelimesinin veyâ kalbin içindeki "lâm"a; gözdeki boyun aksi "âb" (= su) kelimesinin üstündeki "elif"e teşbîh edilmiştir. Sînenin üstüne çekilen "elif" - yâni yara - sevgilinin endâmını hatırlatacak ve âşık, onu her gece kucaklayacaktır.

"Elif" harfi ile "okumak" fiili tedâî olunmuş *"senin boyunun "elif"-ine serv okumağa özenirler"* misâlinde okumak (= adlandırmak, çağırmak) üzerinde; "revân etmek" fiili tedâî olunmuş *"sevgilinin boyunun elifini çocukken revân ettim, gidin, siz serv-i revânı bana öğretmeyin"* misâlinde revân etmek (= ezberlemek) üzerinde tevriye yapılmıştır.

Kırâat-ı Kur'ân dersinde, Fâtiha'nın hitâmında talebe Bakara'ya - ki Elif - Lâm âyeti ile başlar - varınca ziyâfet verilirdi: Âşık gam mektebinde sevgilinin boyuna ve zülfüne cân vermiştir. Yine âşık, sevgilinin boyuna ve zülfüne benzediği için Mushaf açıp yüzünü "Elif-Lâm" âyetlerine veyâ "Elif, Lâm" harflerine sürmektedir.

10 — Ra'nâ, 11 — Dil-âra, Dil-keş:

Sevgilinin boyuna "güzel, lâtîf, parlak, revnaklı" ma'nâlarındaki ra'nâ sıfâtı; ve dil-keş, dil-ârâ sıfâtları ıtlak olunmuştur.

12 — Kıyâmet:

Boyun kıyâmet ile tavsîfi kâmet ve kıyâm kelimeleri üzerinde iştikak san'atı cihetiyledir. Bilindiği gibi bu kelimeler aynı zamanda namazın iki rüknünü de ifâde eder. Sevgilinin boyu kıyâmete benzetilince, kıyâmet ile alâkalı birtakım tâbirler ve unsurlar da berâber zikrolunmuştur.

Kıyâmete yakın fitneler kopacaktır, boyun kıyâmete teşbîhi ile sevgili veyâ benleri, ayva tüyleri, zülfü, fitne-i Âhır Zamân'a teşbîh edilmiştir.

Kıyâmette ölüler dirilecektir; *"o servi boyluyu özlüyoruz, ehl-i kubûr olanlar da kıyâmeti cân gibi özlerler"* ve *"O servi boylu olmadan ben*

nasıl hayât (= yaşamak veyâ dirlik) *umayım, kıyâmet olmadan ölü dirilmez"* misâlinde buna işâret olunmuştur. Kıyâmetler koparmak, = "etrâfı velveleye vermek, bağırıp çağırmak" ma'nâsındadır: *"Boyunu görüp kıyâmetler kopardım, nihâyet fitne-i Âhır Zamân olan sana mâlik oldum"* misâlinde bu tâbirlerle sevgilinin boyu kıyâmete teşbîh olunmuştur.

13 — Sancak, 14 — Hırâmân, 15 — Âzâde, 16 — Ser-firâz, 17 — Bâlâ, 18 — Bülend, 19 — Şem', 20 — Kalem, 21 — Ney (Ney-şeker), 22 — Toğru, 23 — Belâ, 24 — Rûh-ı revân (Revân):

"Senin boyun, gönül mülkünü almak için sancak çekince, gönül ehli olanlar toplanıp bre! Bir Allâh dedik" misâlinde (biz bir Allâh'a inanıyoruz dedik, ma'nâsını da içine alır) ve *"Boyu sancak çekerdi, biz Allah! derdik, nihayet güzeller bölüğüne reîs oldu"* misâlinde sancak çekilirken tekbîr alınmasına "Allah! derdik" ifâdesinde; bölüğün başında sancağın bulunmasına "güzeller bölüğüne re'îs oldu" ifâdesinde işâret olunarak boy sancağa teşbîh edilmiştir.

Boyun "hırâmân" oluşu "revân" ve "serv, sanevber v.b." ile berâber zikredilmiştir.

Boyun âzâde ve ser-firâz oluşu, serviye teşbîhiyle ifâde olunmaktadır. Bâlâ vasfı "belâ" tedâîsiyle; bülend vasfı "eğilmek, baş eğmek" tâbiriyle; şem' vasfı "cem" veyâ "bezm v.b." kelimeleriyle; kalem vasfı, yazarken kalemin salınması cihetiyle; ney-şeker vasfı "dadı dalı olmamak" tâbiriyle; doğru vasfı "eğri" tezâdiyle; belâ vasfı "bal ve belâ" tâbiri cihetiyle; rûh-ı revân vasfı "cân" veyâ "çeşme-i cân" tenâsübiyle boya ıtlak olunmuştur.

X — Diş, (Dendân):

a) Diş üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Dür, (Dürr-i 'Aden), Lü'lü' (Lü'lü'-i 'Ummân):

İnci Umman denizinden (veyâ denizden) ve Aden'den çıkar: *"Sevgilinin dişlerine harâc vermeden inci Aden'den gelemez"* misâlinde mallardan alınan vergi, mürûr resmi ve kervanların yol kesicilere haraç vermesi gibi o devre âit usûl ve husûsiyetlerle berâber bu vaziyete de işâret olunmuştur. *"şu acı deniz, dişlerini bırakıp Umman incisine teveccüh ederse, bırak acı dilleri çeksin,* (= acı sözler işitsin)" misâlinde denizin acılığı ile incinin menşeine de temâs olunmaktadır.

Utanan terler; *"Necâtî, onun dişinin evsafını söyle ki, şiirin Aden incisini utandırıp tere batırsın"* misâlinde dişten bahseden söz ve dolayısiyle diş inciye teşbîh edilmiştir.

Âşıkın gözyaşı da inciye ve mercâna teşbîh edilmiştir, sevgilinin dişlerin hasretiyle inci ve mercân döktüğü veyâ görmek için inci ve mercân verdiği ifâde olunmaktadır.

XI — Kulak (Benâgûş):

a) Kulak üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Sîm:

Yalnız bir beyitte sevgili servi boylu, gonca ağızlı ve "sîm - benâgûş" olarak tasavvur edilmiştir.

XII — Boyun, yaka:

a) Boyun üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Şâh-ı ter, 2 — Ak, 3 — Hilâl, 4 — Çeh, (Çeh-i Yûsuf):

Sevgilinin boynu genç dala, dudağı meyveye teşbîh edilmiştir.

Eteğini yakasına dikmek: (= musallat olmak, yanından ayrılmama) tâbirinden hareketle siyâh zülfün ak boyuna dolaşması tenkîd edilmekte, boyuna hitâben *"eteğini yakana dikmedi yâ!"* denilmektedir. Sevgilinin yakası hilâle, yüzü hilâl içinden doğan güneşe; yanağı Yûsuf peygambere, yakası kuyuya teşbîh edilmiştir.

XIII — Göğüs (Sîne, Koyun, Ber):

a) Göğüs üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Gümüş, (Sîm, Sîmîn), 2 — Semen, 3 — Ay, (Bedr, Mâh-ı tâbân) 4 — Âyîne:

Göğüsün gümüşe teşbîhi beyazlığı cihetiyledir. Sevgilinin puta, göğsünün de gümüşe teşbîhi, putların gümüş veyâ altın gibi kıymetli mâdenlerden yapılışı, husûsiyle kiliselerde Hz. Meryem heykellerinin ve tasvirlerinin göğsünün gümüşle kaplanması veyâ gümüşî renkte resmedilmesi münâsebetiyledir.

Sevgilinin göğsünün semene teşbîhi ile diğer uzuvları da başka nebâtî unsurlara benzetilmektedir. Bundan başka, göğüs dolunaya ve aynaya da teşbîh edilmiştir.

XIV — Bel (Miyân):

a) Umûmî olarak bel:

Bel inceliği ve âşık tarafından kucaklanamadığı cihetiyle "yok" veyâ "hayâl" olarak tasavvur edilmiştir. "Kinâr" kucaklamak ma'nâ-

sındadır. Bel de "kenâr" da bulunmayıp ortadadır. Kinâr, kenâr kelimeleri üzerindeki bu ma'nâ tezâdı "bel" tasavvurunda sık sık belirtilen bir husûsdur.

b) Bel üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Yok, (Adı var kendisi yok):

Belin yok olarak tasavvuru *"ince belini kolumda bil diyorsun, ama ortada görünür* (görünen bir hakikat, bir fiil) *yok"* ve *"belin ve ağzın yok hesabındadır:* (yok sayılır, sayılabilir), *onları öpmekte ve kucaklamada ne var?"* ve *"beline vardır diye zerrîn kemer gerek demişiz, bu yalanımız gerçekten ileri görünmektedir"* ve *"ince belimi kıl kadar yoktur demişsin, dersen* (bana), *Allah korusun sevgilim vallâhi yok, billâhi yok!* (ben yok demedim)" ve *"senin ağzının ve belinin, vefâların gibi adı var kendisi yoktur"* ve *"ortada hiç nesne görünmez, o ince belliyi kendimin edemedim"* şeklinde ve var - yok tezâdiyle ifâde edilmiştir.

2 — Hayâl, 3 — Sırr, Râz (Râz-ı nihân), 4 — Nâzik:

Belin hayâl olarak tasavvuru *"ağzı sözde* (söyleyince veyâ tahmînen) *görünür ammâ beline dikkatle dahi hayâl kıl kadar erişemez"* misâlinde *"hayâli erişmek"; "Gönüle* (veyâ dile, ağıza) *gâh belini gâh ağzını aldı, bu çâresiz zavallı Necâtî'nin yine ne hayâli var?* (ne kurup duruyor, ne düşünüyor)" misâlinde *'ne hayâli var"; "İnceliklere âşinâ olan gönül belini görürse şaşırma, şâir olanlar dâimâ hayâle tama' ederler"* misâlinde "hayâle tama' etmek" tâbirleriyle ifâde edilmiştir.

Bel, *"ağzının remzini, belinin sırrını mû-be-mû* (kılı kırk yararak) *şerh ederdim, benim gizli sırlarımı duyan ve anlayan yok"* misâlinde "sır" olarak; *"o nâzik belliyi kendime râm edemedim"* misâlinde "nâzik" olarak tavsîf edilmiştir.

5 — Kem, 6 — İnce, 7 — Kıl, (Mûy), 8 — Genc:

Belin "kem" oluşu ağız ile berâber zikredildiği için orada tafsîl edilmiştir. İnceliği "yok, kem, hayâl" gibi diğer benzeri unsurlarla ifâde olunmaktadır. Kıl'a teşbîhi "kıl kadar, kılca, mû-be-mû, kıl-be-kıl" gibi tâbirlerle ve *"belin ve ağzın sebeb oldu da görmek istidâdında olanlar kîl ü kâle tama' ettiler"* misâlinde "kîl" kelimesiyle tevriye cihetindendir.

Kârûn'un hazinesini ejderhalar beklermiş. Bele sarılmış olan zülfün yılana teşbîhi ile bel de Kârûn'un hazînesine benzetilmiştir.

XV — Sa'îd, Sâk, Pây:

Sa'îd (kolun dirsek ile el arasındaki kısmı) gümüş renginde, sâk (diz ile topuk arasındaki kısım, baldır) halhalli ve ayak kınalı olarak tasavvur edilmektedir.

XVI — El, XVII — Parmak (Engüşt):

"Katlime hüccet yazan sîmîn elinin parmağıdır" misâlinde, el gümüşî renkte tasavvur olunmuştur.

XVIII — Burun:

1 — Zambak:

Hz. Muhammed'in ayı ikiye bölme mûcizesinden hareketle, zambak olarak ifâde edilen burun, dolunaya benzetilen yüzü ikiye ayırması ile, peygamberin parmağına teşbîh edilmiştir.

D — SEVGİLİYE ÂİT DİĞER UNSURLAR:

I — Bûse:

I — Umûmî olarak bûse:

Bûse dudak veyâ ağızla berâber mütâlâa olunduğu için, ağız ve dudakla alâkalı tâbirler veyâ mefhûmlar, hayâller bûseye de ıtlak olunmuştur. Esâsen âşıkın sevgiliden istedikleri görmek, kucaklamak ve öpmek diye üç fiilde hülâsa edilmektedir. Üçüncüsü ağız ve dudakla alâkalı olduğu için, ekseriyâ bu arzû "bûse" adı zikredilmeden ifâde olunur. Biz burada sâdece "bûse" adı zikrolununca husûle gelen teşbîh veyâ mecâzları inceleyeceğiz.

b) Bûse üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Cân:

Bûsenin câna teşbîhi, dudağın Îsâ peygambere veyâ Âb-ı Hayât'a teşbîhi cihetiyledir. Bu cihetten hareketle "cân vermek" tâbiri diriltmek ma'nâsında kullanılmış ve cân ile alâkalı tâbirler, bûsenin câna teşbîhinde vech-i şebeh olmuştur. "Cânını ağzına almak = cesâretle bir işe girişmek, cân vermeyi göze almak; mukabilinde cânını vermek; cânı acımak veyâ cân acısı; cân üstüne cân beslemek" gibi tâbirler bu cümledendir. İnsan için en kıymetli şey cândır ve onun karşılığı yoktur: *"Eğer yaratılmış olanlarda cânın karşılığı olsaydı, sevgilinin bûsesine cânımı verirdim"* misâlinde, bûse bu cihetten câna teşbîh edilmiştir.

2 — Âb-ı Hayât, 3 — Şifâ, 4 — Şeker, 5 — Bahşiş, 6 — Şarâb, Bâde, Mey, Dolu, 7 — Cur'a:

Dirlik hem hayât, hem de mal - mülk, varlık ma'nâlarındadır. Âb-ı Hayât, insana ebedî hayât ve zindelik verir.

Bûsen ölince bana dirlik yiter
'Ömre sürer dôstum Âb-ı Hayât

beytinde bu ma'nâlar cem' edilerek bûse ile Âb-ı Hayât arasında münâsebet kurulmuştur.

Dudak kapıya, bûse şifâya teşbîh ile *"Bir bûse istedim bana sevgili güldü, ey gönül şifâ evinin kapısı açıldı koş, yetiş"* misâlinde bûse - şifâ münâsebeti ifâde olunmuştur.

Sevgilinin bûse va'd eylemesi ağıza şeker ezmek (= tatlı sözle kandırmak); şarâb içip sevgiliden bûse almak, su ile şeker yemek şeklinde ifâde edilmiştir.

Ölü için, rûhu için fakir - fukaraya ihsânda ve helvâ dağıtımında bulunulur veyâ bir kimse ölünce "yıkıldı gitti cihândan" diye etrâfa bahşişler dağıtan da bulunur: *"Ben ölürsem dudakların cân bahşişi olsun; gönlü kırık olanlara bol bol bûse bahşeyle"*[31] ifâdesinde bu husûsa işâret olunmuştur.

Dudak kırmızıdır; bûsesi kırmızı câmdan içilmiş şarâba benzetilmektedir. Şarâb acıdır; bu cihetten tevriye tarîkı ile sevgilinin dudağını öpen kadehe "acısın!" diye beddua edilmiştir. Gönül gamlı ve kederli olunca al şarâb ile ferâha kavuşur, inancından hareketle, gönlü kararan âşık sevgiliden bir bûse ister. Bayramda birçok yasaklara göz yumulur veyâ Ramazan bayramında alenen oruç yemek yasağı kendiliğinden kalkar; sevgilinin vuslatı bayrâma teşbîh ile, o gün, bayramda şarâba yasak olmadığı ileri sürülerek bir bûse istenilmiştir.

Bûse ayrıca dudak kadehinden içilen bir cur'aya (yudum) teşbîh olunmaktadır.

II — Söz (Kelâm, Güftâr, Lâfz):

1 — Dür, (Dür-i lâtîf):

2 — Çeşme-i cân, (Ser-çeşme-i cân):

3 — Dermân, 4 — Şekker-i Mısr:

Sevgilinin dudakları mâdene teşbîh ile sözü inciye benzetilmekte ve her kişi ile mükâleme etmemesi taleb edilmektedir. Âb-ı Hayât'a

[31] Bk. N. B. D. 525 (605 - 2) ayrıca bak. 525 (605 - 3).

teşbîh *"tatlı kelâmına çeşme-i cân imrenir"* ve *"tatlı kelâmı çeşme-i cân'dan haber verir"* şeklinde ifâde edilmiştir. Sevgilinin konuşması, Hızr Çeşmesi'nin dudaklarına cân vermesi (şiddetle arzû etmesi, iştiyâkla hasret duyması, gıbta etmesi) cihetiyle söylediğinin derdine dermân vermesi şeklinde, dermân olarak; Mısır şekerinin öykünmesinin "tatsız" (= nâ-beca, yersiz, lüzumsuz, cân sıkıcı) telâkkî edilmesi şeklinde şeker-i Mısır ifâde olunmaktadır.

III — Reftâr:

1 — Şive-i reftâr, Hoş reftâr:

Sevgilinin yürüyüşündeki edâ "hoş" olarak tavsîf edilmiş ve şimşâd, serv, ar'ar ile mukayese edilmiştir. Nitekim sevgilinin yürüyüşü servi eğmiş, imrendirmiş, ar'arı yıkmış veyâ şimşâd ile servi yatırmış olarak tavsîf edilmiştir. Yürüyüş, salınmak, su gibi akıp gitmek şeklinde mütâlâa edilmektedir.

IV — Kûy, Mahalle:

a) Umûmî olarak kûy:

Sevgilinin kûyunda veyâ mahallesinde rakîb bulunur ve bu da ite teşbîh edilir. Âşık orada bulunmak veyâ oraya yakın olmak, bu devlete nâil olunca da sevgiliyi görmek ister. Bu istek ya kemiğini mektub diye göndermek, ciğerini parça parça edip sussunlar diye itlere (rakîbe) dağıtmak veyâ itlerle (rakîbler ile) ünsiyet peydâ edip arkadaşlık kurmak şeklinde ifâde edilmiştir. Sevgilinin mekânı neye teşbîh ediliyorsa, rakîb de onunla alâkalı bir varlığa teşbîh olunmaktadır.

b) Kûy üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Cennet:

Sevgilinin kûyunun veyâ mahallesinin cennete teşbîhi, cennetle alâkalı inanç ve telâkkiler cihetiyledir.

Şeytân cennetten kovulmuştur; halbuki sevgilinin kûyunda bulunan rakîb oradan sürülmemekte, âşık bundan feryâd etmektedir.

Âdem peygamber şeytânın iğvâsiyle memnû meyveyi (dâne) yiyerek cennetten çıkarılmıştır: *"O ay yüzlü sevgilinin kûyundan sürüp çıkardı, âdem* (adam, insan veyâ Âdem peygamber) *şeytân rakîbe niçin lâ'net etmesin?"* ifâdesinde ve *"beninin dânesi* (kıvılcımı) *harmanıma ateş düşürmezse, cennete benzeyen kûyunı terkedersem âdem* (tevriye

tarîki ile Âdem peygamber) *değilim"* veyâ *"Ey vâiz, bana sevgilinin mahallesini terk et deme, bu nasîhatı cennette Âdem'e kimse vermedi"* ifâdesinde bu hâdiseye işâret edilmiştir.

Vâiz veyâ sofu dâimâ cennetten bahseder ve oraya gitmeyi arzû eder; *"Necâtî, dâimâ cennet bahçesine anan vâiz gibi senin kûyunu hatırlar durur"* ve *"Sana ne var ey sôfî, bana yazık! Sevgilinin kûyu olmazsa bile cennete râzısın"* ifâdesinde bu husûstan hareketle sevgilinin mahallesi cennete teşbîh edilmiştir.

Dünyâda eylediği hayr ve hasenâtla insan cennete girer; İnsan ancak öldükten sonra cennete gidecektir. *"Necâtî senin dergâhının cennetini arzû eder, ammâ dünyâda bu arzû olacak gibi değildir"* ve *"Eğer bu sûretle* (şekilde) *kûyunun cennetine beni koymazsan, ecel gelip bu vaziyeti değiştirsin"* veyâ *"Necâtî cennete benzeyen kûyunu bırakıp gider sanma, buluncaya kadar araya araya ölmüştür"* ifâdesinde kûyun cennete teşbîhi bu münâsebetledir.

Bunların dışında *"îmânsız rakîb kûyuna gelmeğe senden müsâmaha ve acıma duygusu bekler, sanki cennete girmek için kâfir Îsâ'ya yaslanır"* ifâdesinde hak dinden çıkmış olan hıristiyanların cennete girmek için Îsâ peygambere güvenmeleri; *"rakib senin kûyuna varıp ölmek istiyormuş; ne domuzdan kurban olur, ne de eşek cennete girer"* ifâdesinde domuzdan kurban olmayacağı ve (Üzeyr peygamberin eşeğinden başka) eşeğin cennete giremeyeceği inancı; *"Ey sevgili senin kûyun sanki cennet bâğıdır, tâvûs gibi cilve kıl"* ifâdesinde tâvûsun cennet kuşu olduğu ve *"gönül kûyuna varmayı cândan ister, cennete varmayı arzû etmeyen kimdir?"* ifâdesinde herkesin cennete girmeyi isteyeceği husûslarından hareketle sevgilinin kûyu veyâ mahallesi cennete benzetilmiştir.

2 — Hicâz, 3 — Mescid:

Hac farîzasını ifâ için yolların emniyet içinde olması şarttır. Sevgilinin kûyuna giden yolda veyâ kûyunun yanında hecr (ayrılık) harâmisi bulunmamalıdır.

İhtiyârlar asâ ile mescide giderler; gönül de sevgilinin attığı oka dayanarak kûyunu arzû etmektedir.

4 — Kâ'be:

Sevgilinin mahallesinin veyâ kûyunun Kâ'be'ye teşbîhi Kâ'be ile alâkalı inanışlar ve gelenekler cihetiyledir.

Bu teşbîh Kâ'be - hacı münâsebetiyle vâki' olur: Bâzıları, husûsiyle dervişler, varını yoğunu Tanrı yoluna harcar veyâ bu niyetle

Kâ'be'ye gider" *Miskîn Necâtî senin kûyunun Kâ'be'sini murâd ediyor, ne buldu ise, Tanrı yoluna harcadı"* misâlinde buna işâret vardır. Hacılar âh u feryâd ederek Kâ'be'ye giderler veyâ sabahları yüz Kâ'be'ye dönülerek âh u feryâd ile Allah'dan niyâzda bulunulur: *"Her seher âh ve nâle kâfilesi sevgilinin kûyunun Kâ'be'sine çekilir* = (yollanır veyâ yönelir)" ifâdesinde bu cihetle kûy Kâ'be'ye teşbîh edilmiştir. Kâ'be'den gelen hacı istikbâl edilir: *"Kûyundan esen yeli gönül ve cân karşılar, nitekim Kâ'be'den gelen hacıya karşı çıkılır"* misâlindeki Kâ'be - Kûy münâsebeti bu cihetle ifâde edilmiştir.

Kurban bayramında Kâ'be'de kurban kesmek hac farîzasındandır: *"Sevgilinin kûyunda kurban olmak âşıkların bayramıdır."* ifâdesinde Sevgilinin dergâhı Kâ'be'ye, vuslat beyrâma, âşık kurbana teşbîh edilmiştir.

Kâ'be'de kul azâd etmek de hac farîzasındandır: Âşık gamdan halâs olmak için sevgilinin kûyuna meyl eder, çünki köle Kâ'be'ye varınca azâd olur.

"Kûyuna gelmekle rakîb olduğunu zannetmesin, eşek Kâ'be'ye varmakla hacı olmaz" ifâdesinde bir atasözü tarîkı ile sevgilinin kûyu Kâ'be'ye teşbîh edilmiştir.

5 — Şifâ-hâne, 6 — Bağdâd:

Sevgilinin kûyu şifâ-hâneye, vuslatı ilâca, gönlü hastaya veyâ kûyuna götürülen gönül, şifâhâneye götürülen hastaya teşbîh edilmiştir.

Sevgilinin kûyu Bağdâd'a, gamzeleri hırsıza; oraya varan âşık Bağdâd'da hırsızların eline düşmüş kimseye benzetilmiştir.

7 — Gül-sitân, Gül-zâr, Gül-şen, Bâğ, (Bâğ-ı cihân):

8 — Gök:

Sevgilinin kûyunun gülistâna teşbîhi, gülistân ile alâkalı husûsiyetler cihetiyledir.

Bunlardan biri gülşen - su münâsebetidir ki âşık sevgiliyi gördüğü için sevgilinin mahallesini su gibi dolanır veyâ gözyaşı oraya yönelse aceleden her adımda düşer, yâhut âşık şarâb içmeyince sevgilinin gülşene benzeyen mahallesine gidemez, çünki çer-çöpe dönmüş tenini oraya bu su iletir.

Diğeri gülşen - dolab münâsebetidir: Sevgilinin kûyunda âşık belini iki büküp inler, çünki gülzâra şeref vermeğe dolab lâzımdır; sevgilinin gülşene benzeyen kûyunun hasreti âşıkı dolap gibi ağlatır ve

inletir veyâ âşık ağlayıp feryâd ederek dolap gibi sevgilinin kûyunu sular.

Bir başkası da gülistân - bülbül münâsebetidir ki; âşık bülbüle teşbîh edilmiştir. Ayrıca, gönlünün ateşiyle benzi sararmış olan âşıkın benzi sevgilinin kûyundaki za'ferâne benzetilmiştir.

Zaif bir beden ile sevgilinin kûyuna ulaşmak, bir kıl ile yerden göğe çıkmağa teşbîh edilmiştir. Sevgilinin mahallesinin göğe veyâ feleğe teşbîhi güneşin devri üzerine yapılan hüsn-i ta'lîl san'atı cihetiyledir. Güneş doğar, yükselir, akşamleyin zevâle erer. Bu husûs *"Güneş akşama kadar mahalleni dolanıp durur, her kim görürse, şunun elbette bir zevâli var, der"* şeklinde ve güneşe karşı kıskançlık duygulariyle ifâde edilmiştir.

V — Eşik, (İşik), Kapı:

a) Umûmî olarak eşik:

Sevgilinin eşiği veyâ kapısı mübârek bir mahâl ve âşık için erişilmesi çok güç, hattâ imkânsız bir yer olarak tasavvur edilmiştir. Bu tasavvur, eşiğin müşebbehlerinin veyâ müşebbehünbihlerinin seçilmesinde ölçü olmuştur.

b) Eşik üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Kâ'be, Kıble (Kıble-nümâ):

Sevgilinin eşiğinin Kâ'be'ye teşbîhi, Kâ'be ile alâkalı telâkkîler, gelenekler ve müşâhedeler cihetiyledir.

Kâ'be, Tûfan'dan sonra Hz. İbrâhim tarafından binâ edilmiştir. *"İbrâhim peygamber daha Kâ'be'ye başlamadan evvel, ehl-i dil olanlar sevgilinin eşiğini oraya benzetirlerdi."* ifâdesinde Kâ'be - Eşik münâsebeti bu cihetdendir.

Kâ'be civarında garîbler mekân tutarlar. Bu cihetten âşıklar garîbe teşbîh edilmişlerdir. Kıble yeli yağmur getirir; sevgilinin kapısında âşıkın ettiği âh kıble yeline, işitenlerin döktüğü göz yaşı yağmura benzetilir. Kâ'be'de hacılar kurban keserler; âşıkın sevgilinin eşiğinde kurban olma isteği veyâ eşiğinde kurban olmak isteyen âşıka sevgilinin "ister hacı, ister kurban ol", deyişi bu cihettendir. Hacılar, döne döne Kâ'be'yi tavâf ederler; ay ile güneşin dönme cihetinden hacıya teşbîhi bu vesileyledir. Kıble-nümâ (pusula), döne döne Kâ'be tarafını gösterir; âşıkın gözlerinin döne döne sevgilinin eşiğine bakması bu cihettendir. Bâzıları çok akçalı = (zengin) olur da, kendilerine hac nasîb ol-

maz; âşıkın gözyaşları döktüğü hâlde sevgilinin eşiğine ulaşamaması bu cihettendir. Kâ'be civarında Zemzem vardır; âşıkın sevgilinin eşiğinde döktüğü gözyaşının Zemzem'e teşbîhi bu cihettendir. Kâ'be'de bulunanlar emn ü emân içindedir, onlara dokunulmaz; sevgilinin kapısında bulunanlar mihnet ateşinden kurtuldukları için orası Kâ'be'ye teşbîh edilmektedir.

2 — Secde-gâh:

Sevgilinin yüzü Kâ'be'ye, kapısı secdegâha teşbîh edilmiş, Kâ'be'yi tavâf yerine kapısında secde etmek tercîh olunmuştur.

3 — Cennet, Huld:

Cennette yeyip içme, neş'e vardır; sevgilinin gamıyla hemdem olanlar bu cihetten onun kapısında cennetin adını anmazlar (çünki orada neş'e yoktur, gam vardır). Cennet görünmez; bu husûs, sevgilinin kapısına muârız oluşuyla izâh edilmiştir. İnsan ancak öldükten sonra cennete girecektir; bu cihetten âşık sevgilinin kapısına ölmeden yüzünü sürmek, bu sûretle cennet hasretini bertarâf etmek ister. Bir inanca göre, ölmek üzere olanlar âhiretteki mekânlarını görürler; bu cihetten, âşık, sevgilinin eşiğini görmek için ölmeği şiddetle arzû eder. *"Eşiğini terkederek günahkâr olan ben dönüp cennet bağına varsam olmaz"* ifâdesinde günahkâr olanların cennete gidemeyeceği husûsundan ve *"Senin eşiğine cennet derdim, fakat hûrî ile aranda benzerlik olur diye korkuyorum"* ifâdesinde cennette hûrîlerin bulunması husûsundan hareketle sevgilinin eşiği cennete teşbîh edilmiştir.

4 — Gülşen, 5 — Ummân, 6 — Dâr-ı şifâ, 7 — Âlî, 8 — Gökyüzü, Felek, Âsûmân:

Âşıkın, sevgilinin eşiğini temizleyen âhı, gülşeni süpüren sabâ yeline; gözyaşı ile sevgilinin kapısına ulaşan gönlü, sel ile denize erişen çerçöpe; sevgilinin kapısında *"ya benim cânımı al ya beni kurtar"* diyen âşık, dâr-ı şifâ önünde feryad eden hastaya; sevgilinin eşiğinde ölmeyi isteyen âşık, cennet hasreti duyan insana teşbîh edilmiştir.

"Ey saâdet güneşi, gönül, yüzünü ay diye bilir; Allah bilir ki eşiğini feleğe vermem" ve *"Bir gece senin eşiğini yasdanan öyle yücelir ki, başı âsumâna değer"* ve *"Sen meleksin; yüzün güneş, alnın kamer, kaşın hilâl, eşiğin gökyüzü ve gözyaşım da Süreyyâ yıldızıdır"* ve *"Geceleyin kapına gelen güneştir, kamer değildir; Şeb-külâh ile* (gecelik külâh veyâ geceyi başına külâh edinerek) *eşiğini seyr etmeğe* (veyâ

dolaşmağa) *çıkmıştır"* ve *"O felek mertebeli pâdişâh sensin ki; güneş ve ay, gece gündüz döne döne eşiğine yüz sürerler"* ve *"Gâlibâ yerine ısınmış olmalı ki güneş, akşama kadar, eşiğini bırakıp bir yere gitmez"* ifâdelerinde güneş, ay, pervîn, melek münâsebetleriyle sevgilinin kapısı veyâ eşiği feleğe veyâ gökyüzüne benzetilmiştir.

VI — Ayağı toprağı, İzi tozı, Ayağı tozı, Hâk-i pây, (Hâk-i kadem):

a) Umûmî olarak ayağı toprağı:

Sevgilinin ayağının toprağı veyâ tozu kokulu, şifâlı ve çok kıymetli olarak telâkkî edilmiş bu bakımdan alâkalı unsurların müşebbehi veyâ müşebbehünbihi olmuştur.

1 — Tûtiyâ:

Sevgilinin ayağı toprağının tûtiyâya teşbîhi *"Kim tûtiyâyı inkâr ederse, ayağını ilet ve gözüne sok"* ifâdesinde tûtiyânın göze sürülmesi cihetiyle; *"Tûtiyâ sana ayak tozu olmak istediği için kendisini dirhem dirhem satmaktadır"* veyâ *"Ey sabâ yeli, sevgilinin ayağının toprağını yabanlarda mı buldum ki her göze o tûtiyâyı bol bol gönderiyorsun?"* veyâ *"Ayağın değdi diye sabâ yeli her yoldan toprağı tûtiyâ gibi kapar"* ifâdesinde pahalı, nâdir ve kıymetli oluşu cihetiyle; *"Eğer ayağının tozunu tûtiyâ diye bilmezsem, dünyâya iki gözsüz bakayım"* veyâ *"Ey Necâtî, ağlayan gözün için tûtiyâ istiyorsan, sevgilinin ayağının toprağını al"* veyâ Îsâ peygamberin dördüncü felek olan güneşde bulunmasından hareket edilerek *"Gökten inerek güneşin gözüne tûtiyâ yapmak için senin izinin tozunu isterse, Mesîh'e dahi vermem"* ifâdesinde ilâç olarak kullanılışı cihetiyle ve *"izinin tozunu götürdükçe sabâ yelinin yükü tûtiyâ olmuştur"* ifâdesinde kervânlarla getirilişi cihetiyle vâki' olmuştur.

2 — Anber, 3 — 'Abîr, 4 — Misk, (Müşg), Nâfe-i Çîn:

Pazarda satıldıkları cihetiyle, sevgilinin ayağının (veyâ izinin) tozu anbere ve abîre teşbîh edilmiştir.

Yine pazardan satıldığı için *"Sabâ yeli izinin tozunu dirhem dirhem satar, misk'in ve abîr'in kadrini attâr yeğ bilir"* ifâdesinde sabâ attâra, sevgilinin izinin tozu miske ve abîre; Yûsuf peygamberi ağırlığınca altın (veyâ misk) mukabilinde sattıkları için *"Ey zamâne Yûsuf'u, eğer izinin tozunu bir benzeri mukâbilinde satmak istiyorsan misk ile tartalım"* ifâdesinde sevgili Yûsuf peygambere, izinin tozu miske; sabâ yeli doğudan estiği için *"Sevgilinin ayağı toprağına mukabil sana nâfe-i*

Çin'i verdik, hayırlı olsun sabâ yeli" ifâdesinde sevgilinin ayağının toprağı miske teşbîh edilmiştir.

5 — Kuhl, (Kuhl-i Safâhân, Kuhl-i cevâhir, Kuhl-i cilâ):

Kuhl (sürme) gözü parlatır, bu yüzden kuhl-i cilâ da denilmiştir. Göz ilâcı olarak da kullanılmaktadır ve inci ile ezilerek yapılanına Kuhl-i Cevâhir denir: *"Sevgilinin ayağının toprağı gözlerime kuhl olmazsa ağlaya ağlaya iki gözümden yaş çıkar"* ve *"Ayağı tozu gözlere Kuhl-i Cevâhirdir, o servi yürüyüşlünün ne mübarek kademi* (ayağı) *var"* ve *"İki gözüme yemin ederim ki kuhl-i Safâhan'a bakmam; ne diye bakayım, senin ayağının tozu gibi derdime dermân değil yâ?!"* ifâdelerinde bu cihetlerden sevgilinin ayağının tozu (veyâ toprağı) kuhle teşbîh edilmiştir.

En kıymetli kuhl Isfahan'dan elde edildiği için sevgilinin ayağının toprağı (veyâ tozu) Isfahan sürmesiyle mukayese edilmiş, gâh müsâvî, gâh üstün tutulmuştur.

6 — İksîr, 7 — Cevher, 8 — Tâc:

İksîr, eski simyâcıların aradığı bir madde idi ki, onunla altın elde edeceklerini umarlardı. Âşıkın yüzü sarıdır (altın rengi); bu cihetten, yüze sürülen ayak tozu iksîre teşbîh edilir. İksîr elde etmek için bir çokları varını yoğunu harcamış, servetlerini hebâ etmişlerdir; bu yüzden, sevgilinin izi tozuna gözyaşını döküp saçan âşık, kendisini, varını yoğunu harcayan iksîr tâlibine benzetmektedir.

Ayak tozunun cevhere teşbîhi kuhl ile berâber mütâlâa edilmesinden dolayıdır. Bundan başka, sevgilinin ayağının toprağına kapanmış olan âşıkın bunu sabâ yelinden korumak için yaptığı, çünki hırsızdan korkan tüccârın cevher yasdandığı ifâde edilmiştir.

Sevgilinin izinin tozunu tâc edinen âşık sultana teşbîh olunur.

E — SEVEN, ÂŞIK:

I — Umûmî olarak âşık:

Âşık dâimâ bir hasret ve ıztırâb içinde bulunan insandır. Sövmek veyâ azarlamak şeklinde dahi olsa, sevgiliden alâka bekler. Iztırâbının ifâdesi devamlı âh u feryâd, gözyaşı, sarı bir çehre veyâ sarı çehre üzerinde kanlı gözyaşı, zayıflık ve dermansızlık, yerde sürünmek, sitem oklarıyla delinmiş veyâ parçalanmış bir göğüs-bağırdır. Âşık tasavvuru, sevgili tasavvuruna muvâzîdir. Sevgili veyâ sevgilinin herhangi bir uz-

vu, hâli, çevresi neye teşbîh edilmişse, âşık da onunla alâkalı bir unsura teşbîh olunmuştur. Âşık ile alâkalı maddî ve mânevı hallerin, münâsebetlerin îzâhında, ekseriyâ ayrı bir şahısmış gibi bahsedilen gönül, âşıkta sevgiliyi duyuşun ve idrâk edişin merkezidir. Bu cihetten âşık ile alâkalı teşbîhler ve mecâzlar - adı zikredilsin veyâ edilmesin - gönüle de râci'dir.

II — Âşık üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Bülbül, (Bülbül-i cân, Bülbül-i bî-dil), 'Andelîb:

Âşıkın bülbüle teşbîhi, sevgilinin güle veyâ yüzünün, yanağının güle, dudağının goncaya, bulunduğu yerin gülşene teşbîhi cihetiyledir.

Bülbülün gülşendeki ötüşü âşıkın âhının müşebbehünbîhi olmuştur. Sevgili âşıkın âhı ile güzelliğinden haberdâr olur; çünki her seher, gülü uyandıran (açılmasına vesile olan) bülbülün na'rasıdır. Sevgilinin yüzünü görünce âşıkların feryâdı artar; bülbülü söyleten gülün yaprağıdır.

Gül, kulağa ve konuşmak için açılmış ağıza teşbîh edilir; bu cihetten gülün açılması söylemek ve işitmek diye tavsîf olunur: Âşık, gül - bülbül gibi sevgiliyle demek, işitmek ister, veyâ bağrı cefâ dikeniyle doğrandığı halde, gonca ağızlı sevgili bir ağız söylemeye nâz eder yâhut mihnet dikenindeki âşıkını anmaz. Gülün yaprakları yakaya teşbîh edilir, bülbül ise öksüzdür: Âşıkın *"ben bülbülünü gömleksiz* (öksüz) *koyan o gonca sevgili iki yaka ıssı olmasın* = (açılmasın, murâdına ermesin)" diye bedduâ edişi bu cihettendir.

Sevgilinin güzelliği gülzâra, kara saçları âşıkın bülbüle teşbîh edilen cânını asmak için kara tellerden yapılmış kafese benzetilmiştir. Gül mevsiminde bülbüller ötmeye başlar; sevgili meclise gelse âşıkların arasında feryâd u figân kopar. Bülbüller gülşende yuva yaparlar; âşıkın, sevgilinin mahallesinde bir yercüğez taleb edişi bu cihettendir.

2 — Delü, (Şeydâ, Mecnûn, Dîvâne), 3 — Mecnûn:

Âşıkın dîvâneye teşbîhi, dîvânelerle alâkalı müşâhedeler ve inanışlar cihetiyledir.

Azgın delilleri uslansın diye veyâ uslanıncaya kadar zencîr ile veyâ iple bağlarlar; bu cihetten âşık dîvâneye, gözyaşı veyâ sevgilinin saçı, perçemi, zencîre veyâ ipe teşbîh edilmiştir.

İnsanların perî, melek veyâ sihr te'sîriyle dîvâne olduğuna inanılırdı; sevgilinin sehhâr olarak tavsif olunan gözünün veyâ meleğe, perîye teşbîh edilen çehresinin âşıkı dîvâne edişi bu cihettendir.

Deliren, dağ - tepe gezer, *"Dîvâne, gerçi etek, yaka bilmez fakat delürüp dağ eteğini tuttu, yakalar gözetir"* ifâdesinde bu husûsla berâber "yaka" kelimesiyle tevriye yapılarak, dîvânenin aynı zamanda yaka - bağır açık, üst - baş paramparça olduğu da belirtilmiştir.

Olmayacak veyâ garib telâkkî edilen şeyler isteyen veyâ yapanlar "dîvâne" diye tavsîf edilir. Dîvânelere ilenilir (kötü sözler söylenir) ve taşlanır: Âşık, el açıp Allah'dan aşkı taleb ettiği için halkın "dîvâne imiş" diye ilenmesi ve sevgilinin katı gönlünden şikâyet etti diye taşlamaları bu cihetlerdendir.

Âşıkın Mecnûn'a teşbîhi Leylâ ile Mecnûn hikâyesiyle alâkalı bâzı motifler cihetiyledir. Çölde Mecnûn âhû ile arkadaşlık yapmıştı; âşıka, gam beyâbânında sevgilinin gözünün mûnis olması bu hâdiseye teşbîh edilmiştir. Leylâ kendisine râm olmadı diye Mecnûn dağlara düşmüştü; Necâtî Bey *"O Leylâ sıfâtlı sevgili bana bir dem yâr olmasa Mecnûn gibi dağlara düşüp dâimâ yürürdüm"* diyor. "Dağ üstü bağ olmak (= keyfi yerinde olmak, her murâdına vâsıl olmak) ma'nâsındadır:

Dâg-ı dilde ideliden gül yüzün şevki makâm
Oldı ben Mecnûna ey Leylî-sıfât dağ üsti bâğ

beytinde, Mecnûn - dağ münâsebetinden hareketle, birinci mısrâdaki "dağ" kelimesinden tevriye tarîkı ile hem dağ, hem yara ma'nâları murâd olunmuştur.

4 — Bed-nâm, (Bed-nâm-ı 'ışk), 5 — Âşüfte, (Âşüfte-dil), 6 — Şikeste-dil, 7 — Perîşân, 8 — Günü kara, 9 — Bî-dil, 10 — Teşne-dil:

Âşıkın bednâm oluşu aşk yüzündendir ki, her yerde, hattâ mahşerde dahi tanınmaktadır. Âşüfte, şikeste-dil, perîşân, günü kara oluşu zülf münâsebetiyle; bî-dil oluşu hasta ve yaralı oluşu münâsebetiyle; teşne-dil oluşu sevgilinin vuslatına veyâ sâf suya teşbîh olunan dudağına iştirâk duyması cihetiyledir.

11 — Bî-çâre, Nâ-çâr, 12 — Zâr, 13 — Nâ-tüvân, 14 — Bî-günâh, 15 — Üftâde, 16 — Bî-kâr, 17 — Belâ-keş, 18 — Mübtelâ:

Âşıkın bu sıfâtlarla tavsîfi, sevgili tarafından ıztırâba ve cefâya dûçâr edilişi, aşk veyâ hasret yüzünden hastalanışı, bunlara rağmen sevgiliye düşkünlüğü ve aşk derdini taleb etmekte ısrârı cihetiyledir.

19 — Derd-mend, Ehl-i derd, (Derdli):

20 — Sayru, Hasta, (Haste-dil, Dil hastası, Dil-haste-i ciger), Bîmâr, (Bîmâr-ı 'ışk, Bîmâr-ı gam, Ölümlü bîmâr):

Âşıkın derdi sevgiliye meyilli olan kalbinden ve sevgilinin gözlerinden neş'et etmektedir. Dermanı ise vuslatta, husûsiyle sevgilinin dudaklarındadır. Bu derd umûmiyetle yüzünün sarılığından belli olur.

Âşıkın hastalığı; ciğer hastalığı, gönül hastalığı ve gam hastalığı nev'ilerindendir. Kan ağlayan gözü, kanı dinmeyen iki ok yarasına teşbîh edilmiştir. Sevgilinin eşiği hasta âşıkın dârüşşifâsı, kapısı yastığı, tabîb de bizzat sevgilidir.

Sevgilinin saf şekkere, gül-şekere, bala teşbîh edilen dudağı âşıkın ilâcıdır. Bunun dışında, herhangi bir tabîbin ilâç diye verdiği şerbeti istemez, benim derdim bana yeter, diye kendi içine kapanır.

Âşıkın hasta olarak tasavvuru, hasta ile alâkalı çeşitli müşâhedeler cihetiyledir. Tabîbe hastanın iniltisi hoş gelir; âşık gönlünün derdinden inler, sevgili neş'elenir. Tabîbe gelen hasta derdini döker, tabîb de onu dinler; âşıkın hâlini ağlaması sevgiliye zahmet vermemelidir, çünki o, ona tabîbdir, diye gelmiştir. Hastayı görmeyince tabîb ilâç veremez; âşık za'fdan dolayı görünmez olduğu için vuslattan umudu kesilmiştir. Ölecek hastadan tabîb elini çeker, yanına uğramaz; Necâtî Bey *"âşık olduğumu duyalıberi sevgili yüzüme bakmıyor"* demektedir. Hasta olan kişi bünyesine ve hastalığının gerektirdiği perhize aykırı şeyler yemek ister; âşık olan da hep gam ve keder yer. Hasta olan sabaha çıkmak, gün ışığını görmek ister; âşıklar da sevgilinin yüzünü görmeyi şiddetle arzû ederler. Hastanın başında dâimî olarak mum yakarlar; âşık sevgilisini başucunda görmek ister. Hastanın tek istediği devâdır; âşık da sevgilinin vuslatından başka birşey taleb etmez.

21 — Mest, 22 — Pervâne, 23 — Şem', 24 — Ehl-i 'ışk, Yârân-ı 'ışk, 25 — Gönüllü, Ehl-i dil, 26 — Sâdık, 27 — Miskîn, Müflis, 28 — Kurban, Koyun, 29 — Seg, İt, 30 — Bî-bâk, Ser-bâz, Merdâne:

Âşık meste, aşk hâlâtı (veyâ aşk) ile ayrılık şarâba; âşık pervâneye, sevgilinin güzelliği meclise veyâ kendisi şem'e; âşık şem'e, sevgilinin aşkı veyâ güzelliği meclise, âşıkın çektiği gussa ve gam veyâ aşk o şem'in alevine teşbîh; ve âşık, ehl-i aşk, yârân-ı aşk, gönüllü, ehl-i dil olarak tavsîf olunmuştur.

Sâdık olan âşık ölümü zevk ile kabûl eder, çünki sultan tarafından dâvet edilen kul öğünür. Nâz etmek sevgiliye mahsûstur, lâkin âşık sevgilinin yolunda (veyâ aşk yolunda) sâdık olunca sevgiliye nâzlanır.

Miskîn âşık, gam meydânında gâh mihnet yayı, gâh âh oku çeker, Mihnet askeri miskîn âşıka gece baskını yapınca sabâh vakti âh ederek onu bertaraf eder. Müflis âşık için sevgilinin altından kemeri ve gümüş gerdânı vardır.

Bayramda kurbanlık koyun bol bulunur; bu cihetten, vuslat gününde cânını kurban etmeyi teklif eden âşıka, sevgili, *"bayram olunca kurban koyununa itibâr olmaz"*, demiştir. Âşıkların maksadı vuslat bayramına erişip canını kurban eylemektir; nitekim sevgilinin kapısı Kâ'be, vuslatı bayram, âşık da kurbanlık koyundur.

Âşıklar sevgilinin mahallesinde yerleşip feryâd u figân edince, kendileri ite, sesleri de it gavgâsına teşbîh olunur.

Âşık, sevgilinin yoluna canını ve başını verir, bu cihetten merd ve ser-bâz olarak; melâmet oklarına sinesini siper ettiği için bî-bâk (korkusuz) olarak tavsîf edilmiştir.

31 — Kul, Bende, Çâker, Der-bân, 32 — Gedâ, 33 — Dolab:

Sevgilinin kapısında kul olmak, dâimâ sultanlığa üstün tutulmuş, bu iki mefhûm arasında mukâyese yapılmıştır. Efendisinin kapısında kul garîb olmaz, bu yüzden sevgili âşıkına gülmeli, onunla alâkalanmalıdır. Sultanın önünde kulun "ben" zamîriyle konuşması ve ondan evvel söze başlaması aykırı bir davranıştır:

Hâk-i pâyuna kul olduğum ne lâzım ben dimek
Bendeye lâyık mıdur sultanum evvel ben dimek

beytinde bu husûslardan hareketle, âşıkın, sevgilinin kapısında kul olduğu, fakat sevgilinin keyfiyeti ele güne bildirir sözler söylemekten kaçındığı ifâde olunmuştur.

Âşık sevgilinin mahallesine gidince rakîb ona musallat olur, çünki köpek dilenciden korkmaz. Sevgilinin kapısında dilenci olmak, Allah'ın lûtfiyle bir kulun sultan olması diye tavsîf olunmaktadır. Bir başka beyitte gam leşkerinin hücûmuna uğramış olan âşık, aşk pâdişâhına tâbi' bir sipâhînin yardımını taleb ediyor.

Sevgilinin mahallesi gülistâna, âşık da gözyaşlarıyla orayı sulayan dolaba teşbîh edilmiştir.

34 — Dôst (Gam dôstu), 35 — Mihmân, 36 — Âşinâ, 37 — Ceres, 38 — Ashâb-ı niyâz, 39 — Müselmân, 40 — Du'âcı, 41 — Tûtî-yi Cân, 42 — Zerre, 43 — Sâye, 44 — Pây-mâl:

Âşık gam dostudur, çünki gam dâimâ onun kulübesini teşrîf eder.

Sevgilinin kûyuna varan âşıka itleri saldırır, çünki cömert olanlar misâfire sarmaşırlar.

Sevgili, yabancılarla Rûmeli şarâbları içer, âşinâları ise gam meclisinde cân verip cân alırlar.

Âşık olmayan kimse gönülden feryâd etmez, çünki yola girmeyince çan (ceres) nâle ve figân kılmaz.

Sevgili eğer hâlleriyle alâkalanmazsa ashâb-ı niyâz olan (kendisine yalvaran) âşıklar başlarını açıp feryâd ve figân ederek yerden göğe (Allah'a) yalvarırlar.

İki kâfir bir müslümana gâlib olamaz; fakat sevgilinin gözleri büyücü oldukları için âşıkı mağlûb etmişlerdir.

Duâcı (âşık) el açıp Hak'dan aşkı taleb ederken, halk dîvâne imiş diye ilenir (kötü söyler).

Cennet hûrîsine benzeyen sevgili eğer yanağının aynasını gösterse, cân tûtisine toprak kafes (beden) uçmak (cennet) olur.

Âşık zerre gibi zillet toprağında pây-mâldir; sevgili ise güneş gibi yücelik feleğindedir.

Güneş yüzlü güzeller, âşıklarının yanlarında sâye gibi sürünmesinden utanırlar. (Güneşin gölgesi olmaz).

III — Gönül (dil):

a) Umûmî olarak gönül:

Necâtî Bey dîvânında âşıkla berâber - çok def'a âşıkın ağzından - bir başka varlık gibi mutâlâa edilen gönül, maddî veyâ mânevî ıztırab şeklinde olsun, sevinç şeklinde olsun, aşka dâir bütün duyguların merkezi telâkkî olunmuştur. Bu bakımdan âşıka izâfe edilen sıfâtlar fazlasiyle gönül için de vâriddir. Gönül, "kalb" ve "dil" isimleriyle zikredildiği zaman bu iki kelime üzerinde tevriye yapılmaktadır. Bilhâssa "kalb" ve "kalp" arasındaki tevriye münâsebeti Necâtî Bey'de çok sık görülen bir husûstur. Gönülün (veyâ kalbin) insanın bağında (veyâ göğsünde) ve içte olması, gönül üzerindeki teşbîhler ve mecâzlarda başlıca hareket noktasıdır.

b) Gönül üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Delü, Şeydâ, Dîvâne, Şûrîde-hâl, Mecnûn:

Gönülün dîvâneye teşbîhi dîvâne-zencir, dîvâne-ay, dîvâne-ateş, dîvâne-efgân, dîvâne-perîşanlık münâsebetleriyledir. Filhakika gönülün dîvâneye teşbîhi ile sevgilinin saçı zencîre, kendisi veyâ yüzü aya, yanağı ateşe teşbîh edilmiş; gönülün perişanlığı ve gece gündüz efgân edişi dîvânenin bu hâli ile münâsebettar görülmüştür.

Mecnûn'a teşbîhi, çöllerde perîşan ve ağlaya ağlaya gezişi cihetiyledir.

2 — Garîb, (Garîb âdem):

Zülfün arzûsu ile gönül gurbete düşmüştür. Garîbi el üstünde tutarlar, halbuki sevgilinin zülfü ayaklara vurur (hakîr görür. Gönül zülfün ucunda tasavvur olunmaktadır). Sevgilinin derdi ve ayrılığı âşıkın belâlı gönlüne uymuştur; bu garîbler için ölüm alâmetidir.

Gönülün garîbe teşbîhi "dün garîbindir" atasözü cihetiyledir. Nitekim miskin gönülün, sevgilinin saçına varması bu atasözünü bildiğinden dolayıdır. Garîb âdemi, akşama doğru hüzün basar; gönül de sevgilinin saçından gamlanır:

Dil garîb olduğı içün yüzine bakmaz habîb
Gerçi kim mergûb olur her nesne kim ola garîb

beytinde ikinci mısrâdaki garîb kelimesi "orijinal" ma'nâsında kullanılmıştır.

3 — Sayru, Hasta, Bîmâr:

Gönlü hasta eden veyâ yaralayan gamzedir, kirpiklerdir. Bunlar da "tîr" ve "şemşîr" kelimeleriyle ifâde olunurlar.

Gönül hastaya teşbîh ile sevgili tabîbe, kûyu veyâ mahallesi şifâhâneye, vuslatı şerbete (ilâç) benzetilmiştir.

Sevgilinin gamzesinin öldürücü okları yağmura, âşıkın gönlü yağmurda uyumaktan haz duyan hastaya teşbîh edilmiştir.

4 — Gam-gîn, Gam-dîde, 5 — Sınık, (Şikeste), 6 — Bî-çâre, 7 — Za'îf, Nâ-tüvân, 8 — Belâlu, 9 — Mübtelâ, 10 — Bî-karâr, Perîşân, Derhem:

Gönülün gam-gîn oluşu akşam-garîblik münâsebetiyledir. Diğer tavsîfler herhangi bir veche ihtivâ etmiyor.

Kırık anahtarla kilit açılmaz. Sevgilinin güzellik hazinesine kilit vuran saçlarını, âşıkın kırık gönlü açamaz. Diğer misâlde âşıkın gönlü sınuk neye, zülf de dağılmasın diye etrafına sarılmış sargıya (veyâ sargı saran kimseye) benzetilmiştir.

Gönülün bîçâreliği sevgilinin keman kaşının sîneye attığı peykândan; zaif oluşu sevgilinin "tîr"ine dayanmasından veyâ zülfünün dolaşmasındandır.

Gönül, âşıkı belâya uğrattığı için belâlı diye tavsif olunmuştur. Mübtelâ oluşu sevgiliye veyâ sevgilinin derdine düşkünlüğü cihetiyledir. Perîşanlığı zülfe düşmesinden, kararsızlığı ayva tüylerinin kararmasından husûle gelmiştir.

IV — Âşıkda vücûd aksâmı ve ilgili mefhûmlar:

a) Cism, Ten:

aa) Cism üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Altunlu halhal, 2 — Tîr, 3 — Zerd, 4 — Fülk, 5 — Kıl, 6 — Kişver, 7 — Hâşâk, 8 — Hâkî-kafes, 9 — Nizâr:

Âşıkın cânı bir kuşa; sararmış (zerd), zaîf (nizâr) ve ikiye bükülmüş cismi de kuşun ayağındaki altunlu halhala (halka) teşbîh edilmiştir.

Yine vücûd, sevgilinin tîrinin (gamzenin veyâ kirpiklerinin veyâ bakışının oku) yarasıyla inleyen târa (çalgı teli veyâ bir nevi telli çalgı), okun temreni de mızrâba benzetilmiştir. Vücûd fülk'e (yelkenli, gemi), gözyaşı denize; gam leşkere, ten kişvere (ülke); cân tûtîye, ten hâkî (toprak) kafese teşbîh olunmuştur.

Cisim kıla, sevgilinin bulunduğu mahâl gökyüzüne benzetilmiş, "yerden göğe kıl ile çıkılmaz" tâbiriyle sevgiliye kavuşmanın imkânsızlığı anlatılmıştır. İnsan şarâb içince daha cesûr ve atılgan olur *"senin bulunduğun yere şarâb içmeden varamam; çer-çöpe benzeyen tenimi o gülşene bu su getirir"* ifâdesinde bu telâkkîden ve akarsuyun çerçöpü sürüyüp götürmesinden hareketle âşıkın cismi çer-çöpe (hâşâk) teşbîh olunmuştur.

b) Cân:

aa) Umûmî olarak cân:

Cân mücerred bir varlık olduğu için yok olarak kabûl edilir. Bu cihetten ağız, dudak, bel emsâli yokluk senbolü unsurların müşebbehünbihi veyâ müşebbehi olduğu gibi, cin ma'nâsında da kullanılır. Nâdiren "beden, vücûd" ma'nâlarını aldığı da vâki'dir. Fakat her hâl ve kârda

yokluk ve görünmezlik vasfı, bir tâbirle, bir kelimeyle veyâ bir san'at tarîkı ile belirtilir.

bb) Cân üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Teşne-dil, 2 — Bülbül, 3 — Garîb, 4 — Kârbân, 5 — Gülşen:

Cân gönlü susamış (teşne-dil) bir garîbe, sevgilinin dudağı bu garîbin su özlediği çeşmeye benzetilmiştir.

"O güle benzeyen sevgili olmayınca, cennet bahçesi cân bülbülüne külhân gibi görünür" misâlinde cân bülbüle; ayva tüyleri, ben, misk kokulu saç kargaya; cân kargaların hücumuna uğramış gülşene; cân kervâna, yanaktaki ben cân kervanını öldürüp varını yoğunu ondan alan Rûm ili harâmîsine teşbîh olunmuştur.

c) Yüz (Çihre, Rûy):

aa) Yüz üzerinde umûmî teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Berg (Berg-i kâh, Evrâk-ı hazân, 2 — Zer, 3 — Sarı, (Zerd) 4 — Za'afrân, (Za'ferân), 5 — Sahîfe, Levh:

Servi yapraklarının dökmez, Serviye ve bahârdaki şimşâd ağacına teşbîh olunan sevgilinin, âşıkın yüzüne bakmayışı, bahârdaki şimşâdın hazân yaprağından hoşlanmayışı şeklinde tasavvur olunmuştur.

Bugün dahi Anadolu'da killi toprak çamuruna saman karıştırarak ev duvarlarını bu harç ile yaparlar: Âşık sevgilinin kapısına yüz sürer ve ondan kendisine mâni' olmamasını ister; çünki saman yaprağı bulunmayan duvar muhkem olmaz.

Âşık altun gibi yüzü ve gümüş gibi gözyaşı var diye incinmez; çünki bunlar aşk yolunda onun süsüdür. Sevgilinin eşiğine, derd ehli olanlar sarı yüzle gelirler, hacca gidip Kâ'be'yi tavâf etmek ancak zer kuvvetiyle nasîb olur. Âşıkın yüzü ve gözyaşları altuna ve güneşe değil, huzûra ihtiyâcı olduğuna şahiddir veyâ âşık altun ve gümüş döküp şâhit edinmese bile yüzü ve gözü onda aşkın bulunduğuna şehâdet eder. Bir başka misâlde yüz üzerindeki gözyaşları altun üstüne hücûm eden yetîmlere teşbîh olunmuştur.

Sarı yüz, gözyaşı (kanlı gözyaşı) ve âhın, âşıklığın alâmeti olduğu çeşitli şekillerde ifâde edilmektedir.

Za'ferân küynükde, yanığın tedavisinde kullanılır; âşıkın bağrının yandığına yüzünün sarısı delildir. Za'ferân oldukça pahalı bir metâ'dır; bu cihetten, sevgilinin ayağına yüz sürmeye nâil olan âşık, onun izinin tozunu za'ferân ile tartar. İki ayrı misâlde sevgilinin yüzü lâleye, âşıkın

sarı benzi za'ferâna ve âşıkın sarı yüzü üzerindeki kanlı gözyaşı, za'ferân arasında bitmiş bir iki lâleye teşbîh edilmiştir.

Sahifelerin üzeri çeşitli renklerle tezhîb edilirdi; sevgilinin hasretiyle âşıkın ciğerinin kanı yüzünü lâle rengine boyamıştır. Yüzün sahifeye teşbîhi:

Levh-i çihremde okımağa hikâyât-ı gamı
Giceler subha değin şem' tutar âh sana

beytinde, mum ışığında kitâb okumak müşâhedesi tarîkı iledir.

ç) Yanak (Ruh):

aa) Yanak üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Zerd, 2 — Za'ferân:

Yanağın zerd (sarı) olarak tavsîfi *"Sabâ senin zülfünü koyup dönmez yollara giderse, ömrü oldukça sarı yanak üzerine sürünsün"* ifâdesinde "sarı yanak üstüne sürünmek" (= çok derd ve ıztırab çekmek) tâbiri cihetiyle ve *"Necâtî altun, gümüş harcayıp kapıma gelsin demişsin, sarı yanağının üstüne olsun"* ifâdesinde yüzün altuna, gözyaşının gümüşe teşbîhi ve "yanağının üstüne olsun" (= baş üstüne, emredersin) tâbiri cihetiyle; *"güzelliğinin devrinde* (yüz veyâ yanak kasdedilmektedir) *elde ettiğim sarı yanak oldu; bu harmanda bana bir saman yaprağı kâfidir"* ifâdesinde yanağın aynı zamanda saman yaprağına teşbîhi cihetiyle vâki' olmuştur.

Yanağın za'ferâna teşbîhi:

Küynüklüsin nigâra ruh-ı zerd ilet gönül
Küynüklü armağanı kamu za'ferân olur

beytinde yanık yarasının safran ile tedâvi edilişinden dolayıdır. İkinci mısrâ "Yanmış olana dâimâ safran hediye ederler" ma'nâsında olmak lâzım gelirken çok dikkatli bir ifâdeyle "Yanmış dâimâ safran hediye eder" ma'nâsını da ihtivâ etmektedir. Sevgiliye götürülen sararmış yanak bir ifâde oyunuyla za'ferâna teşbîh edilmiştir.

d) Göz, (Çeşm, Dîde):

aa) Umûmî olarak göz:

Göz dâimâ kanlı veyâ kansız yaşlı olarak tasavvur edilmiştir. Bâzan sevgiliye "gözüm" diye hitâb olunur ve âşıkın gözüyle alâkalı husûslar muhtelif edebî san'atların delâletiyle zikredilir. Gözyaşı ile alâkalı

tâbirler çok defâ tevriye tarîki ile kullanılmıştır: "ırmağ etmek" (= uzaklaştırmak ve ırmak gibi yaş akıtmak) ve "revân etmek" (= ezberlemek, okumak; akıtmak, yürütmek) ve "mâcerâ" (= akan şey; macerâ, serüven) tâbirleri bu cümledendir. Bir misâlde de yüz üstüne kanlı yaş akıtan göz, sevgiliye mektub yazar diye tavsîf olunmuştur.

bb) Göz üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Ok yarası, 2 — Boncuk, 3 — Bîdâr:

Göz, durmadan kan döküşü dolayısıyla iki ok yarasına; devamlı ağlayışı cihetinden yağmur yağdıran boncuğa (seng-i yede) benzetilmiş; devamlı ağlamaktan uyuyamadığını ifâde için "bîdâr" diye tavsîf olunmuştur.

4 — Pencere, Revzen, (Revzen-i hâne), 5 — Ter, (Ter-dâmen) Yaşlı, 6 — Çeşme, (Çeşme-sâr), Pınâr 7 — Halka, (Halka halka):

Göz, sevgilinin hayâlinin kasrına, yolundan alınmış çer-çöp ile örülü demir kafesli pencereye benzetilmiştir. Evlerin penceresi umûmiyetle güneşten tarafa açılırdı; sôfî gönlünün aydınlanmasını istiyorsa, gözünü açıp sevgiliden tarafa bakmalıdır. Sevgilinin güzelliğinin haremine karşıdır diye, şerîat âşıkın gözünün penceresini yapmaya (kapamaya, örmeye) hükm etmiştir. Çünki pencere komşunun hareminden tarafa açılmaz.

Göz, dâimâ yaşlı ouşu cihetiyle "ter" diye tavsîf olunmaktadır.

Hayâl-i yâr önine mâ-hazardan
Dil-ü-dîdem bulındı huşg-ü-terden

beytinde "huşg-ü-ter" (= kuru-yaş; hazır, el altında bulunan) tâbirinde, sevgili bir misâfire teşbîh ile göz misâfire ikrâm olunan maddeden addolunmuştur.

Gözün çeşmeye teşbîhi perî-çeşme münâsebeti cihetiyledir. Nitekim sevgili perîye teşbîh edilmiş, göz çeşmesinden akan yaş da ılık su olarak târîf olunmuştur. Kâ'be'ye su getirmekte büyük sevâb vardır; sevgilinin kapısı Kâ'be'ye, âşıkın gözleri Kâ'be şehrine su ileten iki çeşmeye teşbîh olunmuştur. "Senin yanağının kızılı kızıl, akı ak olalı beri gözümün çeşmesinden bir yaş, bir dem (kan) akar" misâlinde de göz çeşmeye benzetilmiştir.

Göz yuvarlaklığı ile tuzak halkasına, gözbebeği dâneye, sevgili kekliğe veyâ doğana teşbîh edilmektedir. Sevgilinin kapısı açılsın diye eşiğini gözleyen âşıkın gözü, kapı halkasına benzetilmiştir.

8 — Hâtem, 9 — Humâr, 10 — Hûn-bâr, Hûn-efşân, 11 — Dâm, 12 — Dükkân, 13 — Sâyil, 14 — Sevâd, 15 — Şîşe, 16 — Ferrâş, 17 — Ferş:

Möhr dâimâ mürekkebe batırıldığı için siyâh olur; yuvarlaklığı cihetiyle möhüre teşbîh edilen âşıkın gözüne sevgilinin ayağının toprağını sürmek lâzımdır.

Sarhoş uykudan kolay kolay uyanmaz, nergis yılda bir çiçek açar; sevgilinin mestâne gözlerini bir gece düşünde gören öyle sarhoş olur ki, nergis gibi bir yılda uyanır.

Ziyâde ağlayan göze kan oturur, bu husûs kan geldiği şeklinde te'vîl olunmuş, âşıkın gözüne "hûn-bâr, hûn-feşân" denilmiştir.

Göz, halka halka oluşu ile tuzağa teşbîh edilmiştir; bu tuzağın dânesi gözbebeği, avı sevgilidir.

Sevgilinin güzelliği bir pazara, âşıkın gözleri lâ'l ve güherle süslenmiş dükkâna teşbîh olunmuştur.

Sâyile (dilenci) himmet erbâbı zer (altun) sunar; âşık bu cihetten, rüzgârın, sevgilinin izinin tozunu getirerek ağlayan gözünü sevindirmesini istemektedir.

Sevâd (= uzaktan karartı hâlinde görülen kasabalar, şehrin dış mahalleleri) ma'nâsındadır; sevgili sultana, gözün sevâdı (burada adalar ma'nâsında olduğunu tahmin ediyoruz) ve gönül de onun mülküne teşbîh edilmiştir.

Gülsuyu güneşte terbiye edilir ve güneşe bakan göz yaşarır: *"Gözlerim gün yüzüne karşı gözyaşıyla doluyor; benim günde beslenmiş iki şişe gülsuyum var"* ifâdesinde göz bu cihetten şişeye teşbîh edilmiştir. Göz sevgilinin izinin kumuyla dolan şişeye, dolayısıyla kum sâatine benzetilmiştir.

Tozlu bir yeri temizlemek için önce su sepelenir, sonra süpürülür; gözyaşı suya, göz ferrâşa, kirpikler süpürgeye teşbîh ile sevgilinin kapısının çevresine konan tozu temizlemek arzûsu ifâde edilmiştir. Bir başka misâlde göz ferşe (örtü), kirpik süpürgeye teşbîh olunmuştur.

18 — Kabak, Maşraba, Sâgar, Câm, Kadeh, Tolu:

Gözün kadehe benzetilmesi, kanlı yaşın şarâba teşbîhi; maşrabaya benzetilmesi, gözyaşının suya teşbîhi cihetiyledir.

"Kanlı yaş ile gözümün iki kabağı doludur, bir dolu içmek için o (sevgili) bana niçin nâzlanıyor" ifâdesinde "bir dolu içmek" ta'biriyle, "iki dolu kadehden birini içmak" ve "bir kadeh içmek" ma'nâları murâd olunmuştur. *"Kanlı yaşımdan iki gözümün kabağı doludur; ey sâkî*

beni sonunda nihâyet bu arka arkaya gelen iki kadeh yıkar" ifâdesinle arka arkaya içilen iki kadehin sarhoş edip sızdıracağı tâbiriyle kanlı gözyaşlarının öldüreceği anlatılmaktadır. Âşık gözlerini kanlı yaş ile doldurur ve "belki o sevgili şarâba meyl eder de bize iltifât eyler," der. Şarâb sırrı söyletir; iki dolu gelince (gözler kan ağlayınca) âşıkın sırrı fâş olur. İki göz dâimâ iki kadehe teşbîh olunmuş ve içmekle, şarâbla alâkalı tâbirler tevriye tarîki ile berâber kullanılmıştır (yudum yudum, dem-be-dem gibi).

19 — Kirpüklü, 20 — Güher-bâr, 21 — Giryân, Yaşlu, 22 — Nergis:

Göz,uyuyamamaktan dolayı kirpikli; inciye teşbîh edilen gözyaşından dolayı güher-bâr; çok ağlamaktan dolayı yaşlu diye tavsif olunmuştur. İlkbahârda nergislerin açılmasından hareketle, aşk ilkbahâra, âşık dirilen ölüye, sevgili gülzâra ve âşıkın gözleri nergise benzetilmiştir.

cc) Gözbebeği:

1 — Dâne, 2 — Yetîm:

Göz halka halka oluşuyla tuzağa, ortasındaki göz bebeği dâneye teşbîh edilmiştir.

İki gözbebeği, sevgilinin mahallesinde, toprakla oynayan iki yetîme benzetilmiştir. Bununla âşıkın gözlerini sevgilinin mahallesinin toprağına sürdüğü, sevgilinin onunla alâkalanmadığı anlatılmaktadır.

e) Gözyaşı (Eşk, Girye, Sirişk):

aa) Umûmî olarak gözyaşı:

Gözyaşı kanlı veyâ tabiî olarak tasavvur edilmiştir. Bu iki renk ve gözden akışı teşbîhlere ve mecâzlara hareket noktası olmaktadır. Kanlı gözyaşı derûndan yâni ciğerden gelir. Yüze ve yere akar. Akış damla damla olunca "düşmek" diye tâbir edilir ve beyâzlığı veyâ kırmızılığı cihetinden inciye, gümüş paraya, lâ'le, yâkûta, mercâna teşbîh edilir. Devamlı olarak fazla miktarda akan gözyaşı ırmak veyâ sel, hattâ deniz olur. Gözyaşının akışı mâcerâ diye de adlandırılmıştır.

bb) Gözyaşı üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Akar su, Âb-ı revân, Eşk-i revân, 2 — Akçe, Nükûd, Sîm:

Gözyaşının teşbîhi ile sevgili de sevgiye benzetilmiştir. *"Ey Necâtî ne diye gözyaşını akıtıyorsun, bir gün olur ki o sevgili gelir"* ve *"Güzellik bahçesinde sen servi boyluya yöneldi, gözyaşı bî-nazar* = (gözsüz,

görme kabiliyetinden mahrûm) *değildir"* ve *"İyiliği et de akar suya at derler; ey servi boylum gözüm yaşına eğil, alâka göster"* ve *"nerede bir servi boylu görse gözyaşı gibi akar, bu gönül, gönül değil bir akar sudur"* ve *"Gözyaşının maksadı ayağına yüz sürüp geçmektir; ey servi boylum, sudan eteğini çekme"* örneklerinde gözyaşı - su münâsebeti hep bu cihetten vâkı' olmuştur.

Gözyaşının akçaya teşbîhi beyaz renginden hareketle, para ile alâkalı birtakım husûsiyetler cihetindendir. Paranın kudreti büyüktür, insan para ile göğe merdiven kurar; bu cihetten âşık sevgilinin eşiğine gözyaşıyla yollanır. Altun veyâ gümüş para verilerek şâhid tedârik edilir, âşıkın aşkına yüzü ve gözü şehâdet eder. İnsanın çok akçası olur da yine hacca gidemez; âşık gözyaşı dökerek sevgilinin mahallesini tavâf etmek ister de, muvaffak olamaz.

Harc eyleme ki habbeye değmez gözüm yaşı
Şimdi güzeller avlanur oldı nükûd ile

beytinde, Necâtî Bey gözüne hitâb ederek, zamânın güzellerinin gözyaşıyla değil, para ile elde edildiğini söylemektedir.

3 — Irmak, (Irmağ), Cûy, 4 — Acı, 5 — Câme, 6 — Çeşme, (Çeşme-i Hayvân), 7 — Dâne, (Dâne-i tesbîh):

Gözyaşının ırmağa teşbîhi, ırmak kelimesindeki (= uzaklaştırmak) ma'nâsı cihetiyledir. Nitekim:

Gözüm yaşın ayağından sen ırmağ istedün ammâ
Neler ider sana ey serv bu göz yaşı durudur

beytinde teşbîh "ırmağ" kelimesindeki tevriye tarîki ile vâki' olmuştur. İkinci mısrâda gözyaşının duru oluşu, içinde hiçbir kötü niyet bulunmadığını, dolayısiyle sevgiliye bir şey yapmadığını anlatmak içindir. Bir başka ma'nâ da, sâf gönüllülerin âhının, bedduâsının tesirli oluşudur.

Fürkat gözümün acı yaşın ırmağ idübdür
Su sızmaz iken benüm ilen yâr arasında

beytinde önce su yokken (su sızmazken), sonra ırmak peydâ oluşu tezâdiyle sevgiliden ayrılış ifâde olunmaktadır. *"Yaşın ırmaklara dönmüş deyip de benden kaçma, ey servi boylu sevgili gel, bundan geç, hadi vaz gel"* misâlinde "geçmek" fiili hem "kaçmak"a (benden kaçma ma'nâsında), hem de "ırmak"a râci'dir.

Güzellik bahârında veyâ sevgilinin yanağının şevki ile âşıkın gözyaşı akar, çünki bahârda sular bulanır. Sevgili âşıkın gözyaşından ve âhından sakınmaz; çünki servi ırmaktan, gül sabâ yelinden korkmaz ve incinmez.

Gözyaşı tuzluluğu cihetiyle acı olarak vasfedilmiştir.

Bütün vücûdu bürümüş kanlı gözyaşı, sultandan câme (elbise) almış fakir gibi âşığı sevindirir.

Baharda pınarlar taşar; sevgilinin güzelliğinin âşıkın gözündeki aksi bahâra ve akan gözyaşı da bahârda taşmış pınara teşbîh olunmuştur. Perîler çeşme başlarında ve hamamlarda bulunurlar; âşıkın iki gözünün çeşmeleri bir perî (sevgili) için akar ve suyu da ılıkdır. Gözün çeşmeye teşbîhinde çeşm - çeşme münâsebetinin rolü olduğunu da kaydedelim.

Gözyaşı tesbîh ve buğday tanelerine de teşbîh edilmiştir.

8 — Dürr, (Dürr-i hôş-âb, Dürr-i şâh-vâr), Güher, Gevher:

İki göz iki mâden ocağına (dü kân) ve tevriye tarîki ile dükkân'a; gözyaşları da lâ'l ve inciye teşbîh edilmiştir.

Sevgilinin dudağının, dişlerinin veyâ eşiğinin hasretiyle dökülen kanlı ve kansız gözyaşları, bunları görmek veyâ bunlara ulaşmak için rüşvet olarak verilen inci, mercan veyâ lâ'le teşbîh edilmiştir.

Sultanların veyâ gelinlerin ayağına, yoluna saçu saçılır; âşıkın, sevgilinin ayrılığında, çirkin yüzünü çiğnemesi için sevgilinin ayağına döktüğü gözyaşı lâ'l, dür, mercân olarak tavsîf olunmuştur.

Gözyaşının akışı:

Fakîr iken kademünde ganî olub çeşmüm
İkisi de bile dürr-i hoş-âb ile oynar

beytinde, sevgilinin gelişi ile veyâ ayağına sürünmekle gözlerin zengin oluşu şeklinde anlatılmıştır ki buradaki gözyaşının sevinç mahsulü olduğu âşikârdır.

9 — Zırh, 10 — Zemzem, 11 — Zencîr, 12 — Seyl, (Seyl-âb, Seyl-i revân):

Ten üzerinde sıralanan gözyaşı damlalarının, örme zırha teşbîh ile, mızrak atan Türk'e benzetilen sevgilinin temrenine mâni' olamadığı ifâde edilmiştir.

Sevgilinin eşiğinde dökülen gözyaşı Kâ'be'deki Zemzem'e benzetilmektedir.

Sevgilinin zülfünün sevdâsiyle çılgınlaşan âşıkı gözyaşları zencîre çektirmiştir. Bunu ifâdede zülfün iştirâkiyle dökülen gözyaşı tasvîr edilmektedir.

Gözyaşının sele teşbîhi sel ile alâkalı husûsiyetler cihetiyledir.

Eskiden en çok korkulan âfet yangın ve sel felâketi idi. Bu ikisinden hareketle ah ile gözyaşı berâber kullanılmış, meselâ; birinin gökleri, birinin yerleri fenâya verdiği anlatılmıştır. Büyük seller etrâftan çerçöp toplayarak denize sürükler; sevgilinin kapısına âşıkı götüren de gözyaşıdır. Sevgilinin yanağının iştiyâkiyle dökülen sel hâlindeki gözyaşı, bahârda ırmakların bulanması gibi, kan ile dolmuştur.

Sel hâlinde akan gözyaşı, sevgilinin dudağının anılmasıyla kanın kaynaması diye de tavsîf edilmiştir. Selden geçmek zordur; sel hâlinde akan gözyaşından gönül hastası geçemez, bu yüzden vuslâta nâil olamaz.

Bir demde çıkdı göklere âh-ı cihân-güdâz
Bir demde eyledi sefer-i bahr-u-ber yaşum

beytinde birinci mısrâdaki "dem" (= nefes) ma'nâsında, ikinci mısrâdaki "dem" (= kan) ma'nâsında tevriyeli olarak kullanılmıştır.

13 — Şâhid-i aşk, 14 — Şarâb, (Şarâb-ı ergavân), Tolu, Mey, (Mey-i nâb), 15 — Su, (Ilı su), Âb 16 — Turu, 17 — Akîk, 18 — 'Ummân, Bahr, (Bahr-ı seyl-âb-ı sirişk, Bahr-ı muhît), Deryâ, Deniz, 19 — Galtân, 20 — Fitne:

Gözyaşı, sarı yüz ve âh aşk alâmetidir diye daha önce kaydetmiştik.

Şâhid-i 'ışk idi yaşum kanlu çıkardun anı
Böyle mecrûh olmasun yâ Rab güvâhı kimsenün

beytinde gözyaşı şâhide, kanlı gözyaşı yaralanmış şâhide teşbîh edilmiştir.

Kanlı gözyaşı şarâba ve göz kadehe benzetilmektedir. Şarâba teşbîh, şarâb ile alâkalı müşâhedeler ve âdetler cihetiyledir. "Ayş esbâbı" bir işret meclisinde bulunması lâzımgelen şeylere denilir. Âşık dâimâ içmek için gönlünü kebâb etmiş ve gözlerini de sâf şarâbla doldurmuştur. Kanlı gözyaşı, mihnet sâkîsinin gam meclisinde sunduğu şarâba benzetilmiştir. Kanlı gözyaşının şarâba teşbîhi ile meclis, gece, gece vakti şarâb içmek, meze sık sık geçen tâbirlerdendir.

Gözyaşının ılı suya teşbîhi gözlerin hamam veyâ kaplıca çeşmesine, sevgilinin perîye teşbîhi cihetiyledir. Bir başka beyitte, âşıkın içinde, sevgilinin dudağının şevki ile husule gelen harâretten dolayı gözyaşının ılı aktığı söylenmiştir. Gözyaşı suya, kirpikler süpürgeye teşbîh ile sevgilinin eşiğinin çevresindeki tozları yıkama arzûsu izhâr edilmiştir.

Secde idüb ayruğa getürdüm yüzüme kir
Gözyaşı neler çekdi neler anı yuyınca

beytinde su-yıkamak münâsebetiyle gözyaşı suya teşbîh edilmektedir.

Gözyaşının duruluğu hem berrâklığını hem de safvetini ifâde etmektedir.

Akîk, Yemen'den gelir; âşık, Rûm'a (Anadolu'ya) akîk getiren tâcire *"benim kanlı yaşımla âlem Yemen olmuştur, boşuna akîk getirme, ziyân edersin"* diyor.

Gözyaşının denize teşbîhi denizle alâkalı bâzı müşâhedeler ve husûsiyetler cihetiyle ve fazla akışından dolayıdır.

Beden bir gemiye, gözyaşı denize; sevgilinin hayâli İskender'in aynasına, yaşlı göz denize teşbîh edilmiştir. Ağlamakta olan âşıka vuslattan bahsedilmez, okyânûsa garkolan kişi kenâra ulaşmak ümidinden geçmiştir.

Gözyaşının denize teşbîhi deniz-inci münâsebetiyledir ki; sevgili veyâ vuslâtı inciye benzetilmiş, bunları elde etmek için çok ağlayıp gözyaşını deniz hâline getirmek lüzûmu ileri sürülmüştür.

Yetîm toprakla oynar; yuvarlanan (galtân) gözyaşının, sevgilinin yollarında oynaması (hareket etmesi, yuvarlanması) bundandır.

21 — Kan, (Kanlu), Hûn, (Hûn-ı ciğer):

Gözyaşının kanlı oluşu fazla ağlamaktandır. Nitekim:

Dün gice beyt-ül-hazende fürkatiyle âh kim
Ol kadar ağlamışam kim yaş yirine kan gelür[32]

beytinde bu husûs vâzıh bir şekilde ifâde olunmuştur.

Buncadan hûn-ı ciğerle besledüğüm gözyaşı
Dem-be-dem sıçrar yüzüme yapışır kanlu gibi

beytinde gözyaşının ciğer kanıyla kanlandığı da belirtilmiştir. Buradaki *kanlı* aynı zamanda kaatil veyâ cân düşmanı ma'nâsındadır. Kanlı yaş,

---

32 Bk. N. B. D. 255 (178 - 2) ayrıca bk. 236 (149 - 4).

sevgilinin dudağının gözdeki aksine, şarâba, lâl' veyâ mercân'a, yâkûta; bütün vücûdu kaplayan kanlı yaş câmeye (elbise); sevgilinin yanağının iştiyâkiyle akan kanlı yaş bahârda bulunan ırmağa; sarı yüzdeki kanlı yaş za'ferân arasında bitmiş lâleye, veyâ sevgiliye kan ile yazılmış hasret mektûbuna teşbîh edilmiştir.

Kanlı su diye tavsîf olunan kanlı yaş *"Şarâb renkli dudağının hayâli ile yaşım kan akar; gamzenin oku ile yaşımı kana kar* = (kana bula, kan ile karıştır) *diye sana kim dedi?"* misâlinde "kana karmak" tâbiriyle; *"Şeyhî, benim sel gibi akan gözyaşımı gözyaşı sanma, dudağını anınca kanım kaynadı* = (coştum)" misâlinde "kanı kaynamak" tâbiriyle; ve birkaç beyitte "dem" kelimesiyle berâber zikredilmiştir.

22 — Kızılca Irmak, 23 — Gül-âb, 24 — Gül-gûn, 25 — Lâle, (Lâle-gûn), 26 — Lâ'l:

Benin siyâh, gözyaşının kanlı oluşu dolayısiyle sevgilinin beninin âşıkdaki gamı Karacadağ'a, bu gam ile akan gözyaşı Kızılca Irmak'a teşbîh olunmuştur.

Gülsuyu güneşte terbiye edilir ve güneşe bakan göz yaşarır; bu cihetle sevgilinin yüzüne karşı dolan (yaşaran) göz şişeye, gözyaşı da günde beslenmiş gülsuyuna teşbîh olunmuştur.

Kanlı yaş aşk sahrâsını gül-gûn eyler. Sevgilinin Şeb-dîz'e benzetilen saçı ile berâber zikredilen gözyaşı, tevriye tarîki ile Gülgûn'a teşbîh olunmuştur.

Gözyaşı kırmızılığı (kanlı oluşu) ile lâ'l taşına, beyazlığı ile inciye benzetilmiştir.

27 — Mâcerâ, 28 — Mercân, (Hûşe-i mercân), 29 — Nikâb, 30 — Yağmur, Bârân, Tûfân, 31 — Yetîm, 32 — Yıldız, Ahter, Sitâre, Pervîn, Nücûm, Encüm, Ülker, Süreyyâ:

Gözyaşının akışı (cereyân etmesi) mâcerâ diye tavsif olunmuş ve:

Göklerde âh-u-yirde yaşum mâ-cerâsıdur
Her bir diyârun anılan âb-u-hevâsıdur

beytinde görüldüğü gibi "anmak, hikâye etmek" tâbirleriyle berâber zikredilmiştir.

Sevgilinin mahallesine vâsıl olmak için veyâ dudağını anarak dökülen kanlı yaş mercâna teşbîh edilmiştir.

Âşıkın yüzünü örten gözyaşları, utancını ifâde için çekilen nikâba benzetilmiştir.

Gözyaşının yağmura teşbîhi yağmurla alâkalı müşâhede ve inançlar cihetiyledir. Yağmur bereket getirir, tâbiri câizse, taşta otlar biter; âşıkın yaşı sevgilinin katı gönlünde vefâ uyandırmamıştır. Yağmur yağarken şimşekler çakar; âşıkın âhının şimşeği gözlerinden akan yaşı yağmura, karanlık gecelerini gündüze benzetmiştir. Kara yel tûfân hâlinde yağmur yağdırır; âşıkın ağladığını bütün dünyâ halkı, âhının dumanından anlar ve duyar. Yağmur yağınca tozlar kaybolur; âşıkın dem-â-dem akan gözyaşı vücûdunu yok etmiştir. Tatarlar seng-i yede (yada taşı) denen taşla yağmur yağdırırlar; sevgilinin gamzesi tatara, âşıkın gözleri boncuğa (yada taşı) teşbîh olunmaktadır.

Sevgilinin yollarına dökülen gözyaşı, yetîmler toprak üstünde, yollarda terkedilmiş vaziyette oynadıkları için yetîme teşbîh edilmiştir. Sarı yüz üzerindeki gözyaşı, altına üşüşmüş yetîme benzetilmektedir.

Gözyaşının yıldızlara teşbîhi, dâne oluşundan hareketle, yıldızlarla alâkalı birtakım husûsiyetler cihetiyledir. Yıldızların insanlar üzerinde te'sîrleri olduğuna inanılır; *"kapına gözyaşı ileten sa'âdete ulaşır, Necâtî'nin gökte yıldızı yok demesinler"* ve *"ağladıkça gözyaşım kapından beni uzaklaştırdı; ey şâhım, yıldızım seninle barışmadı"* ve *"dertli âhım da gözyaşım gibi yerde kaldı = (tesir etmedi), yâ Rabbî benim göklerde yıldızım yok mu?"* ve *"ey gönül, sitâre = (tâlih) olmayınca Süreyyâ yıldızı (gibi gözyaşını dizmek) ne fayda verir?"* misâlinde gözyaşı - yıldız münâsebeti bu cihetten vâki' olmuştur.

Dâ'im aka mı gözyaşı böyle yüzüm üzre
Devlet güneş dogmaya mı yılduzum üzre[33]

beytinde güneşin doğuşuyla yıldızların kayboluşu veyâ yağmurun dinişi vech-i şebeh olmuştur.

Yıldız ile cihet tâyin edilir; gam gecesinde gözyaşı yıldızını rehber edinmeyen âşık sevgiliye ulaşamaz veyâ geceye benzeyen saçının hevesi öyle ince yoldur ki, gözyaşı yıldızını delîl etmeyen âşık yolunu şaşırır.

Çekdi kenâra gözyaşı sen mâh-pâreyi
Ey mâh-pâre öğer isen öğ sitâreyi

beytinde kenâr-kinâr (kucak) tevriyesi ile berâber gökün yıldızlı olduğu zamanlarda ayın bir kenarda duruşundan veyâ bulunmayışından hareketle ağlamaktan dolayı sevgilinin uzaklaşıp gittiği, ortadan çekildiği ifâde olunmuştur. Gökte yıldızların düşmesi, âşıkın derdine gökyüzünün ağlaması şeklinde te'vil edilmektedir.

[33] Ayrıca bk. N. B. D. 221 (124 - 2).

Ayrıca birkaç beyitte, gözyaşları Süreyyâ (veyâ Ülker) yıldızına teşbîh edilmiştir.

f) Kirpik (Müje, Müjgân):

aa) Kirpik üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Cârûb, 2 — Kebkeb:

Kirpikler süpürgeye teşbîh olunarak sevgilinin eşiğinin çevresinde ve yolunda bulunan tozların bununla süpürüldüğü dolayısiyle yüz göz sürüldüğü anlatılmıştır.

Kirpik, ucundaki gözyaşıyla sevgilinin çizmesine çakılacak çiviye teşbîh edilmiş, ayağına yüzünü gözünü sürmek arzûsu ifâde olunmuştur.

g) Boy (Kad, Kamet):

aa) Boy üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Elif, 2 — Çeng, 3 — Çevgân, 4 — Halka, 5 — Hâtem, 6 — Ham, Hamîde, 7 — Dal, 8 — Hilâl, 9 — Yâ, (Yay), Kemân:

Boyun elif'e teşbîhi doğruluğu ve sevgilinin yolunda doğru (sâdık) olmak cihetiyledir.

Boyun, ıztırâbın te'sîriyle belden bükülmüş hâli çenge teşbîh edilmiştir. Bu husûs *"agyâr ile yâr ne zaman sohbet eylese; belim bükülüp çenge döner, sînem def olur* (sinemi döverim)" şeklinde ve *"belâ meclisinde boyumu çeng eyledin diye, çoktandır bu dertli Necâtî onu çalar"* şeklinde ifâde olunmuş ve "meclis, def, sohbet, çalmak" gibi çeng ile alâkalı tâbirlerle berâber zikredilmiştir.

Belin çevgâna teşbîhi, sevgilinin güzelliği topa benzetilerek "beli çevgân etmek" (= o topu kucaklamak için zahmet çekmek) şeklinde ifâde olunmuştur.

Boyun halkaya teşbîhi *"Ne revâdır ki ben boyumu halka edeyim de, kemer döne döne karşımda ince belini kucaklasın"* ifâdesinde "belini halka kılmak" (= ıztırab çekmek) tâbiri cihetiyledir.

Boyun hâteme (yüzük, möhür) teşbîhi ile ömür menşûrunun sona erip möhür vurmak için feleğin beli hâtem eylediği; ve hazinelerin möhürlenişinden hareketle aşk hazînesi oan âşıkta sinenin möhür ve nişânla dolup boyun hâteme döndüğü ifâde olunmuştur. Dâğlar möhür ve nişâna teşbîh edilmiştir.

Belin hamîde (bükülmüş) oluşu:

Zülfün hevâsı gitmedi başdan şu hadde kim
'Ömr-i dırâz kâmetümi uş ham eyledi

beytinde, ihtiyarlıkta belin büküIüşü ve zülf-ömr cihetiyle vâki' olmuştur. Diğer beyitte bükülmüş bel eğri hançere benzetilmektedir.

Belin "dal" harfine teşbîhi ile bu harf ile alâkalı kelime oyunları yapılmıştır. Yüz Mushaf'a, sevgilinin zülfü "lâm" harfine teşbîh ve Kur'ân'dan fal bakılması cihetiyle *"Zülfünün "lam"ının hasreti boyunu "dâl" edecektir, dedin; ey Mushaf yüzlü, üstümüze ne acâib fal açtın?"* ifâdesined ve "ad" kelimesinin "elif" ve "dal" harfleriyle yazılışından hareketle *"şu elif boylu, ben kâmeti "dal" olmuşu görünce yanına aldı ve cihanda "ad" eyledi* = (ün yaptı)" veyâ *"Ey güzeller sultanı, güzeller ülkesinde ad için* = (nâm olsun, şân olsun diye) *"elif" boyunun arzusuyla (hevâsiyle) boyumu "dal" eyledin"* ifâdesinde ve *"Mektebe varıp daha doğru bir harf öğrenmedin* (daha küçüksün) *üstüme harf atmakla* = (târizlerde bulunarak) *boyumu "dal" eyledin"* ifâdesinde boyun "dal" harfine teşbîhi mezkûr kelime oyunlariyle vâki' olmuştur.

bb) Bel:

1 — Yay:

Âşıkın beli, sevgilinin kaşlarının fikriyle hilâle dönmüştür.

Belin yaya teşbîhi sevgiliyi ok gibi bağrına çekmek tâbiri ve âhın yâhut murâdın oka teşbîhi cihetiyledir.

h) Sîne (Göğüs):

aa) Umûmî olarak sîne:

Sine dâimâ yaralı olarak tasavvur edilmiştir. Bu yara dâğ veyâ elif şeklinde müşâhhas yaradır ve sîne, sancı, gam v.s. gibi gönüle âit yaraları gizler. Dâğ, yarayı dağlama mahsûlü olup;

Sînemün dâgın görüb rahm eylese sarılsa yâr
Bunca derdüm var iken dağ üsti bana bâğ olur

beytinde görüldüğü gibi cinâs veyâ tevriye mevzuû olmaktadır. Sîne, Necâtî Bey dîvânında, maddî ıztırâbın görüldüğü yerlerdendir.

bb) Sîne üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Otağ, 2 — Tahta-i nerd, 3 — Tennûr, 4 — Hâkî, 5 — Def, 6 — Siper,7 — Gam-hâne, 8 — Karınca ini, 9 — Niyâm:

Çadır içinde işret meclisi kurmaktan hareketle, sîne ve baş çadıra, gözyaşı şarâba, gönül biryâna teşbîh edilmiş ve sevgili dâvet olunmuştur. Bu dâvetle sevgiliyi kucaklama isteği ifâde edilmektedir.

Zâr (inleme, feryâd etme) kelimesi ile tevriye yapılarak cân ve gönül iki zara, döğünler = (dâğlar) kara pullara, elif şeklindeki yaralar çizgilere ve sîne tavla tahtasına teşbîh edilmiştir.

Sîne tennûra, içindeki kanayan ciğer kebâba benzetilmiştir.

Bin kişi katl eden cellâdın kılıcını gömmesinden hareketle kirpikler kılıcını gömen cellâda, sîne toprağa teşbîh olunmuştur.

Bel çenge, sîne defe teşbîh ile sevgilinin yabancılarla sohbetinde âşıkın üzüntüden döğündüğü anlatılmıştır.

"Dedim ki; kirpiğinin okuna sînem siper olsun" ifâdesinde sîne sipere; *"eliyle koymuş gibi cânı sînemden aldı; o sevgili gamhânemi bucak bucak bilir"* ifâdesinde gamhâneye; *"Gönül, sînede zülfünün hayâlini görünce, karınca ininin içinde ejder gizlenir, dedi"* ifâdesinde karınca inine; *"sînede hem sevgilinin cevri, hem zâmanın cefâsı var bir kılıf* (niyâm) *içinde iki kanlı kılıç olmaz"* ifâdesinde kılıfa teşbîh edilmiştir.

ı) Kulak:

1 — Halka:

Âşıkın kulağı sevgilinin kapısındaki halkaya, gözü penceresindeki cama teşbîh edilmiştir.

i) Kol:

1 — Bağ (peyvend), 2 — Kemer:

Aşılı = (bağlı) meyve lezzetli olur; âşık bu cihetten sevgilinin boynuna kolunu dolayıp dudağını emer. Kolunu yer yer dağlayan âşık sevgilinin beline kemer işlemiştir.

j) Ciğer:

1 — Hasta:

Yaralı veyâ kanlı olarak tasavvur edilen ciğeri hasta eden sevgilinin gamzesidir.

k) Üstühân:

1 — Mâh-ı nev:

Ola cismünde benüm her üstühânum mâh-ı nev
Ger ola ey mâh-rû bir gice hem-pehlû sana

beytinde kaburga kemikleri yeni aya benzetilmiştir. Yeni ay büyüye büyüye (yeni aylar birleşerek) dolunay olur. Dolunaya teşbîh edilen sevgiliye yanaşmak bu cihetten ifâde olunmaktadır.

V — Maddî ve mânevî hâller:

a) Hasta, Hastalık (Sayru, Bîmâr, Derdlü, Derd-mend):

aa) Umûmî olarak hasta ve hastalık:

Necâtî Bey dîvânında maddî ve mânevî hâller ile alâkalı unsurlar, umûmiyet itibâriyle âşıkta temerküz ettiği için, bu bahsi âşık maddesine tahsîs ettik. Âşık, ekseriyâ hasta olarak tasavvur edilmiş, bir hastada müşâhede olunan hâller âşıkın ahvâline benzetilmiştir. Fakat biz burada hastaya teşbîh olunan her unsuru ve hastalıkla alâkalı husûsiyetleri belirttik.

Gülşeker bir nevi ilâçtır; âşık için sevgilinin lâ'l renkli dudağı gülşekerdir. İnsan mihnet, gam, derd çekmekle hasta olur; sevgilinin aşkı bunlara teşbîh ile âşıkın gönlünün hasta oluşu îzah olunmuştur. Esâsen âşık olanın nasıl bir hâl içinde bulunduğu:

Didiler 'ışk eri bîmâr ola didüm dahi yeğ
Didiler derd ile nâ-çâr ola didüm dahi yeğ[34]

beytinde toplu olarak ifâde edilmektedir.

Hasta olan şifâya kavuşmayı arzû eder; âşık sevgilinin gâh dudağını (öpmek), gâh boyunu (kucaklamak) yâni vuslatını ister. Hasta için sabâha ulaşmak, sabahı görmek, ölümü bir gün ertelemektir; âşık sevgilinin güneşe benzeyen yüzünü bunun için özler. Hasta olana şarâb zarar verir; gözü âşıkın kanını içmek istedikçe sevgili bu yüzden men' eder. Ölüm hâlindeki hastada her türlü hareket kâbiliyeti felce uğrar, dudağını hareket ettiremediği için ağzına pamukla su sıkarlar; nergis, sevgilinin yüzünden öyle hasta olmuştur ki, bulut ağzına pamukla su sıkmaktadır (nergisin üstüne yağmurun yağışı böyle anlatılıyor). Hastayı hastahâneye götürürler; âşık da gönlünü sevgilinin mahallesine getirir. Hasta sıhhate kavuşunca uykuya mübtelâ olur; sev-

[34] Ayrıca bk. N. B. D. 174 (47 - 7).

gilinin gözünün uykuya varması bundandır. Hasta ziyâdesiyle zayıflar; âşık öylesine zayıf olmuştur ki kimse onu göremez ve kendisi de kimseye görünmez, tabîb hastayı görmeden şifâsını temin edemez. Tabîb gelince hasta derdini açar; âşıkın hâlini sevgiliye ağlaması bundandır. Ölümlü hastanın yanına tabîb uğramaz, tedâvî etmekten vazgeçer; sevgilinin, âşıkın yanına uğramaması, âşık olduğunu duymasındandır. Hastanın yüzü sarı olur ve gece sabaha kadar uyumaz; âşıkın yüzünün sarılığı ve uzun gecelerde uyanık kalışı bundandır.

bb) Hastalık sebebleri ve neticeleri:

1 — Gönül, dil, 2 — Cân, 3 — Ciğer, 4 — Aşk, 5 — Gam:

Âşıkın hastalığı ya gönlünden, ya cânından, ya ciğerinden olur veyâ gamdan husûle gelir. Yukarıda zikredilen bu beş husûs, hasta ve hastalık ile alâkalı unsurlarla izâh edilmiş veyâ berâber zikredilmiştir.

b) Mihmet:

Mihnet bâzan leşkere, bâzan yaya, bâzan eve teşbîh edilmiştir. Leşkere teşbîh olununca âşıkın âhı silâha (veyâ güneşin doğuşuna), mihnet gece baskını yapan leşkere; yaya teşbîh olununca, "çekmek" tâbiriyle berâber âşıkın âhı oka; eve teşbîh olununca, âşık orada cân verip cân alan bir hastaya veyâ mihnetle rüzgârdan başka kimsenin kapısını açmadığı bir eve teşbîh edilmiştir.

c) Gam, Keder, Gussa, Derd, Belâ:

aa) Umûmî olarak gam:

Gam bâzan müsbet, bâzan menfî ma'nâlarda tefsir olunmuştur. Sevgilinin derdi ayrılık gününde âşıka zevk verir, çünki misâfire sefer azığı tatlı gelir. Gamdan içki içerek kurtulmak lâzımdır; âşık cur'a diye tâbîr ettiği gönlünü erguvan renkli şarâbın kadehine atar. Gam acısı, âşıka, damağa değen şeker ve baldan daha tatlı gelir.

bb) Gam üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Âşinâ, 2 — Bezm, 3 — Bend, 4 — Pûte, 5 — Hançer, 6 — Düşman, 7 — Deniz, (Yem), 8 — Şeb, Leyl, Zulmet, 9 — Şehr, 10 — Leşker, 11 — Ateş:

Ayrılık gününde âşık gamdan incinmez, çünki korkulu yollarda kişi âşinadan (bildik, tanıdık kimseden) korkmaz. Sevgili yabancılarla

Rûm ili şarâbları içer, âşıklar gam meclisinde cân verip cân alırlar. Âşık gam potasında kalbini (kalıbını) sâf kılınca, onun içi dışı sırma altun gibi olur. Sevgilinin saçı, âşıkın kuşa teşbîh edilen gönlünü gam tuzağından âzâd etmiştir. Âşık gam hançeri ile ölünce, cevr eli, gönül kanıyla vefâ âyeti (delili) diye yazmalıdır. Gam düşmanından kaçmak için meyhâne köşesi en emîn sığınaktır. Cenâb-ı Hak, gam denizine batmış olanları kurtarmakta her yerde Hızr gibi yeşillikleri hazırlamıştır. (İşret edilecek bâğ bahçe gibi yerleri)[35]. Bahâr mevsiminde günler uzamağa ve geceler kısalmağa başlar; bunun için neş'e gama gâlib gelmelidir (yâni bahârda insan gülüp eğlenmelidir). Güneş kadehi, âşıkın gönlünü gam gecesinden kurtarır. Gam şehrini yakmak için sebze (otlar, hat) fermân getirmiştir, sevgilinin sünbül saçı da üstüne tuğradır (sevgili ile yeşil otlar üstünde zevk ü işret etmek gamı bertaraf eder). Gam askerini bâde, âşıkın âhı veyâ aşk pâdişâhına tâbî bir sipâhî mağlûb edebilir. Derd uğrayınca, âşık âh eder; çer-çöp ateş alınca elbette duman olur.

ç) Hasret, Firkat, Hecr, Hicrân, Firâk:

aa) Umûmî olarak hasret:

Hasret insanın vücûdunu yakıcı veyâ telef edici bir duygu olarak tasavvur edilmiştir. Biz buraya müşebbeh veyâ müşebbehünbih olan hasret mefhûmlarını aldık.

bb) Hasret üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Tâb, Nâr, Od, 2 — Tîğ, 3 — Harâmî, 4 — Cehennem, (Dûzah), 5 — Leşker:

Ayrılık ateşi, hasret harâretiyle âşıkı yakmıştır, o da sevgilinin gölgesinden meded olmazsa duvar dibine sığınacağını söylüyor. "*Ayrılık ateşine bütün tenimi yakıp kül edeyim, o gül fidanı beni hâk ister* (toprak olmamı ister)" ifâdesinde "gül - kül - hâk ister" kelimelerinde bülbül mazmûnu vardır. "Hâk ister" tâbiriyle tevriye yapılmıştır, hâkister (= bülbül) demektir.

Âşıkın bağrını parçalayan ayrılık kılıca; sevgilinin vuslatı Kâ'be'ye, oraya varmayı isteyen âşıka mâni' olan ayrılık harâmîye; veyâ cehenneme, leşkere teşbîh edilmiştir.

---

[35] Hızr - yeşillik - deniz münâsebeti için Hızr maddesine bakınız.

d) Yara, dâğ:

aa) Umûmî olarak yara:

Yara, hasretin veyâ sevgilinin cefâ ve sitemle dolu muâmelesinin mahsûlüdür. Yaranın tedâvisi vuslat ile mümkündür.

bb) Yara üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Elif, 2 — Ağız, 3 — Berg-i gül, 4 — Sıfr, 5 — Möhr, nişân:

Sıfır rakamı, ibtidâda, bu günki gibi (o) şeklinde yazılırdı ki bu şekil aynı zamanda "h" harfine tekabül etmektedir. Sînede ki "sıfr" ve "elif" şeklindeki yaralar "âh" kelimesini teşkil ederler. Bir yazının sona erdiğini belli etmek için elif şeklinde çizgiler çizilirdi, sînedeki dağlar ömür defterinin münkati olduğunu ifâde eden çizgilere teşbîh edilmiştir.

Âşk bir bâğa, âşıkın göğsündeki tırnak yaraları gül yaprağına; sîne aşk hazînesine, dâğlar da hazînenin üstüne vurulan möhüre; yara, sevgiliye veyâ yâra, yara ile tesîr edeceğini sanarak durmadan söylenen ağıza teşbîh olunmuştur.

e) Vuslat, (Vasl, Visâl):

aa) Umûmî olarak vuslat:

Her vuslatın sonu ayrılık, her ayrılığın sonu vuslattır, bunlar iç içe, yekdiğerinin lâzım-ı gayrı müfârıkıdır. Vuslat âşıkın gayesidir. Büyük bir neş'e ve sevinç hâsıl ettiği için umûmiyetle bayrama teşbîh olunur.

bb) Vuslat üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Hicâz, 2 — Şerbet, 3 — Dürdâne:

Vuslat Hicaz'a (Kâ'be), hecr de Kâ'be yolunda katil, soygun yapan harâmîye; sevgilinin evi şifâ evine, vuslat, şerbete (ilâç); gözyaşı ummâna, vuslat da inciye benzetilmiştir. Sonuncu ifâdede, vuslat isteyenin ağlamaktan kaçınmaması lüzûmu ileri sürülmektedir.

f) Mahabbet:

aa) Mahabbet üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Sır, 2 — Şeh-bâz, 3 — Şatranç:

Mahabbet sînede bir sırdır, âşıkın kanlı gözyaşı ile sarı yüzü bu sırrı âşikâr eder. Mahabbet bir şahbâzdır ki cânı avlar. Mahabbet şatranca, sevgilinin yanağı ruha (fil), siyâh beni piyâdeye (beydak) teşbîh edilmiştir.

g) **Dîvâne, Delü, Mecnûn, Şeydâ, Şûrîde-hâl:**

aa) **Umûmî olarak dîvâne:**

Sevdâ (melânkoli) diye de adlandırılan dîvâneliğin, perî veyâ meleklerin "çarpmak" denilen te'sîriyle husûle geldiğine inanılmaktadır. Bu cihetten dîvâne veyâ dîvânelikle alâkalı bir tâbîr, perî ve melek ile veyâ bunlarla alâkalı husûsiyetlerle berâber zikredilmektedir.

Dîvânelik bahâr mevsîminde ve ay başlarında (yeni ayın göründüğü sıralarda) artar. Dîvâne şifâhânelerde tedâvi edilir. Tedâvî zımnında kullanılan ilâç olarak bir şerbetten bahsedilmektedir. Dîvâneleri fazla azdıklarında zencîre vururlar. Zencîr sesi de dîvâneliği azdırır. Umûmiyet i'tibâriyle dağlarda, sahrâlarda gezerler ki birinci hâl Ferhâd ile, ikincisi de Mecnûn ile münâsebetdâr görülmüştür. Dîvâneleri taşlarlar ki bu fenâ âdet bugün dahi Anadolu'nun bâzı yerlerinde cârîdir.

Dîvâneler ekseriyâ ateşe mâyil olurlar, feryâd ve figân ederler, gâh zemini gâh âsumânı gözlerler, göğüslerini taşla döverler, gömlekleri parça parça olur ve kimseye uymayıp yalnız yaşamayı tercîh ederler.

ı) **Âh:**

aa) **Umûmî olarak âh:**

Âh dâimâ yerden göğe doğru yükselir. Bu vasfı "yerde kalmaz" ve "âh çekmek" tâbirleriyle zikredilir. "Allah" veyâ "ilâh" kelimelerinde "âh" bulunduğu için âşık Allah'dan istimdâd niyetiyle "âh" der. Âh doğru, âhenkli, yakıcı - yıkıcı olarak tasavvur edilmiştir. Nefes alması (veyâ vermesi) i'tibâriyle rüzgâra, sesliliği cihetiyle duâ, şimşek, nağme v.s.'ye teşbîh edilmektedir.

bb) **Ah üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:**

1 — **Od, Âteş, (Âteşîn, Âteş-bâr, Âteş-nâk), Şu'â', Küynüklü 2 — Ok, (Yidi kat gökden geçer çarh oku, Çarh oku), Tîr, (Tîr-i du'a), Nâveg, Hadeng, 3 — Berk, 4 — Erganûn, 5 — Âsumânî, 6 — Tâbnâk, 7 — Tîğ, 8 — Cihân-güdâz:**

Sevgilinin boyuna karşı âşık ateşli âh edemez (bedduâ edemez), bu serviye kılıç çalmak gibidir ki; yazık olur. Âhın ateşinden mum yumuşar da, sevgilinin katı gönlüne tesîr etmez. Yayı ateşte ısıtarak eğerler; yay san'atını iyi bilen âşık da âhının ateşiyle sevgilinin kaşını eğer (öfkesini teskin eder). Nerede ateş ve duman varsa orada insan vardır; gam ve gussa, âşıkı âhının sesinden bulamayınca geceleyin ateş,

gündüz duman gözlerler. Âşıkın karanlık gecelerini aydınlatmak için gönlün derinliklerinden gelen âh şuâı kâfîdir. Seherin nâlesi kaderin sevki ile kazâen tutuştuğu için âşıkın (seherde çekilen) âhı cihânı ateşe verir. Zâ'ferân yangın yerinde olur; sevgilinin âşıkın yüzünü za'ferân eylemesine lüzum yok, onun küynüklü âhı kâfidir veyâ âşıkın küynüklü âhı yüzünün za'ferânını satar, fakat sevgili nazlanır, almaz. Gam âteşi ile âşıkın cismi tertemiz olmuş, ateşli bir âh şeklini almıştır.

Hedefine varan ok orada kalır; bu yüzden âşıkın âh oku için "yere düşmez" tâbiri kullanılmıştır. Âhın okunun (veyâ çarh okunun) göklere çıktığı ifâde edilince sevgilinin kendisi veyâ çehresi aya, kaşları hilâle teşbîh olunmuş ve sevgiliye bu sıfâtlarla hitâb olunmuştur. Güneş gündüz doğar; sevgilinin güneş yüzünün hasretiyle âşık geceleyin o kadar âh etmiştir ki; âhının oklarından gökte yıldızlar peydâ olmuştur. Seher vakti (güneşin henüz doğmadığı ve ayın batmış olduğu bir vakitte) âşık âh okunu atınca ay ve güneş yüzlerine siper çekerler. Güzellik tahtgâhında oturan sevgili âşıka zülm etmemelidir, âşıkın âhının oku eğri olmaz (hedefi bulur). Âşık gam meydânında gâh mihnet yayı, gâh âh oku çeker.

Âşık karanlık gecelerde âhının şimşeğini dolunay yapar, öyle gezer veyâ ayın harmanını yakan (ayı parlak gösteren) âşıkın âhının şimşeğidir. Yağmur kesilince şimşekler de diner; *"gözyaşı yağmuru dinsin ki, âhımın şimşeğiyle karanlık gecelerimi gündüze benzettim"* ifâdesinde bu cihetten âh şimşeğe teşbîh edilmiştir.

Âh, sesi dolayısiyle erganûna; âşıkın ateş-bâza teşbîhinden hareketle kıvılcımlı oluşu ve göklere çıkışı dolayısiyle âsumânîye (havâî fişeng); te'sîri cihetiyle kılıca teşbîh edilmiş ve tâb-nâk, Cihan-güdâz diye tavsîf olunmuştur.

9 — Direk, 10 — Derd-nâk, 11 — Dûd, Duhân, (Duhân-ı siyâh) 12 — Dûd-keş, 13 — Jengâr, 14 — Sitâre:

Âhın dumanı her gece direk direk olmalıdır. Çünki dün garîbindir veyâ olmazsa gök yıkılır.

Derdli âhın kanlı gözyaşı gibi yerde kalışı âşıkın göklerde yıldızının olmayışından, tâlihsizliğindendir.

Âhın dumanı göklere yükselir, çünki âşıkın Allah'dan gayrı kimsesi yoktur. Duman ateşten çıkar; âşıkın hecr ateşine yanınca âh eylemesi bundandır. Dün garîbindir, derler; âşıka şöhret âfettir, âhının dumanını gecenin perdesinde gizlemelidir veyâ dünyâ yüzünü âh siyâh duman ile doldurmalıdır. Dumanı gizlice gökler yüzüne varsın diye âşık

geceleri âh eder. İnsan olan yerde ateş veyâ duman olur; gam ve gussa âşıkı bulamayınca gündüzün dumanı, geceleyin ateşi gözlerler. Âşık derde uğrayınca âh eder; çer-çöpe ateş düşünce duman olur. Âhın dumanı feleğin kâsesinde is meydana getirmiş ve sevgilinin hattını (ayva tüylerini) bununla yazmışlardır. Âşık âhının dumanında kıvılcım gibi raks eder veyâ ciğerin kıvılcımıyla âhının dumanından feleğe ve yıldızlara ta'ne taşı atar (benim bahtsızlığım sizin yüzünüzdendir diye). Sevgili kendine bakıp böbürlensin diye ayna musaffâ olmasın; ehl-i derdin âhının dumanından sakınsın (onu is ile kapatırlar). Câmîler saçlarını örerler; âşıkın başında âhın dumanı câmîlerin saçları gibi olmuştur, sevgili dervişini yakmamalıdır.

Âşık zaman zaman âh etmezse gönlü kararır; çünki baca olmazsa ateş evi siyâh eyler.

Hırka, âhın pasından gönlün aynasını muhafaza eder ve musaffâ bir şekilde saklar (derviş olan bir hırkam var diye şikâyet etmez).

Âşıkın âh ateşinin kıvılcımları cihânı tutmuştur, âşıkın yıldızı olmaz (tâlihsizdir) diye kim demiş?

15 — Seher, (Seher-gâh), Subh-gâh, 16 — Sancak, 17 — Şem', 18 — Şihâb, 19 — Şirâr, (Şerer, Şerâre), Ahker 20 — Sıfr u elif:

Seher vakti edilen âh en tesirli olanıdır; çünki âşık bütün gece uyumamış, ıztırâbı son raddeye ulaşmıştır. Sevgilinin zülfü geceye, yüzü sehere benzetilmiştir; bunların hasretiyle âşık geceleyin inler, seher vakti âh eder. Gün yanaklı sevgili nâzı çok etmemelidir, bazân seher vakti edilen âh göklere çıkar ve dumanı sevgilinin yüzünü kapatır. Seher vakti edilen âh, sevgiliye, mihnet askerinin âşıka gece baskını yaptığını duyurur.

İşüm var ey ecel senün ile yanuma gel
Gitme bu gice âh-ı seher-gâh 'ışkına

beytinde, seher vakti edilen âh ile ecele and verilmekte, geceleyin ölüp sabaha çıkmamak arzûsu ifâde olunmaktadır.

Leşker-i fürkat şebîhûn eyler iken her gice
Tâlib olur vuslata âh-ı seher-gâhum benüm

beytinde seher vakti edilen âh ile sevgiliden vuslat taleb edildiği, yâni fürkat (ayrılık) askerinin bertarâf edilmesi istendiği ifâde olunmuştur.

Fürkat şebine düşmüşem ey mâh esirge
Çıkdı feleğe âh-ı seher-gâh esirge

ve;

Mülk-i câna leşker-i mihnet şebîhûn itmesün
'Âşık-ı miskînün âh-ı subh-gâhı yok mıdur

ve;

Gam leşkeri irişdi şebîhûn ider dile
Sultânum Allâh âh-ı seher-gâhdan meded

beyitleri üzerinde durmak istiyoruz. Filhakika bu beyitlerde güneş mazmûnu vardır. Metin şerhinin bugün yegâne otoritesi olan Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, âh-güneş münâsebetini, gerek derslerinde, gerek husûsî sohbetlerinde bize izâh etmiş, birçok misâller meyânında Fuzûlînin meşhur musammat gazelinin ilk beytini göstermişti:

Beni cândan usandurdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhumdan murâdum şem-i yanmaz mı

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın tefsîrine göre, bu beyitin ikinci mısrâında âh ile feleklerin yanmasından murad güneşin doğuşu veyâ batışıdır. Âh, güneşin batışına teşbîh edilmiştir. Âh, eski harflerle elif (ا) ve he (ه) ile yazılır. Buradaki (ا) güneşin şuâına, (ه) de yuvarlak şekliyle kendisine tekabül etmektedir. Söylenmek istenen "Akşam oldu, murâdıma ermeyecek miyim?" cümlesidir.

Şimdiye kadar yaptığımız tahlillerde Necâtî Bey'in ister müşâhedeye, ister geleneklere göreneklere, ister inanç ve telâkkilere dayanmış olsunlar, şeklî husûsiyetlere nasıl bir sadâkatla bağlı bulunduğunu mütaddit def'alar belirttik. Müşebbehlerle müşebbehünbihler arasında mezkûr husûsiyetlerin vech-i şebeh rolü oynadığına işâret ettik. Teşbîh san'atının kaidesi olan bu üçlü münâsebet, edebî san'atlar üstüne kurulmuş olan klâsik edebiyatımızın ana prensiplerindendir. Prof. Tarlan'ın izâhındaki âh - güneş münâsebeti, san'atkârın objektif müşâhedesine dayanan bir tahayyül olup, gece - gündüz tezâdını, geceleyin mum yakmak ve güneş doğunca mumu söndürmek gibi vâkıaları da ihtivâ etmektedir ve bütün bunlar, şimdiye kadar yaptığımız tahlillerden de anlaşılacağı gibi, bir şâirin sanatındaki maddî unsurları, tahayyülündeki tedâî malzemesini teşkil eder.

Bizim misâlimizde, birinci beyitte, âşık karanlık gecededir, bütün gece âh ettiği halde o ay gibi sevgili görünmemiştir, güneş doğunca görünme ihtimâli de kaybolacaktır. Seher vakti edilen âhın feleğe çıkmasını başka bir şekilde izâh edemedik.

İkinci beyitte mihnet askerinin gece baskınını bertaraf etmek için güneşin doğuşunu ta'cil etmek ya'ni geceyi aydınlatmak âşıkın başlıca silâhı olarak gösterilmektedir.

Üçüncü beyitteki "sultanım" kelimesi Allah'a, sevgiliye, veyâ âh-ı seher-gâha da râci olsa "meded" nidâsı güneşin doğuşuna tevcîh edilmelidir. Fakat bu beyiti, *"Yâ Rabbî âh-ı sehergâh hörmetine bana imdâd eyle"* şeklinde izâh etmeyi de mümkin görüyoruz.

Âhın sancağa teşbîhi ile âşık pâdişâha, yeni ay sancağın alemine, şafak da kırmızı ipekten kumaşa benzetilmiştir.

Sevgili, âşıkın çehresinin levhasındaki gam hikâyesini okusun diye âhı sabaha kadar mum tutmaktadır. Bununla âşıkın bütün gece ıztırâb çektiği anlatılmıştır.

Gökteki kayan yıldızlar, şehzâde Mahmûd'un ölümünden dolayı gökyüzünün her gece "odlu odlu" âh edişi diye tavsîf edilmiştir. Veyâ âşıkın, sevgilinin gamıyla çektiği âhı görüp rakseden rakîb, karanlık gecede şihâb ile oynayan şeytâna teşbîh olunmuştur.

Âşıkın âhının kıvılcımları dumanla göğe çıkınca feleğin yıldızlarının düştüğü veyâ âhın kıvılcımlarıyla feleğin ciğerinin döne döne yandığı ifâde olunmaktadır. Birincisinde yıldızların kaybolduğu, ikincisinde göğün kıvılcımdan aydınlandığı anlatılmıştır. Külün içinde bâzan kıvılcım gizlenir; yanıp kül olan âşıkın âhından sevgili sakınmalıdır.

Sînedeki sıfır ve elif şeklindeki yaralar âha teşbîh olunmuştur. Filhakika sıfır yuvarlak şekilde yazılırdı ki bu da "he" harfine tekabül etmektedir.

21 — 'Asâ, 22 — Fetîl. 23 — Kâfile, 24 — Kemend, 25 — Yel, Yil, (Kıble yili, Kara yil), Bâd, (Bâd-ı subh), Sabâ, 26 — Mâh-ı tâbân:

Gözyaşının yerleri sele çevirip, ateş saçan âhın 'asâyı göğe diktiğini ifâde ile âh 'asâya, sel dolayısiyle şimşeğe teşbîh olunmuştur. Gönül âh ettikçe râhat eder, 'asâ ile "yab yab" yokluk diyârına gider.

Âh, başın üstünde, câmî denilen bâtınî dervişlerinin fetîl şeklinde örülmüş saçlarına teşbîh edilmiştir.

Bir hâceti (dileği) olanlar Kâ'be'ye giderler; âşıkın âhı da kafile hâlinde sabah akşam sevgilinin kapısına doğru çekilmektedir.

Âşık ayrılık gamı ile öyle zayıflamıştır ki; âh ve figân kemendine yapışıp göğe çıkabilir.

Rüzgâr fidanları ve ağaçları eğer; âşıkın âhının gül budağına benzeyen sevgiliyi eğmesi bundandır veyâ servi boylu sevgiliyi âşıkın âhı

eğemez, çünki ağyâr yahut rakîb ona dayak olmuştur. İlkbahârda sabâ yeli eser; aşk havâsı da âhın safâsı ile ferah bulur veyâ sevgilinin kapısına âşıkın âhını koymazlar da bahârda, gül mevsiminde sabâyı çemende garîb bırakırlar. Sabâ yeli gülü incitmez; sevgili de âşıkın âhından korkmaz. Sabâ eserek gülü dikenden kurtarır; âşık da sevgiliyi rakîbin elinden alana kadar âh eder. Rüzgâr ateşi tutuşturur; güzellerin yanağının âteşi de âşıkların âhından yanar. Sabah yeli gülşendeki çer-çöpü sürer götürür; âşıkın âhı da sevgilinin kapısını temizler. Kıble yeli yağmur getirir; sevgilinin eşiğinde âşıkın âh ettiğini duyanlar da gözyaşı dökerler. Kara yel estikçe tûfân yağmur yağdırır; âşıkın âhının dumanını görenler, ağladığını duyarlar.

Ol serv kimün âhına meyl eyledi ‘aceb
Kangı yil esti ki ol yüzi gül bu yana gelür

beytinde ters taraftan esen bir rüzgârla eğilen gülün hâlinden hareketle sevgilinin âşıka sebebsiz iltifâtı ve bundaki garâbet anlatılmıştır.

Karanlık gecelerde gezen âşıkın âhı mâh-ı tâbâna (dolunay) benzetilmiştir.

i) Nâle, figân:

Âşıkın nâlesi kumru ve bülbül ötüşüne teşbîh edilmiştir. *"Gönlüm, gel yetiş öldüm, diye nâleyi gönderdi; o gönül ve cân tâbibi olan sevgili gelmedi, dermân eylemedi"* ifâdesinde nâle bir haberciye teşbîh olunmaktadır.

j) Aşk:

aa) Umûmî olarak aşk:

Necâtî Bey'in aşk hakkındaki görüşlerini şöylece hülâsa edebiliriz:

Her gönülde aşktan eser vardır, hangi toprağı kazsalar su çıkar. Aşk, insanı gâh mescide, gâh meyhâneye sürer. Aşk san'attır; bütün cihânda gönül aşk ile makbûl olur, çünki, hüner sâhipleri hiçbir diyârda garîb olmazlar. Aşk, âşıkların vuslat bayramına erişip canlarını kurban etmesidir. Âşık, ölümü kolaylaştırır; eğer aşkın elinden ayrılık veyâ hasret şarâbı içilmezse ölmek kolay olmaz. Âşık, aşkı cânından çok sever; cân gider ammâ bu hâlet bâkî kalır. Aşkın sırrını gönül, sarı yüz, kanlı gözyaşı ve âh u feryâd âşikâr eder.

bb) Aşk üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Üstâd, 2 — Od, ateş, 3 — Bâzâr, Çarşı, (Çârsû), 4 — Bâğ, Gülşen, 5 — Derd, Mihnet, Gam, Hecr, Salım, 6 — Deryâ, 7 — Dîvân, 8 — Râz-ı nihân, 9 — Sultân, Şâh, Pâdişâh:

Eğer üstâdı aşk olmasaydı, Ferhâd san'atkâr olamazdı; sanatkâr olmak isteyenler, aşkı üstâd edinmişlerdir.

Yaşı kalmayan göz aşkın varlığına şâhittir; ateş nemi kurutur. Aşk ateşine yanan, mum gibi yandıkça mahviyyet kesbeder, nihâyet nâmı nişânı kalmaz. Vücûdu baştan aşağıya yanıp kül olan âşıkın içinde yine de aşk ateşi vardır.

İnsanın değerini ancak aşk mezâdı artırır; her nesnenin bahâsı pazarda belli olur. Derd üstüne derd almak isteyen aşk pazarına gitmelidir. Ömür nakdi ile aşk çarşısında vuslat metâı satın alınır.

Aşk gülşeninde âşıkın âhı ve nâlesi bülbül, sînesindeki yaralar kızıl güldür.

Mihnetin, derdin, gamın ve ayrılığın adına aşk demişlerdir. Âşıklar aşk derdine cân ve gönülden kul olurlar, çünki onları dünyâ gamından âzâd eyler. Aşk derdinin dermânı sabırdır, ölümdür. Aşk, genç ve ihtiyâr üstünde bir salım (salgın hastalık) gibidir; kişi kocalmakla aşktan kurtulamaz.

Akıl sahiplerinin sözleri aşka mâni' olamaz (aşk nasîhatle tedâvî olunur şey değildir), deniz bir tarafa akınca kimse karşı duramaz.

Gussadan mahlâs (aynı zamanda selâmet mahalli ma'nâsındadır) dileyen kişi kendisini aşk dîvânına yazdırmalıdır.

Âşık ne kadar saklasa aşk o denli fâş olur; nâle gizli sırları açıklar.

Gönül şehrini ma'mûr eden sevgilinin aşkıdır; eğer sultan olmasa âlemde intizâm olmazdı. Aşk sultanı bir kişiye kulumdur derse defter ve dîvân ehli onu adıyla okur (= i'tibâr eder). Âşıkın gözlerinden yaş akmasa gönlünde aşk yerleşmez; dervîşin fakirhânesine sultan yağmurdan kaçmak için sığınır. Akıl bir câhil köylüdür; aklın elinden aşk sultanı gönülü almalıdır, köylünün elinde doğan yakışmaz. Aşkın elinde aklın âciz oluşunu ayıblamamalıdır; sultandan korkmayan teb'a yoktur.

10 — Şarâb, Sâgar, Câm, (Câm-ı belâ), Mey, 11 — Sahrâ, 12 — Savaş, 13 — Âlem, Kâinât, 14 — Gazâl, 15 — Kîmyâ, 16 — Genç, 17 — Mihr, Âfitâb, 18 — Meydân, 19 — Hengâme, 20 — Hevâ, 21 — Yâr-ı muvâfık, 22 — Yol, Râh:

Her gönül haftalarca, aylarca ayrılığa sabr eder; aşk şarâbı ile sarhoş olan ayılmaz. Aşk kadehini tutan dünyâdan vazgeçer; melâl, şarâb

ile def' olunur. Kadehin dolaşması içindeki sâf şarâbdan dolayıdır; sarhoş, kendisinde aşk hâleti olduğundan raks eder.

Âşıkın kırmızı gözyaşı, aşk sahrâsında güller bitirir.

Aşkı ihtiyâr eden, benliğinden vazgeçmelidir; cânı terketmeyi gözüne alan savaşın içine girer.

Aşk âdemini sevgilinin güzelliği gönüle gösterir; kâinâtı gözlere gösteren güneştir.

Aşk gazâli bîşe-zârda makâm tutar; gönülün melâmet okları ile doldurulması bunun için lâzımdır.

Kîmya kuvvetini elde etmek için uğraşanlar fakîr düşerler; aşk toprağı sâhibini kîmyâ gibi fakîr ederse de her nasılsa, sevgilinin gamı gönlüne zenginlik vermiştir. Gümüş bedenli sevgili aşk kimyâsı ile işini altun eylemiş, yâni murâdına nâil olmuş, âşıkların yüzünü sarartmıştır.

Âşık, aşk hazînesini ağyârdan saklamak için gönlünü yıkıp vîrân eder.

Aşk güneşi doğunca akıl çerâğını dinlendirmek = (söndürmek) lâzımdır. Sevgilinin yanağını ve dudağını terbiye eden aşktır; gülşeker, mihrin harâretiyle lezîz olur.

Âşıkın oyunu, aşk meydânında bir yalnız başını sevgilinin zülfünün çevgânına top etmektir.

Gönül aşk hengâmesinde (hünerini gösterdikten sonra) çıkıp bûse toplar.

Âhın safâsı ile aşk havâsı ferah-bahş olur; sabâ taze ilkbahâr ile birdir.

Aşk ile ölmek âşıka zevk verir; hâl-âşina bir dost ile sefer etmek tatlı olur.

Aşk yolunun âdâbına riâyet etmek isteyenler, ilk konakta başlarını yere koymalıdırlar. Âşık derd ile ölüp gider de kimsenin haberi olmaz; aşk yolu ölüm gibidir ki, yol arkadaşı bulunmaz. Gümüş gözyaşı, altun gibi sararmış yüz âşıkı incitmez; aşk yolunda bunlar yol harçlığıdır.

F — RAKÎB (AĞYÂR, BÎGÂNE, HASÛD, MÜDDEÎ):

a) Umûmî olarak rakîb:

Rakîbden murâd sevgilinin tayası veyâ vuslatına nâil olan kimse, yakınıdır. Âşıkla sevgilinin buluşmasına veyâ âşıkın sevgilinin bulunduğu mahalle gelmesine mâni' olur; sevgilinin iltifâtına mazhar olur. Bu cihetten dâimâ hücumlara uğramakta, her türlü kötü veyâ menfî sıfâtlarla tavsîf olunmaktadır.

Rakîb sevgili ile bir arada bulunur, sohbet eder, meclis kurup şarâb içer, hattâ dudaklarını öper. Âşıkı sevgiliye gammazlar, yakın olduğu hâlde, kendisini ayrılık acısı çekiyormuş gibi gösterir, âşıkın karşısına geçip güler; âşık gözünü iğne ile dikse bile "dike bakdın" diye azarlar, sevgilinin kapısından sürüp kovar, kûyuna gelmeğe mâni' olarak onu dolap gibi zâr zâr inletir; âşık ney gibi incelip feryâd ettiği, ceng gibi beli büküldüğü hâlde onu sevgilinin meclisine iletmez.

Dalaşur diyu beni yâra yavuzlama rakîb
Ki iyi olmaz inen kapuda itün yavaşı

beytinde âşıkın sevgilinin kapısında kavga edişi anlatılmıştır. Rakîb "huysuz" diye âşıkı sevgiliye kötülemektedir. Hâlbuki kapı köpekleri azgın ve hareketli olmalıdır.

b) Rakîb üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — İt, seg:

Rakîbin ite teşbîhi, köpekle alâkalı müşâhedeler, telâkkîler ve tâbirler cihetiyledir.

Köpek bedir hâlindeki aya havlar; bu husûs *"sözü uzatma, sevgiliden dilini kes, dolunayla oynamak köpeğin ne haddidir?"* şeklinde ve *"Ey sevgili, agyâr ile ne için akşamlıyorsun? Bilirsin ki köpek dolunaya âşinâ olmaz"* şeklinde ifâde edilmiştir.

Köpeğe tatlı verilmez; sevgilinin dudaklarına diş bileyen rakîb bu cihetten âşıkı hayrete düşürür. Köpekleri kendisine alıştıran insan ancak o mahalleye rahatça girebilir; âşık sevgilinin itleri ile âşinâ olduğu için rakîbin itliği kendisine kalmış ve onun mahallede gezmesine mâni' olamamıştır. Kuduran köpeğin dili dışarı fırlar; "Ey rakîb yine âşıklara dilin çıktı, kudurdun mu?" misâlinde "dili çıkmak" tâbiri "havlamak" ma'nâsında da kullanılmıştır. Havlamak "ulumak" ve "söz ürmek" tâbiriyle ifâde edilmiş ve bunlardan tevriye yapılmıştır. Nitekim:

Rakîbe sadr gösterdün kapunda
Ne gün geldi ki ite dirüz ulu

beytinde "ulu" kelimesiyle hem "yüce", hem "ulumak" ma'nâları kasdedilmiştir. İt yabancı gördüklerine saldırır; bu fiil "ayaklamak" tâbiriyle ifâde edilmiş ve cömert kişilerin misâfirlere sarılıp yolundan alıkoyması şeklinde te'vîl olunmuştur.

Agyâr gelüb eyleyicek cur'a tevakku'
Sâkî turub ol ite bir iki içürürdi

beytinde "içürmek", bilhâssa "vurmak" ma'nâsında kullanılmıştır.

Rakîbin ite teşbîhi, it-âdem (adam = insan) tezâdı cihetiyledir: Hiçkimse it midir, âdem midir diye umursamadığı hâlde, rakîb, âşıklar arasına gelir; sevgilinin gözü dilenciye teşbîh edilen âşıka bakmaz da, rakîbe meyleder, o derecede sarhoştur ki âdemi itten fark edemez; sevgilinin gözü öyle sâhirdir ki, köpek rakîbi âdem eder (adam yerine koyar).

Köpek pabuç yer; rakibin papuççu güzeline yaltaklanması bundandır. Yine bu cihetten sevgiliye yakınlık iddiâ eden rakîb hakkında "keb yonarmış" (= çivi kemirmek) tâbiri kullanılmıştır.

İt ıslandıkça murdâr olur; ağlayan rakîbe acımamak lâzımdır. "Bir kimsenin yatar itini kaldırmak" (= zararı ziyanı dokunmak) ma'nâsındadır; *"ben dilenci bir kimsenin yatar itini kaldırmadım, sevgilinin eşiğinde olan agyâra ne yaptım?"* ifâdesinde bu tâbirden hareketle rakîb ite teşbîh olunmuştur.

Görince itün izini Allah sevündi dil
Virdiler ana götüri dünyâyı sanasın

beytinde itin izini gören âşıkın, sevgilinin o civarda bulunduğunu farz ederek sevinmesi ifâde edilmiştir.

2 — Eşek, (Har), 3 — Bed-endîş, 4 — Pür-fiten, 5 — Hayvân, 6 — Dil-âzâr, 7 — Düşman, 8 — Diken, Hâr:

"Rakîb sevgilinin kûyuna varıp ölmek dilermiş, eşek cennete girmez" misâlinde eşek cennete girmez inancından, ve *"rakîb senin kûyunda beni inletip çekti, çevirdi; meğer o eşek, bu Necâtî de dolabındır"* ifâdesinde su dolaplarının eşek ile döndürülmesinden ve *"Eşiğinde rakîb ile ne yapıyorsun* (râkibin eşiğinde ne işi var); *Îsâ peygamber göğe eşeği ile çıkmadı"* ifâdesinde Hz. Îsâ - eşek münâsebetinden hareketle rakîb eşeğe teşbîh edilmiştir.

Rakîb, bed-endiş (kötü düşünceli) ve pür-fiten (hiylekâr) olarak vasıflandırılmaktadır.

Dudağın ve çene çukurunun Âb-ı Hayvân'a teşbîhi ile, bunlardan istifâde eden rakîbe hayvân denilmektedir ki bu tavsîfin Âb-ı Hayvân'daki "Hayvân" kelimesinden tedâî olunduğu îzâhtan vârestedir. *"Nere-*

...dır ki; ben ayrılık ateşi ile yanmış iken herhangi bir hayvânı vuslat suyu ile yıkarlar" ifâdesinde de rakîb hayvâna teşbîh olunmuştur.

Rakîbin dilâzâr diye tavsîfi ve düşmâna teşbîhi zikre değer bir mâhiyet arzetmemektedir. Yalnız:

'Işkunı agyârdan sakladuğum 'ayb eyleme
Yağı kâfirden gerekdür dîni pinhân eylemek

beytini zikretmekle iktifâ edeceğiz.

Yanında rakîbin bulunmadığı cevgili, dikensiz güle teşbîh edilmiştir. Dikensiz gülü el ve baş üstünde tutarlar; yanından ağyârı sürerse sevgilinin itibârı da ziyâde olur. Cennet gülü dikensiz olur; sevgili de tek başına salınıp gezmelidir. Bir (١) rakamı diken şeklindedir;

İki sanma depele bir ben isem ey yüzi gül
Ki sen ol gonca degülsin ki yanın bekleye hâr

beytinde bu benzerlikten hareketle rakîb dikene teşbîh edilmiştir. Rakîbin dikene teşbîhi, sevgilinin güle, âşıkın bülbüle teşbîhi cihetiyledir. Bağın ve bostanın etrafına çevrilen diken ağyâra, servi de sevgiliye teşbîh edilmiştir; rakîb dikenle çevreleyerek sevgiliyi saklayamaz, çünki servi uzundur ve her taraftan görülür.

8 — Domuz, (Donuz), 10 — Zâg, Gurâb, 11 — Sözleri serd, 12 — Şer:

Rakîb, sevgilinin mahallesine varıp ölmek diler; domuzdan kurban olamayacağına göre bu mümkin değildir.

Sevgilinin eşiğinde âşıkın rakîb ile sabahlaması, bülbülün çemende karga ile oynaması gibidir. Çemende gezmekle kuzgun (zâğ) bülbül olmaz; rakîbe sevgilinin eşiğinde bulunmak şeref vermez.

Rakîbin sözü yüzüne göredir, yüzü ekşi olanın sözleri de serd (soğuk) olur.

Hayr işleyen, şerden kurtulur; sevgili âşıka bir bûse verirse rakîb ölür.

13 — Şeytân, Dîv (Dîv-sîret):

Rakîbin şeytâna teşbîhi, şeytânla alâkalı telâkkîler ve inanışlar cihetiyledir.

Perîler insandan kaçar ve görünmez; sevgilinin rakîbe göründüğü, onun âdem olmayışı cihetiyledir.

Şeytân cennetten kovulmuştur; rakîb mahallesine varıp sevgiliyi gördüğü hâlde oradan sürülmüyor. Şeytân dâimâ lâ'netle anılır; rakîbin adını lânetsiz anmak, bu yüzden, aşk kitâbında büyük günâh diye kay-

dedilmiştir. Şeytân Âdem'in cennetten çıkarılmasına vesîle olmuştur; rakîb kendisini sevgilinin mahallesinden sürdüğü için, âşık (âdem) ona lâ'net etmektedir. Karanlık gecede şeytân taşlarla (şihâb) ile oynar; âşıkın, sevgilinin gamı ile ettiği âhı gören rakîbin raksetmesi bundandır. Mushaf açık olunca onu şeytân okur, derler; sevgili dâimâ yüzünü örtmeli, rakîbe göstermemelidir. Ölüm ânında çok susayan hastaya şeytân imânı mukabilinde su teklif eder; rakîb, sevgilinin yüzünü gösterip, sôfînin aklını başından almıştır. Hz. Süleyman'ın möhrünü cinler çalıp saklamışlardı; sevgilinin ağzı için rakîbin gâh var, gâh yok demesi bundandır. Cin ve şeytân tasallutundan kurtulmak için Hz. Süleyman'ın möhrünü muska yazarlar; sevgilinin dudağının kenarlarında ayva tüyleri gelince rakîb de bertaraf edilir, (çünki sevgili yetişmiş, tayaya ihtiyâcı kalmamıştır).

14 — Tayag (Dayak), 15 — Ases, 16 — Kâfir, Münkir, Bî-dîn, 17 — Kör, 18 — Lâm, 19 — Miskîn, 20 — Nâ-mülâyim, 21 — Yüzü ekşi, turşu, 22 — Yüzü kara, Rû-siyâh:

Âşıkın âhına meyl etmesin diye (acıyıp iltifât etmesin diye) rakîb serviye ve fidâna benzeyen sevgiliye dayak olmuştur.

Gece sokağa çıkmak yasaktır, fakat ases, dolunaya bir şey diyemez; sevgili, rakîbden korkmadan, akşam vakti veyâ geceleyin âşıka gidebilir.

Kâfirler cennete gitmek için Hz. Îsâ'dan meded umarlar; rakîb de, mahallesine varmak için sevgiliye yasdanmaktadır. Düşmân (kâfir) ilinde dinini saklamaya cevâz vardır; âşık bu yüzden aşkını ağyârdan gizler. Dünyâ mü'minler için zindân, kâfirler için cennettir; bu yüzden âşık cefâda, rakîb safâdadır. Onsekizbin âlemi aşkına şâhid getirir de, âşık yine münkir rakîbi inandıramaz. Kâfirin kanı müslümana helâldir; âşık rakîbi bunun için öldürmelidir.

Rakîbin körlüğünü, "inâdına, rağmen" ma'nâsında "körlüğüne" tâbiriyle tevriye yaparak ifâde olunmuştur.

Servi boylu sevgili rakîbin yanına varmamalıdır; "elif" harfi "lâm"a ulaştığı zaman (لا) eğri olur (eğri yazılır). (Yâni sevgilinin iffeti rencide olur, kıymetinden kaybeder).

Rakîb miskîn, ve sevgiliyi âşıkların meclisinden kaçıran bir söz ettiği için nâ-mülâyim diye tavsîf edilmiştir.

Rakîbin yüzü ekşidir, bu yüzden sözleri de serd (soğuk) olur.

Âşık rakîbin yüzünü görünce zevkle gam yer; turşu, yemekten önce iştihâ artırır.

Rakîbin yüzünün karalığı "kendi kazancıdır" diye ifâde olunur. Bu tâbîrde "kendi kârı" ve "mesleği kazancılıktır, kazancının yüzü kara olur" ma'nâları toplanmıştır. Gölge karadır; sevgili âşığı gölge gibi yere vurduğu hâlde, yüzü kara rakîbi yanında gezdirmektedir. Günâh tâbîrinde "kara" tasavvuru meknûzdur; âşık bî-günâh ve rakîb rû-siyâh olarak tavsîf edilmiştir ki burada tezâd san'atı mevcûttur.

Yüzi kara-vü-gözleri ağ ola rakîbün
Söğmek nicedür bilmezin el-kıssa duâcı

beytinde "gözleri ak olmak" tâbiri ile sanki "gözü aydın olsun" ma'nâsı kasdediliyormuş hissi verilerek söğmek bilmediği, duâcı olduğu ve duâ ettiği iddia olunmaktadır. Halbuki gözün ak olması, göze perde inmesi, gözün kör olması ma'nâsını da ihtivâ eder. Bu beyitte duâ sûretinde, tecâhül-i 'ârif san'atı tarîki ile, bedduâ edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NECÂTİ BEY DÎVÂNINDA TABİAT VE EŞYA

A — KOZMİK ÂLEM:

I — Gökyüzü (Felek, Çarh, Âsumân, Sipihr, Gerdûn):

a) Umûmî olarak gökyüzü:

Necâtî Bey dîvânında gökyüzü, eski astronomi telâkkîsine muvafık olarak mutâlâa olunmuştur.[1] Nitekim felek durmadan döner ve bundan dolayı gerdûn, gerdân, gerdîde, bîkarâr v.s. gibi sıfâtlarla tavsîf edilmektedir. Dönüş ay ve yıldızlarla topyekûn vâkî olmaktadır ve bu kum saati ile hesaplanır. Gece gündüz diye iki şekil gösterdiği, yıldızlar ve güneş gâh doğup gâh battığı ve ay gâh bedir, gâh hilâl olduğu için v.b. feleğe mukalleb-ahvâl denilmiştir. Yedi veyâ dokuz katlı ve mukavves olarak tasavvur edilişi, gün veyâ geceye göre aldığı renkler, yıldızlar ve yıldızların durumu gibi husûsiyetleriyle çeşitli teşbîh ve mecâzlara mevzû olmuştur.

Seyyârelerin insan üzerinde tesir yaptığı, kadîm zamanlardan beri insanların kabûl ettiği ve inandığı bir husûstur. Seyyârelerin tesîri biribirleriyle vâki vaziyetlerine göredir. Feleğin devri ile bu vaziyetler de değişikliğe uğrar. Bütün kötülüklerin, insan irâdesi dışında husûle gelen uğursuzlukların ve menfî hâdiselerin müsebbibi olarak felek muâhezeye ve intizâra muhâtab tutulmuştur.

Hulâsa ettiğimiz bu husûslar, feleğin şâirin muhayyelesinde aldığı şekillere tesîr etmiş, vech-i şebeh rolü oynamıştır.

---

[1] Göklerin oluşu ve katları, bu katların meydâna gelişi ve mâhiyetleri hakkında Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın *Şeyhî Dîvânını tetkik* İst. 1964, (Edebiyat Fakültesi Basımevi, Bk. s. 223 - 228) adlı eseri ile E. J. W. Gibb'in *Osmanlı Şiiri târihi* (İst. 1943, Bürhaneddin matbaası, Bk. s. 40 - ilâ) adlı eserinin birinci cildinde mâlûmât verilmiştir. Daha mufassal mâlûmât için *Taberî-i Kebîr Tercemesine* (Bibliyografyaya Bk.) ve *Mârifetnâme*'ye (Bibliyografyaya Bk.) da mürâcaat olunabilir. Biz mezkûr eserlerdeki mâlûmâttan Necâtî Bey Dîvânına aksetmiş olanları sâdece tesbit ile iktifâ edeceğiz.

b) Gökyüzü üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Atlas, 2 — Âhenîn kafes, 3 — Biti, 4 — Bürc, Hisar, Kal'a 5 — Perestâr, 6 — Peleng, 7 — Pîr, 8 — Tôp, 9 — Tevsen, 10 — Cevşen, 11 — Çenberî, 12 — Çevgân, 13 — Hâtem, 14 — Hıng, 15 — Hayme, Çâder (çadır), Çetr:

Dokuzuncu feleğe, orada hiçbir taayyün olmadığı için atlas adı verilmiştir. Filhakika üzeri işlenmemiş, desensiz düz kumaşa da atlas denilmektedir. Bu cihetten gökyüzü perdeye, çadıra, v.s. teşbîh olunuyor.

Felek, gece vaktindeki rengi ve yıldızlariyle; içinde inciler bulunan demir kafese ve yuvarlaklığı ile dürülmüş fermâna teşbîh edilmiştir.

Felek iç içe dokuz kat oluşundan dokuz katlı kaleye veyâ hisara teşbîh edilmektedir ki kalenin burçları da on iki burçdur.

Kölelere menekşe (benefşe), sünbül, reyhân gibi isimler takmak âdetti ve ekseriyâ bu gibi isimleri taşıyan köleler de siyâhîlerdi. Feleğe renginden dolayı benefşe adlı köle denilmektedir.

Felek benek benek yıldızlarıyla parsa benzetilmiştir.

Ay ve güneş iki gözlüğe, felek gözlüklü ihtiyâra; yine felek durmayıp devrettiği için tevsene (sür'atli at); duâ (veyâ beddua) oka, felek cevşene; yuvarlaklığı dolayısiyle çenbere; çevgâna; yıldızlariyle berâber mücevher hâteme; gündüzün berrak görünüşiyle hıng'a (kır at); mukavves veyâ çatı şeklinde tasavvur edildiği için çadıra veyâ atlas çadıra teşbîh edilmiştir.

16 — Dam, Kubbe (kurşunlu türbe kubbesi), Sakf, Tâk, (Tâk-ı mu'allâ, Tak-ı 'ulyâ, Tak-ı kebûd), 17 — Dolab, Gerdân 18 — Rahş, 19 — Rasad, 20 — Zer-nigâr, 21 — Zeberced, 22 — Sifâl, 23 — Sadef (Şadef-i sîm-âbî, Nîl-gûn sadef), 24 — Sundûk-ı pelengî:

Felek yüksekliği dolayısiyle dam, sakf, tâk v.s. benzetilmiştir. Veyâ:

Kurşunlu türbe kubbesi mi çarh-ı zer-nigâr
Yâ hayme-i mezâr-ı salâtîn-i nâm-dâr

beytinde yıldızlarıyle berâber altunla bezenmiş kurşunlu türbe kubbesine teşbîh edilmektedir.

Çarha veyâ dolaba teşbîhi, yeşillikleri, fidanları ve bağları besleyip yetiştirmesi cihetiyledir.

Rasad tahtasına teşbîhi ile güneş usturlâba, Tîr (Müşteri) de irtifâ ölçen kişiye benzetilmiştir.

Yıldızlardan dolayı zer-nigâr diye tavsîf edilmiş, yeni ayın doğduğu zamanlarda, rengi itibariyle zeberced levhaya; mukavves şeklinden dolayı saksıya (sifâl); nîl-gûn veyâ sîm-âbî sadefe; yıldızlarından dolayı pars derisinden yapılmış sanduka teşbîh edilmiştir.

25 — Tabak, 26 — Tûtî-i ser-sebz, 27 — Tâs, (Yidi kat tâs, Yidi tâs, Çarhî tâs), Kâse, (Nigûn kâse), 28 — Tokuz, (Tokuz cebelî), Nüh, (Nüh tû, Nüh hisâr), 29 — Arsa, 30 — Fânûs, 31 — Firâş-ı zer-keş, 32 — Kebûd, Çînî, Mînâ, Nîl-gûn, Âbgîne, 33 — Levh-i zeberced, 34 — Nigûn-sâr:

Felek çînî bir tabağa, ay ayvaya, güneş elmaya ve yıldızlar da nar tânelerine benzetilmiştir. Tûtîye teşbîhi, yeni ayın gagaya, gecenin de Hind diyârına teşbîhi cihetiyledir.

Felek mukavves olarak tasavvur edilişi dolayısiyle tasa, ters dönmüş tasa, yedi kat tasa benzetilmiştir. Kenarındaki hilâl de bu tasın beğlik olduğunu belirten nişândır.

Felek dokuz kat oluşu cihetiyle dokuz hisâra ve insâna cevr ve cefâ edişi dolayısiyle dokuz hayduta teşbîh edilmiştir.

Felek vüs'ati dolayısiyle arsaya; ters dönmüş bir kâse şekli arzetmesi ve şeffaf oluşu cihetiyle fânûsa, güneş de muma; yıldızlariyle zerkeş yatağa, güneş yastığa; kebûd, çini v.s. mâvi rengi cihetiyle kâse, sadef v.s.'ye; zebercedden bir levhaya ve ay "Lâm" harfine veyâ nişâna benzetilmiş ve nigûn-sâr (ters dönmüş) olarak tasavvur edilmiştir.

II — Yıldızlar, (Kevkeb, Kevâkib, Necm, Nücûm, Encüm, Ahter, Sitâre)[2]:

a) Yıldızlarla alâkalı müşâhedeler ve inanışlar:

1 — Yıldız - Baht, tâlih:

Yıldızların biribirine yaklaşıp uzaklaşmaları veyâ burçlarda birleşmeleri ilm-i nücûm denilen Astroloji'de yer yüzündeki hâdiselere ve insanların kaderine tesîr eder diye telâkkî olunurdu. İslâm dîninin bu telâkkîleri "küfr" ile damgalamasına rağmen[3] yine de zamanımıza kadar devâm edegelmiştir.

---

[2] Bu husûsda Künhü'l-ahbâr'da ve Mârifet-nâme'de geniş mâlûmât verilmiştir.

[3] Nev'î'nin Netayicü'l-fünûn adlı eserinin ilm-i nücûm faslında bu mevzû objektif bir şekilde ele alınmış, ilm-i nücûm aleyhindeki âyetler ve hadîsler zikredilmiştir. Ayrıca İlm-i Tencim ve İlm-i Zâyirçe hakkında Bk. Agâh Sırrı Levend, *Dîvân Edebiyâtı, kelimeler ve remizler Mazmunlar ve mefhumlar* İstanbul, 1943, s. 218.

Necâtî Bey yedi saâdet yıldızından, bunların "şeref gökünde" veyâ "şerefde" bulunduğu sıralardaki te'sîrlerinden bahsetmektedir. Taberî-i Kebîr Tercemesi'ne göre, Allah kâinatı yarattığı zaman, yıldızları belli burçlarda yerleştirdi, sonra feleklerin dönmesini emr edince bu yıldızlar âit oldukları burçlardan çıktılar ve bir daha, hepsi birden aynı anda aynı burçlarda bulunmadılar. Bunlardan Zuhâl, Mîzan (terâzî) burcunda; Müşterî, Seretan (yengeç) burcunda; Merîh, Cedy (oğlak) burcunda; güneş, Hamel (kuzu) burcunda; Zühre, Hût (balık) burcunda; Utârid, Sünbüle (başak) burcunda; Kamer, Sevr (boğa) burcunda kâin idi. Bu yıldızların, adı geçen burçlarda bulunmasına "şeref" denilir. Meselâ, güneşin şerefde bulunduğu zaman Hamel burcuna girdiği zamandır. Yıldızların tesirleri, bahis mevzûu oldukça îzâh edilecektir.

Eski müneccimler seyâreler arasında Güneş'i cihân sultanı addederek diğer seyyârelere o sultanın mâiyetinde birer hizmet izâfe etmişlerdir. Buna göre Kamer bu sultanın vezîri, Zühre çalgıcısı, Müşteri kadısı, Utârid kâtibi, Zuhâl hazinedârı, Mirrîh de seraskeri olarak itibâr edilmiştir.

2 — Yıldız - yol tâyini:

Sâbit yıldızlara, husûsiyle Kutup yıldızına bakarak yön tâyin etmek bugün dahi başvurulan bir husûstur. Necâtî'de bu, aşk yolunda cihet tâyin etmek veyâ yolu şaşırmamak için gözyaşı yıldızını rehber edinmek şeklinde geçmektedir.

3 — Yıldız - Gün:

Gün doğunca yıldızlar batar. "Gün görmek" tâbiri (= bahtiyar olmak, mes'ûd olmak) ma'nâsında tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Yaşumı görüb terahhum idesin dirdüm velî
Ağladuğum bu ki gün görinse ahter gizlenür

beytinde gözyaşı yıldıza, sevgili güneşe benzetilmiş, *"Güneş doğunca yıldızlar gizlenir; gözyaşımı görüp de bana acıyamayacaksın, bu yüzden ağlıyorum* (aynı zamanda şikâyet ediyorum)" şeklinde gün - yıldız münâsebeti kullanılmıştır.

aa) Yıldızlar üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Arpa, 2 — Dâne-i enâr, 3 — Dürr-i hoş-âb, 4 — Zer, 5 — Sipâhî, asker v.s., 6 — Şem', 7 — Fındık, 8 — Kebkeb, 9 — Göz, 10 — Gözyaşı, 11 — Mîh, 12 — Nukl:

Yıldızların yukarıdaki maddelere teşbîhi dağınıklıkları, parlaklıkları, renkleri, hareketleri dolayısiyledir. Bazıları da müşebbehünbih mâhiyetindedir.

III — Ay (Mâh, Bedr, Hilâl, Kamer):

a) Ay ile alâkalı müşâhedeler, telâkkîler, inanışlar:

1 — Ay tutulması (husûf):

Ay tutuluşunda tas veyâ teneke çalınır ve feryâd u figân edilir. Bu âdet ayın önüne geldiğine inanılan ejderhâyı kovmak için gürültü yapmak inancından gelir.

2 — Ay hesâbı:

Bundan kasıd, kamerî takvimdir ki, müslümanlar kullanırdı. Bu sırada parmak hesâbı da geçmektedir ki "yanlış hesap, acele hesap" ma'nâsında olup, ayın parmağa teşbîhiyle zikredilmiştir.

3 — Ayın doğuşu:

Ay ağır ağır ufuktan yükselir. Doğuşunda beyazdır, batarken sapsarı olur. Hilâl tuğra şeklindedir.

4 — Ayın devri:

Ay, ayda bir defâ güneş gibi yusyuvarlak (müdevver) olur, yâni dolunay hâline girer. Diğer gecelerde noksandır.

5 — Ay - hırsız:

Hırsızlar teşhîs olunmamak için karanlık geceleri tercîh ederler. Mehtâbdan hoşlanmadıkları, bugün de *"Fukara hırsızlığa çıkınca ay akşamdan doğar"* atasözünde ifâde olunmaktadır.

6 — Ay - Keten:

Dolunay keten, kamış, kuru ot üzerinde müessir olur, onları çürütür. Bu tesir ayın ilk yarısında ziyâde, ikinci yarısında az olur.

7 — Ay - güneş:

Ay nûrunu güneşten alır. Bedr zamânında ay ve güneş karşılaşırlar, bu husûs "başına gün doğmak", "karşı gelmek" gibi tâbirlerle ifâde edilmiştir. Bâzı safhalarda güneşin doğuşundan önce batar ve batışından önce doğar. Bu husûs, devrân geçtiği için (ayın ondördünden sonra) güneş yüzüne mukâbil olmamak şeklinde ifâde edilmiştir.

8 — Ay - Ramazan, bayram:

Ramazan ve Ramazan bayramı hilâlin görünmesi ile ilân olunurdu. Ramazandan çıkan halk bayramda eğlenir, yer, içer ve ziyâretlerde bulunur. Bayram, Şevvâl'in ilk günü başlar ki, hilâl Ramazanın bitip Şevvâlin başladığına delâlet eder.

Şeh-per-i Rûhü'l-Emîndür ki Cenâb-ı Hakdan
Müjde-i rahmet içün halka gelür açub bâl

beytinde, Ramazan'ın rahmet ayı olduğundan hareketle, Ramazan'ın başladığını işâret eden ay Cebrâil'in kanadına teşbîh edilmiştir.

9 — Ayın yüzündeki lekeler:

Ayın yüzündeki lekeler müşebbehünbihi olduğu maddelere göre çeşitli teşbîh veyâ tâbirlerle ifâde edilmiştir. Bir beyitte güneş sabuna benzetilmekte, feleğin bu sabunla ayın yüzkarasını yıkadığı ifâde olunmaktadır.

b) Umûmî olarak ay:

Ay mütemadiyen döner; bu dönüş, güneş (yüzlü sevgili) ile bir burçta olmak (mukârin) arzûsu ile îzâh edilmiştir. Bundan başka sevgilinin Kâ'be'ye benzetilen mahallesini dönen hacılara, gece külâhı giyip sokağa çıkmış güneşe v.s. benzetilmiştir.

Ayın doğduğu gece karanlık olmaz ve karanlık gecelerde ay ışığını hasretle ararlar.

Ayın bu vasıfları ve gece ile olan münâsebeti çeşitli teşbîhlere vesîle olmuştur. Parlaklığı i'tibârı ile yüze veyâ alına, diğer vasıflarıyla berâber sevgiliye müşebbehünbih olmuştur ki bunları âit oldukları yerde zikrettik.

c) Ay üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Elma, (Sîb), 2 — Altunlu benek, 3 — Âyîne, 4 — Çerâğ, (Şeb-Çerâğ), Kandil, 5 — Hırmen, 6 — Halhal, 7 — Hûb, 8 — Şeb-gerd, 9 — Tâs, Sâgar (Sâgar-ı zerrîn), 10 — 'Âlem-ârâ, 11 — Kul, (Saruşın kul), Çâker, Bende, Üftâde, Bî-sa'âdet Sa'âdetsüz, 12 — Gül, 13 — Gözlük, 14 — Münîr, Münevver, 15 — Nişân, 16 — Yoksul:

Ayın elmaya teşbîhi, gökyüzünün çînî tabak'a, güneşin ayvaya ve yıldızların nar tânelerine teşbîhi ile vâki olmuştur.

Gökyüzü bir atlas perdeye, güneş ve ay elbise üstündeki altunlu beneğe; ay, güneşin ziyâsını aksettirdiği için aynaya; gece ortalığı aydınlattığı için çerâğa, fakat güneşten yakılmış çerağa; âşıkın âhının şimşeğiyle yakılmış harmana; yuvarlak oluşu münâsebetiyle, zen-i dehrin ayağına takılmış halhala; parlaklığı cihetiyle hûba teşbîh olunmuştur. Gece gezdiğinden dolayı şeb-gerd; âlemi aydınlattığından dolayı âlem-âra diye isimlendirilmiştir. Şafak kızıllığı şarâba, yeni ay da kadehe teşbîh olunmaktadır. Güneş sâkîye, ay da güneş tarafından doldurulan kadehe veyâ dilenci kadehine benzetilmiştir. Üftâde veyâ kul olarak tavsîfi ufkun eşiğe benzetilişi ve ayın, doğuşunda batışında bu eşiğe yüz sürüşünü tasavvur cihetiyledir. Gözlüğe teşbîhi, feleğin ihtiyâra teşbîhi; nişâna teşbîhi, feleğin beylik tasına teşbîhi cihetiyledir. Yoksulluğu "eksikliği"nden, dilenciliği - tasa teşbîh ile - dolaşmasındandır.

ç) Ayın Ondördü, (Bedr, Bedr-i münîr, Bedr-i temâm, Mah-ı şeb-efrûz, Mâh-ı tâbân, Mâh-ı münevver, Mâh-tâb, Meh-i münîr):

aa) Umûmî olarak ayın ondördü:

Ay, ondördünde kemâlini bulur ve güneş gibi yuvarlaktır; gece doğar ve gökte uzun müddet kalır; etrafında hâle teşekkül eder; sarı renkte (veyâ altun renginde) olur; etrâfı en fazla aydınlattığı zaman ondördüncü gündür. Bunların dışında, önüne bulut gelmesi, yüzündeki lekeler gibi husûsiyetleri de bahis mevzûu edilmiştir.

bb) Ayın ondördü üzerinde teşbîhler ve istiâreler:

1 — Ayna, (Âyîne, Âyîne-i sîmîn), 2 — Şeb-rev, 3 — Şeb-gerd, 4 — Girih:

Ay, yuvarlak ve parlak hâliyle, güneşin şuâlarını aksettirmesiyle aynaya veyâ gümüş aynaya benzetilmiştir. Gece vakti gezdiği için şeb-rev veyâ şeb-gerd ve yuvarlaklığından dolayı feleğin bağrında düğüm olarak tavsîf olunmuştur.

d) Doğar ay (Mâh-ı nev, Hilâl):

aa) Umûmî olarak doğar ay:

Doğar ay, dîvâneler üzerinde müessir olur, dîvâneler aybaşlarında azarlar. Erken doğar ve erken batar.

bb) Doğar ay üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — **Altun sırma:**
2 — **Barmak, (Parmak):**
3 — **Burma (Gümüş burma):**
4 — **Tîg:**
5 — **Çevgân:**
6 — **Hâtem:**
7 — **Hançer, (Hançer-i sîmîn-gılâf):**
8 — **Dırnak, Çengâl (Çengel-i 'ukâb, Zerrîn çengâl):**
9 — **Râ:**
10 — **Rikâb:**
11 — **Sâgar:**
12 — **Şeh-per, Bâl:**
13 — **'Alem:**
14 — **Minkâr (Surh minkâr):**
15 — **Nişân, Tevkî' :**
16 — **Na'l:**

Bunlar doğar ayın şekli ve rengi ile alâkalı husûsiyetlerden hareketle yapılmış benzetmelerdir. İzâhı îcâb ettiren bir mâhiyet arzetmedikleri için burada tafsîline girişmiyoruz.

IV — Zöhre:

a) Zöhre ile alâkalı müşâhedeler, telâkkîler ve inanışlar:

Zöhre üçüncü felektedir. Zevk safâ ve tarab yıldızıdır, sa'd (uğur) tesîri vardır. Parlaklığı ve sabaha kalışı, zevk ve tarab yıldızı oluşu ile zikredilmiştir. Sâzende olarak tavsîf edilir.

V — Süreyyâ (Pervin):

a) Süreyyâ ile alâkalı müşâhedeler, telâkkîler ve inanışlar:

Süreyyâ (veyâ Ülker), yedi yıldızdan müteşekkildir. Bu hâliyle inci dizisine (veyâ gerdanlığa) ve çiçek tarhına teşbîh edilmiştir.

VI — Sühâ:

a) Sühâ ile alâkalı müşâhede:

Büyük Ayı'nın "Benâtü'n-na'ş" diye tâbir edilen şeklinde bir küçük yıldızdır. Eskiden gözleri onunla imtihân ederlerdi. Necâtî Bey dîvânında küçüklüğü ile zikredilmektedir.

VII — Süheyl:

a) Süheyl ile alâkalı inanış:

Süheyl parlak bir yıldızdır. Yemen'den daha iyi görüldüğü için "Süheyl-i Yemânî" de derler. Yemen'de mebzûl olarak bulunan akîkin bu yıldızın tesîri ile meydana geldiğine inanılır. Necâtî Bey dîvânında bu vasfıyla zikredilmektedir.

VIII — Utârid (Tîr):

a) Utârid ile alâkalı müşâhedeler, telâkkiler ve inanışlar:

Utârid ikinci felektedir. Sabahleyin güneşin doğmasından önce ve akşamleyin batışından sonra kısa bir müddet görülebilir. Bir beyitte "Tîr" ismiyle irtifâ' ölçücü olarak ifâde edilmiştir.

IX — Ayyûk:

a) Ayyûk ile alâkalı müşâhede:

Ayyuk Süreyyâ'nın yakınında küçük ve parlak bir yıldız olup aynı zamanda gökyüzünün en yüksek yeri ma'nâsına da gelmektedir. Necâtî Bey dîvânında ikinci ma'nâsiyle zikredilmiştir.

X — Keyvân (Pâs-bân, Hindû-yı çarh):

a) Keyvan ile alâkalı müşâhedeler, telâkkiler ve inanışlar:

Keyvân (yâni Zuhal) yedinci felektedir. Fenâlığın alâmetidir,Nahs-ı ekber'dir. Necâtî Bey dîvânında yüksekliği ve pas-bân, hindû gibi vasıflarıyla anılmaktadır Her seyyâreye bir renk izâfe edilir. Nitekim beyaz renk Kamer'e, karışık renkler Utârid'e, yeşil renk Zühre'ye, sarı renk Güneş'e, kırmızı renk Mirrih'e, mâvi renk Müşterî'ye, âid olduğu gibi siyâh renk de Zuhal'e nisbet edilmiştir. Hindû vasfı siyâhlıkdan, ayrıca Zuhal'ın yedinci felekte, Hindistan'ın da yedi iklimden yedincisinde bulunmasından kinâyedir. Pâs-bân vasfı bu kelimenin "gözcü, bekçi" ma'nâsından gelmektedir. Nitekim gözcüler kalelerin veyâ binâların en yüksek yerinde bulunurdu. Zuhâl de en yüksek felektedir.

XI — Müşterî (Kâdî-i çarh):

a) Müşterî ile alâkalı müşâhedeler, telâkkîler ve inanışlar:

Altıncı felekte bulunan Müşterî'nin bir adı da Bercîs'dir. Müşterî sa'd-ı ekberdir. Güneş ile bir araya gelince "kıran" teşkîl ederler ki bu vakitte doğana "sâhib-kırân" derler Necâtî Bey dîvânında sa'd ve kâdî vasıflarıyla zikredilmiştir.

XII — Nesr-i tâir:

a) Nesr-i tâir ile alâkalı müşâhede:

Nesr-i tâir şimâl yıldızıdır. Nesr (= kerkes, kartal, akbaba) ma'nâlarındadır. Necâtî Bey dîvânında bir kuş ismi olarak zikredilmiştir.

XIII — Güneş (Mihr, Horşîd, Âfitâb):

a) Güneş ile alâkalı müşâhedeler, telâkkîler ve inanışlar:

1 — Güneş tutulması:

Güneş tutulunca ortalık karanlık olur, çıralar yakılır, herkes gökyüzünü gözler.

2 — Güneş - Mâdenler:

Yâkût, zeberced, safîr, lâ'l, gibi cevâhirin mâdenleri vardır. Bunları güneş terbiye eder. Yerin altındaki taş, güneşin tesîriyle yâkût, lâl v.s. olur. Necâtî Bey, altun gibi mâdenleri de bu cümleye dâhil etmektedir.

3 — Güneş - Gül-be-şeker (gül-şeker):

Gülsuyundan yapılan bu şeker güneş altında terbiye olunur ve ilâç olarak kullanılır.

4 — Güneş - Ay:

Ay her gece şu'âını güneşten alır ve onu aksettirir. Bu husûs ayın güneş sabunu ile yüzünü yıkaması, ay kadehini güneş sâkîsinin doldurması v.s. şekillerinde ifâde edilmektedir.

5 — Güneş - Göz:

Güneşe göz bakamaz. Bakınca kamaşır ve yaş gelir.

6 — Güneş - Zerre:

Zerre (veyâ toz zerreleri) güneş şuâları altında görünür. Bunun hâricinde görünmeyişi, varlığı güneşin varlığına bağlı gibi tefsîr edilmiş ve Necâtî Bey'de bu husûsiyetiyle zikredilmiştir. Güneş ve zerre münâsebeti o kadar umûmileşmiştir ki, birinin adının geçtiği yerde mutlâka diğeri de anılmaktadır.

7 — Güneş - Sâye:

Güneşin nüfûz etmediği yer gölgedir. Gölge, güneşe tâbidir; güneş ne tarafa yönelirse o da aksi istikâmete kaçar. Güneş tepede olunca gölge kısalır.

8 — Güneş - Âhır-zemân:

Kıyâmetin alâmetlerinden biri de güneşin mağribden doğuşudur. Bundan sonra kıyâmet kopacaktır[5].

9 — Güneş - katra:

Güneş su damlacığını topraktan çeker.

10 — Güneş - Tan namazı:

Güneş doğarken sabah namazı kılınmaz, aksi takdirde namaz bâtıl olur.

11 — Güneş - Su:

Güneş harâreti suyu ısıtır.

12 — Güneş - Sehâb:

Nevrûz vaktinde güneşin üstünde bulut olmaz.

13 — Güneş - Harâret:

Yüksek yerler serin, alçak yerler dâimâ sıcak olur. Güneşin harâreti dâimâ alçaklardadır.

---

[5] Bu husûsdaki âyetler ve hadîsler için Bk. Riyâzü's-Sâlihîn tercemesi; Diyânet işleri başkanlığı yayınları - I. cild, Ankara, 1964, s. 115, s. 429 - 4444.

14 — Güneş - Müsâfir:

Güneş doğmayınca, yolda birtakım tehlikeler sezdiği için yolcu sefere çıkmaz. Bugün de *"Akşamın hayrından sabahın şerri iyidir"* atasözü kullanılmaktadır.

15 — Güneş - Pencere:

Evlerin pencerelerini güneşten yana açmak daha iyidir.

16 — Güneş - Külâh:

Herkes, harâretinden yüzü gözü muhâfaza için külâhını güneşe karşı eğer.

b) Umûmî olarak güneş:

Güneş dördüncü felektedir. Sa'd-ı ekberdir. Güneş dâimâ döner, dolaşır; bu hali "hercâyî, kapı kapı gezer dilenci" kelimesiyle ve "doğup dolanmak, döne döne tavâf eylemek, üstüne dönmek" tâbirleriyle ifâde edilmiştir. Işıklarının veyâ aydınlığının yerde oluşu:

Meskenet yolın güneşden öğren ev meh-pâre kim
Göklere irişdi başı dahi yüzi yirdedür

beytinde görüldüğü gibi "Yüzü yerde, yüzün düşüp sürünür, yerlere yüzünü sürer, sürünür" tâbîrleriyle ifâde edilmiştir. Güneş parlaklığı i'tibâriyle " gözü kaşı yok, yüzü ağ alnı açık" tâbîrleriyle tavsîf olunmuş ve kalenderî dervişlerine teşbîh edilmiştir. Uzakta oluşu "ırakdan bakmak, ırakdan görünmek" tâbîrleriyle; batışı, "zevâl" kelimesiyle berâber "kapıya yaslanmak, delikden deliğe sokulmak (bu aynı zamanda ışıklarını da târîf eder), tenhâ bir yana gitmek, felekten yüzü döndürmek" tâbîrleriyle; yuvarlaklığı dolayısiyle başa teşbîhi "başı ağrımak, başını alıp kaçmak v.s." tâbîrleriyle; doğuşu "yüz urub âsitanı öpmek, mâhın işini bitirmek, zer-i encümü dermek, subhun ridâsı ile secde yerini pâk etmek" tâbîriyle ifâde edilmiştir. Büyüklük senbolü olan güneş, "nûru yedi iklîme varır" şeklinde tasavvur ve "büyük, endâmı sarı, benzi kaçmış, dâimâ titrer, güler" olarak târîf edilmiştir. Mum ile münâsebeti çeşitli tâbîrlerle ifâde olunmaktadır. Asıl vasfı olan gökte bulunuşu:

Şöyle çok ol sanemün hüsni temâşâcıları
Yir bulımaz çıkar ay ile güneş damlara

beytinde bir misâli görüldüğü gibi - yukarıda hülâsa edilen umûmî vasıflarıyla berâber - çok çeşitli san'atlara mevzû olmuştur.

c) Güneş üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Akçe, 2 — Eşrefî, Altun, Kızıl mangır, Fels-i ahmer, 3 — Elma, 4 — Âyîne, 5 — Benek, 6 — Bî-sitâre, 7 — Bî-zevâl, 8 — Bî-nazîr, 9 — Bih, 10 — Pervâne, 11 — Peyk, 12 — Tâc, 13 — Cihân-ârâ, Cihân-tâb, Tâbân, Münîr, 'Âlem-ârâ, Rûşen, Drahşân, Tâbende, Rahşân, Ziyâ-efrûz, 14 — Çerâğ, Şem', Kandîl, 15 — Çeşm-i felek, 'Ayn-ı sipihr:

"Akça aslan ağzındadır," atasözünden hareketle felek aslana ve yuvarlaklığı i'tibâriyle güneş akçaya; yine yuvarlaklığı ve rengi i'tibâriyle altun paraya, husûsiyle eşrefî, kızıl mangır, fels-i ahmer nev'inden paralara teşbîh edilmiştir. Yuvarlaklığı cihetiyle elmaya ve kumaş üzerinde altunlu benek'e, parlaklığı cihetiyle aynaya benzetilmiş; şarâbın müşebbehünbihi olarak bî-zevâl, etrâfında yıldız bulunmayışından hareketle bî-sitâre, yüzüne bakılmadığı veyâ etrâfında başka yıldız görünmediği için bî-nazîr diye tavsif olunmuştur. Sarılığı cihetinden ayvaya (bih) teşbîh edilmektedir. Dâimâ dönüşü i'tibâriyle pervâneye; şu'âları zencîre, yuvarlaklığı çıngırağa ve kendisi zincîrli ve çıngıraklı haberciye (peyk) ve küfre teşbîh olunan karanlığı kovduğu için Tâca (sultan) benzetilmiştir. Bütün âlemi aydınlattığı için cihân-ârâ, cihân-tâb, rûşen, tâbân, münîr, âlem-ârâ, drahşân, tâbende, rahşân, ziya-efrûz gibi sıfâtlarla tavsîf olunmuştur. Çerâğ, şem' veyâ kandîle teşbîhi gökkubbenin (feleğin) fânûsa veyâ kubbeye, sevgilinin mâha, kar tânelerinin pervâneye teşbîhi cihetiyledir ki hareket noktası parlaklığı ve ışık salmasıdır. Yuvarlaklığı i'tibâriyle göze, husûsiyle feleğin gözüne teşbîh olunmuştur.

16 — Dâne, 17 — Delirmiş, 18 — Dilenci, 19 — Revzene: 20 — Zeng, 21 — Uğru, 22 — Ser-gerdân, 23 — Suturlâb 24 — Sa'âdetsüz, Bî-sa'âdet, 25 — Şâhbâz:

"Bir dâne" tâbîri üzerinde tevriye ve harman kelimesi ile tenâsüb sanatları yapılarak dâneye; dağlarda çıplak olarak doğup batışından hareketle deliye; yuvarlaklığı i'tibâriyle tasa ve ayrıca kapıları aydınlatışından hareketle kapı kapı gezen dilenciye; aydınlık saçması cihetiyle revzeneye (pencere); yuvarlaklığı cihetiyle çıngırağa (zeng); ayın müşebbehünbihi olarak gecelik külâhla seyre çıkmış kimseye veyâ "yere bakıp" gezişiyle uğruya; yüksekliği dolayısiyle irtifâ' ölçme âleti olan usturlâba benzetilmiş, zevâle mahkûm olduğu veyâ memdûhun kapısına yüz sürmediği için saâdetsiz, dâimâ döndüğü için ser-gerdân olarak târîf olunmuş ve şâhbâza benzetilmiştir.

26 — Şâh (Şâh-ı hâver), Cihân-gîr, 27 — Şemse, 28 — Tâs, Peymâne, Sâgar, 29 — Tâvûs-ı zerrin-bâl, 30 — Top, gûy, 31 — Tıfl, 32 — Gazâl, 33 — Kurs, Kursa-i sâbûn, 34 — Kul, (Sarışın kul), Çâker, 35 — Küleh, 36 — Gül, 37 — Gözlük, 38 — Girih, 39 — Lû'bet, 40 — Levha-i zer, 41 — Müttekâ, (Zer-beft müttekâ), Girde-bâliş-i zer-beft, 43 — Mestâne, 44 — Muallâ, 45 — Mey, (Mey-i ergavân), Sabûh, 46 — Hercâyî, 47 — Yüzük kaşı (Altunlu yüzük kaşı):

Güneşin pâdişâha teşbîhi, şarktan doğduğu için şâh-ı hâver (şark pâdişâhı) tâbiri ile, altun tâca teşbîhi veyâ yıldızların askere, ayın özengiye teşbîhi cihetiyledir. Aydınlığı bütün dünyâya şâmil olduğundan cihângîr dahi denilmektedir. Şemse'ye teşbîhi "şems" kelimesinden iştikak sanatı ve "safha" kelimesinden tenâsüb san'atı tarîki iledir. Tasa teşbîhi yuvarlaklığı ve kadehe teşbîhi şafağın şarâba teşbîhi cihetiyledir. Tâvûsa benzetilişi, şuâ'ının altun kanada ve gecenin kargaya teşbîhi dolayısıyladır. Topa teşbîhi feleğin kaleye veyâ gökyüzünün meydâna, gûya teşbîhi yeni ayın çevgâna teşbîhi tarîki iledir. Altundan levhaya teşbîhi olunarak seher vakti mektebe giden çoğuğa benzetilmiştir. Felek bir ormanlığa güneş de gazâle; yuvarlaklığı dolayısiyle kursa ve ayın lekeli yüzünü aydınlattığı için sabun kursasına; feleği dolandığı, ufuklara yüz ve alın sürdüğü için kula (sarışın kul); şevk ile âsumâna atılmış külâha; kızıllığı cihetiyle güle; felek bir ihtiyâra, güneş de gözlüğe; yuvarlaklığından dolayı düğüme (girih); felek hengâme-gîr (hokkabaz) çadırına, güneş lû'bete, seher de hokkabâza; altundan levhaya; ufuktaki hâliyle altunla işlenmiş yastığa teşbîh olunmuştur.

Sıddîk gibi k'ola mukârin Muhammede
Mihr ile tutdı ülfet-i vahşet-zedâ seher

beytinde subh-ı sâdıkın sâdık kelimesinden hareketle seher, Gâr mağarasında Hz. Muhammed'e refâkat eden Sıddîk lâkablı Hz. Ebûbekir'e ve güneş de Hz. Peygambere benzetilmiştir. Güneşin ışıkları duvarlara vurur; bu cihetten eline kadeh alıp kendisini duvardan duvara vurarak gezen sarhoşa teşbîh olunmuştur. Şarâba teşbîhi şafaktan kinâye ve gam zulmetini def' edişi ve yıldızların mezeye teşbîhi cihetiyledir. Yüksekliğinden dolayı muallâ, dâimâ dolaştığından dolayı harcâyî diye tavsîf olunmuş; hilâl gümüş burmaya, felek yüzüğe, güneş de altunlu yüzük kaşına teşbîh edilmiştir.

ç) Şu'â' :

aa) Şu'â' üzerinde teşbîhler ve mecâzlar:

1 — Altun sırma, 2 — Altun kalem, (Zer kalem), 3 — Perde, 4 — Pençe, 5 — Tîg, 6 — Carûb-ı zerrîn, 7 — Rîsmân, (Rîsmân-ı zer), 8 — Zencîr, 9 — Sûzen, Mîl:

Yeni ay üzerindeki güneşin aksi altun sırmaya teşbîh olunmuştur. Güneş ışıkları altun kaleme, yeni ay o kalemle çekilmiş tevkî'e (veyâ nişâna) benzetilmiştir. Güneşe bakılmaz; bu husûs şu'â'ların güneşin yüzüne perde oluşu ile îzâh edilmiştir. Güneş ışıkları pençeye (parmak), ateş dili, muma çekilmiş kılıca ve yer bu kılıç ile yaralanıp düşmüş kişiye; batan güneşin üstündeki karanlık, sipere, ışıklar kılıca; felek her gün bin kan eden cellâda, her akşam yere gömülen gün ışıkları kılıca teşbîh olunmuşlardır. Güneş ışıkları gök yüzünü her sabah temizleyen süpürgeye; yerleri ölçen veyâ gökten yere uzatılmış ipliğe; güneş haberciye, ışıkları zencîre; yine gün ışıkları mîle, yıldızlar her sabah bu mîl ile kör edilen gözlere ve gün ışıkları yeni ayın yakasına sırma diken iğneye benzetilmektedirler.

XIV — Diğer kozmik unsurlar:

a) Burc, (Oniki burc):

Necâtî Bey'de on iki burç ile kale burçları arasında tevriye yapılmıştır. Felek-i sevâbitin (sekizinci feleğin) eczâsını oniki kısma ayırıp her birine burç denilmiştir. Her burçta toplanan yıldızların aldığı şekle göre o burca bir isim verilmiştir. Mevzû-ı bahis burçlar: Hamel (kuzu), Sevr (boğa), Cevzâ (ikizler), Seretân (yengeç), Esed (aslan), Sünbüle (başak), Cedy (oğlak), Delv (kova), Hût (balık).

b) Berk:

Şimşek Necâtî Bey dîvânında yağmur münâsebetiyle zikredilmiştir. Filhakika, ekseriyâ sağanak halindeki yağmurlar şimşekle yağar.

c) Şihâb:

Şihâb gece içinde mile ve iğneye benzetilmiştir. Ayrıca gökte kayan yıldızları şeytânın bunlarla oynadığı şeklinde tâbir eden inanç da zikredilmektedir.

ç) Kehkeşân:

Kehkeşân "saman uğrusu" ma'nâsında kullanılmış, arpa ile berâber zikredilmiştir. Yeni ay, belindeki hançere teşbîh edilmektedir ki arkasında "kemer" teşbîhi de gizlidir.

B — ZAMAN:

I — Umûmî olarak zaman (Rûz, Eyyâm):

Necâtî Bey dîvânında zaman eyyâm tâbiri ile ifâde edilmiştir. Rûz kelimesi ile umûmiyetle gündüz kasdedilmektedir. Zaman, mevsimler ve mevsimlere bağlı aylar ve günlerle, bunların etrâfında toplanan müşâhedeler, telâkkîler zâviyesinden mütâlâa olunmuştur. Mücerred bir mefhûm olarak değil, müşahhas görünüşler, tablolar ve vâkıalar hâlinde aksettirilmektedir.

II — Mevsimler:

a) Bahâr, (Fasl-ı bahâr, Fasl-ı nev-bahâr, Mevsim-i gül, Gül mevsimi, Mevsim-i gülşen, Mevsim-i gül-zâr, Mevsim-i sahrâ, Mevsim-i nev-rûz, Mevsim-i sefer, Devr-i gül, Devr-i câm, Fasl-ı gül, Gül devri, Zemân-ı ferah, Vakt-i gül, Vakt-i çemen):

aa) Bahâr ile alâkalı müşâhedeler, telâkkîler ve inanışlar:

1 — Bahâr - Bezm, İşret, Tarâb:

Bahâr mevsimi, Necâtî Bey'de zevk, eğlence ve işret mukabili olarak yer almaktadır. O kadar ki; gece ile gündüzün birbirine müsâvî oluşu "geceyi gündüze katmak" tâbiriyle ifâde edilmiş ve:

Çiçekler ile bisât-ı çemende kılmağa 'ayş
Giceyi gündüze katub gelür bahârı görün

beytinde görüldüğü gibi, bizzât bahârın dahi işrete dâhil olmak için acele edişi tasvîr edilmiştir. Bu mevsimde zühd ve ibâdet bir tarafa bırakılmakta vâizin nasihati yerine bülbülün na'raları tercîh edilmektedir. Gül, kitâbını açıp içmek husûsunda fetvâ verir, bâdem çiçekleri yelken açar, menekşe (koyu rengiyle) işret kadehine demir atar (benefşe şarâbı mazmûnu), gönüller biryândır. Gül mevsîminde ince şarâblar içilir, sevgilinin dudağından öpmek lâzımdır çünki bu mevsimde şarâba yasak olmaz. Gül bahçeleri gülmüş, dünyânın yüzü gül gibi açılmıştır, her taraf cenneti andırmaktadır; cennette şarâba haram yoktur. Otlar, hâl diliyle *"Güle gel* (= gülerek gel, güle gel), *ayş ve eğlence vaktidir,"* diye çağırırlar; çimen çînî renkte bir sofra, gül de ziyâfet çeken bir zengindir. Necâtî Bey'de coşkun bir edâ ile ifâde olunan bahâr - işret münâsebeti:

Od düşdi bâğa gel berü yağmâ mahallidür
Esbâb-ı 'ayşdan alıgör sen de yâd-gâr

beytinde orijinal bir edâya bürünmektedir. Burada güller ateşe benzetilmiştir. Eski büyük yangınlarda, umûmî telâştan istifâde eden birçok esâfil, kap-kaççı gürûhu yanan binâları yağma ederlerdi. Bu vâkıadan hareketle Necâtî Bey, güller açmış bir bahçedeki ayş esbâbından (şarâb, meze, sevgili, sâz, şarkıcı v.s.) istifâde için ehl-i zevki dâvet etmektedir.

2 — Bahâr - Adl, i'tidâl:

Bahâr gece ile gündüzün müsâvî ve havanın mu'tedil olduğu bir mevsimdir. Bu cihetten adl ve i'tidâl ile tavsîf olunur. Nitekim:

Da'vî-i zühd itme sôfî nev-bahâr eyyâmıdur
Çünki şâhid oldı gülşen tevbeye düşmez yemîn

beytinde dâvâ - şâhid - tevbe - yemîn kelimeleri altında adl mazmûnu vardır. Bu beyitte anlatılmak istenen şudur: Zâhid dâvâcı, tevbe dâvâlıdır. (Bununla zâhidin tevbe iddiâsında bulunduğu da anlatılmaktadır). Zâhid tevbeye yemîn teklîf ediyor, yâni "ben tevbeliyim işte tevbe burada" diyor. Gülbahçesi de şahittir (aynı zamanda güzel ma'nâsındadır), şâhidin olduğu yerde yemin gerekmez. Bu beyitteki "şâhid" kelimesinde bir de şâhid-i âdîl mazmûnu vardır. Şâhid-i âdilin şehâdeti bâzı ahvalde iki şâhid yerine geçer.

Bahâr, adl i'tibâriyle müslümanlığın senbolüdür. Dünyâ ve âhirete aynı değeri vermek, insanlar arasında müsâvâtı te'mîn etmek ve bilhâssa rahmet dîni olmak bakımından müslümanlık bu sıfâtla vasıflandırılmıştır.

İder enfâs-ı sabâ etrâfa 'arz-ı i'tidâl
Âyet-i rahmet getürmiş gibi Cibrîl-i Emîn

beytinde bu husûs açıkça müşâhede edilmektedir. Burdaki rahmet aynı zamanda "bereket, bolluk, yağmur" ma'nâlarında kullanılmaktadır.

3 — Bahâr - Sular:

Bahâr mevsiminde dereler dolar, sular bollaşır ve bulanık olarak çağıltılarla akar.

4 — Bahâr - Sevdâ, Cünûn:

Bahâr mevsiminde sevdâ (melânkoli), dolayısiyle dîvânelik artar. Dîvânelikle bahâr arasında münâsebet ırmaklarla da alâkalıdır. Irmaklar kıvrım kıvrım akışıyla zencîre, sesleriyle de zencîr sesine teşbîh olunmuştur.

5 — Bahâr - Yağmur:

Bahâr mevsiminde bulutlar gâh yağar, gâh açılır. Bahâr yağmurları *bal ve yağ* = (bereketli, tatlı) olur.

6 — Bahâr - Sefer:

Osmanlı imparatorluğunda seferler bahâr mevsiminde tertîb edilirdi. Ordunun bütün ağırlıklarıyla batıdaki veyâ doğudaki serhadde vâsıl olması bâzan aylara bâliğ olurdu. Bundan başka mu'tedil bir mevsim olduğu için bahâr sefere en elverişli mevsimdir. Bahâr - Sefer münâsebetinin bu husûslara dayandığını zannediyoruz.

7 — Bahâr - Uyku:

Necâtî Bey, yalnız bir beyitte, bahâr günleri seher uykusunun lezzetli olduğunu söylemektedir.

8 — Bahâr - Kan almak:

Bahâr mevsiminde sülük, şişe veyâ boynuzla kan almak halkımızın arasında hâlen cârî bulunan bir âdettir.

bb) Umûmî olarak bahâr:

Bahâr ,güzelliği ile dört mevsimin içinde seçkin olanıdır. Erbâîn ve hamsînin hitâmından (karakışdan) sonra gelir. Bahârın gelişini ve bahârı, Necâtî Bey, Sultan Bâyezid'e yazdığı iki kasîdenin nesîb kısmında tasvîr etmektedir[6]. Mü'minin kalbinden kînin gitmesi gibi kış soğukları da ufuklardan çekilir. Karların erimesini *"Karın gümüş yapraklarını hâva eriterek gülzârın sahifesine ırmak şeklinde cedvet çeker"* şeklinde ve kürklerin çıkarılmasını *"Nâfe gülşene geldi, ammâ yakışık almadı, bahârda kürk yakışmaz"* şeklinde ifâde etmektedir.

Bahâr tasvirinde adı geçen unsurlar bulut, yağmur, yeşillik, yapraklar, çiçekler, lâle, gül, benefşe, şakâyık, nergis, sûsen, sünbül, semen, gonca, serv, bülbül, ırmak, bağ-bahçe, sahrâ, dağ, sabâ kelimeleridir. Bunların beyitlerde hangi vasıflarıyla ve ne şekilde kullanıldıklarını sırası geldikçe husûsî maddelerinde tahlîl edeceğimizden burada ayrıca kaydetmeye lüzum görmüyoruz.

b) Yaz:

Necâtî Bey dîvânında yaz mevsimi gecelerinin kısalığı, sıcaklarının yakıcılığı ve fakirlerin bu mevsimde sevinişi cihetiyle zikredilmektedir.

---

[6] Bk. N. B. D. 75 (20) ve 39 (8).

c) Kış (Şitâ, Dey):

aa) Umûmî olarak kış:

Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'ye sunulan bir kasîdenin nesîbinde kış tasvîr edilmektedir[7]. Toprağın üstünün yâni semânın bulutlarla kaplanması, toprağın donması, güneşin ve ayın görülmemesi *"Bulut yüzünü dürdü* (çattı, kırıştırdı), *yer bu işe* (öfkeden) *kaskatı kesildi, güneş başını alıp kaçtı, ay utandı"* şeklinde ve güneşin yokluğu *"gündüzün halk çerâğ ile ararlar güneşi"* şeklinde, evlerde ocak başı sohbetleri yapıldığı *"Meclisler çerâğ ile süslenir, kışta her gönül ateş ile revnak bulur"* şeklinde ifâde edilmiştir. Bu kasîdenin nesîb kısmı orijinâl kış tasvîrlerini ihtivâ etmektedir.

bb) Kış ile alâkalı unsurlar:

1 — Berf (kar), 2 — Yah (buz):

Kar, zevk ve eğlence yeşilliğine hücûm eden çekirgelere; bulutlar sarhoş deveye, karlar ağzından dökülen köpüklere; kar pervâneye, güneş, ortaya gelip bu pervâneleri yakması istenen muma benzetilmiştir.

Bitürürler dem ile kuru ağacdan gül-nâr
Pîr-i berf itdi riyâzetle bu halkı kâmil

beytinde kar, beyazlığı cihetiyle ihtiyar bir şeyhe teşbîh edilmiştir. Bu şeyh halkı riyâzetle (mahrûmiyetle) birer velî yapmıştır ve halk kuru ağaçtan nefesle nar çiçeği bitirmektedir. Bu beyitte nefesle ateş yakmak tasvîr edilmektedir.

Kaleler, etrâfına derin hendekler kazılıp su ile doldurularak muhâfaza olunurdu:

Salalı kal'a-i pûlâd-ı yah içre suyu bâd
Tôp-ı hôrşîd ile feth olmaz ise ne müşkil

beytinde donup buz hâline gelmiş suların, güneşle dahi çözülmeyeceği, dolayısiyle kışın şiddeti ifâde olunmuştur.

ç) Aylar:

1 — Temmûz, 2 — Şevvâl, 3 — Muharrem:

Necâtî Bey dîvânında Temmûz, gölgeyi aratan sıcaklığı ile; Şevvâl, Ramazanın sonu ve bayramın bu ayın ilk gününe isâbetiyle; Muharrem, "haram" kelimesinden iştikak san'atı cihetiyle zikredilmektedir.

---

[7] Bk. N. B. D. 58 (14).

d) Sabâh (Subh, Seher, Şafak):

aa) Umûmî olarak sabâh:

Sabah, Necâtî Bey'de zevk ve eğlence vakti olarak telâkkî edilmektedir. Sabahleyin zâhidler tesbîh çeker, evrâd okur, âşıklar mestâne nâralar atar; müezzin güzel sesiyle salâ verir, bülbül ise "gül" redifli şiir okur. Sabâ yelleri eser, sevgilinin saçlarına el vurur, şafağın kızıllığı ile ayın şekli insana "eline altun kadeh, gül renkli şarâb al" demektedir.

bb) Sabah ile alâkalı müşâhedeler, telâkkîler ve inanışlar:

1 — Sabah - Bürûdet:

Sabahleyin ortalık soğuk olur.

2 — Sabah - Âfitâb:

Sabah güneşin öncüsüdür; seher hokkabâz, sabah vakti gökyüzü hokkabâz çadırı, güneş de kukladır; sabah vakti dağlarda doğan güneş, çırılçıplak dağlara düşen dîvânedir.

3 — Sabah - Şem' :

Mum sabaha kadar yanar; bütün gece gözünü bir parça yummaz, sabah olunca uykuya varır.

4 — Sabah - Mâh (hilâl):

Ateşe nal atılarak büyü yapılırdı. Şafak kızıllığındaki hilâl, güzele teşbîh olunan bayrama kavuşmak için büyü yapmak kasdiyle ateşe atılmış nala benzetilmiştir. Şafak kızıllığı kınaya, yeni ay halhala; şafak kızıllığı şarâba, ay altun kadehe teşbîh edilmiştir.

5 — Sabah - Yıldız:

Seher kuşa, yıldızlar dânelere teşbîh ile sabahleyin yıldızların kayboluşu ifâde olunmuştur.

e) Gündüz:

Gündüz, güneşle berâber mütâlâa edilmiş, kükremiş aslana teşbîh olunmuştur.

f) Akşam (şâm), Gece (şeb):

aa) Umûmî olarak akşam ve gece:

Necâtî Bey dîvânında gece, umûmî olarak yıldızlar, ay ve diğer gök cisimleriyle, geceye dâir bazı müşâhedeler ve telâkkîler zâviyesinden mütâlâa edilmiştir. Akşâm ma'nâsına gelen "şâm" ile Şâm vilâyeti arasında tevriye yapılmıştır.

bb) Akşam ve gece ile alâkalı müşâhedeler, telâkkîler ve inanışlar:

1 — Gece - uğru:

Gece ile hırsız ve hırsızlık münâsebeti muhtelif vesîlelerle ve muhtelif şekillerde işlenmiştir. Bu münâsebette hareket noktasını hırsızların geceleyin ve zifîri karanlıkta faâliyet gösterişi teşkîl etmektedir.

2 — Gece - Encüm, şihâb, sâbitât:

Yıldızların ufuktan doğuşu, toprağın eteğiyle yıldız dökmesi şeklinde tasavvur olunmuştur. Ayrıca gece zenciye, sâbiteler dişlerine, kayan yıldızlar da bunların alnını dağlayan mîle teşbîh edilmiştir.

3 — Gece - Germâ:

Yaz geceleri kısa, o nisbette sıcaklık da ziyâde olur. Necâtî Bey, yazın sıcakların artuk olmasını gecenin kısalığı ile îzâh ediyor.

4 — Gece - Güneş:

Gece kargaya, güneş şâhbâza veyâ altun kanatlı tâvûsa benzetilmiş, kargaların tâvûs ile şâhbâzın başına üşüşmesiyle gecenin oluşu anlatılmıştır.

Ma'denler üzre 'âmil iken gösterüb ziyân
Habs olmış idi mahbes-i zulmetde âfitâb

beytinde güneşin mâdenlere müessir olması inancından hareketle gecenin zuhûru veyâ varlığı ifâde olunmaktadır. Güneşin hapsolmasına sebeb, mâdenler üstünde âmil olduğu hâlde ziyân göstermesi, yâni hilekârlıkta (veyâ hileli iflâsta) bulunmasıdır.

5 — Gece - Hilâl:

Yeni ayın doğup arkasında gecenin gelişi *"Felek avcısı, gece kuzgununu yakalamak için hilâlin şeklini kartal tırnağı kılmıştı"* şeklinde, gece içindeki yeni ay *"siyâh akşam* (veyâ Şâm) *Hind diyârına benzeyeli, başı yeşil felek papağanı kırmızı gaga edinir"* şeklinde tasvîr olunmuştur. Ayrıca karanlık gecede mehtâbın özlendiği de ifâde edilmektedir.

g) Zaman ile alâkalı diğer unsurlar:

1 — Hamsîn, Erbaîn:

Bilindiği gibi Erbâîn, rûmî Kânûn-ı evvel'in 9'undan i'tibâren kırk günlük devreye denir ki, karakıştır. Erbâîn'in hitâmından i'tibâren elli günlük devreye de Hamsîn denilmektedir ki, Hamsîn'in sonunda bahâr

başlar. Necâtî Bey dîvânında bahârın gelişi *"Hamsînin içinde nice nice Erbâîn çektikten sonra"* diye târîf edilmektedir. Buradaki Erbâîn ile dervîşlerin kırk günlük çilesi de kasd olunmaktadır.

2 — Nev-rûz:

Nev-rûz, bahârda gece ile gündüzün müsâvî olduğu gündür. Bu gün, Necâtî Bey dîvânında bülbüllerin ötüp güllerin açıldığı, herkesin zevk u safâya başladığı gün olarak ifâde olunmuştur. Nevrûzda bulut olmadığı da husûsî olarak zikredilmektedir. İran esâtîrinde ve geleneklerinde bu günün ayrı bir ma'nâsı vardır.

C — SU, TOPRAK, HAVA, ATEŞ:

I — Su (Âb, Mâ):

a) Su ile alâkalı müşâhedeler, telâkkîler ve inanışlar:

1 — Su - Ateş:

Su ve ateşin bir araya gelmesi muhâldir. Aylaklar su ve ateşin başında bulunurlar. Suyu ateşe dökünce duman çıkar.

2 — Su - Berk (şimşek):

Şimşek çakınca bol bol yağmur yağar ve her tarafta su artuk olur.

3 — Su - Humâr:

Su humârı dağıtır. Sarhoş olanı ayıltmak için de su kullanılır.

4 — Su - Hasta:

Ölümlü hasta suya şiddetli bir ârzû duyar ve sık sık su verirler. Eğer içmeye mecâli yoksa pamukla dudağına sürüp, ağzına sıkarak damlatırlar.

b) Umûmî olarak Su:

Necâtî Bey dîvânında su ile murâd olunan umîmiyet i'tibâriyle akarsudur. Suyun akışı "sürünmek, sürünü sürünü gitmek - veyâ gelmek -, yüzünü yere sürmek, yer öpmek" gibi tâbîrlerle ifâde olunmuştur. Akarsu "taş yasdanıp toprak döşenir". Ayna gibi parlaktır. Bir yerde mekân tutmak için iyi su ve iyi hava, dikkat edilen başlıca husûstur. Nebâtlara, husûsiyle bâğa, bostana hayat veren, sudur. Bâğda su "dolanı dolanı" akar. Bâzan denizde de tatlı su olur. Sünbül su nebâtıdır. Yaralılar suyu şiddetle ârzû ederler. Bunların dışında bahâr mevsiminde

sular bollaşır, bulanır, çer-çöp ve tozla dolar, güneşin te'sîriyle ısınır. Coşkun su gürültülerle taşları yuvarlayarak akar; üstünde habbeler (köpük) vardır.

c) Deniz (Bahr, Ummân, Yem, Deryâ):

aa) Deniz ile alâkalı müşâhedeler, telâkkîler, inanışlar:

1 — Deniz - Tuz, acı:

Denizin tuzluluğu "acı" kelimesiyle ve bu kelime ile alâkalı "içi acımak, acımak, acı söz işitmek" gibi tâbîrlerle ifâde edilmiştir. Bir beyitte acı deniz suyuna bulutların lezzet verdiği söylenmektedir:

Ağladuğumı zülfün ider gülmeğe bedel
Acı deniz suyını bulutlar ider lezîz

2 — Deniz - Tatlı su, çeşme, kûh:

Denizin içinde tatlı suların, çeşmelerin, büyük dağların bulunduğu ifâde olunmuştur.

3 — Deniz - Zencîr:

Necâtî Bey, Fâtih Mehmed Hân'ın İstanbul muhâsarasında, Bizanslıların Haliç ağzına çektiği zencîrden hareketle, denize zencîr çekmekten bahsetmektedir.

4 — Deniz - Mâhî:

Deniz ve balık münâsebeti, dünyânın deniz içindeki bir balığın sırtında durduğu efsânesi ile ifâde olunmuştur.

bb) Umûmî olarak deniz:

Necâtî Bey dîvânında deniz inci mâdeni oluşu cihetiyle, bereket ve cömertlik senbolü olarak takdîm edilmiştir. İnci dolayısiyle, en çok Aden ve Ummân denizlerinin adı geçmektedir.

Deniz ne kadar coşarsa coşsun, inciyi dışarı atmaz. Makbûl olan dibi ve sâhili bulunmayan denizdir. Denize yağmur yağışı "yüzüne su sepelemek", denizin fırtınada coşması "ağlamak" tâbiriyle ifâde olunmuştur.

Denizle berâber, alâkalı unsur olarak "yüzmek, sarsar (kasırga), yarımada (dil), köpük, boğulmak" tâbirleri zikredilmiştir.

ç) Cûy, cûy-bâr:

aa) Umûmî olarak cûy:

Irmak dâimâ bahâr mevsiminde ve bâğ-bahçede tasavvur olunmuştur. Bahârda ırmaklar taşkın ve bulanık olur. Çer-çöp ve toz-toprak ile dolu, kayalara başını vura vura, taşları sürükleyerek, köpüre köpüre gürültülerle akar. Bâğ ve bahçedeki ırmak, umûmiyetle servilerin kenârından veyâ dibinden, onları aksettirerek geçer. Bâğ içindeki ırmak umûmiyetle duru olur.

d) Bulut, (Ebr):

aa) Umûmî olarak bulut:

Bulut da, deniz gibi, cömertlik ve bolluk senbolü olarak ifâde edilmiştir. Bulutun yağmur yağdırması, ağlamak, inci dökmek, penbe ile su sıkmak gibi tâbirlerle anlatılmıştır. Bulutlar semâda türlü şekiller arzeder. Necâtî Bey bunlardan yalnız birini, canavar şeklini zikretmiştir. Nevrûzda güneşin önünde bulut olmaz. Bulut zaman zaman ayın yüzünü kapar. Bulutlar yağmurlarla deniz suyunu tatlılaştırırlar. Kışın veyâ büyük yağmurlar yağarken bulutlar kara renkli olurlar.

e) Bârân (Yağmur):

Yağmur, husûsiyle nisan yağmuru, sedef içindeki inciyi meydâna getirir, diye bir inanç vardır. Necâtî Bey bu inancı tekrâr etmektedir. Yağmur bereket ve hayât verir. Toprağın zindânından bitkileri çekmek için yağmur ip olmuştur.

Necâtî Bey dîvânında sık sık geçen husûslardan biri de yağmur uykusudur.

f) Jâle:

Jâlelerin te'sîriyle gonca açılır; bu cihetten jâle dişe benzetilmiştir. Çemendeki jâleler tere; gülün veyâ benefşenin üstündeki jâleler inci dânelerine teşbîh edilmiştir.

II — Toprak (Hâk):

a) Hâk:

Toprak - ister tasavvufun tesîriyle olsun, ister zindânların toprak içine kazılması geleneğiyle olsun - zindân diye târîf edilmiştir. Necâtî Bey dîvânında yeryüzü yuvarlak olarak tasavvur olunmaktadır.

b) Toz (Gerd, Zerre, Gubâr):

Toz aynaya konar ve yen ile silerler. Tozu su ile bastırırlar. Toz; ayak, sürme v.s. ile berâber zikredilmektedir. Zerre ise, gün ışığında görüldüğü için dâimâ güneşle berâber zikredilmekte, aksi takdirde yok olarak tasavvur olunmaktadır.

c) Kân:

Kân, ekseriyâ denizle berâber, bolluk zenginlik, cömertlik mukâbili olarak zikredilmiştir. Mâden ocağında kazma ve kürek ile çalışılır. Bu yüzden kân hakkında "yüreği paralanmak, ciğeri yarılmak, inlemek" tâbîrleri kullanılır.

III — Ateş (nâr, od):

a) Umûmî olarak ateş:

Necâtî Bey dîvânında ateş, rengi, şekli ve diğer husûsiyetleri cihetinden müşâhede tarîki ile ifâde edilmiştir. Ateşin nefesle veyâ rüzgârla yanışı *"güzellerin yanağının ateşi âşıkların âhının rüzgârı ile yanar"* şeklinde; ateşde demir dövmek *"Zamâne veyâ günler nal şeklindeki hilâli şafak ateşine salar"* şeklinde; fakîr, âvâre kimselerin ateş başında mekân tutuşu *"ateş ve su nerede varsa orada aylâk olur"* veyâ *"bir iki çıplak adam od buldular çökerler"* şeklinde; ateşe su dökülünce korların cızırdaması *"üstüne su serpseler ateş figân eyler"* şeklinde; sirke ile ateş söndürülmesi *"şüphesiz sirke ile ateş yeğ söyünür"* şeklinde; ateşin aydınlatması *"Bağın yüzü gül ateşiyle aydınlanır"* şeklinde; ateşin kış mevsiminin gülistânı olduğu *"kışın gülistânı ateşin parlaklığıdır"* ve *"kış mevsiminde ateş gül gibi görünür"* şeklinde ifâde edilmiştir. Ayrıca lâleler dağlarda yakılan ateşe benzetilmiş, su ile ateşin birleşmesinden dumanın çıktığı zikrolunmuştur.

Yangının yayılmaması için yanan binânın yıkıldığı *"gam ve keder üşüb içimdeki ateş etrâfa yayılmasın diye gönlümün evini yıktılar"* şeklinde; geceleyin vukûa gelen yangının fazla zarara sebeb olduğu *"Zülfünün yüzünden güzelliğinle cihâna ateş düşmüştür, geceleyin olan ateş halka çok ziyan verir"* şeklinde; yangında yağmaların vukûu *"Bâğa ateş düştü, gel beri, yağma vaktidir"* şeklinde ifâde edilmiştir.

IV — Hava:

a) Bâd, (Bâd-ı sabâ, Bâd-ı subh, Bâd-ı bahâr, Bâd-ı hôş-nesîm, Bâd-ı hayât-efzâ, Bâd-ı nev-rûz, Bâd-ı seher, Bâd-ı seher-gâh) Sabâ:

aa) Umûmî olarak bâd ve sabâ:

Türk ve İran edebiyâtının müşterek unsurlarından biri olan sabâ, şark-ı şimâli'den esen bir rüzgâr olması hasebiyle, şarkta bulunan Çin, Mâçin, Hıtâ ülkelerinden gelmiş veyâ oralara uğramış olarak telâkkî edilir. Bu ülkeler misk ile berâber hatırlandığı ve sabânın esişiyle bahârda güzel kokulu çiçekler açıldığı için sabâ da güzel kokulu, husûsiyle misk taşıyan bir rüzgâr diye tasavvur olunur. Uzak yerlerden geldiği için "yol miskini, yol eri" gibi tâbîrlerle tavsîf olunmuştur. Hafîf esişi "sürünmek, yayak, yalınayak" tâbîrleriyle; kesik kesik esişi "düşe tura gitmek" tâbîriyle; yine hafif, fısıldar gibi esişi "duâ" veyâ "duâ etmek", "nefes, dem" tâbîrleriyle ifâde olunmuştur. Esişi, "esen" kelimesiyle ve "esip savurmak" tâbîriyle tevriyeli olarak ifâde edilmiştir. Sürünmek fiiliyle tavsîf olunan esişi ile ferrâşa teşbîh olunmuş, tozlara sürünmesi cihetiyle sevgilinin ayağının izinden veyâ toprağından toz kaldırdığı tasavvur edilmiştir. Çin, Hıtâ v.s. gibi misk ülkelerinden gelişi, bu arada birçok gül bahçelerinden geçişi ve sevgilinin tûtiyâya teşbîh ile kokulu olarak tasavvur edilen ayağı toprağına sürünmesi cihetlerinden "miskîn, müşg-bâr v.s." gibi sıfâtlarla tavsîf olunmuş, attâra, tûtiyâ yüklü kervâna v.s. teşbîh edilmiştir. Tozları ve bahçelerdeki çer-çöpü temizleyişi, "sevgilinin izinin tozunu başına bürümek, ayağı tozuyla gelmek, esip savurmak" gibi tâbîrlerle ifâde olunmaktadır.

Sabâ ilkbahar rüzgârıdır. Tabîatın yeşermesine sebeb olması cihetiyle Hz. Îsâ'ya veyâ nefesine teşbîh olunmuştur. Sabânın esişiyle servinin sallanması "el oyunu oynamak, el ucuyla görüşmek, el almak, titremek" tâbîrleriyle ifâde olunmuştur. Sabâ yelinin bahârın gelişine te'sîri "etrâfa arz-ı i'tidâl etmek" şeklinde ifâde edilmiştir. Sabânın esişiyle gökte bulutlar dağılır; Nev-rûz'da güneş önünde bulut olmaması bundandır.

Sabânın esişiyle goncalar açılır. Bu husûs Sabânın goncanın "ağzını araması, gönlüne girmesi, düğmesini çözüp yakasını açması" şekillerinda ifâde olunmuştur. Sabânın açılmasına vesile oluşu "gülzarın cânına od urmak, gülün yakasını veyâ eteğini parçalamak, gülü yakalamak, gül mushafını varak varak açmak, gülün kulağını bükmek, gülün

eteğini dikenin elinden almak" tâbîriyle; gülün yapraklarını döküşü "bostana sabânın gül yaprağı döşemesi, gülün defterini dürmesi, gülün giydiğini çıkarıp sabâya vermesi, sabah rüzgârıyla gülüp oynaması" tâbîrleriyle ifâde olunmuştur.

Ve nihâyet sabânın toprağı sürümesi:

Beni ağlan beni kim üstüme gelmez ölicek
Bir avuç toprağ atar bâd-ı sabâdan gayrı

Sabâ serin, sert bir rüzgârdır. Bu husûsiyeti "sovuk el değmek, değdirmek; sovukluk etmek" tâbîrleriyle târîf olunmuştur.

b) Yel (Bâd):

Yel, bahâr rüzgârı olan sabânın dışında mütâlâa ettiğimiz rüzgârdır ki, diğer üç mevsimde eser.

Yelin cismi görünmez, ne yerde ne göktedir, yerden toz kaldırır; buna mâni olmak için toprağı su ile ıslatırlar. Rüzgâr, havâ mukabili olarak habbe ile berâber mütâlâa edilmiştir. Bunlardan ayrı olarak rüzgâr - mum - ateş - yelken münâsebetleri zikredilmektedir. Fuzûlî'yi haber veren,

Bir veche unuduldı Necâtî ki kimsene
Mihnet-serâsı kapusın açmaz meğer ki bâd

beytini zikretmeden geçemedik[8].

bb) Yel çeşitleri:

1 — Bâd-ı şurta:

Gemiye müsâit rüzgâra denilir.

2 — Hazan yeli:

Hazan yeli yaprakları döker. Bu cümleden olarak servinin elini almak bahis mevzûu edilmiştir.

3 — Tan yeli:

Hafif hafif eser, bu hâli "okuyup üflemek" ve "za'fı gâlib olmak, nâlesi âheste olmak" tâbîrleriyle ifâde edilmiştir. Kâbe cihetinden estiği de ayrıca belirtilmektedir.

---

[8] Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapum bâd-ı şabâdan gayrı-Fuzûlî.

4 — Kara yel:

Kara yel bol yağmur yağdırışı ile zikrolunmaktadır.

5 — Şemâl:

Şimâl rüzgârına denilir ki serttir. Suları köpürtür, toz kaldırır, dalları sarsıp kırar.

6 — Sarsar:

Şiddetli ve soğuk bir rüzgâr olan sarsar, deniz üstünde bulunan nesneleri çer-çöp gibi kenâra atışı ile, ağaçları ve fidanları eğişi ile anılmaktadır.

c) Nesîm:

Nesîm, mu'tedil ve hafîf bir rüzgârdır. Bu cihetten bahâr mevsimiyle berâber mütâlâa edilmiştir. Evsafı sabâ ve yele uygun olduğu için ayrıca tahlîl etmeyeceğiz. Yalnız Çin, Mâçîn v.s. ile alâkalı olmadığını belirtmek istiyoruz.

Ç — HAYVANLAR:

I — Kuşlar:

a) Umûmî olarak kuş (Tâyir, Murg):

Nev'i tasrîh edilmeksizin kuş veyâ aynı ma'nâdaki kelimelerle, kuş ile alâkalı husûsiyetler zikredilmiştir. Bunlar dâne (yem), tuzak, güzel ötüş, avlamak, ağaçların tepesine konup gagalamak, ayağına halka takmak gibi husûsiyetlerdir.

b) Kuş nev'ileri:

1 — Baykuş:

Baykuş, vîrânelerde bulunur. Necâtî Bey dîvânında bu vasfıyla yer almıştır.

2 — Bülbül (Andelîb, Hezâr):

Bülbül kül rengindedir, vücûdu yanıp kül gibi geçtiği hâlde içinde aşk ateşi vardır. Garîb ve sâhipsiz olarak telâkkî edildiği için gömleksiz ve rengi dolayısiyle kül öksüzü (bir yangının veyâ büyük bir çöküntünün tesiriyle öksüz kalan) diye tavsîf olunmuştur. Bir ismi de hezâr olmakla, farsçada (1000) ma'nâsına gelen hezâr ile tevriye yapılmıştır. Kafeste hapsedilişi yalnız bir beyitte zikredilmektedir.

Hüsn gülzârında cân bülbüllerin asmağ içün
Kara tellerden düzetmiş zülf-i müşgînün kafes

Devr-i gül diye de tâbir edilen bahâr mevsiminde (veyâ nevrûzda) görülmektedir. Yeri bâğ, bahçe veyâ gülşendir. Yuvasını gülşende veyâ çemende kurar ve "cihâna vermez". Her dalda öttüğü kaydedilmişse de bunlardan yalnız gül ve servi tasrîh edilmiştir.

Gül ile mâcerâsı çok çeşitli vechelerden işlenmiştir. Bülbülün kanı güle kırmızılığını verir. Bu husûs ayrıca, *"Gülü kırmızı yüzlü* (aynı zamanda sıhhatli) *yapan bülbülün ciğerinin kebâbıdır"* tarzında da ifâde edilmiştir. Gülün rengi ve kokusu bülbülleri mest eder. Gülü açtıran bülbülün ötüşüdür. Bu husûs *"Bülbülün hüsn âyetlerinden lâhn okuduğunu görünce, gül dalı evrâkını hemen koynundan çıkardı"* şeklinde, *"Na'ra-i bülbülden olur her seher bîdâr gül"* mısrâiyle ifâde olunmuştur. Gül, bülbüle dâimâ cefâ eder, bu yüzden bülbül sabahlara kadar uyumaz. Cefâ keyfiyeti *"cefâ dikeni bülbüllerin bağrını doğradı"* ve *bülbüllere eden gül budağıdır"* ve *"bülbül gam dikenlerinde kan yutar"* tarzında ifâde edilmiştir.

Gül ile vâki' bu münâsebetler, bülbülün ötüşünü târîf ve tavsîf etmekte hareket noktası olmuştur. Bülbülün ötüşü figân diye tavsîf olununca gül kulağa benzetilmiştir. Nağme olarak vasıflandırılınca nağmesinin tâze ve ma'nâlı olduğu, bir nağmede bin sihr ettiği ve gâh nevrûz, gâh hicâz, gâh şehnâz makamlarında terennüm eylediği ifâde olunmuştur. Bülbülün ötüşü dellâllıktır ki, gül güzelliğini satmak için onu dellâl eylemiştir. Gül kelimesindeki "gülmek" fiili ile tezad teşkili için bülbülün ötüşü "ağlamak" diye tavsîf edilmiştir. Okumak "hıfzetmek, ezberlemek" diye târîf olunmuştur ki; bülbül gülistânın beyitlerini hıfzeder, gül yaprağından okur, gül mushafından aşk âyetini okur. "Çağırmak" diye târîf olunmuştur ki; ehl-i zevk olanları gülzâra veyâ bağa çağırır. Gül ile olan mâcerâsını "dâstân" eyler; gülü görünce söze başlar, sohbet eder veyâ gül ile "der, işitir". Bunlardan başka, bülbülün ötüşü "solumak" ve "gulgul" tâbîrleriyle ifâde olunmuştur.

3 — Zâğ, Gurâb:

Zâğ veyâ gurâb siyâh rengi dolayısiyle saçın ve gecenin müşebbehünbihi olmuştur. Karga veyâ kuzgun et yer; *"gönül çocuğu sevgilinin zâğ zülfünü alıştırmak için bağrımı parça parça edip ona azık yaptı"* ifâdesinde bu husûs belirtilmiştir. Makbûl bir hayvan olmadığı için, rakîb buna teşbîh edilmitşir. Karga haber verir, umûmiyetle verdiği haber kötüdür:

Zülfi ki 'arz ider dil-i dîvâne hâlini
Bir zâğdur ki gâ'ib olandan haber virür

beytinde bu inanç zikredilmektedir.

4 — **Şâh-bâz, Bâz, Şâhin, Lâçin:**

Doğan sarı renktedir, bu yüzden güneşin müşebbehünbihi olmuştur. Bunlar av kuşu oldukları için hep bu vasıflarıyla zikredilmişlerdir. Şâh-bâz sür'atli uçtuğundan "tîz-bâl" diye adlandırılmaktadır. Tırnakları çengel şeklindedir. Kola alınıp öylece avın üstüne salıverilir. Kafesde muhâfaza edilir. "Kığırmak" diye târif olunan bir ses ile avlanacak kuşa doğru uçurulur. Yumurtadan çıkarlar:

Şemşîr k'oldı şeh-per-i şâhîn-i saltanat
Bir beyzadur ki gösterür andan eser nişân

beytinde fermânın gidişiyle seferber olunup kılıçların çıkışı anlatılmıştır.

5 — **Tâvûs:**

Tâvûs şeklî güzelliğin sembolüdür. Necâtî Bey dîvânında bilhâssa bu vasfı ve cennet kuşu oluşu, Hindistan'da yetişmesi ve kanatlarının okunan yeri tesbît için Kur'ân arasına konması gibi husûsiyetleriyle zikredilmiştir.

6 — **Tûtî:**

Tûtînin renk i'tibâriyle çok çeşitleri vardır. Necâtî Bey bunlardan tırnağı siyâh, gagası yeşil, kanadı kırmızı ve başı yeşil gagası kırmızı olmak üzeri iki tânesini zikretmiştir. Necâtî Bey dîvânındaki mâlûmâta göre tûtînin vatanı Hindistan'dır; şeker yer, gagası olduğu hâlde konuşur, kafesde beslenir, fal kâğıdı çektirilir. Konuşturmak için karşısına ayna getirilir.

7 — **Ukâb:**

Kartal veyâ karakuş da denilen bu yırtıcı kuş, Necâtî Bey dîvânında zikredilen vasıflarıyla tırnağı keskin, kuzgunu hattâ doğanı dahi avlar, yere konmaz olarak zikredilmiştir. Tırnağı sarı renktedir.

8 — **Kumru:**

Kumru dâimâ serv üzerinde ve ötüşü nâle veyâ ezân olarak tasavvur edilmiştir. Kumrunun ötüşü için münhasıran "çekmek, çekilmek" tâbiri kullanılmaktadır.

9 — Kebk:

Kebkin (kekliğin) yürüyüşü salınmak ve ötüşü gülmek diye tavsîf edilmiştir.

10 — Güvercin, (Kebûter, Hamâme):

Güvercinin çok çeşitleri vardır. Necâtî Bey yalnız ak güvercinden bahsetmektedir. Güvercin doğan ile avlanır. Mektup götürüp getirmekte yâni postacılıkta kullanılmaktadır. Necâtî Bey dîvânında bunların dışında, ayağına takılan halhal ile; uçuşu, bilhâssa döne döne uçuşu ile; Kâ'be'ye konmayışı ve "ku ku" diye ötüşüyle zikredilmektedir. "Ku ku" tâbiri ile, bu tâbirin farsçadaki mukabili "Nereye? Nereye" veyâ "Nerede? Nerede?" ma'nâları da kasdedilmiştir.

11 — Mâkiyân (Tavuk):

Tavuğun ibiği şâh şâh (= dal dal) dır. Horoz ibiğinden tutarak tavuğu horozlar. Necâtî Bey dîvânında mâkiyân bu vasıflarıyla zikredilmiştir.

12 — Hümâ:

Hümâ efsânevî bir kuştur. Yere inmez, gölgesi veyâ kanadının gölgesi kimin üstüne düşerse onu saltanâta nâil eder.

II — Dört ayaklı hayvanlar:

1 — At, (Semend, Rahş, Tevsen):

Necâtî Bey dîvânında atın husûsî bir yeri yoktur. Arpa kasîdesinde birkaç beyitte kendi atından bahsetmektedir. At bundan başka, kasîdelerde kendi hüviyetiyle, diğer kısımlarda müşebbehünbih olarak zikredilmiştir. At ile alâkalı unsurlardan nal, rikâb (= özengi), arpa ve at çeşitlerinden semend, rahş ve tevsen anılmaktadır.

Atın izi mihrâba benzetilmiştir.

2 — İt (Seg):

Necâtî Bey dîvânında it ile alâkalı husûslar şunlardır: Köpeğe kemik verirler, âşık da sevgiliye arzedilsin diye kemiğini verir, çünki mektup kemiğe dahi yazılır; mehtâblı gecelerde it aya karşı havlar; iti azarlarlar, hor görürler; it havlayarak sahibine kapıya geleni husûsiyle dilenciyi, haber verir. Birbirleriyle dalaşırlar. Kapı köpekleri sert ve azgın olur. İtin izleri güle benzetilmiştir.

3 — Âhû, Gazâl:

Âhû, umûmiyet i'tibâriyle nâfe veyâ misk ile berâber mütâlâa olunmuştur. Bu cihetten Huten, Çin v.s. gibi misk menbâı olan ülkelerin isimleri de âhû ile berâber zikredilmektedir. Leylâ ile Mecnûn kıssasındaki Mecnûn - âhû münâsebeti sık sık tekrâr edilen âhû ile âlâkalı unsurlardandır. Masallardan gelen âhû - perî münâsebetini de buna ilâve etmek lâzımdır. Âhû sahrâda, çöllerde, yabanlarda ve bir de ormanlık yerlerde bulunur. Vahşî ve ürkektir, insandan kaçar. Âhûyu avcılar gizlenerek, canlı hâlde kemendle avlarlar. Gözü en makbûl yeridir ve - daha ziyâde - bu cihetten sevgili ile münâsebetdâr görülmüştür.

4 — Üştür, 5 — Bebr, (Pars), 6 — Peleng, 7 — Pîl, 8 — Har-gûş, 9 — Şîr, 10 — Katır, 11 — Gergedân, 12 — Gûr:

Üştür (= deve), sarhoş olunca ağzından köpük saçar.

Pars derisinin nokta nokta oluşu, vahşîliği, yırtıcılığı ve harîsliği cihetiyle zikredilmektedir.

Peleng (kaplan) sâdece harîs oluşu ile ve derisinden yapılan sandık (pelengî sandık) ile zikredilmiştir.

Fil azgın hâlde ve harp unsuru olarak geçmektedir. Filhakîka Yıldırım Bâyezîd Hân'ın üstüne gelen Timur'un ordusunda filler vardı.

Hargûş (= tavşan) gözü açık uyuyuşuyla anılmıştır.

Aslan dâimâ kükremiş olarak tasavvur edilmiş, sarı yelesi cihetiyle güneşin müşebbehünbihi olmuştur.

Katırdan Mersiye-i Ester'de bahsedilmektedir. Bu, Necâtî Bey'in, ölmüş katırına aynı zamanda bir medhiyesidir.

Gergedan duruşu ile, gûr (yaban eşeği) timsâh münâsebetiyle zikredilmiştir.

III — Sürüngenler, balık ve böcekler:

1 — Pervâne, 2 — Semender, 3 — Mâhî, semek, 4 — Mekes, zübâb, 5 — Melah, 6 — Mûr, 7 — Neheng, 8 — Ejdehâ, Su'bân, Mâr, Ef'î:

Pervâne dâimâ şem' ile berâber zikredilmektedir Kanadı kapkara yanmış olarak tasvîr edilmiştir. *"Ölümü gelen pervâne şem' ile oynar"* denilmektedir.

Semender dâimâ ateşte yaşar. Balık pulları zırha teşbîh edilmiştir. Hızır kıssasındaki balık ve arzın üstünde durduğuna inanılan balık zikredilmiştir. Sinek sofraya musallat olur ve yelpâze ile kovulur, aynı zamanda şeker, şerbet ve şarâb da musallat olduğu maddelerdir. Sinek in-

sanı uykuda râhatsız eder, ölüm uykusuna dalmış olana bir şey yapamaz. Şekerden ayrılan sineğin ön ayaklarını yalaması (veyâ başına sürmesi) başını döğmek diye ifâde edilmiştir. Çekirgeler sürü hâlinde sebzelere (yeşilliklere) hücûm ederler. Karınca Süleyman peygamber ile berâber zikredilmiştir. Kılıç için karıncalanmak (heves-i mûriyâne etmek) tâbîri kullanılmaktadır. Timsah (neheng) insan yiyici olarak ve yaban eşeği ile berâber zikredilmiştir.

Yılan; Süleyman peygamber, Âdem peygamber kıssalarındaki rolü ile, Dahhâk münâsebetiyle zikredilmektedir. Necâtî Bey dîvânında yılanın deri değiştirmesi "posttan çıkmak" tâbîriyle, uzanıp atılarak sokması "sünmek, sunmak" ve "itâle" tâbîriyle ifâde edilmiş ayrıca renginin siyâh olduğu, doğruluğuna rağmen eğrile büğrüle gittiği belirtilmiştir. Yılanın en büyük düşmanı karıncalardır; onun için, bir karınca ininde gizlenmesi şaşkınlığı dâvet eder. Yılan hazînelerin içinde bulunur, hazînenin tılsımıdır. Otluk, çimenlik ve sulak yerlerde, husûsiyle bağlarda rastlanır. Yılanın panzehiri (tiryâk) yine yılandan elde edilir; tiryâk satıcıları bunu hokkaya koyup boyunlarına yılanları dolayarak satarlar. Ejderhâ diye târîf olunan yılan, masallardan gelmiştir. Nitekim ejderhâ çok başlıdır. ağzından ateşler yağdırır, bir vilâyete musallat olarak onu mahveyler.

D — BÂĞ, BAHÇE v. s. :

1 — Bâğ:

Necâtî Bey dîvânında "bâğ" umûmî bir tasavvurdur. Her tarafı yeşildir ve çimenlerle kaplıdır. Zeminde bir ırmak ve su dolabı vardır. Ağaçlardan bütün ağaçları şâmil "fidan" ve "yeşil ağaçlar" olmak üzere kenarda serv, ayrıca ar'ar, şimşâd, sanevber, meyvelerden şeftâli zikredilmiştir. Çiçeklerden umûmî olarak "çiçek" tâbîrinin dışında nergis, gül, sünbül, lâle, semen; rüzgârlardan sabâ, şemâl ve umûmî olarak bâd; bunların dışında bulut, yağmur, bülbül zikredilmektedir. Bâğ, bu dekoriyle bir temâşâ mahalli, husûsiyle mahbûblarla berâber ayş ve işret yeridir.

2 — Bostan:

Bostanda yaz kış ehl-i tab' olanları memnûn edecek serv vardır, fakat kenârdadır. Ayrıca çınar da zikredilmiştir. Rüzgâr olarak sabâ, çiçeklerden gül, yeşillikler üzerinde gül yaprakları, dolab ve su, bahar mevsimi ve gül yanaklı bir sevgili tasavvur olunmaktadır. Bostan bu hâliyle "ârif olanlara" durmadan şarâb içmeyi telkîn eder.

3 — Çemen:

Çemen "satıh, sahn" kelimeleriyle ifâde edildiği vechile zemini otluk, yeşillik yerlere verilen addır. Çemende bulunan ağaçlar serv, ar'ar, çınar ve sanevberdir. Umûmî olarak "çiçek" kelimesiyle ifâde edilen çiçeklerden tek tek adı geçenler şunlardır: Benefşe, lâle, gül, gonca, süsen. Bunlarla berâber "her şâhda (= dalda) terennüm eden" bülbül, çemen üzre "berg-i gül döşeyen" sabâ, inciye veyâ çemen çiçeklerinin terlerine teşbîh edilen jâle ve ağaçların "ayağından" geçen su da zikredilmiştir. Rüzgâr altında sallanan sebze "duâ için dilini depretir" olarak vasfedilmekte, çemen;

Gördüm seherde gülşene uğradı bâd-ı subh
İki büküldi didi çemen idüb i'tizâr

beytinde hürmetten "iki bükülmüş" diye târîf olunmaktadır.

4 — Sebze:

Sebze, Necâtî Bey dîvânında "ot" mukabili kullanılmıştır. Sebze zemini teşkîl etmektedir. Üstünde "elvân" çiçekler, husûsiyle lâle, semen, gül, sünbül, ayrıca reyhân; ağaçlardan fidanlar ve serv, isfîdâr (ak kavak), çınar vardır. Zeminde ırmaklar, gökte yağmur yüklü bulutlar sebzeyi sulamakta, ve sebze çînî renkli bir sofra örtüsüne benzetilmektedir. Hayât veren rüzgâr eserken sebze insanda "yalınayak" gezib dolaşma, biryân ile işret eylemek arzûsu uyandırır. Otlar dile benzetilmiştir.

5 — Sebze-zâr, 6 — Sünbül-zâr, 7 — Sahrâ:

Sebzezâr bahâr rüzgârı, husûsiyle sabâ, güller ve sürüne sürüne giden su ile birlikte tasavvur olunmuştur. Rengi mînâdır. Sünbül zâr içinde gazâl-i nâfe vardır.

Sahrâda beyaz çadırlar, beyaz çiçek açmış ağaçlar, yeşil serv ve kızıl lâleler bulunur.

8 — Gül-zâr, Gül-sitân, (Gülistân), Gülşen:

Gülzâr veyâ gülşen v.s. çemen ve sebzeyi de ihtivâ etmektedir. Umûmiyetle bahâr mevsimi içinde mütâlâa edilmiştir. Zemin yeşildir, "elvân çiçekler" üstünde ve yeşillikte şebnem veyâ çiy dâneleri vardır, "mînâ" rengindedir. Çiçeklerden benefşe, gül ağacı, gül, semen, lâle, sünbül adı zikredilenlerdendir. Belli başlı ağaçlar, fidanlar dâhil olmak

üzere, serv, çınar, ar'ar, şimşâd; hayvanlar ise bülbül, tûtî, kumru, gurâb, hattâ yılan ve tâvûsdur. Kenârı su (veyâ cûybâr) ile çevrilmiş olup dolapla sulanmaktadır. Bir kapıdan girilen gülşende sabâ ve nevrûz rüzgârı eserken, çeşitli ağaçlarda kuşlar öter, işret meclisleri kurulur. Gülşene temâşâ ve işret için gelinir. Meclislerde çerâğlar yanar, şarkılar söylenir, semen göğüslü bir sevgili ile mey sohbeti yapılır, türlü yiyeceklerde dolu sofralar kurulur. Bu tabloya bahâr ve diğer bahçe âlemlerini de ilâve etmek lâzımdır.

9 — Lâlezâr, 10 — Mergzâr:

Lâle kırmızı bir çiçek olup dağlarda yetiştiği için lâlezâr kızıllık ma'nâsında ve Ferhâd ile berâber zikredilmiştir.

Mergzâr kuş avlanan yer ve bülbüllerin derli toplu olarak bulunduğu mahâl olarak tasvîr olunmuştur.

E — NEBÂTLAR:

I — Ağaçlar:

1 — İsfîdâr, 2 — Bîd, 3 — Çınâr:

Ak kavak (isfîdâr) su kenarında bulunur, yemiş vermez. Bîd (söğüt) dahi su kenarında bulunur. Necâtî Bey dîvânında bu husûsiyetleriyle zikredilmişlerdir.

Çınar, bâğ ve bahçe içinde bulunmakla berâber, yabânî ağaçtır. Bu vasfı "dağda büyümüş" ve *"sevgilinin boyuna yabanlarda dik gelirmiş"* diye ifâde olunmuştur.

Bu sahn-ı sebze 'arsa-i mahşerdurur meğer
Anun içün turur bir ayağ üzre bin çınar

beytinden anladığımıza göre, Necâtî Bey'in zamanında çınar gayet bol miktarda bulunmakta olup, mesîre yerlerinin de süsü idi.

Çınar su kenarlarında bulunur ve gölgesinden istifâde edilir.

Yaprakları ele nisbet edilir. Yalnız yaprağını döken bir ağaçtır; bu husûs "Cömertliğinden çırılçıplak olmuş, yaprağını önüne arkasına döküyor" şeklinde ve "elini alıp yabana atmak" şeklinde veyâ "Pençesi burulup el arkası yerde olmak" tâbîriyle ifâde edilmiştir. Yaprağının geniş olması "eli açılmak, el açıp duâ etmek" tâbîriyle, yaprağının sallanması "el salmak" tâbîriyle, meyvesiz oluşu "ne biter" veyâ "eli yufka" tâbîriyle, gölgesi "himmet" kelimesiyle ifâde olunmaktadır.

4 — Serv:

Serv, Necâtî Bey'in üzerinde ısrarla durup etraflı bir şekilde işlediği bir unsurdur. Serv noktasız harflerle yazılır. Bu husûs *"serv odur ki bir harfine bir nokta konmaya"* şeklinde ifâde edilmiştir. Üstünde gül bulunan serviye *"serv-i gül-endâm"*, beyaz gül bulunan serviye de *"Serv-i semen-endâm"* denilir. Mu'tedil iklimlerde olur; *"Bî i'tidâl olmaz imiş her diyâr serv"* mısrâında bu husûs ifâde olunmuştur. Yabanlarda bulunuşu *"servin elini alıp yabanlara attılar"* şeklinde, dalsız oluşu *"serv senin salınan boyun için kolunu kesti"* şeklinde ve kökünün derinlerde oluşu *"utanıp yere geçmek"* tâbîrleriyle, bir sıra teşkîl edişi "katar" kelimesiyle ifâde olunmuştur. Mekân i'tibâriyle gülistânda, gülşende, sebzezârda, bâğda, bostanda, sahrâda ve su kenarlarında bulunur. Bostan v.s.'nin kenarında bulunuşu "kenar göstermek; kenar çizmek" gibi tâbîrlerle ifâde olunmaktadır. Servi meyve vermez; "desti tehî; tehî-dest; hâm-dest; müflis, eli kuru; ne biter?" tâbîrleriyle ve meyve zamanı gelince meyve vermeyişi:

Cevr eyleme kim vasl güni utanısarsın
Mîve gelicek serv-i dil-ârâyı kınarlar

beytinde ifâde edilmektedir. Yapraklarının yeşilliği "yeşil geymek; yeşil murakka'lar geymek; dîbâ-yı sebz geymek" tâbîriyle; yapraklarının parça parça oluşu "pâre pâre hırka geymek" tâbîriyle; dâimî olarak yeşil kalıp yaprağını dökmeyişi "dâimâ yeşil geymek; her-dem bahâr olmak; hazan yeline el vermemek; yerini beklediği için solmamak; kış, yaz, harîf, bahâr sebz olmak, elbise-i müste'âr geymemek; kış ve yaz makbûl-ı tab'-ı cümle sıgâr u kibâr olmak" tâbîrleriyle ifâde edilmiştir. Yapraklarının rüzgârda sallanması "el salmak; el ucu ile görüşmek; elini kasmak; el karmak; sabâ ile el oyunu oynamak" tâbîriyle; yukarıya doğru oluşu "utanıp elini yüzüne tutmak; el kavşurmak; bâr-ı taallûkdan elini çekmek; her taraftan dest olmak; el açıp duâ etmek; elini gayra uzatmamak; duâda ihtisâr edip elini yüzüne sürmek" tâbirleriyle ifâde olunmuştur. Dik ve düz oluşu "sehî; ber-karâr; dik durmak; edeple ayak üstüne durmak; doğruluk; elif gibi doğru olmak; erdiğine dik gelmek, doğruluk eylemek; âzâd, âzâde v.s." tâbîrleriyle; boyunun uzunluğu "kimsenin eline su koymağa değmemesi; başının taşra olması; el ermez olması; ser-keş olması" ile; yerinde sâbit oluşu "sâbit-kadem olmak; adımını atmağa zâr olmak; çok durmak; cânı olmadığı için Sahn-ı çemenden bir adım çıkmamak; bir adım gitmemek; durmak; karâr etmek; yerini beklemek; ayağına su dökmeli olmak; yerden çıkmamış ol-

mak; ayağını berk basmak; meflûc olmak; ayakdaş olmamak; hayrette kalıp adımını atmağa mecâli olmamak; yürümez olmak; yürümemek; yelmekden ayağı topuğa denli aşındığı için yolda durmak" tâbîriyle ifâde olunmuştur. Servi rüzgârda sallanır, fakat eğilmez. Sallanışı "başını salmak; hâce (tüccar) gibi salınmak; baştan ayağa hep hareket, hep kirişme olmak; titremek; nazlanmak; deprenmek; kolunu salıp şevk ile semâ' eylemek; oynamak; çalıp oynamak" tâbîrleriyle; eğilmeyişi "sabâ yeline baş eğmeğe ar etmek" şeklinde ifâde edilmiştir. Servinin altında ve etrâfında gül, nergis, benefşe, sünbül ve "çiçekler" vardır. Üstüne kuşlar, husûsiyle kumru, bülbül konar ve öterler.

5 — Şimşâd:

Şimşâd (veyâ şimşir ağacı) servi ve ar'arla berâber zikredilmiştir. Bu da bağlarda yetiştirilmektedir. Bahârda yemyeşil olur. Yaprakları el şeklinde tasavvur edilmiştir. Üstünde bülbül ve kuşlar vardır; boyu diktir; başı durmadan sallanır; etrafında nergis, reyhân v.s. bulunur.

6 — Sanevber:

Çam fıstığı ağacı dediğimiz sanevberin kozalağı *"sanevberin bağrında ayrılık ateşi girih girihtir"* şeklinde târîf olunmuştur. Diğer evsâfı; dik oluşu, salınışı, gülşende veyâ bağda yetişmesi serv veyâ şimşâda benzer. Önce, fidan hâlinde iken yerde kümelenmiş şekli ve sonra büyüyüp yükselmesi:

Hakkâ budur ki kâmetünün toğrusıdurur
Yirde komaz sanevberi ol istikâmeti

beytinde ifâde olunmuştur.

7 — Ar'ar:

Ar'ar boyu ile ve yaprağının el kavşurmuş şekli ile zikredilmiştir.

8 — Nâreven:

Nârevenin yapraklarının şekli "aya çalmak" tâbiriyle ifâde olunmuştur. Tekrâra değer bir husûs zikredilmemiştir.

Görülüyor ki; şimşâd, sanevber, ar'ar, nâreven servinin yanında tenâsüb unsuru olarak yer almışlardır.

II — Çiçekler:

a) Umûmî olarak çiçek (şükûfe):

"Ezhâr" kelimesiyle de ifâde edilen çiçekler, bahâr mevsimi içinde mütâlâa edilmiştir. Kış nihâyetinde görünmeleri "sahne-i deyden ferâğ etmek" tâbîriyle ; umûmî manzaraları "baş açık ; mestâne ; külâhı eğri; sebze gökünde yıldız gibi parlak" şekillerinde ; üstlerindeki çiy dâneleri "hayâdan terlemek" diye ifâde olunmuştur. Ağaç diplerinde ve çemenlerde tasavvur edilmişlerdir.

b) Gül ve ilgili unsurlar:

1 — Gülbün, Devha-i gül, Şâh-ı gül, Gül budağı, Diken, Hâr:

Gül ağacı minâreye, üstündeki gül kandile veyâ ışığa teşbîh edilmiştir. Gülün açılması, gül dalının evrâkını koynundan çıkarması diye ifâde olumaktadır. Gül fidânı su ile yeşerir ve sert rüzgârdan (sarsar) rencîde olur.

Diken, sivriliği ve keskinliği itibâriyle hançere, tırnağa, mızrağa teşbîh olunmuştur. Diken goncaya batarak gülün açılmasını temîn eder. Bu husûs *"Goncanın zer kesesini açarak diken gülü kucaklar, gonca dikenlerde kan yutar"* şeklinde ifâde edilmiştir. Güle batmış olan diken eteğini iliştiren iğneye veya gül arûsunun tarağına teşbîh edilmektedir.

2 — Gonca:

Gonca şeklî husûsiyetleri (kokusu, açılması, rengi gibi), diken, sabâ, bülbül ile olan münâsebetleri bakımından tasvîr edilmiştir. Kokusu, "ağzı rayihalı, ağzı misk habbı ile dolu" tâbîriyle ve *"sabânın, goncanın gönlüne girmek için koku getirmesi"* tarzında ifâde edilmiştir.Şekil itibâriyle ya tamâmen kapalı, ya ucundan hafifçe kırmızılık görünür, vaziyette veyâ açılış hâlinde tasvîr olunmuştur. Açılmamış gonca "söylemez ; hicâb üstünde veya mahcûb ; sözü yok ; ağzı berk ; râz veyâ sır ; epsem olmak ; gizlice destân okumak ; söylenmek ; başını hırkaya çekmek ; söze başlamamış çocuk ; dil-teng ; ağzı katı ; yakası açılmadık ; yakası ile kanlı yaşı silmez ; ağzını açmamış ; ser-beste" tâbîrleriyle ifâde olunmuş ve dudağa, peykâna, tûtî gagasına, bâkireye,tîre teşbîh edilmiştir. Ucunda hafifçe kırmızılık belirmiş gonca ağıza benzetilmiş," yakasını yakmak ; yazılmak ; nâz ile gülüp ağzına yenini tutmak; şarab sunmak ; câm ve sûrâhî ile ağız bir etmek ; ağzından söz açılmak ; ağzını açıp tana kalmak ; bağrı kan olmak ; ağzı kıpkızıl yanmak ; dudak sunmak" tâbîrleriyle ifâde edilmiştir. Goncanın açılması

"açılmak (= uzaklaşmak, çekip gitmek) ; yakasıyla işâret etmek ; öğmek ; altun kesesini açmak ; yakasını yırtmak ; yakasını açmak ; yenini açmak ; düğmesini çözmek ; gülmek ; ağzını açmak ; der-miyân etmek ; tercemân etmek ; söylemek ; yakasını parçalamak ; ağız açmak ; yakasız kalmak" tâbîrleriyle ifâde edilmiştir.

Gonca-sabâ veyâ bâd münâsebetine gelince ; sabâ goncayı açar ; bu husûs "yakasını açmak ; ağzını aramak ; gönlüne girmek" tâbîrleriyle ; sabânın goncaya dokunması "haber vermek ; ağzına çalmak" tâbîrleriyle ifâde edilmiştir.

Bülbül goncanın ağzına bakar ; sahn-ı çemende yuvalandığı halde gonca bir defâ ağzını açıp "gel" demez, cefâ dikeniyle bağrını parçalar, kırmızı yüzlü olmak (sıhhat kazanıp rengi al olmak) için bülbülün ciğerini kebâb olarak yer. Bülbülün goncaya karşı ötüşü bir münâsebetle sövmek ve gonca câmından mest olup ağlamak diye tavsîf olunmuştur.

Diken goncaya batar ; bu husûs "yeri diken olmak ; dikende kan yutmak ; tırnakla goncanın düğümünü açmak" tarzında ifâde olunmuştur.

3 — Gül:

Gül de, servi gibi, Necâtî Bey dîvânında üstünde çok durulup çok işlenmiş unsurlardandır.

Kısa ömürlü oluşu, "vefâsız ; bülbülün yüzüne bir iki gün güler gider ; yılda bir kerre gelir ; bir aylık ömrü var" tâbîrleriyle ; dökülmesi "üzülmek ; pejmürde olmak" tâbîrleriyle ve *"çün çemen üzre sabâ bostâna berg-i gül döşer"* mısrâıyla ifâde edilmiştir. Şekil bakımından "işitmek ; gûşmâl etmek (= kulağını burmak) ; سمعنا (= işittik !) ; boynu kulağı açık" tâbîrleriyle kulağa benzetilmiştir, "yüzünü dürmek" tâbîriyle içerken, ayağına diken batışında veyâ istemediği bir kimseyi görüşünde buruşan yüze; "durup oturacak yer bulunmadı; durma oturma !; durup oturmak (öfkelenmek)" tâbîrleriyle oturmuş vaziyetteki bir insana teşbîh olunmuştur. Gülün ortasındaki tohumları sarı, yaprakları kırmızı ve çanağı yeşil renktedir. Çehresinin kırmızılığı "kızarmak; kızıl; ter akîk; tâc-ı yakûtî; yakût" kelime ve tâbirleriyle; tohumlarının sarılığı "elinde zer bulunmak; zer-gâr; zer" kelime ve tâbîrleriyle; çanağının yeşilliği "pîrûze; pîrûzeden kemer" tâbîrleriyle ifâde edilmiştir. Bu husûslar, gülün başka unsurlara teşbîhinde de rol oynamaktadır. Dikeni tırnağa, yaprağı kanada, goncası gagaya teşbîh ile gül fidanı tûtîye benzetilmiştir. Dalda duruşu deste destedir. Çiçekler içinde en üstün oluşu "şeh-i ezhâr, sultân" tâbîrleriyle ve *"Reng-ü-bûy ile olur*

ârâyiş-i gül-zâr gül" mısrâıyla ifâde edilmiştir. Renk itibâriyle kanlı gömleğe, duruşu i'tibâriyle eğri külâha teşbîh olunmuştur. Meyvesiz oluşu "ne biter" tâbîriyle veyâ doğrudan doğruya ifâde olunmaktadır. Şekil i'tibâriyle - yapraklarından kinâye - kitâba, kâğıda, deftere, mecmûaya teşbîh olunmuş ve bu vasfı mezkûr müşebbehünbihlerle alâkalı tâbîrlerle ifâde edilmiştir. Rengi ve üstündeki tohumlar cihetinden "zer-feşân" al kâğıda benzetilmiştir.

Gülün açılışı "gülmek; bî-sebeb gülmek; gülerek zer ve yâkût bağışlamak; dîdesini hûn-bâr etmek (bu tâbîr dökülüşünü de anlatmaktadır); lâ'lîn tabaklar üzre zer ihzâr etmek; hemyân-ı zer arz etmek; dâmenini açmak; dâmenini çâk çâk etmek; yakaları çâk eylemek; çâk-i girîbân eylemek; çâk-dâmen; yaka çâk; yüzü açılmak; epsem olmamak; yakasını açmak" tâbîrleriyle ve bahârda karların altından çıkıp bütün kızıllığıyla açılması:

Ağ destârı ridâ-yı sebzi varken yakdılar
'Ahd-i 'adlünde meğer kim bağladı zünnâr gül

beytiyle ifâde edilmiştir. Bu beyitde bir mü'minin irtidâd etmiştir zannıyla yakılmak sûretiyle cezâlandırılması tasavvuru vardır. Gül, seher vaktinde (çin seherde) veyâ sabahleyin sabâ ile açılır. Bu husûs :

Gülleri bâd-ı sabâ kande bulursa yakalar
Çâk olubdur sanemâ 'ışkun elinden yakalar

beytinde, ve :

Gonca ağzından ne söz açıldı kim handân olub
Gül çıkardı geydüğin virdi sabâya dostum

beytinde görüldüğü gibi "yakalamak, geydiğini çıkarıp vermek" benzeri tâbirlerle ifâde olunmuştur. Sabâh rüzgârında sallanışı *"bâd-ı subh ile gülüp oynamak"* şeklinde ta'rîf edilmektedir.

Gül, renk i'tibâriyle kana, ateşe ve şarâba teşbîh edilmiştir. Kana teşbîhi "kan yutmak" tâbiri ve "kanlı gömlek" teşbîhine benzer teşbîh ve tâbîrlerle ifâde olunmaktadır. Ateşe teşbîhi "bâd-ı seher çerâğı; ahdar (yeşil) şecerde nâr; mizâcı âteşî; bağın güzelliği gül ateşiyle rûşen olur; gül ağacı minâre, pertev-i envâr güldür" şekillerinde ve:

Ruhlarun hasretine çâre umardum gülden
Hîç sa'y eyleye mi def'ine âteş 'ataşun

beytinde susuzluk-âteş münâsebetiyle vâki' olmuştur. Gülün yılda bir - bir ay - açılması ve Ramazan ayının da yılda bir kerre gelip minârelerde kandillerin yanması cihetiyle:

Yılda bir kerre menâr-ı şahdân dîdâr gül
Gösterür nite ki nûr-ı Ahmed-i Muhtâr gül

beytinde gül ağacı minâreye, gül kandillere teşbîh edilmiştir.

Gül - bülbül münâsebetinin bülbülün zâviyesinden telâkkî edilişini o maddede izâh etmiştik. Bu münâsebetin gülün zâviyesinden mütâlâası gülün açılması, pazarda satılması ve yapraklarını dökmesi cihetindendir. Gül, rengi ve kokusu ile bülbülleri mest eder, gül dil-teng iken bülbül nağmesi ile feraha kavuşur,bülbülün na'rasiyle her seher uyanır, bülbül gül sahifesinden okur, bülbülü gül "açar", güzelliğini satmak için bülbülü dellâl etmiştir. Bunlara rağmen gül bülbüle vefâ göstermez:

Kogıl ey bâğ-bân bûy-ı vefâ gülden ırağ olsun
Hezârân bülbül ölürse kayurmaz kendü sağ olsun

beytinde "koku" münâsebetiyle bu husûs zikredilmiştir. Gülün yapraklarını açıp sonra dökülmesi:

Bülbül ol denlü letâ'if söyledi kim şâh-ı gül
Müflis oldı bezm-i gülşende soyunı soyunı

beytinde nefîs bir hüsn-i ta'lîl san'atı ile ifâde edilmektedir.

Gül-diken münâsebeti çeşitli şekillerde belirtilmiştir. Güller dikende açılır; eteğini saklamadan diken arasında yürür; dikene yakındır, dikene yasdanır; dikenden hançer takıp kuru beyinli zâhidle ceng eder; diken goncanın zer kesesini açarak gülü kucaklar; gül rakkâsı diken iğnesiyle eteğini iler; Gül gelin, diken de onun tarağıdır; diken gülün kıymetini düşüremez.

Gül rengi ve kokusuyla işret meclislerinin süsüdür, güller açıldığı zaman, gülşenlerde meclisler kurulur. Hattâ "işret nimeti" tâbiriyle şarâba benzetilmiştir. Şâh-ı gül, gülzâra eyvân kurar. Gül-işret münâsebeti çeşitli şekillerde ifâde edilmiştir.

Gül pazarda satılır. Bu husûs "nâziklik ile kendüyi satmak; güzellik satmak; gün başına pazara çekilmek; yüzünü gözünü açıp pazara girmek; şâhid-i bâzâr" tâbiriyle ifâde olunmuştur. Ellerde taşınması "elden ele varmak; elden ele revân olmak; el üstünde tutulmak" tâbirle-

riyle izâh olunmuş ve dikensiz gülün başlarda taşındığı muhtelif vesilelerle belirtilmiştir. Gül başağrısı verir ve gülsuyu veyâ gül kokusu ile başağrısı tedâvi edilir. Gül suyu elde etmek için gül yakılır.

4 — Gül yaprağı, Evrâk-ı gül:

Gül yaprağı "tâze" ve "handân" şeklinde ifâde edilmiş, üstündeki sarı tohumlarla zer-fişân kâğıda teşbîh olunmuştur. Gül yaprağı Kur'ân sahifesi arasına konulur.

5 — Gül-i ra'nâ:

Sarı ve kırmızı renkteki güle gül-i ra'nâ denilir. Necâtî Bey dîvânında bu vasfıyla değil, bülbüle çok cefâ edişiyle zikredilmektedir.

6 — Semen:

Semenin beyazlığı beyaz-siyâh tezâdiyle ve gömleğe, göğüs veyâ gerdâna, penbeye (pamuk), gündüze, Yed-i Beyzâ'ya ve ekseriyâ:

Gönlüme gâh nesteren-ü-gâh semen gelür
Dervîş ölüsine nice yirden kefen gelür

beytinde görüldüğü üzere kefene teşbîh ile ifâde olunmuştur.

7 — Nesrîn, 8 — Nesteren:

Yabanî gül veyâ ağustos gülü de denilen bu güllerden nesteren ile - kefene teşbîh cihetiyle - beyazı, nesrîn ile - yanağa teşbîh cihetiyle - kırmızısı ifâde olunmuştur.

c) Diğer çiçekler:

1 — Ergavân, 2 — Benefşe:

Ergavân bâğ içinde ve ateş şeklinde tasavvur olunmuştur.

"Benefşe" redifli bir kasîdede evsâfı tafsilâtlı bir tarzda ifâde olunan ve müşebbeh, müşebbehünbih, vech-i şebeh olarak kullanılan benefşe, Necâtî Bey dîvânında birçok husûsiyetleriyle berâber zikredilmiştir. Benefşenin bütün çiçeklerden önce görünmesi "ezhâra pişrev olmak" şeklinde; her yerde bulunuşu "ekmediğin yerde biter" şeklinde ifâde olunmuştur. "Hâre benefşe verir" tarzında, taşta veyâ taşlık yerlerde yetiştiği; "sâye-i dîvara öykünmek" tarzında, duvar diplerinde bittiği ve renginin siyâhlığı; "dağlara düşmüş, kulle-i kûhsara düşmüş" tarzında

dağlarda yetiştiği ifâde olunmuştur. Sapı incedir; bu cihetten dağlardaki benefşe, iğne ile göğe çıkan Hz. Îsâ'ya teşbîh edilmiştir. Boyunun kısalığı ve küçüklüğü "günbed-i devvâra hem isr olmak; hindû-beçe; micmere-gerdân" tâbîriyle ve:

Kapladı bûy-ı benefşe her dimâğı nitekim
İde derk-i ma'nî-i bârîk fehm-i hurde-bîn

beytinde ifâde edilmiştir. Yine küçüklüğü, yere yakın oluşu ve başının toprağa meyyâl oluşu "kej (= eğri) doğmuş; başını kaldırıp bakmaz; boyun eğmiş; nigûn-sâr; bî-çâre; yüz yerde komış; beline denli yere gömülmüş; başı aşağı; münkesir; sa'y ile gül-i gül-zâra eremez; her hâr ayağına yüzünü sürmek; boynunu çekmek; yere bakmak" tâbîriyle ifâde olunmaktadır.

Benefşenin rengi gök (açık lâciverd), çînî, göğermiş, nîlî, diye târif edilmiştir. Bu koyu renginden dolayı siyâh olarak ifâde olunmaktadır. Siyâhlığı "kara; kürte-i nîlî; dütün; dûd; zülf; kara defter; günehkâr; şeb-i târ; Abbâsî âlem; kapkara yanmış; lenger; kisvet-i küffâr; siyeh-baht, hindû-beçe; kara yaslı" kelime ve tâbîriyle ifâde edilmiştir. Pazarda deste hâlinde satılışı "eli bağlı getirilmek; top eylemek" tâbîrleriyle ve:

Deste işidür lîk ucuz olmamağ içün
Bir kez gelür eyyâmda bâzâra benefşe

beytinde ifâde olunmaktadır. Şekil i'tibâriyle parçalı olduğu "kürte-i nîlîsini çâk eder; pîreheni pâre"; zayıflığından dolayı dâimâ sallanışı "eli titrer, bir elif harfini doğru çekemez", şeklinde ifâde olunmuş; "tavşan gibi gözü açık uyur" diye tasavvur edilmiştir. Şekerle benefşenin hastalığa fayda verdiğinden, benefşe şarâbından ve kölelere "benefşe" adı takıldığından da bahsedilmektedir.

3 — Za'ferân, za'afrân:

Za'ferân sarı renktedir. Bu cihetten âşıkın yüzü za'ferâna teşbîh edilmiştir. *"Renginin güzel olması za'afrânın acısını gidermezmiş"* ve *"kimse, rengine bakıp da za'afrân tatlıdır demez"* şeklinde acılığı; *"yüzümün za'afrânını satan küynüklü âhımdır"* ve *"Küynüklü armağanı za'ferân olur"* ve *"bağrımın yandığına nişân, yüzümün sarısıdır; za'ferân küynükde olur"* şekillerinde yanık yaraya safran ile ilâç edildiği ve za'ferân-yangın yeri münâsebeti ifâde olunmuştur.

4 — Sünbül, 5 — Sûsen, 6 — Şebbûy, 7 — Şakâyık, 8 — Karanfil, 9 — Gül-i bâdem, 10 — Gül-nâr:

Sünbül renk i'tibâriyle siyâh; şekil i'tibâriyle deste, turra (büklüm), perîşân, ip, boynu bağlı olarak tasavvur edilmiştir.

Süsen renk i'tibâriyle çînî, şekil i'tibâriyle sivri olarak tasavvur edilmiş ve hançere, kılıca, dile, devâta benzetilmiştir.

Şebbûyun kokusunu gecenin ziyâdeleştirildiği ifâde olunmaktadır.

Şakâyık kırmızı renkte ve yakada (dağ yamaçlarında) tasavvur olunmuştur.

Karanfil, ruhsâra teşbîh ile kırmızı çiçek, ve ağız kokusunu (ağızdaki şarâp kokusunu) gideren bir madde olarak zikredilmiştir.

Bâdem çiçeği yelkene teşbîh ile beyaz renkte ve nar çiçeği kırmızı renkte tasavvur edilmiştir.

11 — Lâle:

Lâle, dağ eteklerinde ve yakalarda, sahrâda, taşta, taşlık yerlerde "taşra"da ve bâğ, bahçe, çemen, sebzezâr gibi yerlerde yetişir. Şekil i'tibâriyle çanağa ve kadehe teşbîh edilmiştir. Kırmızı renktedir ve ortasında siyâh leke vardır. Bu cihetten çeşitli teşbîhlere medâr olmuştur.

12 — Nergis:

Nergisin ortasının sarılığı "zerrîn tâc" tâbîri ile; ortasının sarı, yapraklarının beyaz oluşu "sîm üzre dikmek" tâbîri ile; yılda bir def'a görünüşü "humâr ile bir yılda uyanmak" tâbîriyle; pazarda satılışı "göz açıp pazara girmek" tâbîriyle ifâde edilmiştir. Göze teşbîh olunduğu için uyku ve uyku ile alâkalı tâbîrler nergise isnâd olunmaktadır. Mestliği haşhaş tabîatında olmasından ileri gelmiştir. Sapı elife, kendisi yuvarlaklığıyla sıfıra, heyet-i mecmûasiyle "âh" kelimesine teşbîh olunmuştur.

13 — Yasemîn (Yâsemen):

Yasemin beyazdır. Bu husûsiyeti "gönlekçek olmak, bir pîrehenle sebzeye çıkmak" tâbîriyle ifâde edilmiştir.

III — Diğer nebâtlar:

1 — Reyhân, 2 — Mugaylân, 3 — Ney-şeker:

Reyhân, bağlarda öbek öbek veyâ deste deste bulunur. Aynı zamanda saksıda da yetiştirilmektedir.

Mugaylân çöl dikenidir ki, Kâ'be yollarında bulunduğu ifâde edilmiştir.

Ney-şeker (şeker kamışı) aşağıdan yukarıya yuvarlak vaziyettedir ve dalı yoktur.

F) **EŞYÂ:**

Necâtî Bey dîvânında geçen eşyâ ve renk isimleri şekil, renk ve kullanılış husûsiyetlerine göre eserin muhtevâsında müşebbeh, müşebbehünbih, mecâz v.s. unsûru olarak yer almışlar, şâirin muhayyelesinde çok husûsi bir değişikliğe uğramamışlardır. Bu bakımdan ayrı ayrı tahliline lüzûm görmedik. Esâsen şimdiye kadar yaptığımız tahlillerde hemen hepsine işâret ettiğimizden, bunları yeniden ele alıp incelemek bilineni tekrârdan ibâret olacaktı.

SONUÇ

Necâtî Bey, Sehî Bey'den Fuat Köprülü'ye kadar, eski edebiyatımız, husûsiyle şâirlerimiz ve nâsirlerimiz hakkında hüküm vermiş olan tezkirecilerin, tarihçilerin ve yabancı araştırıcıların değerinde ittifak ettikleri üç-dört büyük şâirden birisidir. Bu tedkîkimizde Necâtî Bey'in elimizde mevcud olan tek eserini, dîvânını ele alarak ihtiva ettiği unsurları Din-Tasavvuf, Cemiyet, İnsan, Tabiat ve Eşyâ şeklinde dört ana maddeye ayırarak inceledik. Bu maddelerde incelenen unsurlar Dîvân Edebiyatı diye adlandırılan klâsik edebiyatımızın kelime ve mefhum olarak ana malzemesini teşkil etmektedir. Bu bakımdan tedkîkimiz Necâtî Bey'in ve dîvânının zâviyesinden dolaylı olarak klâsik şâirlerimize ve onların eserlerine bir bakış imkânı verecektir, kanâatindeyiz. Klâsik şâirlerimizde hayâller veyâ san'atlar değişik olabilir, şâirin şahsiyetinin ve eserinin husûsî bir kıymet ifâde etmesi için bu değişiklik mutlâka şarttır da; fakat kelimeler ve mefhûmlarla bunlara mâna kazandırma yolları aynıdır. Çünki, mâhiyet i'tibâriyle, kültürleri, kültür kaynakları, belâgat görüşleri hep aynı kalmış, tıpkı medreselerdeki ders programları gibi temelden bir değişikliğe uğramamıştır. Farklılık zamanın modasının ve şâirin hayat şartlarının, zekâ, duygu ve hayâl gücünün tesîriyle vukubulmuştur. Yalnız kelimelere, terkîplere ve mefhûmlara i'tibâr eden bir zâhirî görüşle yok gibi görünen bu farklılık aslında tahlîlimizin Necâtî Bey örneğinde isbat ettiği gibi, çok derin, çok çeşitlidir.

Burada dört ana madde hâlinde tesbit ve tertîb ettiğimiz unsurların tahlîl ve tedkîkinden, Necâtî Bey'in fikrî ve rûhî bünyesi hakkında vardığımız sonucu arz etmeğe çalışacağız.

1 — Din - Tasavvuf:

Eski şiirimizin metafiziğini tasavvuf felsefesi tesis eder. Bilindiği gibi sâliklerinde bir hayat görüşü ve zevk, hayat ve muâşeret uslûbu şeklinde tezâhür eden bu felsefe, çeşitli tarîkatler kanalıyla cemiyete intikâl etmiş, sosyal hayatın îcâbı olarak her sınıf ve kültür seviyesinden birçok kimseler ve dolayısiyle bâzı şâirler bu tarîkatlere sâlik olmuşlardır. Yine bilindiği gibi, tarîkatlerin te'sîri yalnız kendi hudutları içinde kalmamış, dolaylı olarak bütün cemiyete uzanmıştır. Bu cümleden ola-

rak Seyyid Nesîmî'den Yenişehirli Avnî Bey'e kadar şiir ve edebiyat alanında birçok sâdık mümessilini klâsik edebiyatımızın geniş sâhasına yerleştirmiş olan bu felsefe, hemen hemen bütün klâsik şâirlerimizi az-çok etkilemiştir. Hemen hemen her şâirde bu felsefenin şu veyâ bu nisbette te'sîrlerine rastlarız. Bu te'sîr, hiç değilse beş on beyit hâlinde gazellerde, tevhîd, münâcât, na't nevilerinde kendini göstermektedir. Kaynaklarda ve bilhâssa eserinde herhangi bir tarîkate intisâbı husûsunda elimizde kesin bir delil bulunmayan Necâtî Bey de bu sınıfa dâhil edilmesi lâzım gelen şâirlerdendir.

Hakîkî mutasavvıf şâirde Nâbî'nin tâbiriyle "ebnâ-yı zaman"dan şikâyet yoktur. Çünki *"Lâ mevcûde illâ Hû, lâ ma'bûde illâ Hû, lâ fâile illâ Hû, lâ ilâhe illâ Hû* (O'ndan başka ne var, O'ndan başka tapacak, O'ndan başka yapan ve işleyen, O'ndan başka Tanrı yoktur)" akîdesine bütün varlığıyla inanmıştır. Halbuki kendisinde bu inancın bulunduğunu belirten birçok beyit ve mısra'lara rağmen Necâtî Bey'de dünyadan ve insanoğlundan alabildiğine şikâyet vardır. Bu husûs, onun işinde gücünde, dünya zevklerinden geri kalmayan bir sünnî müslüman olduğunu, derin fikrî ve felsefî meselelerle uğraşmayıp bunları sâdece bir zevk ve nükte unsuru olarak şiirine yerleştirdiğini açıklamaktadır. Dînî telâkkîlerden kıssalardan, bilhâssa tasavvufî olmayan Yûsuf Peygamber kıssasından, oldukça faydalandığı görülmekteyse de, bunlarda tasavvufî tevcîhlere nâdiren tesâdüf edilmektedir. Bununla berâber, kullandığı tasavvufî tâbîrleri, kelimeleri ve mefhumları aslî ma'nâlarıyla muhâfaza etmiştir.

2 — Cemiyet:

Necâtî Bey'deki cemiyet unsurlarının başında şahıslar gelmektedir. Târihî ve efsânevî şahıslar diye iki kısımda mütâlâa ettiğimiz bu şahıslardan birincisi şâirin şu veyâ bu şekilde münâsebet kurduğu, hepsi de devrin ileri gelen kişileridir. Bu zevâta yazılan kasîdelerde medhedilen şahıs ahlâk, karakter, kahramanlık, cömertlik, bilgi, adâlet v.s. gibi meziyetlerle idealize edilerek tasvîr olunmaktadır. Mukâyese unsuru da gerek İranda, gerek bizim edebiyatımızda daha önceki ve daha sonraki zamanlarda görüldüğü gibi Arabistan'ın ve en ziyâde İran'ın dînî ve efsânevî şahsiyetleridir. Bu efsânevî şahsiyetler, medhedilen kişinin yanında, temsil ettikleri vasıflar bakımından çok defa değersiz ve kâbiliyetsiz kalmaktadır. Elbette, mubâlağalı bir şekilde ifâde edilen bu meziyetler, çok defa o şahısta bulunan değil, fakat temsîl ettiği makam ve bulunduğu mevki' i'tibâriyle sâhib olması gereken meziyetlerdir. Bunlar, medhedilen şahıstan ziyâde devrin kıymet hükümlerini ve medheden şâirin

o şahısla vâki' olan münâsebetini, ahlâk ölçülerini bize aksettirmek bakımından önemlidirler.

Efsânevî şahıslar, manzum ve mensûr hikâye kahramanları, birçok ülke adları genel olarak İran edebiyatının mîrâsıdır. Lâkin bunların zikredilişinde kültür veyâ dîn ile berâber estetik yapının, medhedilen şahsın veyâ yerin husûsiyetlerinin, bilhâssa ülkelerin zikrinde içtimâî hayatın ve nihayet şâirin şahsî alâkalarının mühim te'sîrleri vardır. Şahıslardan efsânevî olanlar ekseriyet i'tîbâriyle İran mitolojisinden seçilmiştir. Bunlar her iki milletin edebiyatında âlem olmuş isimlerdir. Ve ekseriyâ pâdişâhlar, vezirler, şehzâdeler ve devletin diğer ileri gelen şahsiyetleri bunlara teşbîh edilir.

Diğer taraftan oyunlar, meslekler, san'atlar, gelenekler gibi içtimâî unsurlar dil, ifâde veyâ teşbîh ve mecâz unsûru olarak yer almaktadır. Cemiyet hayatiyle alâkalı her madde bir hayâl hâlinde, çok az teferruatla âdetâ mücerred olarak ifâde edilmektedir. Denilebilir ki, Necâtî Bey'de günlük hayat umûmiyet i'tibâriyle müşahhas olarak değil, kendi sezgilerinin, ihsâslarının, nihayet geniş ma'nâda şâirâneliğinin bir ifâdesi olarak mevcuddur.

3 — İnsan:

İnsan, Necâtî Bey'de seven, sevilen, rakîb (veyâ ağyâr) şeklinde bir üçlü kadro hâlinde mütâlâa edilir. Daha sonraki zamanlarda, meselâ kısmen de olsa Rûhî-i Bağdâdî'de, bilhâssa Nâbî'de ve onu tâkib edenlerde görüldüğü şekilde hakîmâne olsun, veyâ mutasavvıf şâirlerde müşâhede ettiğimiz biçimde mistik olsun, bir felsefî mülâhaza mevzuu teşkil etmez.

Şekil ve muhtevâ bakımından insan tipi, kendi mâcerâsının kahramanlarıdır. Bu üçlü kadroda aşk, husûsiyle beşerî yâni mecâzî aşk hâkim unsurdur ve dış âlem bu hâkim unsurun çerçevesinde teşhîr edilmektedir. Bu üçlü kadronun şeklî durumları ve psikolojik davranışları tabîat unsurlarıyla açıklanmaktadır. Sevgilinin muhtelif durumlarda çiçeklere, mevzûn ağaçlara, ceylân, keklik gibi güzel hayvanlara teşbîhi; âşığın gözyaşının, âhının, feryâdının çeşitli tabîat unsurlarına teşbîhi; rakîbin ve ağyârın dikene, köpeğe, kargaya ve sâireye teşbîhi bu cümledendir. Umûmiyet i'tibâriyle klâsik edebiyatımızda dâimâ, sevgili âşıka iltifat etmez, alâkalanmaz, bu şekilde dolaylı olarak veyâ doğrudan doğruya âşıka zulmeder. Bu zâlimlik ve kan dökücülük keyfiyeti sevgilinin teşbîh edildiği tiplerle de alâkalıdır. Meselâ İran edebiyatında Türk tipi hem güzel, beyaz, hem ok atmakta ve kılıç kullanmakta usta, mer-

hameti eksik olarak târîf edilmiştir. Sevgili, Türk'e teşbîh olununca onun bu vasıflariyle berâber diğer birçok husûsiyetleri de sevgilinin evsâfı olarak zikredilir. Esâsen sevgili tek başına değil, saçıyla, kaşıyla, gözüyle, kirpiğiyle, yanağı ve üstündeki ayva tüyleriyle berâber mütâlâa olunmuş, bu unsurlar çok defa müstakil olarak ele alınıp tavsîf edilmiştir. Diğer taraftan, sevgili ve çevresi umûmiyet i'tibâriyle şehir ve şehire âit unsurlardır. Mecâzî aşk mevzûunda Necâtî Bey'in zevk-perest tarafı konuşur. O, burada mistik veyâ felsefî temâyüllerin dışında, bey duygusiyle vardır.

4 — Tabiat ve Eşya:

Kozmik unsurlar, zaman unsurları, bağ-bahçe, ağaçlar, çiçekler, hayvanlar, eşya, çok az bir farklılıkla yiyecek içecek unsurları; aslî durumları, renkleri ve şekilleriyle şâirin muhayyelesine gelir ve oradan şâirin karakterine, kültürüne, zevklerine göre değişik biçimler ve ma'nâlar alarak şiire girer. Bir bakıma klâsik şiirimiz biçimlendirme ve ma'nâlandırma demektir.

Necâtî Bey'de, güneş, umûmî olarak bâğ-bahçe, ağaçlardan servi, çiçeklerden gül, hayvanlardan bülbül, eşyâdan kılıç ve ok, içkilerden, şarâb en ziyâde zikredilen unsurlardır. Bunların yanına âşık, sevgili, rakîb - veyâ, ağyâr - üçlüsünü getirdiğimiz zaman sanırız ki bütün bu kelimeler bir savaşa çıkışta veyâ dönüşte zevke, eğlenceye dalan bir savaşçıyı ifâde etmek için seçilmiştir. Bu kelimelerin etrafında kurulan hayâl dünyâsı, öyle sanıyorum ki, istatistikî bir tahlili yapılırsa bize o sanatkârda zevk unsurunun mu, yoksa kahramanlık unsurunun mu hâkim olduğunu cevaplandıracaktır. Necâtî Bey, umûmî görünüşüyle zevk adamı olarak belirmektedir.

***

Necâtî Bey dîvânındaki yirmiyedi kasîdeden ondördü, altıyüz on gazelden dörtyüz yirmi dördü rediflidir. Klâsik şiirimizdeki redifler meselesi ayrıca ele alınarak araştırılıp incelenmeye değer bir mevzûdur. Kanâatimce redifli şiirler şâirin muhayyilesinin bütün genişliği ile aksettiği şiirlerdir. Denilebilir ki müşâhhas rediflerde şâirin en geniş ma'nâsiyle kültürü ve hayâl gücü aksederken, dil de mefhum zenginliği kazanmaktadır.

Bütün klâsik şâirlerimizde olageldiği gibi, Necâtî Bey'de de muayyen bâzı kelimeler teşbîh-i kinâyet olarak kullanılmaktadır. Dudak yerine kullanılan "lâ'l", boy yerine kullanılan "serv", saç yerine kullanılan "sünbül" bu neviden kelimelerdir. Bir varlığı veyâ mefhûmu, herhan-

gi bir vasfı veyâ vasıfları yönünden o vasfın kemâlini hâiz bir maddeye veyâ mefhûma benzetmek klâsik edebiyatımızın ana kâidelerindendir. Müşebbehin ve vech-i şebehin ortadan kalkmasiyle meydana gelen san'ata istiâre diyoruz. İstiârenin oluşu, diğer birçok edebî san'atler gibi, klâsik edebiyatımızın estetik yapısında meydana gelen değişmelerle berâber incelenmesi gereken bir mevzûdur. Bununla berâber, uzun zaman müşebbehle birlikte kullanıla kullanıla ayniyet kazanan müşebbehünbihin, artık müşebbehe ve edât-ı teşbîhe lüzum kalmayacak şekilde müşebbehi ifâde ettiğine şâirin zihninde kanaat hâsıl olunca, müşebbeh ve edât-ı teşbîh bertaraf edilmekte, istiâre adı verilen müşebbehünbih ortada kalmakta ve bu da müşebbehin ismi olarak kullanılmaktadır.

Bir teşbih, istiâre veyâ mecâzda müşebbehünbihle berâber, onunla alâkalı unsurlar; objektif husûsiyetler başta olmak üzere gelenekler, görenekler, darb-ı meseller, dilin imkânları nisbetinde tâbîrler bir araya gelir. Az da olsa, bâzan bir beyitte bütün bu unsurların birleştiğini görürüz. Kanaatimce, Necâtî Bey'in tezkireciler tarafından ittifakla ifâde olunan orijinalitesi, ele aldığı mefhûmun Türkçede veyâ Türk halkı arasında kazandığı ma'nâyı, gerek dil, gerek inanışlar ve gerekse gelenekler, görenekler ve tâbirler bakımından teferruatiyle verebilmesindedir. Necâtî Bey bir unsuru ifâde ederken, o unsuru teşbîh ettiği maddelerle alâkalı şekil, gelenek, görenek, tâbîr ve atasözlerinden istifâde etmekte, bunlarla müşebbeh ve müşebbehünbih arasında ince münâsebetler kurmaktadır. Görünmez diye vasfedilen dudak, bu vasfiyle "cân"a teşbîh edildiğinde dudakla alâkalı "Cân acısı, cân otu, âdem cânı, cân bedeli, cânını ağzına almak, cân-perver, cân bağışlayıcı, cânına kıymak, yarı cânı kalmak, cân arkadaşı" gibi tâbîrler dudağın tavsîfinde kullanılmaktadır.

Yalnız teşbîh ve teşbîh unsurları üzerinde yürütülen bu kanâatler, diğer edebî san'atlerin tekevvününü incelemenin lüzûmunu belirtmek ve tâkîb olunacak usûl ile dikkat edilecek husûslar hakkında bir fikir vermek içindir. Bu mülâhazalarla Necâtî Bey dîvânının estetik yapısını belirtmiş olmuyor, sâdece estetik yapının malzeme ve bünyesine bir göz atmış bulunuyoruz.

Bütün bu umûmî ve husûsî hükümlerden sonra kısaca diyebiliriz ki; Necâtî Bey dışa dönük, müşâhede ve terkîb kâbiliyeti fevkalâde, dünya zevklerine mütemâyil, dili - bilhâssa türkçe kelime ve tâbirleri, atasözlerini - bütün imkânlariyle kullanan bir şâirdir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrahman Hibrî : Enîsü'l-müsâmirîn (Târih-i Edirne), Ün. Ktb. Ty. 451.

Abrurraûf el-Munâvî : Feyz el-kadîr, Kahire. 1938.

Ahmed Ataullah, Tayyarzâde : Târîh-i Atâ, C. V., İst. 1292.

Ahmed Hasîb, Mü'minzâde : Silkü'l-le'âl, Ün. Ktb. T. Y. 104.

Ahmed İbn-Hanbel : el-Müsned, Kahire. 1313.

Âlî, Mustafa (Gelibolulu) : Künhü'l-ahbâr, Ün. Ktb. T.Y. 5959.

Aliyyü'l-kârî : el-Mevzû'ât, İst. (Basıldığı tarih yok).

Âşık Paşaoğlu Ahmed Âşıkî (Düzenleyen: Çiftcioğlu Nihâl Atsız). : Tevârih-i Âl-i Osman (Osmanlı tarihleri), İst. 1949.

Âşık Çelebi : Meşâirü'ş-şuarâ, Ün. Ktb. T.Y. 2406.

Basmadjian, K. J. : Essai sur l'Histoire de la Littérature Ottomane, Paris 910.

Bel'amî - Taberî : Taberî-i Kebîr Tercemesi (Farsçadan, terceme eden yok) İst. 1327.

Buhârî : el-Camiü's-sahîh, Bulak 1311.

Beyânî : Tezkiretü'ş-şuarâ, Ün. Ktb. T.Y. 2568.

Çantay, Hasan Basri : Kur'ân-ı Hakîm ve Me'âl-i Kerîm, 1 - III, İst. 1962.

Dânişmend, İsmail Hâmi : İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I - IV. İst. 1947.

De Lacy O'Leary : İslâm Düşüncesi ve Tarihdeki yeri (Terc. Hüseyin Yurdaydın, Yaşar Kutluay), Ankara 1959.

E. J. W. Gibb : Osmanlı şiiri Tarihi (Edebiyat Fakültesi İngiliz Edebiyatı şubesi), İst. 1943.

E. J. W. Gibb : A History of Ottoman Poetry, London 1907.

Edouard Servande Sugny : La Muse Ottomane, Paris 1853.

Evliya Çelebi : Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, I., İst. 1314.

Fâizî, Kafzâde : Zübdetü'l-eş'ar, Ün. Ktb. T.Y. 2472.

Feridüddin Attar : Tezkiretü'l-evliya (Sâdeleştiren: M. Z. K.), İst. 1959.

Gölpınarlı, Abdülbâki : Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli, İst. 1955.

Güley, O. Ferdâ : Necâtî Bey (Bitirme tezi), Türkiyat Enstitüsü Ktb. Tez. No. 361.

Hasan Çelebi, Kınalızâde : Tezkiretü'ş-şuarâ, Ün. Ktb. T.Y. 1737.

Hammer : Devlet-i Osmaniye Tarihi (Terc. Mehmed Atâ), İst. 1329.

Huseyin b. İsmail (Ayvansarâyî) : Hadikatü'l-cevâmi', İst. 1281.

İbrâhim Hakkı (Erzurumî) : Mârifetnâme, İst. 1330.

İdris-i Bitlisî : Heşt Behişt, Ün. Ktb. F.Y. 619.

Kâtib Çelebi, Hacı Halife : Keşfü'z-zünûn, I - II, İst. 1941 - 1943.

Koçu, Reşad Ekrem : Topkapı Sarayı, İst. 1960.

" " " : İstanbul Ansiklopedisi, I - VII., 1958 - 1965.

" " " : Yeniçeriler, İst. 1964.

Lâmiî, Mahmud b. Osman : Terceme-i Nefehâtü'l-üns, İst. 1270.

Lâtîfî : Tezkire-i Lâtîfî, İst. 1314.

Levend ,Agah Sırrı : Dîvân Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmûnlar ve Mefhûmlar), İst. 1943.

Mehmed Süreyyâ : Sicill-i Osmânî, (Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniye), I - IV., İst. 1313 - 1315.

Mehmed Zihni : Nimetü'l-islâm, İst. 1959.

Muallim Nâci : Esâmî, İst. 1308.

Muhammed Ebû Zehrâ : Ebû Hanîfe, (Terc. Osman Keskioğlu), Ankara 1962.

Muhammed Hamidullah : İslâm Peygamberi, (Terc. M. Said Mutlu), İst. 1966.

Musâhipzâde Celâl : Eski İstanbul yaşayışı, İst. 1946.

Muhyiddin Nevevî : Riyazu'ssâlihîn ve Tercemesi (Trc. Kıvamüddin Burslan, Hasan Hüsnü Erdem), I. cild, Ankara 1964.

Müslim : el-Câmiü's-sahîh, İst. 1332.

Namık Kemâl : Tahrîb-i Harâbât, İst. 1303.

Nev'î : Netâyicü'l-fünûn, Husûsi kütüphanemizdeki yazma nüsha.

Nizâmî : Hûsrev ve Şîrin, (Terc. Sabri Sevsevil), İst. 1955.

Osmanzâde Tâib : Hadîkatü'l-vüzerâ, İst. 1271.

Riyâzî, Mehmed : Riyâzu'ş-şuarâ, Ün. Ktb. T.Y. 761.

Sâdıkî Kitâbdâr : Mecmau'l-havâs, Ün. Ktb. T.Y. 4085.

Sehî : Tezkire-i Sehî, İst. 1325.

Sunar, Cavit : İmâm Rabbânî - İbn Arabî Vahdet-i Şuhûd - Vahdet-i Vücûd mes'elesi, Ankara 1960.

Tansel, Fevziye Abdullah : Necâtî, İslâm Ansiklopedisi cüz. 91. s. 154 - 156, İst. 1960.

Tarlan, Ali Nihad : İslâm Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn mesnevisi, (Doktora Tezi), Türkiyat Enstitüsü, Tez Nr. 1.

" " : Necâtî Bey Dîvânı, İst. 1963.

" " : İran Edebiyatı, İst. 1944.

" " : Edebî San'atler (2. Baskı), İst. 1964.

" " : Metinler Şerhine Dâir, İst. 1937.

Tarlan, Ali Nihad : Dîvân Edebiyatında Tevhidler, I - IV., İst. 1936.
" " : Şeyhî Dîvânını Tetkik (2. Baskı), İst. 1964.
" " : Edebiyat ve İlim - Edebiyat Tarihi Hakkında. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XIII, s. 7-18, İst. 1965.
Tirmizî : el-Câmiü's-sahih, Kahire 1931 - 34.
Ülken, Hilmi Ziyâ, : İslâm Düşüncesi, İst. 1946.
Yaltkaya, Şerefeddin : Yedi Askı, İst. 1943.
Ziyâ Paşa : Harâbât, İst. 1291.

İNDEKS